જૈનસિદ્ધાન્ત ગ્રંથમાળા મણકો ૪૦ મો

જૈન ધર્મ અને એકતા

જૈન ધર્મ એક જ છે
તે શ્વેતાંબર સૂત્રો
તથા દિગંબર શાસ્ત્રો-
ના અવતરણો આપી
સ્પષ્ટ રીતે બતાવતું,

સંપ્રદાયો સંબંધી
ઐતિહાસિક તથા
સૈદ્ધાંતિક હકીકતો
રજૂ કરતું તથા એકતા
માટે સર્વ સંપ્રદાયોના
સમન્વયના વ્યવહારૂ
ઉપાયો દર્શાવતું પુસ્તક

*

લેખક—સંપાદક

નગીનદાસ ગિરધરલાલ શેઠ

પ્રકાશક—શ્રી જૈન સિદ્ધાંત સભા (રજીસ્ટર્ડ)ની વતી
શેઠ નગીનદાસ ગિરધરલાલ, ૨૫૯, લેમિંગ્ટન રોડ,
શાન્તિસદન. મુંબઈ ૭

પહેલી
આવૃત્તિ

૨૦૧૬
વીર સં
૨૪૮૬
જુન
૧૯૬૦

કિંમત
૩ ત્રણ

મુદ્રણસ્થાન—આનંદ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ ભાવનગર
મુદ્રક—હરિલાલ દેવચંદ શેઠ, ભાવનગર

પ્રસ્તાવના

ભૂતકાળની ચોવીસીઓમાં, વર્તમાનકાળની ચોવીસીમાં તથા ભવિષ્યકાળની ચોવીસીઓમાં એમ ત્રણેય કાળમાં જૈનધર્મ એકજ છે અને એક જ રહેશે, એમ ભગવાન મહાવીરે કહેલુ છે એમ જૈનધર્મનો દરેક સપ્રદાય માને છે અને છતાં જૈનધર્મ અનેક સપ્રદાયોમાં વહેચાયેલો છે એ સત્ય હકીકત નજરે જોવાય છે ત્યારે એ સપ્રદાયના અનુયાયીઓ ભગવાનના વચનને માનતા નથી એમ સત્યશોધક સહેજે સમજી શકે તેમ છે

ભગવાન મહાવીરે જૈનધર્મનુ મૂળ અનેકાંતવાદ છે એમ બતાવેલુ છે એ વાત સર્વ જૈન સપ્રદાયો માને છે અને છતા તેઓ પોતપોતાના સપ્રદાયની પુષ્ટિમા એકાંતવાદ ધારણ કરે છે એ સત્ય હકીકત છે અને તે બતાવે છે કે આ સર્વ સપ્રદાયવાદીઓ ભગવાન મહાવીરના વચન કરતા પોતાના વચનની મહત્તા વધારે ગણે છે નિષ્પક્ષપાતપણે અવલોકન કરનાર આ વાત સહેજે સમજી શકે તેમ છે

જિનેશ્વરદેવ, નિર્ગ્રંથગુરુ અને જૈનધર્મને ન માને તેને મિથ્યાત્વી ગણવા એવુ ભગવાન મહાવીરનુ કથન છે, પરતુ આ સંપ્રદાયવાદીઓ પોતાને સાચા જૈન અને બીજા જૈન સપ્રદાયોને મિથ્યાત્વી કહેતાં જરાય અચકાતા નથી એ સાબિત કરે છે કે આ સપ્રદાયવાદીઓ ભગવાન મહાવીરના વચન કરતાં પોતાના વચનની મહત્તા ઘણી વધારે ગણે છે

સર્વ તીર્થંકરોએ જૈનધર્મ ફેલાવ્યો છે, જૈનધર્મનુ પ્રતિપાદન કર્યુ છે પરતુ કોઈપણ તીર્થંકરે પોતાના નામથી ધર્મ ચલાવ્યો નથી કે તીર્થ (ચતુર્વિધ સઘ)ની પોતાના નામથી સ્થાપના કરી નથી એ વાત કબૂલ કરવા છતા પણ સ્થાનકવાસીઓએ તો પોતાને ભગવાન

મહાવીરથી પણ વધારે જ્ઞાની સમજીને ભગવાન વર્ધમાન–મહાવીરના નામથી ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરી છે, એટલે કે સ્થાનકવાસીઓ માને છે કે ભગવાન મહાવીર પોતાના નામથી ધર્મતીર્થ નહિ ચલાવવાની ભૂલ કરી હતી તે ભગવાન મહાવીરની ભૂલ સ્થાનકવાસીઓએ હવે સુધારી છે અને આમ ભગવાનની, અર્થાત્ તીર્થંકર ભગવાનોની ગંભીર આશાતના કરી ધર્મમાં સૌથી નીચે ઉતરવાની સ્થાનકવાસીઓએ પહેલ કરી છે

જેને જૈનધર્મ તરફ અને સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવાન મહાવીર તરફ સહેજ પણ પૂજ્યભાવ હોય તેઓ આવી જાતની વર્તણુંકો કરી શકે નહિ અને છતાં આવી સર્વ વર્તણુંકો થઈ છે એટલું જ નહિ પણ એવી વર્તણુંકો કરવામાં ભૂલ થઈ છે એમ પણ એ જૈન સંપ્રદાયો માનતા નથી ત્યારે એ જૈન તરીકે મને આ વાત ખરેખર ઘણી જ શરમ ભરેલી લાગે છે

શું જૈનો આવા હોઈ શકે? જૈન સૂત્રોમાં જૈન સાધુઓ અને શ્રાવકોના જે વૃત્તાંતો વાંચવામાં આવે છે તેવા સાધુ કે શ્રાવક અત્યારે ક્યાંય નજરે પડે છે? આંગળીને વેઢે ગણાય તેટલા અપવાદ હોય તો તે જુદી વાત છે પણ આપણે ભગવાન મહાવીરના વચનોને અવગણીને આપણી મેળે જ આપણી પાયમાલી નોતરી છે એમ કોઈને પણ વિચારતાં ખાત્રી થશે

આપણે બધાય પોતાને જૈન તો કહેવડાવીએ છીએ જ પણ તેની સાથે જ શ્વેતાંબર, દિગંબર, સ્થાનકવાસી કે તેરાપંથનું વિશેષણ તો જરૂર લગાડેલું જ હોય છે અને તેમ કરવામાં અભિમાન પણ તેટલું જ બતાવાય છે પરંતુ એ અભિમાનથી પોતાને તેમજ સમાજને કેટલું નુકસાન થાય છે અને થઈ ગયું છે તે કોઈ જોતું નથી, એ જ મોટા ખેદની વાત છે

હિંદમાં સૌથી મોટો ભાગ, ઘણો જ મોટો ભાગ જૈનોનો હતો તે આજે સૌથી નાનો ભાગ થઈ ગયો છે ગામો, પ્રાંતો, કારીગરીઓ મોટે ભાગે જૈનો હતા તે બધા અત્યારે અજૈનો જ છે આ શું ઓછું નુકસાન છે ! અને હજુ પણ આ નુકસાન આપણે સહન કરતા જ રહીશું ? તો તો પછી જૈનોનું નામ ભુંસાવાનો જ વખત આવે

જૈન તરીકે આપણે નાબૂદ થવું ન હોય તો હવે આપણે જાગવું જ જોઈએ આપણા ભેદભાવ ભગાડી આપણે એકરૂપ થવું જ જોઈએ અને આપણે સૌ ધારીએ તો ભેદભાવ ભગાડવા તે સહેલી જ વાત છે ભેદભાવ હતા નહિ એ નિર્વિવાદ વાત છે અને ભેદભાવથી ઉન્નતિ નથી એ પણ ચોક્કસ જ છે તેથી ભેદભાવ ભગાડી એકરૂપ થવું એ જ એક બેધડક માર્ગ છે અને તે માર્ગ અપનાવવો જ જોઈએ તે માટે હવેનો સમય સાનુકૂળ છે

પ્રાચીન કાળમાં બૌદ્ધો, વૈદિકો વગેરે અન્ય ધર્મીઓ પોતાના ધર્મનો પ્રચાર કરવા માટે શાસ્ત્રાર્થથી વાદવિવાદ કરવાનું આહ્વાહન કરતા અને ધર્મરાગ જેમાં હારી જાય તેમ ન હોય ત્યારે દેશાધિપતિ મંત્રીઓની સહાય લેતા આવા વાદવિવાદમાં જીતે તે પણ ફતેહમંદ થાય પણ તે ફતેહ સત્યરૂપ ન ગણાય. તે ફતેહ સત્યની નહિ પણ બળ જબરીની ગણાય.

એ અન્ય ધર્મીઓનો ચેપ જૈનોને પણ લાગ્યો હતો અને જૈનો તો અંદરોઅંદર જ એટલે જુદાજુદા જૈન સંપ્રદાયો વચ્ચે જ વાદવિવાદ કરતા હતા. અને તેમાં ઘણી વાર તો સભ્યતા પણ ગુમાવી બેસતા હતા

પરંતુ હવે જમાનો બદલાયો છે લોકો વાદવિવાદની પદ્ધતિને ધૃણાની નજરે જુએ છે આજે લોકો સત્યની, સમન્વયની કિંમત, મહત્તા સમજતા થયા છે વાદવિવાદમાં કષાયવૃત્તિનું જોર રહે છે એ વાત લોકો

સમજતા થયા છે એટનુ જ નહિ પણ ભગવાનનો ધર્મ તો ક્યાયનાશનો છે એ વાત પણ ઘોકો હવે સારી રીતે સમજવા લાગ્યા છે

જૈનોના સપ્રદાયોના મતભેદનુ કારણ ક્રિયાકાડની ભિન્નતા છે જૈનોના સર્વે સપ્રદાયો જૈન તત્ત્વ-સિદ્ધાંતાને એક સરખા માને છે ત્યારે ક્રિયાકાંડની ભિન્નતાથી એકતામા, સગઠનમા ફાચડ નાખવી અને જુદા પડવાની કે જુદા રહેવાની જરૂરીઆત ગણવી એમા બુદ્ધિમત્તા શી છે?

આજે વ્યવહારમા દરેક ક્ષેત્રમા સગઠનની મુખ્ય જરૂરીઆત બતાવાય છે તેમજ સગઠનની જરૂરીઆત દેખાય છે તેવી જ રીતે ધર્મમાં પણ સગઠનની જરૂરીઆત દેખાય છે

આપણે હવે ખડનાત્મક વૃત્તિના સદતર ત્યાગ કરીને સર્વ જૈનોએ એકત્ર થવાની, સગઠન કરવાની ખાસ જરૂર છે " અન્ય લિગે સિદ્ધા " જેવી જૈનોમા ઉદાર વૃત્તિ છે પણ તે હાલ છુપાઈ ગઈ છે તેને હવે બહાર લાવવાની જરૂર છે ક્રિયાકાડની બાબતમા પ્રત્યેક જૈનને તેની મરજી મુજબ ક્રિયાકાડ પસદ કરવાની છૂટ આપી જૈન સિદ્ધાતને માનનારા સર્વે આપણા સગા ભાઈઓ છે એવી જાતના સાધર્મી વાત્સલ્ય ભાવથી એકત્ર થઈ આપણે સગઠન કરવાની જરૂર છે

આ કામમા શ્રાવક શ્રાવિકાઓની સાથે ત્યાગીઓના—સાધુ સાધ્વીઓના પણ સપૂર્ણ સહકારની આવશ્યકતા છે સાધુ સાધ્વીઓએ હવે ખડનમડન કરીને ફાટકુટ કવેરા ઉપજાવનારા ઉપદેશને તજી દઈ સાધર્મીવાત્સલ્યનો ઝરો આખા જૈન સમાજમાં વહેતા થાય તેવો ઉપદેશ કરવાની જરૂર છે

સાધુ સાધ્વીઓનુ ધ્યેય અધ્યાત્મ જ્ઞાનપ્રચારનું હોવુ જોઈએ તે ધ્યેય અત્યારે બહુ ગૌણ બની ગયુ છે અને સાધુ સાધ્વીઓ પોતાના પથપ્રચારનો ઉપદેશ, સપ્રદાયવાદના પોષણનો ઉપદેશ કરી સમાજને

કુરૂક્ષેત્ર બનાવવાનુ અને કષાયની વૃદ્ધિ કરવાનુ છોડી દઈને હવે ભગવાન મહાવીરે પ્રરૂપેલા અધ્યાત્મજ્ઞાનનો પ્રચાર કરવામા અને જૈનોનુ સગઠન કરવાના કામમા લાગી જવુ જોઇએ સાધુ સાધ્વીનુ એ જ સાચુ કર્તવ્ય છે

સગઠનની ઇચ્છા હોય તો જૈનોનુ સગઠન કરવુ તદ્દન સહેલુ છે, પણ સગઠનની ઇચ્છા જ ન હોય અથવા પોતાની ખીચડી પકાવવા કેવળ ઇચ્છા જ ન હોય તો જૈનોનુ સગઠન મુશ્કેલ પણ તેટલુ જ છે

જૈનોના દરેક સપ્રદાયમા અમુક સાધુઓ તેમજ શ્રાવકો પોતાનો પક્ષ ખૂબ મજબૂતીથી પકડી રાખનાના હિમાયતી છે જ પણ તેમનુ જોર આ જમાનામા દિવસે દિવસે ઓછુ થતુ જાય છે અને નવી પ્રજા તો એવા ચુસ્ત સપ્રદાયવાદીઓને જરાપણ ગણકારશે નહિ એમ અત્યારના અનુભવ ઉપરથી ચોખ્ખુ દેખાય છે

એટલે તુરતમા જ નહિ તો પણ બહુ જ નજદીકના ભવિષ્યમા વખત એવો આવશે જ કે જૈનોને એકત્ર થયા વિના છૂટકો નથી એમ સપૂર્ણ ખાત્રી થશે તેથી આપણુ સગઠન કેવી રીતે સરળતાથી થઈ શકે તેમ છે તે બતાવવાનો આ પુસ્તકમા અલ્પ પ્રયાસ કર્યો છે

આ પુસ્તકની અદર અમે પડિત શ્રી બેચરદાસ દોશીના "જૈન સાહિત્યમાં વિકાર થવાથી થયેલી હાનિ" નામના પુસ્તકમાથી કેટલાક અવતરણો આપેલા છે તેમજ પડિત શ્રી સુખલાલજીના લખાણોમાથી અવતરણો આપેલા છે તે સબધમાં થોડુ સ્પષ્ટીકરણ કરવાની જરૂર દેખાય છે.

પડિત શ્રી બેચરદાસ તથા સુખલાલજીની હાલમાં કેટલીક અશ્રદ્ધાળુ માન્યતાઓને લીધે ગાઢ રૂઢિચુસ્ત સપ્રદાયવાદીઓ તેમના લખાણને અસ્પર્શ્ય જેવુ ગણે છે તેમનુ બધુ જ લખાણ ખોટુ છે "

છે અથવા પ્રરૂપે છે

જે જે બાબતમા એ પંડિતશ્રીઓની અશ્રદ્ધા હોય તે તે બાબતનુ તેમનુ લખાણુ યથાર્થ ન હોય તે સમજી શકાય તેમ છે પરંતુ તે સિવાયની બાબતોમા તો સાચા મુમુક્ષુનુ કર્તવ્ય એ છે કે એ પંડિત શ્રીઓના લખાણુ નિષ્પક્ષપાતપણે તપાસવા અને વિચારવા જોઈએ

અહીઆ પં બેચરદાસના લખાણના જે અવતરણો ટાકેલા છે તેમા કોઈ અશ્રદ્ધાવાળી વાતને સબધ નથી તેમણે તેમના લખાણોમા ઐતિહાસિક અને સૂત્રોની સાક્ષીઓ આપી છે તેમનુ આ પુસ્તક છપાયાને ઘણા વર્ષો થઈ ગયા હોવા છતા તેમની ઐતિહાસિક કે સૂત્રની એક પણ વાતને કોઈ ખોટી ઠરાવી શક્યુ નથી કારણ કે તેમણે એની અદર ઐતિહાસિક અને સૂત્રોના ઉલ્લેખો ટાંકીને જ સત્ય વાત લખેલ છે

પંડિત શ્રી સુખલાલજી પણ પ્રખર ઐતિહાસિક અન્વેષક છે અને તેમનુ ઐતિહાસિક સશોધન એટલુ બધુ ઊંડુ છે કે તે જૈન જૈનેતરોમા એક સરખી રીતે માન્ય છે

એટલે જે સપ્રદાયવાદીઓ એ બન્ને પંડિતશ્રીઓના અવતરણોને અસ્પર્શ્ય ગણાવતા હોય તેઓ સત્યાર્થી નથી એમ જ કહી શકાય કારણ સત્યાર્થી મુમુક્ષુ તો ગમે તેની પણ સત્ય વાત હોય તે કબૂલ કરે જ એટલે એવા રૂઢિચુસ્તો સત્યને અપનાવવા ઈચ્છતા નથી એમ જ કહી શકાય

સર્વ જૈનોના એકમંપ, સગઠનના ગરજના સૂચવતુ આ પુસ્તક સર્વ વાચકો ધ્યાનથી બે ત્રણ વાર વાચી જઈને બધી વાત લક્ષમા રાખશે તો સગઠનનુ કામ સહેલુ થઈ પડશે એમ આશા રાખુ છુ

શેઠ નગીનદાસ ગિરધરલાલ

પ્રકાશકનું વક્તવ્ય

આ સભાની શરૂઆતથી જ તેનો ઉદ્દેશ જૈન ધર્મના સર્વ સંપ્રદાયોની એકતા માટેનો મુખ્યપણે રહેલો છે તેને અનુસરીને અમારા જૈન સિદ્ધાંત માસિકમાં અવારનવાર એકતા માટેના સૂચક લેખો પ્રસિદ્ધ થતા રહ્યા છે

હાલમાં એ વિષયમાં કોઈક વિશેષ લેખો પ્રગટ કરવામાં આવ્યા હતા તે લેખો જૈન સમાજ માટે વિશેષ ઉપયોગી હોવાથી તેનો સંગ્રહ પુસ્તકરૂપે બહાર પાડવાની અમને વાંચકો તરફથી સૂચના મળી હતી

તેને અનુસરીને એકતાને લગતી સર્વ મુખ્ય બાબતોના વિવેચન સહિત અને સર્વ સંપ્રદાયોના સમન્વય અને એકતા માટેના વ્યવહાર સૂચનો સહિતનું એકતાની સંભવિતતા દર્શાવતું આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરતાં અમને ઘણો આનંદ થાય છે "એક જ ધર્મ" લેખ મૂળ છપાયેલો તેમાં ઘણા સુધારાવધારા કરીને વ્યવસ્થિત રીતે પ્રકરણ પાડીને આ પુસ્તકના પહેલા ભાગમાં પ્રસિદ્ધ કરેલ છે

મુનિમહારાજો, વિદ્વાનો, પંડિતો આ પુસ્તકમાંની સર્વ હકીકતો

ધ્યાનથી વાચીને હૃદયમા ઉતારશે અને એકતાની દિશામાં યથાશક્ય પ્રયત્ન કરશે તો અમને ઘણો વિશેષ આનદ થશે

આ વિષય ઘણો મહત્વનો છે, ઘણો જ જરૂરી છે અને તેથી સમન્વય, એના અમલમા નિર્ણય લેતા વખત લાગે તે પણ સ્વાભાવિક છે પરતુ તે દરમ્યાન સર્વ સપ્રદાયોના ચતુર્વિધ સંઘ નીચેની બાબતો પાળવાનુ નક્કી કરશે તોપણ એકતાની નજીક સત્વર પહોચી શકાશે

એકતા માટે દશ નિયમો

આટલુ તો કરો જ

૧ કોઈપણ એક સપ્રદાયે બીજા સપ્રદાયને મિથ્યાત્વી કહેવો નહિ વીતરાગ દેવ, ગુરુ, ધર્મને માને તેને મિથ્યાત્વી કહે તે અસત્ય બોલવાનુ પાપ વહોરે છે માટે તેવા પાપમા પડવુ નહિ

૨ કોઈપણ એક સપ્રદાયે બીજા સપ્રદાયની વિરુદ્ધની વાત કરવી નહિ કે ખડનમડનના પુસ્તક બહાર પાડી વિરોધ જગાડવો નહિ તેજ પ્રમાણે સામયિક પત્રોમાં કે વ્યાખ્યાનોમા કે ભાષણોમા એક બીજા વિરુદ્ધ બોલવુ નહિ કે ખડનમડનની ચર્ચા કરવી નહિ

૩ સ્થાનકવાસીઓ મૂર્તિપૂજાને ભલે ન માને પણ તેમણે શ્વેતામ્બર તથા દિગબર મૂર્તિપૂજકો સાથે સહકાર રાખવો, તેમના ઉત્સવોમાં બનતા સુધી ભાગ લેવો એજ પ્રમાણે દિગબરો તથા શ્વેતાબરોએ સ્થાનકવાસીઓના ઉત્સવોમા ભાગ લેવો

૪ દરેક સપ્રદાયે એક બીજાના મુનિ મહાત્માઓના વ્યાખ્યાનો સાભળવા જવુ

૫ એક બીજા સંપ્રદાય વચ્ચે ઝઘડા ઉત્પન્ન કરવા નહિ ઝઘડા ઉત્પન્ન થાય તેવું વર્તન કરવું નહિ મૂર્તિપૂજા, ઉપાશ્રય, તીર્થ વગેરે માટે કે તેની માલિકી માટે કોઈપણ જાતના ઝઘડા ઉત્પન્ન કરવા નહિ અને ઝઘડો ઉત્પન્ન થયેલ હોય તેનું અનેકાંત દૃષ્ટિથી અને ભ્રાતૃભાવથી સમાધાન કરવું, આગેવાનો મારફત સમાધાન કરાવવું જરૂર પડે તો બન્નેની સહિયારી માલિકી રાખવી અને ભ્રાતૃભાવથી સહાહસપણે વર્તન કરવું પણ અહંભાવ અને મમત્વ ભાવ રાખી કોર્ટે ચડવું નહિ

૬ ઉપાશ્રયો, તીર્થો, મંદિરો જે સંપ્રદાયના નિયુક્ત હોય ત્યાં એક બીજાએ સરસાઈ કરી, જોહુકમી કરી, ઝઘડા ઉત્પન્ન કરવા નહિ પણ ભ્રાતૃભાવ દર્શાવી વાતાવરણ શાંત અને પ્રેમમય રાખવું

૭ કોઈપણ એક સંપ્રદાયે બીજા સંપ્રદાયની વિરુદ્ધ ઉશ્કેરણીભર્યા લેખો લખવા નહિ, ભાષણો કરવા નહિ, વ્યાખ્યાનો કરવા નહિ કે એક બીજા વિરુદ્ધ અયોગ્ય ભાષા વાપરી બોલવું લખવું નહિ એક બીજાની વાત ખોટી હોય તો શાસ્ત્રીય રીતે, સૈદ્ધાંતિક રીતે દલીલ કરીને, સત્ય શાસ્ત્રના ઉલ્લેખ આપીને સત્ય જાણવા સમજવાની ખાતર સૌમ્ય ધાર્મિક ભાષામાં ચર્ચા કરી શકાય

૮ કોઈપણ સંપ્રદાય તરફથી જે કંઈ પુસ્તક બહાર પાડવામાં આવે તે સાંપ્રદાયિક દૃષ્ટિથી તૈયાર નહિ કરતા શુદ્ધ જૈન ધર્મને અનુસરીને જ તૈયાર કરીને બહાર પાડવું એટલે તે સર્વ જૈનોને એક સરખું ઉપયોગી થાય ખાસ જરૂર પડે તો પુસ્તકમાં તે ઠેકાણે માન્યતાભેદ દર્શાવી શકાય

૯ સરકાર તરફથી કે અજૈનો તરફથી જૈન ધર્મના કોઈપણ ક્રિયા વિરુદ્ધ કાંઈપણ પ્રવૃત્તિ થાય ત્યારે તેની સામે ઊહાપોહ કરવામાં બધા સંપ્રદાયોએ સાથ આપવો

૧૦ જૈન ધાર્મિક તહેવારોની રજા માટે સરકારમા અરજી કરવી હોય, તે માટે કોશીશ કરવી હોય ત્યારે સર્વ સપ્રદાયોએ એકઠા થઈને સયુક્ત રીતે અરજી, કોશીશ કરવી, અને તે તહેવારના દિવસો નક્કી કરવા માટે તિથિના ઝઘડા કરવા નહિ પણ સર્વેએ એકઠા મળી એમ તિથિ નક્કી કરીને પછી જ સરકારને સયુક્ત અરજી કરવી

દરેક સપ્રદાયની મુખ્ય સસ્થાઓ, કૉન્ફરન્સો, સઘો, મુનિમહારાજો તથા આગેવાનો ઉપરના દશ નિયમોને અનુસરવાનુ ઠરાવે અને તે પ્રમાણે તે દરેકના સામયિક પત્રોમા જાહેર કરે તો આપણે સર્વ જૈનો એક્તાની એકદમ નજીક આવી જઈશુ એ નિ સદેહ છે

જૈન સિદ્ધાંત સભા

અ નુ ક્ર મ ણિ કા

ભાગ બીજો.

ઐતિહાસિક સૈદ્ધાતિક લેખો અને સૂચનાઓ.

જૈન ધર્મ અને એકતા

ભાગ પહેલો

એકજ ધર્મ

લેખક—સંપાદક
નગીનદાસ ગિરધરલાલ શેઠ

સમ્પ્રદાયવાદનું અનિષ્ટ

सम्प्रदायोऽपि कषाययोगात्

स्वजीवनं दुर्गतिमानयेति ।

असम्प्रदायोऽपि कषायनाशात्

आत्मानमुच्चै पदं आदधाति ॥

સમ્પ્રદાયચુસ્ત માણસ પણ કષાયયોગે (સમ્પ્રદાયની ખાતર હોય તો પણ) પોતાના જીવનની દુર્ગતિ કરે છે ત્યારે સમ્પ્રદાય વગરનો માણસ કષાયના અભાવે પોતાના આત્માને ઉચ્ચપદ પર સ્થાપિત કરે છે

नाशाम्बरत्वे न सिताम्बरत्वे,

न तर्कवादे न च तत्त्ववादे ।

न पक्षसेवाश्रयणे न मुक्ति,

कषायमुक्ति किल मुक्तिरेव ॥

દિગમ્બર થઈ જવામાં કે શ્વેતામ્બર થઈ જવામાં મુક્તિ નથી તર્કવાદમાં કે તત્ત્વવાદમાં મુક્તિ નથી સમ્પ્રદાય પક્ષમાં કે કિરકાબંધીમાં મુક્તિ નથી પરંતુ કષાયોથી, રાગદ્વેષથી મુક્ત થવામાં જ મુક્તિ છે

—મુનિશ્રી ન્યાયવિજયજી મહારાજ

પ્રકરણ પહેલું

જૈન ધર્મના સર્વ ફિરકાઓના સમન્વય-એકતા કેમ થાય ?

જૈન ધર્મ જ મોક્ષમાર્ગ છે અને જૈન ધર્મ એક જ છે તેમાં કોઈ સંપ્રદાય નથી, હોઈ શકે જ નહિ સંપ્રદાય એટલે મતભેદ અને મતાગ્રહ પરંતુ મતાગ્રહથી કદી મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી

મનુષ્યનું લક્ષ મોક્ષ પ્રાપ્તિનું છે અથવા હોવું જોઈએ અને મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે મનુષ્યે શુદ્ધ ધર્મ જાણવો જ જોઈએ કારણ કે શુદ્ધ ધર્મ જાણવાથી જ સાચા ધર્મનું આરાધન થઈ શકે, એટલે કે સંપ્રદાય-વાદમાંથી મુક્ત થઈને શુદ્ધ ધર્મની ઓળખ કરીને તેનું આરાધન કરવું જોઈએ

સંપ્રદાયવાદ તે જૈન ધર્મની બહારની વસ્તુ છે. સંપ્રદાય-વાદ તે એકાંતવાદ છે, કષાયવાદ છે અથવા કષાયયુક્તવાદ છે. એટલે સંપ્રદાયવાદ તે સાચો મોક્ષ માર્ગ નથી. સાચો આત્મધર્મ નથી જ.

ભગવાન મહાવીરે અનેકાતવાદ પ્રરૂપ્યો છે એટલે કે વસ્તુને દરેક બાજુથી તપાસીને નિર્ણય કરવાની આજ્ઞા ફરમાવી છે તે આજ્ઞાનુ ઉલ્લઘન કરીને કોઈ પણ સપ્રદાય જે બાબતમા એકાંતવાદ ધારણ **કરે ત્યા તે સપ્રદાય ભગવાનની આજ્ઞા બહાર વર્તે છે એમ ચોક્કસ માનવુ જોઈએ.**

સપ્રદાયનુ કારણ મતભેદ મતભેદનુ મુખ્ય કારણ અભિમાન છે, બીજુ કારણ અણસમજ અથવા અજ્ઞાન છે પરતુ જે માણસ ભગવાન મહાવીરની આજ્ઞાને પ્રધાન માનતો હોય તે અનેકાતવાદનો આશ્રય લીએ અને મતભેદને મહત્વ આપે નહિ ભગવાનના સાચા ભક્તમા, સાચા અનુયાયીમા સપ્રદાયવાદ હોઈ શકે જ નહિ, સપ્રદાયવાદી ભગવાન મહાવીરનો સાચો ભક્ત, સાચો અનુયાયી હોઈ શકે જ નહિ

એકાતવાદ એટલે ખોટુ જ્ઞાન અથવા અજ્ઞાન અને એકાતવાદ હોય ત્યા આત્મધર્મ નથી, એટલે કે જે કોઈ જ્ઞાન આત્માને મોક્ષમાર્ગમાં ચડાવે તે સાચુ જ્ઞાન છે. જે કોઈ સૂત્ર કે જે કોઈ શાસ્ત્રગ્રંથ આત્માને મોક્ષપ્રાપ્તિના રસ્તે ચડાવે તેજ સાચુ સૂત્ર, શાસ્ત્ર કે ગ્રથ છે. તે જ સત્શાસ્ત્ર છે, ભલે પછી તે ગમે તે સપ્રદાયનુ હોય, આત્મધર્મ તરફ ન વાળે તે કુશાસ્ત્ર જ છે. તેજ પ્રમાણે જે વાચન તથા શ્રવણ આત્મવિકાસ કરે તે જ સાચુ વાચન શ્રવણ છે અને આત્મધર્મ તરફ ન વાળે તે વાચન શ્રવણ નિષ્ફળ છે, વખતનો દુરૂપયોગ છે

ભસ્મગ્રહે (કાળબળે) તેનો ભાગ ભજવ્યો અને જૈન ધર્મના ટુકડા કરી નાખ્યા ભારતભરમા સૌથી મોટી સખ્યામા ફેલાયેલો જૈન ધર્મ આજે તદ્દન નાના વર્તુળમા સમાઈ ગયો છે ત્યારે હવે જૈનોએ જાગૃત થવાની જરૂર છે અનેકાંતના થી પરસ્પરના મતભેદ ભીંગવી એકતા કરવાની, સમન્વય કરવાની અનિવાર્ય જરૂર છે

મારી તો આ જીંદગીની એ આકાંક્ષા છે **દશવર્ષ પહેલાં મેં ત્રણે ફિરકાની એકતા માટે ઈનામી હરિફાઈથી, નિબંધ પણ લખાવ્યો હતો, સમન્વય કે એકતાની વાત કરવી એ કાંઈ ખોટું કાર્ય નથી પણ સારૂ કાર્ય છે.** અલબત્ત, આવી વાતથી મારા રૂઢિચુસ્ત સંપ્રદાયવાદીઓ મારા સામે છેડાઈ પડે અને મને ગાળો પણ આપે એ તદ્દન સંભવિત છે પરંતુ મને જેમ માન પ્રતિષ્ઠાનો મોહ નથી તેમ સાંપ્રદાયિક વિરોધ કે ગાળોનો ડર પણ નથી, અને એકતાના આંદોલનો ફેલાવવા તે ધર્મ સેવાનું જ એક કાર્ય છે એમ હું માનુ છુ

તેથી જિજ્ઞાસુ ભાઈઓના આગ્રહને માન આપીને આ સબંધમાં મારા વિચારો હુ ટુંકામા લખવા પ્રેરાયો છુ એકતા માટે સમન્વયની જરૂર છે અને સમન્વય માટે મતભેદો જે કારણે અથવા જે રીતે ઉત્પન્ન થયા તે અને મૂળમા સત્ય શુ છે તે સૌથી પહેલા જાણવાની જરૂર છે તે જાણ્યા પછી સમન્વયનો વિચાર કરી શકાય

જૈન ધર્મની મુખ્ય ચાર શાખા છે—(૧) સ્થાનકવાસી, (૨) તેરાપથી (૩) શ્વે મૂર્તિપૂજક અને (૪) દિગંબર

પહેલાં તો બે મુખ્ય ફાંટા જ હતા—શ્વેતાંબર અને દિગંબર બંને મૂર્તિપૂજક હતા પરંતુ શ્વેતાંબરો આગમ સૂત્રોને માને છે ત્યારે દિગંબરો મૂળ સૂત્રોને વિચ્છેદ ગયા કહીને ઉપલબ્ધ સૂત્રોને માનતા નથી તેથી દિગંબરો તેમના નવા બનાવેલા આગમ ગ્રંથોને માને છે

સ્થાનકવાસીઓ શ્વેતાંબર જ છે પરંતુ શ્વે સૂત્રોમા મૂર્તિપૂજાનુ નામનિશાન નથી તે સાબિત કરીને સ્થાનકવાસીઓ મૂર્તિપૂજાને માનતા નથી પરંતુ સૂત્રોમા મેરૂ પર્વત ઉપર, દેવલોકમા વગેરે ઠેકાણે શાશ્વતી મૂર્તિ હોવાનુ લખેલુ છે ત્યા તે શાશ્વતિ મૂર્તિઓ હતી અને છે એમ કબુલ કરે છે

તેરાપંથ સ્થાનકવાસીમાંથી જ નીકળેલ છે અને દયાદાન સબંધીના તેમના વિચાર બીજા બધા જૈન સંપ્રદાયોથી નિરાળા છે

સમન્વય અથવા એકતા સબંધી લખવા પહેલા મતભેદના મુખ્ય મુદ્દાઓ આપણે જાણી લેવા જોઈએ તેથી પહેલા મતભેદના મુદ્દાઓની વાત લખુ છુ અત્યારે ગણવા બેસીએ તો મતભેદના મુદ્દા ઘણા થઈ જાય પરતુ મુખ્ય મતભેદ તો ચાર બાબતનો કહી શકાય તે આ પ્રમાણે—

(૧) સૂત્રો માન્ય અમાન્ય છે તે

(૨) મૂર્તિપૂજા સનસિદ્ધ નથી અને મોક્ષસાધક નથી માટે અમાન્ય છે

(૩) શ્વેતાબરત્વ અને દિગબરત્વ

(૪) સ્ત્રીમુક્તિ

પ્રકરણ બીજું

સૂત્ર આગમ

સૂત્ર આગમનો સમન્વય કરવા માટે બે રીતે વિચાર કરવાનો છે— (૧) દિગબરો સૂત્રોને વિચ્છેદ ગયેલા માને છે તેથી શ્વેતાંબરોના સૂત્રોને દિગબરો માન્ય ગણતા નથી (૨) શ્વેતાંબરોમા પણ જુદા જુદા સપ્રદાયો પોતપોતાના સૂત્રો માને છે અને પોતપોતાના સૂત્રો પ્રગટ કરે છે

મૂળ તો ગણધરોએ બનાવેલા ગ્રંથોને જ સૂત્રો તરીકે માનવામા આવતા હતા પરતુ પાછળથી આચાર્યોએ બનાવેલા ગ્રથોને પણ સૂત્રો તરીકે માનવામા આવ્યા ત્યારે મૂળ સૂત્રોને અગસૂત્રો તરીકે ઓળખવામાં આવ્યા અને પૂર્વાચાર્યોના ગ્રંથોને અગબાહ્યસૂત્રો તરીકે ઓળખવામા આવ્યા

સૂત્રોને આગમ કહેવામા આવે છે આગમ એટલે પરપરાથી ચાલ્યુ આવેલુ તે સૂત્રો પરપરાથી ચાલ્યા આવે છે તેટલા માટે જ તેને આગમ કહેવામા આવે છે એમ નથી સૂત્રોને આગમ કહેવાનું

વિશેષ કારણ એ છે કે સૂત્રો તદ્દન મૂળ સ્વરૂપમા રહ્યા નથી મૂળ સૂત્રોમાથી ઘણો ભાગ ભૂનાઈ ગયો ે એટલે વિચ્છેદ ગયો અને પૂર્વાચાર્યોએ તેમના શિષ્યોને મૂળ સૂત્રો ઉપર ટીકારૂપે સમજુતી આપેલી તે સમજુતીનો ઘણો ભાગ પણ મૂળ સૂત્રમા ભળી જઈ સૂત્ર તરીકે ઓળખાવા લાગ્યો તેથી સૂત્રને આગમ તરીકે ઓળખવા માંડ્યા

દિગમ્બરો તો સૂત્રોનો વિચ્છેદ ગયા માને છે એટલે હાલના ઉપલબ્ધ સૂત્રોને દિગમ્બરો માનતા નથી તેથી તેઓ તેમના પૂર્વાચાર્યોએ નવા બનાવેલા ગ્રંથોને આગમ તરીકે માને છે

સૂત્રો સદતર વિચ્છેદ ગયાની દિગમ્બરોની માન્યતા સાચી નથી.

દિગમ્બરો અગસૂત્રોને વીર સવત ૬૮૩ સુધીમા એટલે કે વિક્રમની બીજી શતાબ્દિની શરૂઆતમા જ તદ્દન વિચ્છેદ ગયા એમ માને છે અને તેથી તેઓ શ્વેતામ્બરો—માન્ય સૂત્રોનો સ્વીકાર કરતા નથી

ત્યારે કષાયપાહુડ શ્રી ગુણધરાચાર્યે વિક્રમની બીજી શતાબ્દિમા રચ્યુ હતુ તેનુ વિવેચન કરતા લખે છે કે—

> "વીર સવત ૬૮૩ બાદ અગો અને પૂર્વોનુ એક દેશ (એટલે અમુક) જ્ઞાન જ પરપરાથી શ્રી ગુણધરાચાર્યને પ્રાપ્ત થયુ અને તે ભટ્ટારક ગુણધરાચાર્યે જે જ્ઞાન પ્રવાદ નામના પાચમા પૂર્વની દશમી વસ્તુની અતર્ગત ત્રીજા કષાયપાહુડ અધિકારના પારગત હતા તેમણે પ્રવચન વાત્સલ્યથી વશીભૂત થઈને ગ્રથના વિચ્છેદ ભયથી સોળ હજાર પદ પ્રમાણે પેજ્જદોસપાહુડનો ૧૮૦ ગાથાઓ દ્વારા ઉપસહાર કર્યો "—(જયધવલા પુ ૧ પાનુ ૪૧)

એટલે કે વીર સવત ૬૮૩ (વિક્રમની બીજી શતાબ્દિમા) અગ સૂત્રો સપૂર્ણ વિચ્છેદ ગયા નહોતા પણ પૂર્વો સહિત સર્વ અગ સૂત્રોનુ થોડુ જ્ઞાન વિચ્છેદ ગયુ હતુ

તે કષાયપાહુડ ઉપર આચાર્યશ્રી યતિવૃષભે વિક્રમની છઠ્ઠી શતાબ્દિમા ચૂર્ણી રચી અને આચાર્યશ્રી વીરસેન તથા જિનસેને વિક્રમની નવમી શતાબ્દિમા જયધવલા ટીકા રચી

સૂત્રો જો વિચ્છેદ ગયા હોય તો તેનુ જ્ઞાન પણ વિચ્છેદ જાય. વિચ્છેદ જવુ એટલે ભુલાઈ જવુ કારણ સૂત્રો મોઢે હતા અને પછી યાદ રહેલા જ્ઞાનમા મતિ વિભ્રમની અયથાર્થતા આવી ગઈ હોય

સૂત્રો વિચ્છેદ ગયા પછી પણ સૂત્રજ્ઞાન યથાર્થ રહે છે એમ દિગબરો કહે તો તે હિસાબે શ્વેતામ્બર પાસે રહેલા સૂત્રોમા પણ યથાર્થ જ્ઞાન છે એમ તેમણે કબૂલ કરવુ જોઈએ કારણ કે નહિતર કષાયપાહુડની ટીકા અયથાર્થ જ્ઞાનમાથી નિષ્પન્ન થઈ છે એમ માનવુ પડે. પરતુ અહિયા તો હે વિક્રમની નવમી સદીમા આચાર્ય શ્રી વીરસેન તથા જિનસેને મળીને સાઠ હજાર શ્લોક પ્રમાણે જયધવલા નામની મોટી ટીકા રચી છે અને તેને પ્રમાણ આગમ તરીકે માન્ય ગણવામા આવે છે

આ ઉપરથી માલુમ જ પડશે કે પૂર્વ તથા અગ સૂત્રોનુ એક-દેશીય જ્ઞાન હે વિક્રમની નવમી શતાબ્દિ સુધી પ્રાપ્ત હતુ એટલે કે સૂત્રો સપૂર્ણ વિચ્છેદ નહોતા ગયા પણ તેનો અમુક ભાગ વિચ્છેદ ગયો હતો અને બાકીનો ભાગ મોજુદ હતો

બીજી વાત એ છે કે શ્રી ગુણધરાચાર્યને ભટ્ટારક (વસ્ત્રધારી) કહેવામા આવે છે પરતુ તે વખતે ભટ્ટારક પ્રથા ચાલુ નહોતી એટલે ગુણધર શ્વેતામ્બરાચાર્ય હોય એમ અનુમાન થાય છે

ભટ્ટારક સપ્રદાયનો પ્રાચીનતમ ઉલ્લેખ વિક્રમની નવમી શતાબ્દિમા શરૂ થયો હતો અને તેમા પહેલા આચાર્ય ચદ્રસેન, બીજા આર્યનદિ અને ત્રીજા વીરસેન થયા હતા તે વીરસેન આચાર્યે ધવલા તથા જય-ધવલા ટીકાઓ રચી હતી

પૂર્વનુ જ્ઞાન વિચ્છેદ જતુ હતુ તેથી તેમાથી ઉધ્ધૃત કરીને દિગબરાચાર્યોએ કષાય પાહુડ તથા ષટખડાગમની રચના કરી એમ દિગબરો કહે છે ત્યારે એક પ્રશ્ન ઉઠે છે કે તે જ પ્રમાણે અગીઆર અગ સૂત્રોમાથી ઉધ્ધૃત કરીને દિગબરાચાર્યોએ કેમ કોઈ ગ્રથ રચ્યા નહિ? જેમ દિગબરો પૂર્વના જ્ઞાનના થોડા અશને સાચવી શકયા તેમ બીજા બધા સૂત્રોના જ્ઞાનને કેમ સાચવી ન શકયા?

સૌથી અઘરૂ જ્ઞાન પૂર્વોનુ હતુ, એટલે પૂર્વો વહેલા વિચ્છેદ ગયેલા તે સૌ કોઈ સમજી અને માની શકે છે પરતુ **અગીયાર અગનુ જ્ઞાન તો પ્રમાણમા ઘણુ સહેલુ હોઈ તે એકદમ વિચ્છેદ જઈ શકે નહિ,** છતા દિગબરો સૂત્રોને સપૂર્ણ રીતે વિચ્છેદ ગયા માને છે! **જ્યાસુધી પૂર્વનો થોડો ભાગ પણ યાદ હતો ત્યાં સુધી અગીયાર અગ પૂરા અથવા થોડા તો યાદ હતા જ એમ કોઇ પણ સમજુ માણસ સમજી શકે તેમ છે.**

કષાય પાહુડ તથા ષટ્ખડાગમ પુસ્તકો રચાયા ત્યારે જ પુસ્તકારૂઢ કરાયા હતા તેમ તે વખતે અગીયાર સૂત્રો યાદ હતા તે દિગબરોએ પુસ્તકારૂઢ કેમ ન કર્યા? પૂર્વોની પહેલા અગસૂત્રોનુ જ્ઞાન તો વિચ્છેદ ન જ થયુ હોય એટલે પૂર્વનુ જ્ઞાન હતુ ત્યાર સૂત્રોનુ જ્ઞાન પણ હતુ એમ તો માનવુ જોઈએ **અથવા અધુરા યાદ હતા તો જેટલા યાદ હતા તેટલા પણ કેમ સાચવ્યા નહિ? કેમ પુસ્તકારૂઢ કર્યાં નહિ?**

વળી સૂત્રો વિચ્છેદ ગયા છે એવી દિગબરોની માન્યતા ખોટી છે તે દિગબરોના ગ્રંથો ઉપરથી જ જોઈ શકાય છે દિગબર ગ્રથોની ટીકાઓમા “દશવૈકાલિક સૂત્ર”, “ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર” વગેરેના નામ મળી આવે છે શ્રી અકલક દેવના રાજવાર્તિકમા પાચમા અગ વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞપ્તિના કેટલાક અધિકાર લખેલા છે તે સર્વ શ્વેતાબર-

માન્ય અને હાલમાં મોજુદ વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રમાં વિદ્યમાન છે, તેથી સિદ્ધ થાય છે કે વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞપ્તિ (ભગવતી) સૂત્ર વિચ્છેદ જવાની વાત ખોટી છે એજ રીતે બીજા સૂત્રો વિચ્છેદ જવાની વાત પણ ખોટી છે

૫ સુખલાલજીનો અભિપ્રાય

કેટલીક ધાર્મિક બાબતમાં અશ્રદ્ધાળુ પરંતુ ઐતિહાસિક અન્વેષણમાં અજોડ એવા પંડિતશ્રી સુખલાલજીએ પણ કહ્યું છે કે—

"શ્વેતામ્બરોને માન્ય સાધારણ આગમિક સાહિત્યને દિગંબર ફિરકો માનતો જ નથી તે એમ કહે છે કે અસલી આગમિક સાહિત્ય ક્રમે ક્રમે લેખબદ્ધ થયા પહેલા જ અનેક કારણોથી નાશ પામ્યું આમ કહી તે સ્થાનકવાસી–શ્વેતામ્બર ઉભય માન્ય આગમિક સાહિત્યનો બહિષ્કાર કરે છે અને તેના સ્થાનમાં તેની પોતાની પરંપરા પ્રમાણે ઈસ્વીસનના બીજા સૈકાથી રચાયેલ મનાતા અમુક સાહિત્યને આગમિક માની તેને અવલમ્બે છે

"અહીં પ્રશ્ન એ છે કે જો ઇસ્વીસનના પહેલા બીજા સૈકાથી માંડી રચાયેલા ખાસ દિગંબર સાહિત્યને તે ફિરકાના આચાર્ય અને અનુયાયીઓએ જીવિત રાખ્યું તો તેમણે પોતે જ અસલી આગમ સાહિત્યને સાચવી કેમ ન રાખ્યું? અસલી આગમ સાહિત્યના સર્વથા વિનાશક કારણોએ તે ફિરકાના નવીન અને વિવિધ વિસ્તૃત સાહિત્યનો વિનાશ કેમ ન કર્યો?

"એમ તો કહી નહિ જ શકાય કે દિગંબર ફિરકાએ જુદા ખાસ ખાસ રચેલ શાસ્ત્રોના સમય પહેલા જ એ વિનાશક કારણો હતા અને પછી એવા ન રહ્યા કારણ કે એમ માનવા જતા એવી કલ્પના કરવી પડે કે—

"વીરપરંપરાના અસલી આગમિક સાહિત્યનો સર્વથા વિનાશ

દિગમ્બર બન્નેએ સમાન સ્તર અને સમાન ભાગમાં દૈવાન ... અને બૌદ્ધ અસલી સાહિત્ય કે તે વખતે રચાતા સાહિત્ય ઉપર વિનાશક અસર ન કરી અને કરી હોય તો તે પ્રમમાત્રની આ કલ્પના માત્ર અસંગત જ નથી પણ અનૈતિહાસિક પણ છે.

"ભારતના કોઈ પણ ભાગમાં બનેલા કે રચાતા સાહિત્ય વિષે એવા પક્ષપાતી વિનાશક બનાવ ક્યારે ય ઉપસ્થિત થયાનો ઇતિહાસ પ્રાપ્ત થતો નથી કે જે વખતે ... સાહિત્યનો સર્વથા વિચ્છેદ કર્યો હોય અને બ્રાહ્મણ તેમ જ બૌદ્ધ સાહિત્ય ઉપર દયા દાખવી હોય.

"આ અને આના જેવી બીજી કેટલીયે સમજણો આપણને એમ માનવા પ્રેરે છે કે વીરપરંપરાનું અસલી સાહિત્ય (અને તેના બધા ગણમાં ભાષા સ્વરૂપમાં અને વિષય ચર્ચામાં કાંઈક ફેરફાર કે ઘટાડો વધારો થયો હોય તોય) વસ્તુત નાશ ન પામતાં અખંડ રીતે હયાત જ રહ્યું છે. આ દૃષ્ટિએ જોતા એ અસલી સાહિત્યનો વારસો દિગમ્બર ફિરકા પાસે નથી પણ શ્વેતામ્બર અને સ્થાનકવાસી એ બે ફિરકા પાસે છે."

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે સૂત્રો સદંતર વિચ્છેદ ગયા છે એવી દિગમ્બરોની વાત યથાર્થ નથી વીર નિર્વાણ સંવત ૯૮૦ સુધી પણ અમુક અંગો પૂર્વ તથા સૂત્રો યાદ હતા અને તે શ્વેતામ્બર આચાર્ય શ્રી દેવર્ધિ ગણિએ પુસ્તકારૂઢ કર્યા હતા.

સૂત્રો સંપૂર્ણપણે યાદ ન રહ્યા એ વાત ખરી છે પણ તેથી વિચ્છેદ ગયા છે એમ કહી ન શકાય. એટલે સૂત્રો તદ્દન વિચ્છેદ ગયા એવા દિગમ્બરોના આગ્રહમાં અન્યનું કારણ જુદું દેખાય છે અને તે એ કે દિગમ્બરો એકાંતપણે અચેલકવાદને પકડી બેઠા ત્યારે સૂત્રોમાં અચેલકનું વિધાન હોવા છતાં અશક્ત સાધુઓ માટે એકથી ત્રણ વસ્ત્રની છૂટ પણ હતી. એ છૂટના વિરો

ખાતર દિગંબરોએ એકાંતવાદ પકડી સૂત્રોને અમાન્ય કર્યાં.

જૈન ધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાંત અનેકાંતવાદને સિદ્ધાંત કરીકે માન્ય કરવા છતા દિગંબરોએ આચારમાં અનેકાંતવાદને તિલાંજલી આપી

શ્વેતાંબરોએ અચેલકવાદ કબુલ કરવા છતા હવે તે પાળી ન શકાય એવો આગ્રહ પકડી તેમણે પણ અનેકાંતવાદને તિલાંજલી આપી !

દિગંબરોએ નિશ્ચયનયને પ્રાધાન્ય આપ્યુ ત્યારે શ્વેતાંબરોએ વ્યવહારનયને પ્રાધાન્ય આપ્યુ. અને અત્યારે પણ તેમનુ બંનેનુ માનસ તેવી રીતનુ જ દેખાય છે

એકાંત આગ્રહનુ પરિણામ—

દિગંબરોએ અચેલકપણુ—નગ્નપણાને એકાંત આગ્રહથી પકડી રાખ્યુ તેથી પરિણામ એ આવ્યુ કે—

(૧) સ્ત્રી નગ્ન રહી શકે નહિ તેથી સ્ત્રીને ચારિત્ર અને મોક્ષ હોય શકે નહિ એમ દિગંબરોને જાહેર કરવુ પડયુ

(૨) વસ્ત્ર વિના પાત્રો લઈ જઈ શકાય નહિ તેથી પાત્ર રાખવાની બંધી કરવી પડી

(૩) પાત્રો વિના આહાર લાવી શકાય નહિ અને આહાર લાવ્યા વિના તીર્થંકર ભગવાન આહાર કરી શકે નહિ તેથી કેવળી ભગવાનને આહાર હોય નહિ એમ જાહેર કરવુ પડયુ.

(૪) નગ્નવાદના કારણે ઉપર પ્રમાણે સ્ત્રીમુક્તિ, કેવળીમુક્તિનો નિષેધ કર્યો તે ઉપરાત ગૃહસ્થલિંગ મુક્તિ, અન્યલિંગ મુક્તિ વગેરે અનેક બાબતોનો દિગંબરોને નિષેધ કરવો પડયો છે

આ તેમના નિયમો તેમના જ (દિગબરોના) શાસ્ત્રગ્રંથોથી વિરુદ્ધ જાય છે તેની કેટલીક વિગત ' જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ " નામના પુસ્તકમા પાના ૨૧૯ થી ૨૨૫મા આપી છે તથા ઉ શ્રી યશોવિજયજીના ગ્રંથોમા તથા શ્રી આત્મારામજીના તત્ત્વનિર્ણય પ્રાસાદ પુસ્તકમા આપી છે તે ગ્રથ સંકોચને લીધે અહિ આપી શકાઈ નથી, તો જિજ્ઞાસુએ ત્યાથી જોઈ લેવી

એકાંત આગ્રહથી નુકશાન.

વસ્ત્રપાત્ર વગેરે ઉપાધિનો નિષેધ કરી નગ્નતાનો આગ્રહ રાખવાથી દિગબરોને ઘણુ નુકસાન થયુ છે તેમાનુ થોડુંક નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) નગ્નતાથી ધર્મની અને સંપ્રદાયની નિંદા થાય છે અને ધર્મ પ્રચાર અટકી જાય છે

(૨) વિહારમા અડચણો ઉભી થાય છે

(૩) બાળકો નગ્ન સાધુને જોઈ ડરે છે

(૪) સભ્ય સમાજ ઘૃણા કરે છે અને પોતાના ઘરમાં આવવા દેતા નથી.

(૫) સરકાર નગ્નને રસ્તામા ચાલવાની બધી કરે છે

(૬) જિનશાસનને અનેક રીતે નુકશાન પહોંચે છે ફક્ત બે ચાર હાથના કપડાનો પણ નિષેધ કરવાથી એ નુકસાન ઉઠાવવુ પડે છે વસ્ત્રધારી મુનિ બધે જઈ શકે છે અને આવા નુકસાનોથી ધર્મને બચાવે છે

(૭) અજૈનના આહાર પાણી બંધ થઈ જાય છે કારણ અજૈનો નગ્ન સાધુને ઘરમાં આવવા દેતા નથી તેમજ આહાર પાણી દેવામા ઘૃણા કરે છે તેથી અજૈનને ત્યા ગોચરીએ જઈ શકાતુ નથી

(૮) એક જ ઘેરથી ગોચરી કરવી પડે છે તેથી આધાકર્મિક ઓદ્દેશિક આદિ દોષ લાગે છે

(૯) ગુરુભક્તિને તિલાંજલી આપવી પડે છે ગુરુને બતાવી, ગુરુની આજ્ઞાનુસાર ગુરુદત્ત આહાર લેવાનો લાભ ગુમાવે છે અને ગુરુને બતાવ્યા વિના આહાર લેવાથી કવચિત્ સ્વચ્છંદતાને અવકાશ મળે છે

(૧૦) પાત્રના અભાવમાં બિમાર તથા વૃદ્ધ માટે આહાર પાણી લાવી શકાતા નથી, તેમ ગૃહસ્થના લાવેલા આહાર પાણી લઈ શકાતા નથી તેથી નિરાહાર રહેવું પડે છે

(૧૧) એવી સ્થિતિમાં બિમાર વૃદ્ધ આર્તરૌદ્ર ધ્યાનમાં પડી જઈ આત્માનું અકલ્યાણ કરવાનો સંભવ છે

પાત્ર હોય તો એ સર્વ દોષોથી બચી જવાય છે અને દિગંબર પૂર્વાચાર્યના ગ્રંથોમાં પાત્રની છૂટ છે

(૧૨) કરભોજીના હાથમાંથી ખોરાકનો અંશ નીચે પડી જાય છે તેથી જીવ વિરાધના તથા નિંદા થાય છે

(૧૩) મહાવીર ભગવાને સ્થાપેલ ચતુર્વિધ સંઘને દિગંબરોએ ખંડિત કરેલ છે કારણ કે તેઓમાં સાધ્વી સંઘ જ નથી સ્ત્રી દિગંબર રહી શકે નહિ માટે સાધ્વી થઈ શકે નહિ તેથી દિગંબરોમાં **ચતુર્વિધ સંઘ જ નથી.**

દિગંબરોમાં જૈન સિદ્ધાંત વિરુદ્ધની કેટલીક ખોટી માન્યતાઓ પણ પ્રવર્તે છે તેના ત્રણ કારણો છે—

(૧) નગ્નત્વના આગ્રહને લીધે નગ્નત્વની વિરુદ્ધ જતી બાબતોનો અસ્વીકાર કરવા માટે તે તે બાબતોથી ઊલટી પ્રરૂપણા કરવી પડી

(૨) શ્વેતાંબરોથી છૂટા પડીને તેમનો અને તેમના સાહિત્યનો સંપર્ક ખોવાથી મૂળ માન્યતા ભૂલી જવાથી દિગંબર આચાર્યોએ

પોતપોતાની કલ્પના અનુસાર નવી નવી માન્યતાઓ પ્રવર્તાવી

(૭) બ્રાહ્મણોનું સમાજમાં વર્ચસ્વ થતું જોઈને દિગંબરોએ બ્રાહ્મણોના ઘણા આચારવિચારોનું અનુકરણ કર્યું

અને એ બધી માન્યતાઓ પ્રવર્તાવતી વખતે દિગંબરો તેમના જ પૂર્વાચાર્યોએ બનાવેલા શાસ્ત્રોમાં શી શી પ્રરૂપણા કરી છે તે જોવાનું વિચારવાનું જ ભૂલી ગયા, એટલે દિગંબરોની ઘણીખરી માન્યતાઓ તેમના જ શાસ્ત્રોના વિધાનની વિરુદ્ધ જાય છે

દિગંબરોના જેવી શ્વેતાંબરો ઉપર બ્રાહ્મણોના આચાર વિચારની અસર થઈ નથી કારણ કે શ્વેતાંબરો મૂળ જૈન સિદ્ધાંતને ચીવટપણે વળગી રહ્યા હતા

દિગંબરોની માન્યતાઓ તેમના જ શાસ્ત્રોની વિરુદ્ધ છે તે મુનિશ્રી દર્શનવિજયજીએ તેમના "શ્વેતામ્બર દિગમ્બર" નામના પુસ્તકમાં દિગંબર શાસ્ત્રોના અનેક ઉલ્લેખો આપીને બતાવી આપ્યું છે દરેક જિજ્ઞાસુ જૈને એ પુસ્તક જરૂર વાંચી જવું

સૂત્રો અમાન્ય કરવાથી નુકસાન

સૂત્રોને અમાન્ય કરવાથી દિગંબરોએ પણ ઘણું ગુમાવ્યું છે જેમકે—

(૧) જૈન પારિભાષિક શબ્દોને બદલે વૈદિક પરિભાષાના શબ્દો અપનાવ્યા છે જેમકે–પુરાણ પુરાણ શબ્દ મૂળ વૈદિક ધર્મમાં વપરાતો હતો દિગંબરોએ તે શબ્દ અપનાવી જૈન મહાત્માઓના ચરિત્રને પુરાણ નામ આપ્યું છે દિગંબરોના નૈષ્ઠિક શ્રાવક નામમાં બ્રાહ્મણોમાં નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી નામ છે તેનું અનુસરણ છે

(૨) ગૃહસ્થના આચારમાં પણ વૈષ્ણવોના આચારને દિગંબરોએ અપનાવેલ છે યજ્ઞોપવિત, કમંડળ, શૂદ્ર મુક્તિ નિષેધ, છુતાછુત

શુદ્ધાશુદ્ધિ વગેરે ઘણા આચારો જૈન સિદ્ધાંતની વિરુદ્ધ હોઈ તેવા આચારો પણ દિગમ્બર ગૃહસ્થોના આચારમાં દેખાય છે

(૨) બીજા સૂત્રોની પેઠે આવશ્યક સૂત્ર પણ અમાન્ય કરવાથી દિગમ્બરોમા આવશ્યક સૂત્ર જ નથી. હાલમા તેમણે સામાયિક પ્રતિક્રમણ પાઠો બનાવ્યા છે પણ તેમાં ક્રમ તેમજ વિગતનો સંપૂર્ણ અભાવ છે શ્વેતામ્બરના આવશ્યક સૂત્રની સાથે દિગમ્બરોના સામાયિક પ્રતિક્રમણના પાઠોની સરખામણી કરવાથી આ વાત તુરત સમજાઈ જશે

(૪) તેજ પ્રમાણે આલોચના—આલોયણા પણ દિગમ્બરોમાં શ્વેતાંબરો જેવી નથી

ઊંડા ઉતરતા આવું બીજું ઘણું નીકળી આવે દિગમ્બરો તેમના મુનિઓએ પણ દરરોજ સામાયિક કરવી જોઈએ એમ કહે છે તે ઉપરથી સમજી શકાશે કે તેમની પાસે સામાયિકનો પાઠ જ નથી કારણ કે સામાયિક પાઠથી તો સાધુ દીક્ષા ધારણ કરે છે તેથી સાધુ તો નિરંતર સામાયિકમાં જ છે એટલે સાધુને રોજ સામાયિક કરવાની હોય જ નહિ

૫. સુખલાલજીનો અભિપ્રાય

ઐતિહાસિક અન્વેષણમા અજોડ પંડિત સુખલાલજીએ પણ આ સંબંધમા ઘણું સ્પષ્ટ અને સત્ય લખ્યું છે તે વાચકે જાણવા જેવું હોઈને અત્રે ઉધૃત કરું છું—

“ દિગમ્બર ફિરકાએ અસલી આગમિક સાહિત્યને અવગણવામાં, તેનો બહિષ્કાર કરવામા માત્ર વિદ્યાના કેટલાક અંશો ગુમાવવા પૂરતી જ ભૂલ નથી કરી પણ એ સાથે એણે વીરપરંપરાના ઘણા આચાર

અને વિચારોના વારસો ગુમાવ્યો છે. આગમિક સાહિત્ય છોડતા સાથે એના હાથમાથી પચાગીના પ્રવાહને સાધવા અને પોષવાનો સોનેરી અવસર જ ચાલ્યો ગયો

"એ તો એક અબાધ્ય સત્ય છે કે મધ્યકાળમાં કેટલીક શતાબ્દિઓ દરમ્યાન માનનીય દિગબર ગભીર વિદ્વાનોના હાથથી રચાયેલ દાર્શનિક, તાર્કિક અને અન્ય પ્રકારનુ વિવિધ સાહિત્ય એવુ છે કે તે માત્ર હરકોઈ જૈનને જ નહિ પણ હરકોઈ ભારતીય સાહિત્ય અને સસ્કૃતિના અભ્યાસીને માન ઉત્પન્ન કરે તેવુ છે.

"તેમ છતા ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ કબૂલ કરવુ જોઈએ કે જો દિગબર પરપરાએ આગમિક અને પચાગી સાહિત્ય સાચવી, તેનુ સવર્ધન અને વ્યાખ્યાન કે વિવરણ પોતાની જ ઢબે કર્યું હોત તો એ પરપરાના ગભીર વિદ્વાનોએ ભારતીય સાહિત્ય અને જૈન સાહિત્યને એક સન્માનવર્ધક ભેટ આપી હોત

"ખેર! આ ઉપરથી એકદરે મારો અભિપ્રાય કેવળ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ પણ, એ બધાયો છે કે શાસ્ત્રોની બાબતોમા વીરપરપરાનુ જો કાંઈ પણ અખડ પ્રતિનિધિત્વ આજે જોવા મળતુ હોય તો તે શ્વેતામ્બર પરપરાને જ આભારી છે

"હુ જ્યારે દિગબર પરપરાની પુષ્ટિ અને તેના સમન્વયની દૃષ્ટિએ પણ શ્વેતામ્બરીય પચાગી સાહિત્ય જોઉ છુ ત્યારે મને ચોખ્ખુ લાગે છે કે એ સાહિત્યમા દિગબર પરંપરાને પોષક થાય એવી અખૂટ સામગ્રી છે.

"અમુક મુદ્દા પરત્વે મતભેદ થતા તેને એકાતિક આગ્રહનુ રૂપ અપાતા જે હાનિ દિગમ્બર પરપરાને ઉઠાવવી પડી છે તેનો ખ્યાલ એ પચાગી સાહિત્યને તટસ્થભાવે વાચ્યા સિવાય આવી ન શકે

"જો એ સાહિત્યમાના અમુક વિધાનો દિગંબર પરંપરાને બંધ બેસતા આવે તેમ ન હતુ તો તે પરંપરાના વિદ્વાનો એ વિધાનો વિશે, એ સાહિત્યને છોડયા સિવાય પણ, જેમ બ્રાહ્મણ અને બૌદ્ધ પરંપરામા બન્યુ છે અને જેમ એક જ તત્ત્વાર્થ ગ્રંથને સ્વીકારી તેની જુદી જુદી વ્યાખ્યાઓમાં બન્યુ છે તેમ, વિવિધ ઊહાપોહ કરી શક્તા હતા, અથવા તે ભાગને સ્વામી દયાનંદે સ્મૃતિપુરાણ આદિમાંના અનિષ્ટ ભાગને પ્રક્ષિપ્ત કહ્યો છે તેમ, પ્રક્ષિપ્ત કહી, બાકીના સમગ્ર પચાગી ભાગને સત્કારી પરંપરાનુ પ્રતિનિધિત્વ મૂળ રૂપમાં કાંઈક વિશેષ સાચવી શકયા હોત"

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે **સૈદ્ધાતિક તાત્વિક સાહિત્યમાં ખાસ મતભેદ નથી** સૂક્ષ્મ બાબતોમા તો બન્ને ફિરકાઓમા અંદર-અંદર મતભેદો છે અને તે રહેવાના જ એ મતભેદોને તો મતભેદ તરીકે સ્વીકારવાના જ હોય, એ મતભેદો એવા મહત્ત્વના પણ નથી કે જે જુદા પડવાનુ કારણ બને એટલે બન્ને ફિરકા એકમીજનુ સૈદ્ધાતિક -તાત્વિક સાહિત્ય અપનાવે તો તેમા કોઈ વાધો નડે તેમ નથી, અને એમ થવાથી જૈનોના બધા ફિરકામા જૈન ધર્મના જ્ઞાનનો વિશેષ ફેલાવો થઈ શકશે

આચાર સાહિત્યમા ખાસ મતભેદ પડે તેનુ છે, પરતુ તેનો રસ્તો એ છે કે બન્ને ફિરકાના વિદ્વાનો સાથે બેસીને સિદ્ધાતાનુસાર ચર્ચા કરીને જે જે વિધાન યોગ્ય લાગે તેને માન્ય રાખીને અયોગ્યને કાઢી નાખવુ **આમ કરવાથી સર્વમાન્ય આચાર સાહિત્ય ઉત્પન્ન થઈ જશે.**

સત્રમા નિયમન કરેના સચેલકપણાને શ્વેતામ્બરો જેમ પાળી ન શક્યા અને વિશેષ છૂટ લેવી પડી તેમ અચેલકપણુ નગ્નપણું પાળી ન શકાય અને થોડી છૂટ લેવી પડે એમ માન્ય રાખ્યુ હોત તો ધર્મમા

તડા પડવાનો વખત જ ન આવત તે જ પ્રમાણે દિગંબરોએ અચેલક-પણામાં જેમ છૂટ થવાની લીધી તેમ સચેલકપણામાં છૂટ થવાની લીધી હોત તો ધર્મમાં તડા પડવાનો વખત ન જ આવત

થયુ તે થઈ ગયુ પણ હજીયે ભૂલ સુધારી શકાય તેમ છે. હજી પણ બન્ને પક્ષના સાધુ મુનિઓ અને વિદ્વાનો અનેકાંત-વાદને માન્ય રાખી અનેકાંતવાદનો આશ્રય લીએ તો બન્ને પક્ષોને ભેગા થવામા કાંઈ જ વાંધો આવે તેમ નથી.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોનુ એજ કર્તવ્ય છે.

શ્વેતાંબર દિગંબરનું

આગમ સાહિત્ય અને પ્રકાશન

હવે આપણે શ્વેતામર સપ્રદાયના તથા દિગબર સપ્રદાયના આગમ સાહિત્ય અને પ્રમશન વિષે વિચાર કરીએ દિગબરો તેમના પૂર્વાચાર્યો એ બનાવેના ગ્રથોને આગમ તરીકે માને છે

દિગબરોની સાહિત્ય પ્રકાશન સસ્થાઓ છે તેવી સસ્થાઓ શ્વેતા-બરોમા પણ નથી અને સ્થાનકવાસીમા તો મીડુ જ છે સ્થાનકવાસી પાસે સૂત્ર સિવાય કોઈ સાહિત્ય જ નથી, અને સૂત્રકથનનુ અપેક્ષા પૂર્વક સપૂર્ણ રહસ્ય સમજાવતી સ્થાનકવાસી પાસે સૂત્રની એક પણ ટીકા નથી સાચી સમજુતી આપનારી ટીકા સિવાય મૂળ સૂત્ર પણ નકામા થાય છે

શ્વેતાબરો પાસે ઘણુ વિશાળ સાહિત્ય પડેલુ છે તેના પ્રમાણમા તેમનુ છપાયનુ સાહિત્ય ઘણુ જ ઓછુ છે દિગબરો જે રીતે આધુ-નિક રીતે વ્યવસ્થિતરૂપમા તેમનુ સાહિત્ય બહાર પાડે છે તેવી જ

સંપ્રદાયવાદથી એક સૌથી મોટું નુકસાન એ થયું છે કે એક સંપ્રદાયે બીજા સંપ્રદાયોનું સાહિત્ય વાંચવાની જ બંધી કરી તેમાં પણ સ્થાનકવાસીઓ મોખરે એટલે તેમનું જ્ઞાન સંકુચિત બની ગયું જ્ઞાન ઓછું થઈ ગયું **જ્ઞાનની વિશાળતા ચાલી ગઈ તેની સાથે હૃદયની વિશાળતા ચાલી ગઈ અને સંકુચિતતાનું જ રાજ્ય સ્થપાઈ ગયું.**

અને જેમણે બીજા સંપ્રદાયનું સાહિત્ય વાંચ્યું તેમણે સાચું જ્ઞાન મેળવવાની દૃષ્ટિથી ન વાંચ્યું, જ્ઞાનની વૃદ્ધિ અર્થે ન વાંચ્યું પણ સામા સંપ્રદાયના ખંડન અર્થે તેનું સાહિત્ય વાંચ્યું તેમના આત્માને લાભને બદલે નુકસાન જ થયું ખંડનમંડનથી તેમણે તેમનામાં પોતાનામાં જ કષાયની ભરતી કરીને તેમના પોતાના આત્માનું જ અકલ્યાણ સાધ્યું અને જૈન ધર્મના ફાંટાઓને દૃઢ કર્યાં સંપ્રદાયવાદ ઘટાડવાને બદલે વધાર્યો

દરેક જૈનને દરેક સંપ્રદાયનું સાહિત્ય વાંચવું જોઈએ. પણ તે ફક્ત જ્ઞાનવૃદ્ધિની દૃષ્ટિથી જ. ખંડનમંડનથી કલેશ વધારવા માટે નહિ જ. જ્યાં કોઈ પણ પુસ્તકમાં કે ગ્રંથમાં સંપ્રદાયવાદ જેવું, મનને ખેંચાણુ લખાણુ વાંચવામાં આવે ત્યાં વાચકે અનેકાંત દૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ સામા સંપ્રદાયની માન્યતા ખોટી છે એમ સત્વર કહી નહિ નાખતાં તેની અપેક્ષાએ તેનો મત સાચો છે અથવા હોવો જોઈએ એમ સમજવું જોઈએ

સંપ્રદાયોના મતભેદમાં ઘણું ખરું અપેક્ષાભેદ છે અમુક અપેક્ષાએ વાત સાચી હોય પરંતુ એ એક જ અપેક્ષા સાચી છે એમ પકડી રાખવું તે એકાંતવાદ છે અને એ જ સર્વ ઝઘડાનું મૂળ હોય છે

સ્થાનકવાસીઓ બીજા સંપ્રદાયોનું એટલે કે મૂર્તિપૂજક શ્વેતાંબરનું અને દિગંબરનું સાહિત્ય વાંચવાનો પ્રતિબંધ કરે છે તેથી તેમને

જ કેટલું બધુ અનહદ નુકસાન થયુ છે તે તેમની હાલની એમ્દમ પછાત સ્થિતિ જ બતાવી આપે છે

સ્થાનકવાસીઓએ સૂત્ર સિવાય બીજુ કોઈ સાહિત્ય વાચવાની બંધી કરીને પોતાના જ પગ ઉપર કુહાડો મારેલ છે એટલે કે તેઓ શુદ્ધ જૈન ધર્મના મોટા ભાગના જ્ઞાનથી વંચિત રહ્યા છે અને તેથી જ તેઓ કોઈ નવુ તાત્ત્વિક પુસ્તક પણ બહાર પાડી શક્યા નથી કે જે મહત્ત્વશીલ હોય અને જૈનોમાં આદરશીલ બને સ્થાનકવાસીઓએ **હવે તેમની સંકુચિત વૃત્તિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.** નહિતર તેમની હૈયાતી સદંતર ભૂંસાઈ જશે તે નક્કી છે

પ્રાચીન સાહિત્ય બધુ શ્વેતામ્બરોના ભંડારોમા હોઈને તેમની પાસે વિશાળ સાહિત્ય છે અને આગળ તેમણે ઘણુ સાહિત્ય બહાર પણ પાડેલુ, પરંતુ હાલમા તેમની એ પ્રવૃત્તિમા ભારે ઓટ આવી હોય એમ દેખાય છે

જૈન ધર્મના તત્ત્વો, સિદ્ધાંતો સર્વ સંપ્રદાયોને એકસરખા માન્ય છે છતાં ફક્ત સંકુચિત વૃત્તિથી જ એકબીજાનુ તાત્ત્વિક સાહિત્ય વાચવાનુ બંધ કરીને તેઓ જ્ઞાનનો પ્રચાર જ ઓછો કરી નાખે છે

પ્રાચીન કાળમાં શ્વેતામ્બરોમા આવી વૃત્તિ નહોતી દિગંબર ગ્રંથો ઉપર પણ શ્વેતાબર આચાર્યોએ ટીકાઓ રચી છે એ હકીકત પુરવાર કરે છે કે આગળના શ્વેતાબરો કેટલા બધા ઉદાર હતા ત્યારે દિગંબરો **તો પહેલેથી સંકુચિતપણુ દાખવી રહ્યા છે. દિગંબરોએ એક પણ શ્વેતાંબર શાસ્ત્રીય ગ્રંથ ઉપર કોઈ ટીકા રચી નથી.**

શ્વેતાંબરો પાસે વિશાળ સાહિત્ય હોવા છતાં તેમના સાહિત્યમાં પણ કેટલીક ઊણપ છે જે દિગંબર સાહિત્યથી પુરાઈ શકે તેમ છે તે જ પ્રમાણે દિગંબર સાહિત્યની ઊણપ શ્વેતાંબર સાહિત્યથી પૂરાઈ શકે તેમ છે

સચેલક અચેલકનો વાદવિવાદ તો જંબુસ્વામીના નિર્વાણ પછી તીવ્ર થતો જતો હતો. જ્યાં સુધી પક્ષો નહોતા, જુદા જુદા સંપ્રદાય તરીકે જાહેર થયા નહોતા તે વખતે ઘણા આચાર્યો, મુનિઓ અચેલક હોવા છતાં તેઓ સચેલક આચાર્યો મુનિઓમાં પણ માન્ય હતા તેઓ અરસપરસ જ્ઞાનીને માન આપતા જ હતા એટલે તે વખતે અચેલક આચાર્ય કે મુનિના બનાવેલા ગ્રંથો સચેલક મુનિઓ પણ આદરથી અપનાવતા હતા

એટલે જ કલકત્તાની શ્વેતામ્બર સંસ્થા—સીંઘી ગ્રંથમાળા તરફથી દિગંબર આચાર્ય ભટ્ટારક અકલંક દેવના રચેલા સભાષ્ય પ્રમાણ સંગ્રહ, સિદ્ધિવિનિશ્ચય ટીકા વગેરે ગ્રંથો બહાર પાડેલા છે ઉપરાંત કર્મપ્રકૃતિચૂર્ણી, શતકચૂર્ણી, સિત્તરીચૂર્ણીએ ત્રણેય ચૂર્ણી દિગંબર આચાર્યશ્રી યતિવૃષભની બનાવેલ છે તે પણ શ્વેતાંબરોએ અપનાવેલી છે

જીવના સંસારભ્રમણનું કારણ કર્મબંધન છે તેથી જૈન સાહિત્યમાં કર્મ સંબંધના સાહિત્યને પ્રમુખસ્થાન છે

કર્મ સંબંધી શ્વેતામ્બર સાહિત્ય નીચે પ્રમાણે છે—

કર્મપ્રકૃતિ–મૂળ, ચૂર્ણી, ટીકા

શતક–મૂળ, ચૂર્ણી

સિત્તરી–મૂળ, ચૂર્ણી

કર્મગ્રંથ.

પંચસંગ્રહ=કર્મપ્રકૃતિ, શતક, સિત્તરી, કષાયપ્રાભૃત અને
સત્કર્મ એ પાંચનો સંગ્રહ

કર્મ સંબંધી દિગંબર સાહિત્ય નીચે પ્રમાણે છે—

કષાયપાહુડ–મૂળ તથા ચૂર્ણી

કષાયપાહુડ–મૂળ, ચૂર્ણી તથા જયધવલા ટીકા સહિત
ષટ્ખંડાગમ–મૂળ તથા ધવલા તથા મહાધવલ ટીકા સહિત
ગોમ્મટસાર–જીવકાંડ, કર્મકાંડ
લબ્ધિસાર, ક્ષપણાસાર
પંચ સંગ્રહ વગેરે

કષાયપાહુડ—પાંચમા જ્ઞાનપ્રવાદ પૂર્વની દશમી વસ્તુ(વિભાગ)ના ત્રીજા પ્રકરણ 'પેજ્જદોસ પાહુડ' ઉપરથી આચાર્ય ગુણધરે ઉદ્ધૃત કરેલ છે આચાર્ય ગુણધરને પાંચ પૂર્વનું જ્ઞાન હતું

પરંપરાએ આર્ય મંગુ અથવા મક્ષુ તથા આર્ય નાગહસ્તીને કષાયપાહુડનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયેલું તેમની પાસેથી આર્યમંગુના શિષ્ય અને આર્યનાગહસ્તીના અંતેવાસી શ્રી યતિવૃષભને તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું તે પછી તેમણે કષાયપાહુડ ઉપર ચૂર્ણી રચી

તેની ઉપર આચાર્ય વીરસેને જયધવલા ટીકાના વીસ હજાર શ્લોક રચી તે પછી તેઓ સ્વર્ગવાસી થતા તેમના શિષ્ય જિનસેને બાકીની ચાલીસ હજાર શ્લોકપ્રમાણ ટીકા રચી એટલે એકંદર જયધવલા ટીકા ૬૦ સાઠ હજાર શ્લોકની થઈ

ષટ્ખંડાગમ—આચાર્ય ધરસેન ગિરનારની ગુફામાં ધ્યાન કરતા હતા તેમને બે પૂર્વનું જ્ઞાન હતું તેમણે પોતાનો મૃત્યુકાળ નજીક જોઈને પૂર્વનું જ્ઞાન વિચ્છેદ ન જાય તેટલા માટે તેમણે બે મુનિઓને બોલાવીને તેમને બે પૂર્વનું જ્ઞાન કરાવ્યું (શિખડાવ્યું) તેમના નામ પુષ્પદંત અને ભૂતબલિ હતાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી તેમણે બીજા અગ્રાયણી પૂર્વના ચયન લબ્ધિ નામના અધિકારમાં ચોથા પાહુડ મહાકર્મપ્રકૃતિ ઉપરથી ષટ્ખંડાગમની રચના કરી

તેના પાંચ ભાગ ઉપર આચાર્ય વીરસેને ૭૨૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા રચી મૂળ છઠ્ઠો ભાગ રચનાર ભટ્ટારક ભૂતબલિએ પોતે જ ત્રીસ હજાર શ્લોક પ્રમાણ ટીકા સહિત રચેલો હતો

ગોમટ્ટસાર—પટ્ખંડાગમ ઉપરથી આચાર્ય નેમિચંદ્ર સિદ્ધાંત ચક્રવર્તીએ ગોમટ્ટસાર લખેલ છે લબ્ધિસાર ક્ષપણસાર પણ તેમણે જ રચેલ છે

પંચસંગ્રહ—આચાર્ય અમિતગતિએ લખેલ છે

એ પ્રમાણે દિગંબર ગ્રંથોની થોડી વિગત જોઈ તે ઉપરાંત બીજા ગ્રંથો પણ છે ઉપરના સર્વ ગ્રંથો હિંદી અનુવાદ સહિત પ્રસિદ્ધ થયેલ છે હવે શ્વેતામ્બર ગ્રંથોની થોડી વિગત જોઈએ

કર્મપ્રકૃતિ (કમ્મપયડી)—અગ્રાયણી નામના બીજા પૂર્વની પાંચમી વસ્તુ (વિભાગ) મહાકમ્મપડીપાહુડ નામના ચોથા પાહુડમાંથી આચાર્ય શિવશર્માએ ઉધ્ધૃત કરેલ છે

શતક પ્રકરણ—એ પણ આચાર્ય શિવશર્માએ ઉપર પ્રમાણે જ બીજા પૂર્વમાંથી ઉધ્ધૃત કરેલ છે તેમાં સો ગાથા છે તેથી શતક કહેવાય છે

સિત્તરી (સપ્તતિકા)—ગ્રંથકારનું નામ નથી પણ તેણે કહ્યું છે કે તે અગ્રાયણી નામના બીજા પૂર્વના મહાકમ્મપડીપાહુડમાંથી એક બિંદુ માત્ર ઉધ્ધૃત કરેલ છે તેમાં સિત્તેર ગાથા છે તેથી સિત્તરી કહેવાય છે

આ ત્રણેય ગ્રંથ ઉપર દિગંબર આચાર્યશ્રી યતિવૃષભે ચૂર્ણીઓ રચેલી છે અને તે શ્વેતાંબરો તરફથી નીચે પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ થયેલ છે—

કર્મપ્રકૃતિ ચૂર્ણી તથા સિત્તરી ચૂર્ણી—મુક્તાબાઈ જ્ઞાન મંદિર, ડભોઈ, ગુજરાત, તરફથી

શતકચૂર્ણી—વીર સમાજ, રાજનગર તરફથી

કર્મ પ્રકૃતિની ચૂર્ણી ઉપરથી શ્રી મલયગિરિજીએ ટીકા લખી છે તેનુ ગુજરાતી ભાષાંતર પણ પ્રસિદ્ધ થયેલ છે

પચસગ્રહ—શ્રી ચંદ્રમહત્તરાચાર્યે રચેલ છે અને તેમા કર્મ પ્રકૃતિ, શતક, સિત્તરી, કષાય પ્રાભૃત (પાહુડ) અને સત્કર્મ એ પાચનો સાર છે તેની ઉપર પણ શ્રી મલયગિરિજીએ ટીકા લખી છે તેનો ગુજરાતી અનુવાદ પ્રસિદ્ધ થયેલ છે

કર્મગ્રથ—દેવેન્દ્રસૂરિનો રચેલો છે

હવે શ્વેતાંબરનુ આ પાંચ ગ્રથનુ સાહિત્ય દિગબરોના કષાય-પાહુડ, ષટ્ખડાગમ વગેરે સાથે સરખાવતાં શ્વેતાંબર સાહિત્ય ઘણુ જ ઓછુ અને નાનુ દેખાય છે બંનેના સાહિત્ય પૂર્વમાંથી ઉધ્ધૃત થયેલ છે છતા શ્વેતાંબરનુ સહિત્ય થોડુ અને દિગબરનુ સાહિત્ય ઘણુ વિશાળ છે

બીજુ આ બંનેનુ ઉપરોક્ત સાહિત્ય સિદ્ધાંતનુ-તત્ત્વનુ જ છે, તો તે સાહિત્ય શા માટે અરસપરસ અપનાવવુ નહિ?

ઉપરનુ સાહિત્ય રચનારના સમય ઉપરથી પણ કાંઈક વિશેષ જાણવાનુ મળે છે તેથી તેમના સમય નીચે આપવામાં આવે છે—

આચાર્યનુ નામ	અદાજ સમય
ગુણધર	વિક્રમ સવત શરૂઆત પહેલાં, એક શતાબ્દિ અગાઉ
ધરસેન	વિક્રમની બીજી શતાબ્દિ
પુષ્પદત ભૂતબલિ	,, બીજી શતાબ્દિ
શિવશર્મા	,, પાચમી શતાબ્દિ
આર્યમગુ-મક્ષુ આર્યનાગહસ્તી	,, પાંચમી શતાબ્દિ

યતિવૃષભ	વિક્રમની છઠ્ઠા શતાબ્દિનુ પહેલુ ચરણ (શરૂઆત)
વીરસેન જિનસેન	,, નવમી શતાબ્દિ

આવશ્યક નિર્યુક્તિની ગાથા ૨૩૮ મા શિવભૂતિને આઠમા નિહ્નવ તરીકે ગણાવેલ છે અને તેની ગાથા ૨૪૦માં તેનો સમય વીર સવત ૬૦૯ એટલે વિક્રમની બીજી શતાબ્દિ આપેલ છે એટલે કે તે સમય પહેલા કોઈ છૂટુ પડયુ નહોતુ ત્યાસુધી બધા એક જ જૈન ધર્મના અનુયાયી તરીકે ઓળખાતા હતા

બીજુ શ્રુતાવતાર શ્લોક ૧૨૮, ૧૩૪ થી ૧૪૪ પ્રમાણે આચાર્ય શિવભૂતિના (૧) શિવગુપ્ત, (૨) શિવદત્ત, (૩) ભૂતમતિ અને (૪) ભૂતબલિ એમ બીજા ચાર નામ હતા

કષાયપાહુડ આચાર્ય ગુણધરે વિક્રમ સવત શરૂ થયા પહેલા એક વર્ષ પહેલા રચેલ છે આચાર્ય ધરસેન, પુષ્પદત અને ભૂતબલિ બીજી શતાબ્દિમા થયેલ છે

સૌરાષ્ટ્રમા તે વખતે શ્વેતામ્બર મુનિઓ જ હતા એટલે ધરસેનાચાર્ય શ્વેતામ્બર હોવાનો સભવ રહે છે અને તેમણે જે બે શિષ્યને બે પૂર્વનુ જ્ઞાન આપ્યુ તેમાના એક ભૂતબલિ છે તેમનો સમય શિવભૂતિ (નિહ્નવ ગણાવેલા) ના સમયને બરાબર મળતો જ છે તો તે પણ શ્વેતામ્બર શિષ્યને જ શ્વેતામ્બર ધરસેનાચાર્યે જ્ઞાન આપ્યુ હોય એમ ધારી શકાય છે અને તેમ હોય તો પુષ્પદત પણ શ્વેતામ્બર જ હોય

તો પછી એમ અનુમાન થઈ શકે કે શિવભૂતિ ઉર્ફે ભૂતબલિએ પૂર્વનુ જ્ઞાન મેળવ્યા પછી તુરતમાં જ આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં વર્ણવેલ પ્રસગ બન્યો હોય અને તેથી પુષ્પદત અને ભૂતબલિએ છૂટા પડયા

પછી ષટ્ખંડાગમ બનાવેલ હોય એટલે ખરૂ કહીએ તો કષાયપાહુડ તથા ષટ્ખંડાગમ શ્વેતાંબર આચાર્યોના બનાવેલા ગણાય

બીજુ કષાયપાહુડ, કર્મપ્રકૃતિ, શતક અને સિત્તરી એ ચાર ગ્રંથોની ચૂર્ણી લખનાર આચાર્ય યતિવૃષભ તે આર્ય મંગુ અથવા મક્ષુના શિષ્ય અને આર્ય નાગહસ્તીના અંતેવાસી હતા

આર્ય મક્ષુ (મંગુ) તથા નાગહસ્તીના નામ શ્વેતાંબર પટ્ટાવલીમા જ છે દિગંબર પટ્ટાવલીમા નથી એટલે તે યતિવૃષભ આચાર્ય પણ શ્વેતાંબર હોવાનો સંભવ છે, અને તેથી જ તેમની ત્રણ ચૂર્ણીઓ શ્વેતાંબર ભંડારમા હતી

અથવા બીજી રીતે એમ પણ છે કે શ્વેતાંબરો એટલા ઉદાર હતા કે તેઓ દિગંબર માન્યતાવાળા જ્ઞાની મુનિઓને ખુશીથી અપનાવતા હતા જેમકે ઉમાસ્વામી (સ્વાતિ), સમંતભદ્રાચાર્ય, અકલંકદેવ વગેરેને શ્વેતાંબરોએ માન્ય ગણેલા છે

તો પછી દિગંબર સાહિત્યને સર્વમાન્ય ગણી શ્વેતાંબરોને અપનાવવામા કોઈ વાંધો હોવો ન જોઇએ.

આ સંબંધી સંપૂર્ણ વિગત માટે જિજ્ઞાસુએ ઉપર જણાવેલા સર્વ ગ્રંથો જે છપાઈને પ્રસિદ્ધ થયેલા છે તે જોઈ લેવા ઉપરની સઘળી વિગત તે ગ્રંથોમાથી જ લેવામા આવી છે

શ્વેતાંબરો પૂર્વમાથી ઉદ્ધારેલું તેમનુ સાહિત્ય નીચે પ્રમાણે જણાવે છે કે—

બીજા અગ્રાયણી પૂર્વમાંથી—

સિદ્ધ પ્રાભૃત, સંસક્ત નિર્યુક્તિ

પાચમા જ્ઞાનપ્રવાદમાથી—

નયચક્ર

છઠ્ઠા સત્યપ્રવાદમાંથી—

ઉવસગ્ગહર સ્તોત્ર, જીવસમાસ, પંચકલ્પ,

મહાકલ્પ, સપ્તતિકા, શતક

(સપ્તતિકા અને શતક છઠ્ઠામાથી નહિ પણ બીજા પૂર્વમાથી ઉદ્ધારેલ છે તે ઉપર જણાવાઈ ગયુ છે—ન. મિ શેઠ)

આઠમા કર્મપ્રવાદમાથી—

પરિસહ નામના અધ્યયનો

નવમા પ્રત્યાખ્યાન પ્રવાદમાથી—

ઓઘનિર્યુક્તિ, કલ્પસૂત્ર દશાશ્રુતસ્કંધ, નિશીથસૂત્ર, વ્યવહારસૂત્ર, સ્થાપનાકલ્પ

દશમા વિદ્યાપ્રવાદમાથી—

પ્રતિજ્ઞાકલ્પ.

આ ઉપરાત દશવૈકાલિકસૂત્રના અધ્યયનો જુદા જુદા પૂર્વમાથી ઉધ્ધૃત કરેલા એમ મનાય છે પરતુ આ બાબત તેના ટીકાકાર શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીએ ૧૮ મી ગાથામાં બીજો વિકલ્પ એવો પણ જણાવ્યો છે કે—" અથવા બાર અગ ગ્રંથોમાથી શ્રી શય્યભવ સ્વામીએ તેમના પુત્ર મનક ઉપર અનુગ્રહ કરવા માટે આ ગ્રથ તારવી કાઢ્યો છે "

અને શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીનો આ વિકલ્પ જ સાચો હોય એમ દેખાય છે કારણકે દશવૈકાલિકસૂત્રના અધ્યયનો આચારાગ, સમવાયાગ, ઠાણાગ, ઉત્તરાધ્યયન વગેરે સૂત્રોના અધ્યયનોમાથી ઉધ્ધૃત કરેલા હોય તેમ તે તે અધ્યયનોની સરખામણી કરતા સમજાય છે

નિર્યુક્તિ વગેરે ગ્રથો જે શ્વેતામ્બરો પહેલા ભદ્રબાહુ સ્વામી અર્થાત્

ચૌદપૂર્વી ભદ્રબાહુસ્વામીએ રચેલા એમ માને છે તે તેમની ભૂલ છે એ સવ ગ્રંથો બીજા ભદ્રબાહુસ્વામીએ રચેલા છે તેની સર્વ વિગત મે મારા "જૈનસૂત્રો, ઇતિહાસ અને સમીક્ષા" નામના પુસ્તકમાં આપી છે બીજા ભદ્રબાહુ સ્વામી પૂર્વધર નહોતા એટલે તેમના ગ્રંથો પૂર્વમાથી ઉધ્ધૃત કરેલા નથી તે સહેજે સમજી શકાય તેવી વાત છે એટલે શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીના ગ્રંથો પૂર્વમાંથી ઉધ્ધૃત કરેલા છે એવી શ્વેતામ્બરોની વાત સાચી નથી

ચૌદ પૂર્વધારી ભદ્રબાહુસ્વામી દિગમ્બરોને તેમજ શ્વેતામ્બરોને એકસરખી રીતે માન્ય છે એટલે **ચૌદ પૂર્વધારી ભદ્રબાહુસ્વામીના બનાવેલા ગ્રંથો હોય તેને દિગમ્બરો અમાન્ય કરે જ નહિ.** દિગમ્બરોએ અમાન્ય કરેલા ગ્રંથો ચૌદપૂર્વી ભદ્રબાહુસ્વામીના નથી એ સ્વત સિદ્ધ થઈ જાય છે

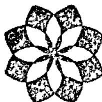
વળી પૂર્વનુ જ્ઞાન વિચ્છેદ ગયા પછી બન્નેના પુસ્તકો પૂર્વમાંથી ઉધ્ધૃત થયેલા હોઈ જ ન શકે એટલે પૂર્વનુ જ્ઞાન વિચ્છેદ થયા પહેલાના ક્યા પુસ્તકો કોણે ક્યારે બનાવેલા છે તેની વિગત ન હોય ત્યાંસુધી તે પુસ્તકો પૂર્વમાથી ઉદ્ધરેલા છે એમ કેમ માની શકાય?

એટલે એકદર જોતા પૂર્વમાથી ઉદ્ધરેલુ સાહિત્ય શ્વેતામ્બરો પાસે બહુ ઓછુ છે પરતુ એકદર રીતે શ્વેતામ્બરો પાસે ધર્મ સાહિત્ય ઘણુ વિશાળ છે

શ્વેતામ્બરોએ વ્યવહારને પ્રાધાન્ય આપ્યુ છે ત્યારે દિગમ્બરોએ નિશ્ચયને પ્રાધાન્ય આપ્યુ છે વ્યવહાર તેમ જ નિશ્ચય બન્નેની જરૂર છે એમ તો બન્ને સપ્રદાયો માને છે પરતુ શ્વેતામ્બર ગ્રંથોમા મુખ્યત્વે વ્યવહારને અનુસરીને જ વિવેચન હોય છે ત્યારે દિગમ્બર ગ્રંથોમા વિશેષ કરીને નિશ્ચયને અનુસરીને વિવેચન હોય છે

શ્વેતામ્બરોએ નિશ્ચયને ગૌણ સ્વરૂપ આપવાથી તેમના ગ્રંથોમાથી નિશ્ચયનુ ખરૂ સ્વરૂપ યથાર્થ રીતે સપૂર્ણપણે જાણી શકાતુ નથી તેમ દિગબરોએ વ્યવહારને ગૌણ કરી નાખવાથી તેમના ગ્રંથોમાથી વ્યવહારનુ યથાર્થ સ્વરૂપ જાણી શકાતુ નથી

તેથી બન્ને સપ્રદાયના સાહિત્યનો નિષ્પક્ષપાત રીતે બરાબર અભ્યાસ કરનારને જ શુદ્ધ જૈનધર્મનુ સાચુ સ્વરૂપ સમજમા આવી શકે તેમ છે, માટે બન્ને સપ્રદાયે એકબીજાનુ સાહિત્ય અપનાવવાની જરૂર છે

પ્રકરણ ત્રીજું

મૂર્તિપૂજા

*

મૂર્તિપૂજાથી હાનિ

બીજો મુદ્દો મૂર્તિપૂજા સબધી છે તેમા બે જાતના મતભેદ છે (૧) સ્થાનકવાસી મૂર્તિપૂજાને ધર્મ તરીકે માનતા નથી ત્યારે શ્વેતાબર દિગબર મૂર્તિપૂજા માને છે (૨) બીજો મતભેદ શ્વેતાબર અને દિગબર વચ્ચે છે શ્વેતાબર મૂર્તિને વસ્ત્રાલકારથી શણગારે છે ત્યારે દિગબર તે શાસ્ત્ર સિદ્ધાત વિરુદ્ધ માને છે

શ્વેતાબર સૂત્રોમા મૂર્તિપૂજા નથી એ તો સાચા આગમજ્ઞાની શ્વેતાબરો પણ ખાનગી રીતે તો કબૂલ કરે છે જ, પરતુ રૂઢિચુસ્ત સપ્રદાયવાદીઓની બીકથી જાહેરમા કબૂલ કરતા નથી પરતુ તેમાથી પડિત બેચરદાસજી તથા શ્રી જિનવિજયજી જેવા નિડર પુરુષોએ તો જાહેર રીતે પણ કબૂલ કર્યું જ છે

મૂર્તિપૂજા એ સપ્રદાયવાદ જ છે

કેટલાક આજ સપ્રદાયવાદીઓ મૂર્તિમડનના તાનમા એમ પણ

રહેતા અચમના નથી કે મૂર્તિ જ સમકિતનુ કારણ અથવા મૂર્તિથી જ સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે

આવુ કહેનારાઓ પોતાને ભલે મહાપડિત માનતા હોય પરતુ ખરેખર તો તેમને બાળજીવો જ ગણવા જોઈએ કારણ કે તેમને સમકિતના સાચા સ્વરૂપની પણ સમજણ નથી

શાસ્ત્રકારોએ સમ્યકૃત્વ ઉપજવાના દશ કારણ અથવા દશ પ્રકાર બતાવ્યા છે તેમાં મૂર્તિ કે મૂર્તિપૂજાનુ નામનિશાન પણ નથી તેમજ સમકિતીના લક્ષણોમાં પણ મૂર્તિપૂજાનુ નામનિશાન નથી

વળી જે ગાઢ સપ્રદાયવાદીઓ મૂર્તિને નહિ માનનારાને મિથ્યાત્વી કહે છે અથવા નાસ્તિક કહે છે તેઓ પણ ખરી રીતે બાળજીવો જ ગણી શકાય કારણ કે તેમને જૈનધર્મ મિથ્યાત્વ કોને કહે છે તેની જ ખબર નથી વીતરાગ દેવગુરુધર્મને નહિ માનનારને જ જૈનધર્મ મિથ્યાત્વી કહે છે પણ જિનદેવગુરુધર્મને માનનાર મિથ્યાત્વી કહેવાતા નથી તેમજ તેમને નાસ્તિકના અર્થની પણ ખબર નથી જિનદેવગુરુધર્મને માનનારા હોય તે નાસ્તિક નહિ પણ આસ્તિક જ કહેવાય છે મૂર્તિને મિથ્યાત્વ કે નાસ્તિકતા સાથે કશો સબધ નથી

પ્રાચીન કાળમા મૂર્તિપૂજા નહોતી તે વાત અમારા "**જૈન સૂત્રો, ઇતિહાસ અને સમીક્ષા**" પુસ્તકમા શ્વેતામ્બર વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો આપીને જ બતાવી આપેલી છે અને મૂર્તિપૂજા સુપ્રસિદ્ધ છે એવુ મડન કરનારા શ્વેતામ્બરોના લગભગ ઘણાખરા મુદ્દાઓનો જવાબ અમે પ્રગટ કરેલા "સત્ય ધર્મ પ્રકાશ" પુસ્તકમા આપેલો છે એટલે તે સબધ માં અહીં વિશેષ લખવાની જરૂર નથી પરતુ સામાન્ય રીતે થોડુ કહેવા જેવુ છે તે અહીં લખીએ છીએ

દશ લક્ષણ ધર્મ જ સાચો ધર્મ છે

સાચો ધર્મ તો ક્ષમા મુક્તી વગેરે દશ લક્ષણ ધર્મ છે અને તે

સર્વ જૈન સપ્રદાયોને એકસરખી રીતે માન્ય છે, તો આવા સ્વાભાવિક ધર્મ તરફ ધર્મભાવના વહેવડાવવાને બદલે મૂર્તિપૂજાની, તેના દર્શન પૂજન, ભોગ ધરાવવા અને તેને લગતા ઝઘડાઓ વહોરી લેવામાં માણસની ધર્મભાવના રોકાઈ જાય છે દશ લક્ષણ, દશ સદ્ગુણ એ જ ખરો ધર્મ છે એવો વિચાર ન રહેતાં મૂર્તિપૂજન એ જ ધર્મ છે એમ સમજીને માણસ સદ્ગુણ કરતા મૂર્તિને વધારે મહત્ત્વ આપે છે અને સદ્ગુણો, દયા, પરોપકાર ધારણ કરવાને બદલે મૂર્તિપૂજાને તે અવશ્યનું કર્તવ્ય સમજે છે

સદ્ગુણ ધર્મના પ્રદેશમાં પહોંચતી હાનિ

આમ પવિત્ર ધર્મભાવના મૂર્તિપૂજાના માર્ગે વહી જતી હોવાથી સદ્ગુણ ધર્મના પ્રદેશમા એ વહન આગળ વધી શકતુ નથી તેથી સદ્ગુણ એ જ ધર્મ છે એ વાત મૂર્તિપૂજકોમાના ઘણા જણ એટલે લગભગ સેંકડે નવાણુ ટકા જેટલા તો આખો જન્મારો પૂરો થઈ જતાં સુધી જાણવા પામતા નથી પણ જેઓ મૂર્તિપૂજા એ ધર્મ છે એવુ માનતા નથી તેઓ પહેલેથી જ સદ્ગુણનુ આચરણ એ જ ધર્મ છે એવુ સાભળતા શિખતા થાય છે અને તેના પરિણામે મૂર્તિ નહિ પૂજનારાઓ સામાન્ય રીતે ધર્મમા વધારે કર્તવ્યનિષ્ઠ નીવડે છે તેમની ધર્મભાવનાનો પ્રવાહ એકના એક જ વહનમા સદ્ગુણો તરફ જ વહેતો હોવાથી ભ્રાતૃભાવ, પરોપકાર, દયા, ક્ષમા, સયમ, વિદ્યાભ્યાસ વગેરે ઘણા સદ્ગુણો પુષ્ટ થાય છે

જેમ મૂર્તિપૂજકો માને છે કે—" હુ દર્શન કરવા નહિ જાઉ તો ધર્મ ચૂકી જઈશ "—તેમ મૂર્તિ નહિ પૂજનારાઓ ધર્મની દૃષ્ટિએ જેને કર્તવ્ય સમજે છે તેને નહિ અનુસરે તો ધર્મ ચૂકી જઈશ એમ માને છે આવી માન્યતાના પરિણામે ચારિત્રમા તેમનો નબર ચઢતો રહે છે

કહેવાની મતલબ એમ નથી કે દરેક મૂર્તિપૂજક દુર્ગુણી છે અથવા સદ્દગુણી હોઈ શકે જ નહિ કેટલાય મૂર્તિપૂજકો પણ સદ્દગુણી, કર્તવ્ય-નિષ્ઠામા મુગ્ત હોય છે જ પણ સામાન્ય રીતે ધર્મભાવના આડે માર્ગે વહી જાય છે એટલુ જ કહેવાનો ઉદ્દેશ છે

મૂર્તિપૂજકોમા સખ્યાબધ માણસો એવા નીકળશે કે જેઓ આખા જન્મારામા એકેયવાર મૂર્તિપૂજા કરવા ગયા ન હોય તેવી જ રીતે મૂર્તિ નહિ પૂજનારામા પણ કેટલાક માણસ સદ્દગુણને માન નહિ આપનારા હોવાનો સભવ છે જ પણ વિચારશીલ માણસને વહેલા કે મોડા સાચા ધર્મનો આશ્રય ખોળવા નીકળ્યા વિના ચાલતુ જ નથી

પાપમા રચ્યાપચ્યા રહેનારાઓને તેમનુ અતકરણ વહેલા મોડુ ડખ્યા વગર રહેતુ નથી એથી નિદાન ઉત્તરાવસ્થામા પણ ધર્મનુ રક્ષણ શોધવા નીકળ્યા વગર તે રહેશે નહિ અને એવે વખતે પણ જો તે સદ્દગુણ તરફ પ્રીતિ કરતો થશે તો તે પોતાના બુદ્ધિ, મન અને શરીરનો ઉપયોગ ધર્માંરાધનમા, ધર્મસેવામા કરશે એટલે તેનુ બાકી રહેતુ જીવન ધર્મ-કર્તવ્ય બજાવવામા જશે

પણ જો તે વખતે અથવા જન્મથી જ તે મૂર્તિપૂજાને જ ધર્મ ગણીને તેમાં જ જકડાઈ ગયેલો હશે તો પરોપકાર આદિ ઉત્તમ ધર્મ-સાધનોથી તે વિમુખ જ રહેશે

વળી મૂર્તિપૂજાથી થતી દ્રવ્યહાનિ કાંઈ ઓછી નથી મદિરો બધાવવામા, મૂર્તિઓ સ્થાપન કરવામા, તેને ભોગ ધરાવવામા, પૂજાઓ ભણાવવામા, તેના આશ્રિતોને સતોષવામા વગેરે અનેક રીતે દર વરસે કરોડો રૂપીઆનો ધુમાડો કરાય છે પણ જ્યા મૂર્તિપૂજાનો રિવાજ ન હોય ત્યા ઉદારતા, દાન, સખાવતનો ઝરો પરોપકારક સ્વધર્મિક કલ્યાણના કામમા રેડાય છે

અક્ષરોનો સયોગ જે જ્ઞાન આપે છે તે જ્ઞાન હજારો મૂર્તિઓનો સયોગ કરવાથી મળી શકતુ નથી અને મૂર્તિઓ જો જ્ઞાનના સકેતરૂપે હોય તો એ મૂર્તિઓને પગે લાગવાનુ, વસ્ત્રાભૂષણ પહેરાવવાનુ અને બીજી હજારો ધામધૂમોનુ પ્રયોજન શુ છે ? પાલીતાણા વગેરેના મેળાઓમાં જનાર લાખો લોકો મૂર્તિઓના કયા સકેતનો અભ્યાસ કરે છે ?

મૂર્તિપૂજાથી ધર્મભાવના જાગૃત રહે છે, ટકી રહે છે કે વૃદ્ધિ પામે છે એમ માનનાર માટે મદિરો ભલે હો પણ જેઓ સખ્યાબધ મદિરો બાધવામા પરમ ધર્મ છે એવો ઉપદેશ કરે છે તેઓ ધર્મ તો નહિ પણ વ્યવહારે ય સમજતા નથી એમ લાગે છે

શ્રાવકો કાળક્ષેપ વિના શાતિથી અને સહેલાઈથી દર્શન–પૂજા કરી શકે તેટલા જ મદિરની ઉપયોગિતા ગણી શકાય એટલે કે દર્શન-પૂજાની જરૂરીઆત માટે શ્રાવક શ્રાવિકાની સખ્યાના પ્રમાણમા જરૂર હોય તેના કરતાં વધારે મદિરો બધાવવાથી તે મદિરો લાભકારકને બદલે વધારે હાનિકારક થઈ પડે છે

વધુ પડતી સખ્યામાં મદિરો અપૂજ અને બધ પડયા રહે છે તેથી ધર્મને બદલે પાપનુ જ કારણ બને છે અપૂજ–બધ મદિરોમાં મૂર્તિ વગેરેની ચોરીઓ તથા મૂર્તિના માથા તોડીને લઈ જવાની ચોરીઓ થાય છે તે આ વાતની સાબિતીરૂપ છે

માણસ ભૂખ્યા પેટે ધર્મ કરી શકતો નથી એ એક વ્યવહારૂ સત્ય હકીકત છે એટલે વધુ પડતા મદિરો બાધવામા ખરચાતા નાણાંનો દુરૂપયોગ બચાવી તે નાણાંનો ઉપયોગ શ્રાવકોની સ્થિતિ સુધારવાના કામમા વપરાય, તેમને જ્ઞાન આપવાના કામમા વપરાય તેમા સાચો ધર્મ છે એમ કોઈ પણ સમજુ માણસ કબૂલ કર્યા વિના રહેશે નહિ.

એવા બચેલા નાણા શ્રાવકોના ઉદ્ધાર માટે ખર્ચવામાં આવે તો તેથી ધર્મનો ઘણો વિશેષ ફેલાવો થાય તેમજ ધર્મનો ઘણો વિશેષ

ઉદ્યોત થાય કારણ કે દુખી શ્રાવકો બરાબર ધર્માંરાધન કરી શકે નહિ પણ તેમનુ દુખ ટળતા તેમના મનની શાંતિ થતા તેઓ વિશેષ પ્રકારે ધર્માચરણ કરી શકે એટલે એ જ ખરો સ્વામીવાતસલ્ય ધર્મ છે અને એ જ ખરો ધર્મનો ઉદ્યોત છે

મૂર્તિપૂજાની શરૂઆત

શ્રી જવાહરલાલ નેહરૂએ સર્વ શોધખોળોનો સપર્ણ ઉપયોગ કરીને હિદુસ્તાનનો શરૂથી ૧૯૪૫ સુધીનો પ્રમાણભૂત ઇતિહાસ લખીને Discory of India ડિસ્કવરી ઓફ ઈંડિઆના નામથી પ્રસિદ્ધ કરેલ છે તેમા તેમણે ભાગ પાચમે પ્રકરણ આઠમા India and Greece નામના પ્રકરણમા નીચે પ્રમાણે લખ્યુ છે—

"આ જાણવુ રસપ્રદ છે કે ભારતમા મૂર્તિપૂજા ગ્રીસમાથી આવી. વૈદિક ધર્મમા કોઈ પણ જાતની મૂર્તિપૂજાનો નિષેધ હતો ભારતમાં મદિરો અને મૂર્તિઓ ન હતા કોઈક જાતિઓમા અજ્ઞાન મૂર્તિપૂજાના ચિહ્ન જણાતા હતા, પણ મૂર્તિપૂજા વ્યાપક ન હતી

"પ્રથમ બુદ્ધધર્મીઓ મૂર્તિપૂજાના સખત વિરોધી હતા અને બુદ્ધની મૂર્તિઓ અને પુતળા ઊભા કરવાની સખ્ત મનાઈ હતી પણ ગ્રીક સસ્કૃતિ અને સ્થાપત્યની સુદરતાનો પ્રભાવ ભારતના સીમાડા— ખાસ કરીને અફઘાનિસ્તાન [તે વખતે ભારતમા હતુ] માં ઘણો હતો અને ધીરે ધીરે તેણે ભારતમા પગપેસારો કર્યો

"શરૂઆતમા બુદ્ધની કોઈ મૂર્તિ બનાવવામા આવી નહોતી પણ **એપોલોની** [આજની બોધિસત્વની મૂર્તિ જેવી] મૂર્તિઓ બનવા લાગી એપોલો બુદ્ધનો પૂર્વજ મનાય છે એપોલોની પૂજા થવા માડી, ધીરે ધીરે બુદ્ધની પોતાની મૂર્તિઓ બનવા માડી

"બુદ્ધની મૂર્તિઓએ હિદુ ધર્મને મૂર્તિપૂજા માટે પ્રેરણા આપી,

અને તેઓ પણ મૂર્તિપૂજા કરવા લાગ્યા જો કે વૈદિક ધર્મ [આજના આર્યસમાજી જેવા બ્રાહ્મણો] તેથી અલિપ્ત જ રહ્યો

"મૂર્તિ માટેનો પ્રથમ હિંદુસ્તાની તથા પર્શીયન શબ્દ 'બુત' પણ બુદ્ધમાંથી આવ્યો છે

મૂર્તિ સબંધી ઐતિહાસિક હકીકત

મૂર્તિ સબંધી ઐતિહાસિક હકીકત આ પ્રમાણે છે—

પંડિતશ્રી બેચરદાસજીએ તેમના "જૈન સાહિત્યમાં વિકાર થવાથી થયેલી હાનિ" નામના પુસ્તકમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યુ છે—

"પ્રચલિત દેવાલય કે મૂર્તિ એ કાંઈ ચૈત્ય શબ્દનો પ્રધાન અર્થ કે મૂળ અર્થ નથી એટલુ જ નહિ પણ તે બંને અર્થો તદ્દન પછીના અને રૂઢિના કરેલા છે સૂત્રોના ટીકાકારો પણ સૂત્રોમા આવેલ ચૈત્ય શબ્દની વ્યુત્પત્તિ (चित्तेर्भाव कर्म वा) તો બરાબર જણાવી છે —પૃષ્ઠ ૧૨૨

" ચૈત્ય શબ્દનો પ્રારંભિક અર્થ ' ચિતા ઉપર ચણેલુ સ્મારક ચિન્હ' હતો

' જ્યારે તે સ્થળે સ્મારકને જાળવી રાખવા કે ઓળખાવવા પાષાણખંડ કે શિલાલેખ મૂકવામા આવતો ત્યારે ચૈત્યનો અર્થ પાષાણખંડ કે શિલાલેખ થયો

" જ્યારે તે સ્મારક ચિન્હ ઉપર ઝાડ રોપવામાં આવતુ ત્યારે ચૈત્યનો અર્થ ચૈત્યવૃક્ષ થયો

" જ્યારે તે સ્મારક ચિહ્નને દેવકુલિકાના [દેવળીના] ઘાટમા બનાવવામાં આવતુ ત્યારે ચૈત્યનો અર્થ દેવળી પણ થયો

"જ્યારે તે સ્થળે ચણેલી દેરીમાં પાદુકાઓને પધરાવવામાં આવતી ત્યારે ચૈત્યનો અર્થ પાદુકા સમેત દેરી કે માત્ર પાદુકા થયો

"જ્યારે તે સ્થળે ભવ્ય મોટું દેવાલય ચણવામાં આવતુ અને તેમાં મૂર્તિઓ પધરાવવામાં આવતી ત્યારે ચૈત્યનો અર્થ દેવાલય કે મૂર્તિ થયો

"પરંતુ જ્યારે ચિતાદાહ સિવાયના સ્થળાંતરે દેવાલયો ચણાયા કે તેમાં મૂર્તિઓ સ્થપાઈ ત્યારે ચૈત્યનો અર્થ રૂઢ થયો "—પાનુ ૧૧૯–૧૨૦

"જે ચૈત્યો માત્ર યાદગીરી માટે હતા તે પછીથી પૂજાવા લાગ્યાં. ક્રમે ક્રમે તે સ્થળે દેવકુલિકાઓ થવા લાગી, તેમાં ચરણપાદુકાઓ સ્થપાવા લાગી અને પછી ભક્તોની હોંશથી તે જ જગ્યાએ મોટાં મોટાં દેવાલયો અને મોટી મોટી મૂર્તિઓ પણ વિરાજવા લાગી આ સ્થિતિ આટલેથી જ ન અટકી, પણ હવે તો ગામેગામ અને એક ગામમાં પણ શેરીએ શેરીએ તેવા અનેક દેવાલયો બંધાઈ ગયા છે અને બંધાતા જાય છે "—પાનુ ૧૧૮

"હુ આગળના એક પ્રમાણમાં જણાવી ગયો છુ કે આપણા પૂર્વજોએ ચૈત્યોને પૂજવા માટે નહિ પણ તે તે મરનાર મહાપુરુષની યાદગીરી રાખવા માટે બનાવ્યા હતા. પરંતુ પાછળથી તેની પૂજા શરૂ થઈ હતી અને તે આજ સુધી પણ ચાલી આવી છે.

"જે ભાઈ એક પદાર્થના વિકાસક્રમનો ઇતિહાસ સમજી શકે છે તે જ ભાઈ ઉપરની બાબતોને સહજમાં સમજી શકશે પરંતુ જે ભાઈના મનમાં વર્તમાન ધર્મ, તેના વર્તમાન નિયમો અને તેમાં પરંપૂર્વથી પેસી ગયેલી કેટલીક અસંગત રૂઢિઓ તથા વર્તમાન મૂર્તિ-

પૂજા વગેરે અનાદિનુ ભાસતુ હશે—રાજા ભરતના સમયનુ લાગતુ હશે—તે બધુને હુ જાતે શાસ્ત્રો વાચવાની ભલામણ કર્યા સિવાય બીજુ કાઈ સમજાવી શકતો નથી.”—પાનુ ૧૨૭

પન્યાસ શ્રી કલ્યાણવિજયજી ગણિ પણ તેમના ‘જિનપૂજાપદ્ધતિ’ નામના પુસ્તકમા લખે છે કે—

“તીર્થંકર ભગવાનના પરમોપાસક બનેના ગૃહસ્થો તેમના વિરહમા તેમનુ દર્શન કરવાને તરસતા અને ઝૂરતા પણ તે કઈ એવી વસ્તુ ન હતી કે કોઈની ઇચ્છા માત્રથી મળી જાય પરિણામે તેઓ પોતાની દર્શનેચ્છાને પૂર્ણ કરવા તેમના આકારો ચીતરાવીને કે તેમના પ્રતિબિબો કરાવીને પોતપોતાના ઘરમા રાખતા અને તેમના દીદાર નીરખી નીરખીને નયનોને તૃપ્ત કરતા

“આમ મનુષ્યની દર્શનેચ્છામાથી મૂર્તિનો પ્રાદુર્ભાવ થયો વસ્ત્રપટ, ફલકપટ્ટ આદિના રૂપોમાંથી ધીરે ધીરે ધાતુ, રત્ન, પાષાણ સુધી પહોચીને એ મૂર્તિએ એક સુદર શિલ્પાકૃતિનુ રૂપ ધારણ કર્યું સારામા સારા કિમતી પાષાણો તથા સોના, ચાદી, તામ્ર, પિત્તળ આદિ ધાતુઓની મૂર્તિઓ બનવા લાગી ”

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે ઐતિહાસિક રીતે પણ પ્રાચીન કાળમા મૂર્તિપૂજા અસ્તિત્વમા નહોતી

દિગબર પડિત આશાધરજીએ પણ તેમના સાગારધર્મામૃત પુસ્તકમા જણાવ્યુ છે કે —“ આ પચમકાળ ધિક્કારને પાત્ર છે કે આ કાળમા શાસ્ત્રાભ્યાસીઓને પણ મદિરો કે મૂર્તિઓ વિના ચાલતુ નથી ’

મૂર્તિપૂજા મોક્ષસાધક નથી પરતુ અત્યારે હવે બાળજીવોમા ધર્મભાવના ઉત્પન્ન કરવા માટેનો એક આપવાદિક માર્ગ બની ગયો છે

એમ પણ દેખાય છે જેને તેમ અનુસરવુ હોય તે માટે અમારો વિરોધ નથી પરતુ જે લોકો મૂર્તિપૂજામા જ એક ઇતિકર્તવ્યતા માને છે તેને સદ્ગુણો મેળવવા તરફ ઓછુ લક્ષ રહે તે સ્વાભાવિક છે

મૂર્તિપૂજાને માનવા છતા જેની પૂજા કરવામા આવે છે તે વીતરાગ ભગવાનની જે સદ્ગુણ આદિ પ્રાપ્ત કરવાની આજ્ઞા છે તે તરફ લક્ષ કે પ્રયત્ન ન હોય તો પોતાનુ ખરૂ પ્રયોજન સિદ્ધ થતુ નથી કારણ કે જેની પૂજા કરવામાં આવે છે તે ભગવાનની આજ્ઞાનુ પાલન થતુ ન હોય તો અથવા એ પ્રતિ દુર્લક્ષ હોય તો મૂર્તિપૂજા નામમાત્ર કરે છે, માટે મૂર્તિપૂજા માનનારાઓએ એ વાત લક્ષમા રાખવી જરૂરી છે

જિનપૂજા જિન સબધિ કહેવામા આવે છે તેનો હેતુ એ છે કે જે ભગવાન અનત જ્ઞાનદર્શન પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધગતિને પામ્યા અને આપણા ઉપર જેમનો અનત ઉપકાર છે તે ભગવાનની ગુણસ્મૃતિ માટે આપણા ઉપર અનત ઉપકાર છે એવા ભગવાન પ્રત્યે પોતાની ફરજરૂપ કર્તવ્ય હોવાથી તેવા અનતગુણોની પૂજા યોગ્ય જ છે પરતુ જો તે ભગવાનની આજ્ઞા બહાર અથવા એ પ્રતિ દુર્લક્ષ કરીને કરવામાં આવે તો એ પૂજા વાસ્તવિક પૂજા નહિ ઠરતા નામમાત્ર પૂજા ઠરે છે એવી પૂજા કરવા કરતા ભગવાનની આજ્ઞાનુ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ મુજબ પાલન કરવુ એ વધારે શ્રેયસ્કર છે

ભગવાન મહાવીરની પૂજા શ્રાવકો કેવી રીતે કરતા હતા તે શ્રી જવાહરલાલજી મહારાજે સૂત્રના એક દાખલાથી બતાવ્યુ છે તે અત્રે રજૂ કરીએ છીએ

સૂત્રમા ભગવાનની પૂજાનો દાખલો

એક દિવસ એક દેવે **સકડાલપુત્રની** પાસે આવીને કહ્યુ—હે દેવાનુપ્રિય! કાલે દેવોના પણ દેવ એવા મહાત્મા (મહામાહાન) અહીં

પધારનાર છે એ મહાત્મા ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળની વાત સ્પષ્ટ જાણે છે તેમજ ત્રણે લોકને હસ્તરેખાની જેમ પ્રત્યક્ષ દેખે છે તેઓ ત્રણે લોક અને ત્રણુ કાળને જાણે છે, તેજોમય છે સઘળુ ઐશ્વર્ય તેમના તેજમાં છુપાઈ રહ્યુ છે તેમનુ દર્શન ત્રણે લોકના પ્રાણીઓ હર્ષ સહિત કરે છે અને પોતાનુ અહોભાગ્ય માને છે અમે દેવતાઓ પણ તેમના દર્શનને માટે ઉત્કટ ધરાવીએ છીએ અને દર્શન કરીને આનદ પામીએ છીએ એ મહાત્માને સૌથી મહાન માનીને સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ એ ત્રણે લોકના પ્રાણીઓએ તેમની મહાપૂજા કરી છે હે દેવાનુપ્રિય ! એ ત્રિલોક વિભૂતિ મહાત્મા જ્યારે પધારે ત્યારે તમે એ મગળમય પ્રભુને વદન કરજો

દેવતાએ આ સૂચના ભગવાન મહાવીરના પધારવાના વિષયમા કરી છે દેવતાએ ભગવાન મહાવીરના શુભાગમની સૂચના આપતા સકડાલપુત્રને કહ્યુ છે કે—એ મહાત્માની પૂજા ત્રણે લોકના પ્રાણીઓએ કરી છે દેવતાના આ કથનનો એવો અર્થ નથી કે ત્રણે લોકના પ્રાણીઓએ ભગવાનની પૂજા જળ, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ આદિથી કરી હોય

આ પ્રકારની પૂજા કરવાથી તો ભગવાન મહાવીરના 'મહાત્મા' વિશેષણની સાર્થકતાનો લોપ થાય છે. કારણ કે 'માહણો' એ ઉપદેશ જળ, અગ્નિ, વનસ્પતિ આદિ જીવોને માટે પણ છે જળ, પુષ્પાદિવડે પૂજા કરવાથી એમાના જીવો અવશ્ય મરી જાય છે પોતાને માટે જીવોનુ મૃત્યુ થાય એ ભગવાનને કદાપિ સ્વીકાર્ય હોઈ શકે નહિ

આ ઉપરાંત, પૂજા પૂજ્યને અનુસાર થયા કરે છે. સસારમાં પણ દેખાય છે કે લોકો ઠાકુરજીની પૂજા ચદન, પુષ્પ આદિથી કરે છે અને ભૈરવની પૂજા તેલ, બાકળા વગેરેથી કરે છે તેલ, બાકળાથી ઠાકુરજીની પૂજા કરવી એ ઠાકુરજીની અવજ્ઞા માનવામા આવે છે,

એ પ્રમાણે જે પ્રભુએ સસારના કોઇ પણ જીવને નહિ મારવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે તે પ્રભુની પૂજા જળ, પુષ્પ આદિથી કરીને તેમાના જીવોનો નાશ કરવો એ પૂજાના નામે ભગવાનની અવજ્ઞા થાય.

એટલા માટે દેવતાના કથનનો એ અર્થ કદાપિ ન હોઈ શકે કે જળ, પુષ્પાદિથી ભગવાનની પૂજા કરી ભગવાન મહાવીરની પૂજા કયા પ્રકારે કરવામા આવતી હતી તેને માટે **ઔપપાતિક સૂત્રમાં** પ્રમાણ મળે છે ભગવાન મહાવીરના પરમ ભક્ત રાજા કોણિકે ભગવાનની પૂજા કરી છે એનુ વર્ણન શ્રી **ઔપપાતિક સૂત્રમા** નીચે પ્રમાણે છે—

समण भगव महावीर पचविहेण अभिगमेण अभिगच्छइ त जहा -

(१) सच्चित्ताणं दव्वाण विउसरणयाए

(२) अचित्ताण दव्वाण अविउसरणयाए

(३) एगसाडिय उत्तरास ग करणेण,

(४) चक्खु फासे अजलि पग्गहेण

(५) मणसोए गत्त भावकरणेण,

समण भगव महावीर तिक्खुत्तो आयाहिण पयाहिण करेत्ता वंदति णम सित्ता तिविहाए, पज्जुवासणयाए पज्जुवासइ त जहा—काइया वाइया, माणसियाए,

(१) काइया—ताव सकुइयग्गहत्थपाए सुस्सुसमाण णमंसमाणे अभिमुहे विणएण पजलिउडे पज्जुवासइ,

(२) वाइयाए—ज ज भगव वागरेइ एवमेय भते ! तहमेय भंते ! अवितहमेय भंते ! असदिद्धमेय भंते ! इच्छिय मेयं भंते ! पडिच्छिय मेय भंते !

इच्छिय पडिच्छिय मय भते ! जम जग्गा तुब्भ वदह अपडिकूलमाणे पज्जुवासइ,

(३) माणसियाए—महया सवेग जणइत्ता तिव्व धम्माणुरागरत्तो पज्जुवासइ ॥

અર્થ—રાજા કોણિક પાચ અભિગમે કરીને ભગવાન મહાવીરની પાસે ગયા એ પાચ અભિગમ આ પ્રમાણે છે—

(૧) પાન, ફુલ આદિ સચિત્ત દ્રવ્યો દૂર કર્યા,

(૨) અચિત દ્રવ્ય, વસ્ત્રાભૂષણ આદિ પાસે રાખ્યા,

अविउसरणयाए શબ્દમાથી अ ન છૂટો પાડીને કેટલાક એવો અર્થ કરે છે કે—લાકડી, છત્રી જોડા (પગરખા) વગેરે જેવી અચેત વસ્તુઓને પણ દૂર કર્યા, બહાર મૂકયા

(૩) એકપટ્ટ દુપટ્ટાનુ ઉત્તરાસગ કર્યું,

(૪) ભગવાનને દેખતા જ મને હાથ જોડીને પોતાની આખોના પાસે લાવી રાખ્યા, અને

(૫) મનને અન્ય જગ્યાએથી રોકીને ભગવાનની ભક્તિમા એકતાન કર્યું

આ પ્રમાણે પાચ અભિગમ કરીને રાજા કોણિક શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની પાસે ગયા અને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને તિખ્ખુત્તોના પાઠથી વદના નમસ્કાર કર્યા તથા મન, વચન અને શરીર એ ત્રણ પ્રકારથી પ્રભુની પૂજા-ભક્તિ કરવા લાગ્યા શરીર, મન અને વચનથી કોણિક રાજાએ આ પ્રમાણે ઉપાસના-ભક્તિ કરી

(૧) **શરીરથી**—હાથ પગ સકોચીને, બંને હાથ જોડીને નમ્રતા તથા વિનયપૂર્વક ભગવાનની સામે બેસી ગયા અને ભગવાનની સુશ્રૂષા કરવા લાગ્યા, એમ શરીરથી ભક્તિ કરવા લાગ્યા

(૨) વચનથી—જેમ જેમ ભગવાન વચન ઉચ્ચારતા તેમ તેમ, હે ભગવાન! એમ જ છે, હે ભગવાન! સત્ય છે, હે ભગવાન! બરાબર સત્ય છે સદેહ રહિત છે, હે ભગવાન! હુ ઇચ્છુ છુ, હુ વિશેષ ઇચ્છુ છુ અને આપે જે કાઈ કહ્યુ તે બરાબર છે એમ કહીને તે ભગવાનની વચનદ્વારા સેવા–ભક્તિ કરવા લાગ્યા

(૩) મનથી—મનમા મહાન વૈરાગ્યભાવ ધારણ કરીને તેમજ તીવ્ર ધર્માનુરાગરત બનીને મનથી ભગવાનની સેવા–ભક્તિ કરવા લાગ્યા

આ પાઠથા સ્પષ્ટ છે કે ભગવાન મહાવીરની પૂજા ત્રણ પ્રકારે કરનામા આવતી—માનસિક, વાચિક અને કાયિક. મનમા તેમનુ ધ્યાન ધરવુ, સ્મરણ કરવુ એ માનસિક પૂજા છે. વચનથી તેમના ગુણગાન કરવા એ વાચિક પૂજા છે અને પચાગ નમાવીને નમ્રતાપૂર્વક નમસ્કાર કરવા એ કાયિક પૂજા છે ભગવાન વીતરાગની પૂજા એ પ્રકારે થાય છે.

જે પદાર્થો રાગ ઉત્પન્ન કરનાર તરીકે મનાય છે, તે વીતરાગ ભગવાન પર ચઢાવવા અથવા ભેટ ધરવા એ પૂજા નથી પણ ભગવાનની અવજ્ઞા છે. રાગ ઉત્પન્ન કરનાર વસ્તુઓનો તો ભગવાન પહેલેથી જ ત્યાગ કરી ચૂકયા છે. એ ત્યાગેલી વસ્તુઓને જેણે ત્યાગી તે તેને તેના પર જ ચઢાવવી એમા તેમની પૂજા નથી.

શ્વેતાબર મૂર્તિપૂજકોએ મૂર્તિને વસ્ત્રાલકારથી શણગારીને પૂજામા ઘણો જ આડબર વધારી દીધો છે અને એ રીતે તેઓ શાતમૂર્તિની અનેક પ્રકારે વિડબનાઓ કરી રહ્યા છે તેથી આઘાત પામીને ડો શ્રી જયતિલાલ એમ બદામી (પટણી)– એ "પ્રબુદ્ધ જૈન" પત્રના તા ૧૫–૬–૧૯૪૫ ના અકમા "વીતરાગ મૂર્તિની આ તે કેવી વિડબના" નામનો લેખ લાક્ષણિક

ભાષામાં લખી તે વિડંબનાઓનું વર્ણન કરી સત્ય સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, તે લેખ અત્રે ઉધ્ધૃત કરું છું

શાન્ત અને પદ્માસને અલંકૃત
દયાનિધિ કેવલજ્ઞાની !
મહાપ્રભુ નિરંજન નિરાકાર તીર્થંકર !
વીરોના વીર ને આત્માના ઉદ્ધારક !

આજ ક્યાં તારી શાન્ત મુખમુદ્રા ને
ક્યાં ગયાં અમીઝરંતાં ચક્ષુઓ ?
એક ધ્યાને આત્મામહં મં ચરવા સૂચવતું
જામા વાઘા તળે કેમ સંતાડ્યું પદ્માસન ?

હા—કારણ—
ધર્મઘેલડાંએ શિલ્પના શાન્ત સૌમ્ય ભાવ વેડફ્યા ને
કૃત્રિમ અનન્ત આભૂષણો ચઢાવ્યાં

શાસ્ત્રના નિયમો ઉલ્લંઘી
શાન્ત સર્જાયેલી મૂર્તિ રાગી બનાવી
રત્નોજડિત મુગટ પહેરાવી
મુખભાવ વિકૃત કીધા,

હીરા મોતી પાનાએ અંગ મઢી
સ્ફટિક સૌંદર્ય ગૌણ ગણ્યું
વાઘા, જામા, સાફા રચી
કૃષ્ણના શૃંગારની સ્પર્ધા કીધી

જીવાજીવની સૂક્ષ્મતાના સંશોધકને
પુષ્પોના ઢગલાએ ઢાંકી

જીવહિંસાને ઉપહાસી.

અન્ય ધર્મોના અન્નકોટ અવગણી
અનન્ત વૈવિધ્યભર્યાં નૈવેદ્ય ધર્યાં

ફૂલફલાદિ એ જીવહિંસા જાણવા છતા
છાબોની છાબો છલકાવી

એમા ખરો ધર્મ માન્યો ને આત્માની મુક્તિ ગણી !
ખરી રીતે—

ધર્મસ્થાનો એવા હોય કે જ્યા

દીનને હીનતા ન દેખાય,
ધનિકની ઘેલછા ન દેખાય ને,
આત્મમુક્તિના એક જ માર્ગે

દીન અને ધનિક સમતોલ રહી
આનદે એકસરખા પગલા પાડે

નિરાગી, નિર્લેપ, નિર્મોહ
અલક્ષ્ય–મોક્ષસુખગામી પ્રભુ !
પ્રાર્થનાના અવલબનકાજ
જ્ઞાનીઓએ તને આકાર આપ્યો,
પાદચરણ સેવી આત્મા–એકતા આણવા
ચદન પૂજા ને સ્તુતિ સ્વીકારી,
પણ
ધર્મ ધુરધરો અને સાધુજનોએ
અધશ્રદ્ધાનો આશરો લઇ
મનમાન્યો ધર્મવ્યવહાર રચ્યો,
પૂજામા વૈવિધ્ય આવ્યુ,

રથયાત્રા, સ્વપ્ના, ઉજમણા—
સંપત્તિ રેડતા અનેક માર્ગો યોજ્યા
જ્યા ધનિકની પૂજા થઇ ને
દીનોના દુઃખ ન ભાગ્યા
પણ હવે
હે શિવગામી !
અંધશ્રદ્ધાનો અંચળો અળગો થયો ને
કારણ અને સત્ય સમજવા માનવ જાગ્યુ,
રૂઢ ભક્તિ અને આડંબર અળગા કરી
સત્ય ધર્મ સમજવા કુતુહલતા આવી,
શાસનદેવ !
દાખવ કે

આગમોમા આજ્ઞા છે આહવી કે
રચવી અમારે સુંદર આંગી ?
ધર્મકાજે એકેન્દ્રિય હિંસા અવગણવી ?
પૂજા કરવી શણગારની કે પ્રભુની ?
દાખવ સત્ય દાખવ
અંધારે અથડાતાને માર્ગ સૂઝાડ કે
વિપથગામી બનતા અટકે અટકાવે

* * * *

શાન્તિ સ્થિર પ્રેરણા પાતી,
એકાગ્રતાનુ આહ્‌વાન કરતી,
નમણા નયને શાંતિ સૂચવતી,
સ્થાપત્યની મંગળમયી મૂર્તિ !
ભવ્ય મહાકલાને અવગણતા
ધર્મના કહેવાતા સ્થંભોને સદ્‌બોધ કે—

તને તાળા સાંકળથી મુક્ત કરે,
અખિલ માનવ જાતને તારા દર્શન દે ને
સત્ય અહિંસાએ સર્વને દોરે

તુજ દર્શને ન્હોય બંધન
ભાવિક આવે અને પ્રણિપાત કરી
સમ્યક્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર
અહિંસા સત્ય સિદ્ધાંતને
પ્રાર્થના કરતા આત્મામા ઊતારે

તુ આગળે ન્હોય આડબંગ આંગી,
ન્હોય વસ્ત્રાલંકાર, પુષ્પાદિ,
દર્શનકાજ દ્વાર ખુલ્લા હોય
જ્યા ન્હોય વર્ણાન્તરભેદ
જૈનત્વ સ્વીકારે તે જૈન
તુજ મૂર્તિના દર્શન પાવે
વંદન કરતા કરતા
આત્મ મુક્તિના પંથે સંચરે

વળી તા ૧૦-૧૦-૧૯૫૯નાં "જૈન" પત્રમા શ્રી બાપુલાલ કાળીદાસ સંઘાણીનો લેખ પ્રસિદ્ધ થયેલ છે તે પણ હાલની સ્થિતિ બતાવનારો હોઈ અત્રે ઉધ્ધૃત કરું છુ

જિન પ્રતિમા જિન સારિખી ?

મૂર્તિપૂજામા નહિ માનનારા ધર્મબંધુઓને સમજાવવા મૂર્તિ માનનારા વર્ગ "જિનપ્રતિમા જિન સરિખી"નુ સૂત્ર રોજ સામે ધરે છે, બીજી સચોટ દલીલો કરે છે, અને ક્રોધ પણ કરે છે

આજ હુ મૂર્તિ માનનારા શ્વેતામ્બર-દિગમ્બર બાન્ધવોને પૂછવા ઇચ્છુ છુ કે આ બધી દલીલો આ જિનપ્રતિમા જિન સારિખી-નુ સૂત્ર એ માત્ર વગોવાતી દલીલ છે કે એને તમો હૃદયથી સાચુ માની પ્રામાણિકતાપૂર્વક અમલમા મૂકવા પ્રયત્ન કરો છો?

આજ આપણી નજર સામે ખરેખર શુ બની રહ્યુ છે તે જોવા અને સમજવા માટે આપણી આખ, મગજ અને હૃદય ખુલ્લા છે? આપણે બધીર તો નથી બની ગયા ને?

જિનેશ્વર ભગવાન વિચરતા હોય અને જે શાતિ, સમતા, નમ્રતા અને વિવેક સહજ રીતે વિકસી આવે એવુ વાતાવરણ આપણે જિનમદિરમા વિકસાવ્યુ છે ખરૂ? એમ કરવાને બદલે ઊલટી દિશાના વહેણ કેમ નજરે પડે છે? વીતરાગી વાતાવરણનુ સશોધન અને સસ્થાપન કરવાની જવાબદારી આપણા મૂર્તિપૂજકોની નથી તો પછી કોની છે?

આજે જિનમદિરોનુ વાતાવરણ કેવુ છે?

દેવમદિરોની દિવાલો વિલાયતી રંગોથી તીવ્ર વાસનાળી બની ગઈ છે ગાઢ રગના ચિત્રોએ જિન પ્રતિમાના શાન્ત સાદા માધ્યમને વિસરાવી પોતાનોજ અનગ આકર્ષક ચોકો જમાવી દીધો છે દેવમદિરનુ સૌમ્ય હવામાન વિરલ બન્યુ છે।

કેશરનો વપરાશ પવિત્ર પ્રતિમા ઉપર કાળા ડાઘ પાડે છે કેશર અપવિત્ર આવે છે ડાઘને અટકાવવા ટીકા ચોડવા પડે છે અને પ્રતિમા કુરૂપ બને છે પણ અહી તો "કોઉ સુને ન મોરા પુકારા" કોઈ પોકાર જ ન સાભળે એવો ઘાટ જામ્યો છે અને આ શણગાર, આ સોનુ ચાદી એણે તો વીતરાગત્વની રહી સહી આશા નષ્ટભ્રષ્ટ કરી દીધી છે પ્રત્યક્ષ ભગવાનના શરીર ઉપર સોનુ ચાદી ચડાવવાનુ સાહસ

કરી શકાત ખરૂ ? આપણે ભક્તિની વાત કરીશુ પણ વિવેક વગરની ભક્તિનો અર્થ શો ? "સાચી ભક્તિ તે હંસ તણી પરે, ખીરનીર નય કરે પ્યારા !" મા મુનિશ્રી મોહનવિજયજીએ ભક્તિનુ લક્ષણ બાધી આપ્યુ છે તે તો આપણે ભૂલી જ ગયા છીએ ધર્મનુ મૂળ વિવેક છે વિવેક વગરનો ધર્મ તે ધર્મ નથી રહેતો, પછી વિવેક વગરની ભક્તિ કેવી ?

સોનાના શણગારમાથી આપણે વીતરાગત્વ નીપજાવવા માગીએ છીએ, લોઢુ વાવીને આપણે છોડ ઉગાડવા માગીએ છીએ, કાદવ વલોવીને આપણને માખણ જોઈએ છે કેવી છે આ વિચિત્રતા ?

કોઈ અજ્ઞાન, ભોળા બાળજીવોનુ બહાનુ આગળ ધરશો પણ આજ તો સોનાચાદીથી ઢકાયેલા દેવના દર્શન દુર્લભ બની ગયા છે દ્વારે લાગેલા ખભાની તાળા અને ઝીણી ઝીણી જાળીમાં દેવ દેખાતા નથી ચીરગથી જોનાર અને સમતાથી દેવમદિરમા પેસનારને શકાની આખો ઘેરી રહે છે હવે કોઈ યાત્રાળુ, દેવમદિરમા શાતિથી બેસી શકતો નથી સમાગની ચિતા છોડી ઘડી બે ઘડી અરિહતનુ નામ જપી શકતો નથી એણે જલદીથી દેવમદિર બહાર નીકળી જવુ જોઈએ આજે પૂજ્યને પરિગ્રહના પાસનામા પાડ્યા છે અને પૂજનારાને "ચોગઠ"ની શકામા મૂકી દીધા છે પર્વના દિવસોમા દેવદ્વાર ખુલ્લા હોય છે ભગવાનના દેહ ઉપર મૂલ્યવતા મુગટો ચડે છે, યાત્રાળુઓ ઉભરાય છે અને એ બધાની ચોકી કરતી પેઢીઓની કમીટીઓ સમગ્ર જૈન સમાજ સામે અવિશ્વાસની દરખાસ્ત રજૂ કરતી ખડી હોય છે એને મન શકાથી કોઈ પર નથી ભલે એ ખૂબ પ્રામાણિક હોય ભલે એ કોઈ ગામડીયો ભાગ જીવ હોય, આવી છે આજ મૂર્તિપૂજાની દશા !

ભલે ન વિચારીએ ભલે વિચારકોના વિવેકને નકારીએ ભલે માનસ-શાસ્ત્રના નિયમોને અવગણીએ પણ પરિણામ તો આવવુ જોઈએ

તે જ આવ્યુ છે જૈન સમાજ વીતરાગને બદલે લદાયેલા સોનાચાંદીનો પૂજારી બન્યો છે પૈસા એને પરમેશ્વર છે અને એની પરંપરા જેવા કીર્તિ ભપકો, ઢોલનગારા, અભિમાન અને મન દંભાસના જાળાં અહી જામી ગયા છે

આ શણગાર અને સોનાચાંદીના સમર્થનથી વીતરાગના દર્શન આડે ધુમ્મસની ઘેરી દિવાલ ખડી થઈ છે અને એને પંપાળી શાસ્ત્રોના શબ્દોમા કહીએ તો જૈનસમાજ અંતરાયકર્મ બાંધી રહ્યો છે. એના ફળસ્વરૂપે જૈનસમાજને જાણે સાચી સૂઝ દુર્લભ બની છે

અને છેલ્લે છેલ્લે જ્યારે મક્ષીજી જેવા તીર્થનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે તો મસ્તક શરમથી ઢળી પડે છે. હાથથી રોજેરોજ ભગવાનના દેહને ચુંથવો અને મૂર્ખ "જિનપ્રતિમા જિન-સારિખી" બોલવુ એવી છેતરપીંડી ક્યાય જોવા મળશે ખરી?
ખરી મા અને સાવકીમાના દૃષ્ટાંત કરતાય આપણે તો બદતર નીવડ્યાં. બાળકના જીવન ખાતર ખરી માએ પોતાનો હક્ક જતો કર્યો પણ આપણી શ્વેતાંબર-દિગંબર બન્ને પરંપરાઓ તો દેવપ્રતિમાની સાવકીમા બની બેઠી આવો અંધાપો, આવો બુદ્ધિભ્રમ ક્યાય શોધ્યો જડશે ખરો?

આ પ્રસંગોમાં પ્રભુ પ્રત્યે પ્રેમ નથી પણ માલીકીનો મોહ છે, પ્રભુપ્રેમ હોત તો આજ ઠેરઠેર પ્રાચીન જિનપ્રતિમાઓ અપૂજ પડી છે, દેવ-મંદિરો ઝડપભેર ખંડિયેરોમા ફેરવાઈ રહ્યાં છે, ત્યારે એક પ્રતિમા માટે આવા કજિયા અને આવુ વર્તન, એમા મોહ સિવાય બીજુ શુ હોય?

કોર્ટના કેસને ભલે બન્ને જીત્યા હશો ભલે ચુકાદાએ પૂજાના વારા નક્કી કરી આપ્યા હશે પણ એનો અમલ તો એક અપકૃત્ય બની ગયુ

છે એમાં કોઈ શંકા નથી એનો છેડો ન આવે ત્યાંસુધી જૈનસમાજ એક મહાપાતકમાં ફસાયેલો છે એમ સમજવું રહ્યું જૈનસમાજની રહીસહી સમજ આ વહેતા જખમને રૂઝાવવામાં કારગત થાય એમ પ્રાર્થના કરતી રહી છેલ્લે આ વેદનાને વ્યક્ત કરતી મારી એક કાવ્યપંક્તિ નોંધું —

" ખુરશી બીડી આંખડીના રૂડેરા રૂપના—
        કણ્યા કોરટમાં જઈને માંડીયા હોજી !
વરવા એ કેસને ભૂલીને ભાનસાન,
        રોજ રોજ દેહ મારો ચુંથીઓ હોજી !
        હવે તો બાતુકા મારાં જ્યાં જ્યાં હોજી"
            "ભ० મહાવીરની વેદના આરજુ "
                જૈન પર્યુષણાંક—સં ૨૦૧૪]

અંતમાં " જિનપ્રતિમા જિનસારિખી "નું મોંઘું સૂત્ર સારી રીતે આચરણમાં ઉતરી સત્યવક્તા બનીએ એ આશા સાથે વિરમીએ ! જય અરિહંત !

પ્રકરણ ચોથું

શ્વેતાંબરત્વ દિગંબરત્વ

મૂર્તિપૂજા સબંધી આપણે ખાસ જાણવા યોગ્ય બાબતો જાણી લીધા પછી હવે આપણે મતભેદનો ત્રીજો મુખ્ય મુદ્દો—શ્વેતાંબરત્વ અને દિગંબરત્વનો છે તે સબંધમા પણ જાણી લેવુ જોઈએ

અલબત્ત, આ ઉપરાત મતભેદના બીજા પણ ઘણા મુદ્દાઓ છે જ અને તેમાં પણ કેવળીના આહારનો મુખ્ય મુદ્દો છે પરંતુ ઉપરોક્ત મુદ્દાઓની અપેક્ષાએ આ બીજા બધા મુદ્દાઓ કંઈક ગૌણ છે અને તેનો સમન્વય ઉપરના ચાર મુદ્દાનો સમન્વય થયા પછી સહેલાઈથી થઈ શકે તેમ છે

શ્વેતાંબર એટલે શ્વેત, સફેદ વસ્ત્ર ધારણ કરનાર દિગંબર એટલે દિક્ દિશાઓ જેનુ વસ્ત્ર છે તે એટલે કે નગ્ન રહેનાર શ્વેતાંબરના સાધુઓ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરે છે અને દિગંબરના સાધુઓ વસ્ત્રરહિત નગ્ન રહે છે તે ઉપરથી આ નામો પડેલા છે

શ્વેતામ્બરો કહે છે કે ભગવાન મહાવીરના સમયમાં શ્વેતામ્બર દિગમ્બર બન્ને પ્રકારના સાધુઓ હતા અને તેઓ સચેલક—અચેલક કહેવાતા ચેલ એટલે વસ્ત્ર સચેલ એટલે વસ્ત્ર સહિત અને અચેલક એટલે વસ્ત્ર ધારણ કરનાર, અચેલક એટલે વસ્ત્ર રહિત નગ્ન રહેનાર પરંતુ આ શબ્દોમાં કાંઈક બાધ આવવાથી, વાંધો જણાવાથી તેને બદલે સ્થવિરકલ્પી અને જિનકલ્પી નામો યોજાયાં તે આપણે આગળ ઉપર લખ્યું

હવે શ્વેતામ્બરના સૂત્રો અને ગ્રંથોમાં આ સબંધમાં શું લખ્યું છે તેમજ દિગમ્બર ગ્રંથોમાં શું લખ્યું છે તે પંડિતશ્રી કૈલાસચંદ્ર શાસ્ત્રીએ સંવત ૨૦૦૧માં હિંદીમાં લખેલા તેમના भगवान महावीरका अचेलक धर्म નામના પુસ્તકમાં સૂત્રો તથા ગ્રંથોમાંથી અવતરણો ટાંકીને બતાવેલું છે તેથી તે પુસ્તકનો ગુજરાતી અનુવાદ અહિં આપું છું

ભગવાન મહાવીરનો અચેલક ધર્મ

ભગવાન મહાવીર જૈન ધર્મના છેલ્લા તીર્થંકર હતા દિગમ્બર તથા શ્વેતાંબર બન્ને સંપ્રદાય તેમને પોતાના ધર્મગુરુ માને છે તેમજ તેઓ એમ પણ માને છે કે તેઓ જે ધર્મનું પાલન કરે છે તે ધર્મ ભગવાન મહાવીરે ઉપદેશેલો છે, તોપણ તેમાં સાધુઓના વસ્ત્ર પરિધાન બાબતમાં તીવ્ર મતભેદ છે

દિગમ્બર સંપ્રદાય કહે છે કે સાધુઓને દિશા એ જ વસ્ત્ર એટલે કે નગ્ન રહેવાનો ઉપદેશ વીરપ્રભુએ આપેલો હતો તેથી એ જ આદરણીય છે

શ્વેતામ્બર સંપ્રદાય કહે છે કે સાધુઓને વસ્ત્ર પહેરવાનો ઉપદેશ વીરપ્રભુએ આપેલો હતો

તેથી વીરપ્રભુનો શો ઉપદેશ હતો તે વિષયનો વિચાર મને સપ્ર

દાયોના સાહિત્યના આધારથી અહિ કરવામા આવે છે પહેલા શ્વેતાબર સાહિત્યના આધારથી વિચાર કરીએ

૧. શ્વેતાંબર સાહિત્ય

આવશ્યક નિર્યુક્તિમા લખ્યુ છે કે—

सव्वे वि एगदूसेण णिग्गया जिणवरा चउवीसं
—गाथा २२७,

અર્થ—ચોવીશે તીર્થંકરો એક વસ્ત્રસહિત પ્રવ્રજિત થયા હતા આના ઉપર ભાષ્યકાર **શ્રી જિનભદ્ર ગણિએ** લખ્યુ છે કે—

निरुवमधिइ संघयणा चउनाणाऽतिसयसत्त संपण्णा ।
अच्छिद्दपाणिपत्ता जिणा जियपरीसहा सव्वे ॥ २५८१ ॥
तम्हा जहुत्त दोसे पावंति न वत्थपत्तरहियावि ।
तदुग्गहणं ति तेसिं तो तग्गहणं न जुज्जति ॥ २५८२ ॥
तहवि गहिएगवत्था सवत्थ तित्थोवएस णत्थं ति ।
अभिनिक्खमंति सव्वे तम्मि चुएऽचेलया होति ॥ २५८३ ॥
—વિશે ભા

અર્થ—સર્વ જિન ભગવાન વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણધારી હોય છે ચાર જ્ઞાનવાળા અને સત્ત્વસંપન્ન હોય છે તેમના હસ્તપુટ છિદ્રરહિત હોય છે અને તેઓ પરિસહોને જીતવાવાળા હોય છે તેથી વસ્ત્રપાત્ર આદિ ઉપકરણોથી રહિત હોવા છતા તેમને ઉક્ત દોષો લાગતા નથી તેમને માટે વસ્ત્રપાત્ર સયમના સાધન નથી તેથી તેઓ તેને ગ્રહણ કરતા નથી તથાપિ સવસ્ત્ર તીર્થનો ઉપદેશ કરવા માટે ઈંદ્રે આપેલા એક દેવદૂષ્ય લઈને દીક્ષા ધારણ કરે છે **જ્યારે તે વસ્ત્ર પડી જાય છે ત્યારે સર્વ તીર્થંકરો અચેલ, વસ્ત્રરહિત થઈ જાય છે.**

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે ચોવીશેય તીર્થંકરો વસ્ત્રાદિકનો

ત્યાગ કરીને દીક્ષિત થયા હતા પરંતુ ઈન્દ્રે તેમને એક દૂષ્ય આપ્યુ હતુ
અને તે, સવસ્ત્ર તીર્થનો ઉપદેશ કરવા માટે ભગવાને થોડો વખ
ધારણ કર્યું હતુ એટલે ઈન્દ્રે વસ્ત્ર આપવાનુ અને ભગવાને
સ્વીકારવાનુ પ્રયોજન એટલુ જ હતુ કે ભગવાનને તેમના શિષ્યો નગ
રહે તે ઈષ્ટ નહોતુ અથવા સવસ્ત્રતા પણ ગ્રાહ્ય હતી છતાં પણ ભગ
વાન મહાવીરનો ધર્મ અચેલક કહેવાયો

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં ત્રેવીશમા અધ્યયનમાં કેશી ગૌતમ સવાદ
કેશી સ્વામી ગૌતમસ્વામીને પ્રશ્ન કરતા કહે છે કે—

आचेलक्को य जो धम्मो जो इमो संतरुत्तरो ।
देसिदो वड्ढमाणेण पासेण य महप्पणा ॥

एग धम्मे पवत्ताण दुविहा लिंगकप्पणा ।
उभयेसि पदिट्ठाणमह संसयमागदा ॥

અર્થ—ભગવાન મહાવીરે અચેલક ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો અ
ભગવાન પાર્શ્વનાથે સચેલ ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો તેનુ શુ કારણ ?

શ્રી હરિભદ્ર આચાર્યે પણ ભગવાન મહાવીરના ધર્મને અચે
બતાવ્યો છે તેમણે 'પચાશક'મા કહ્યુ છે કે—

आचेलक्को धम्मो पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स ।
मज्झिमगाण जिणाणं होइ सचेलो अचेलो य ॥ १२ ॥

અર્થ—પ્રથમ અને અંતિમ જિનનો ધર્મ અચેલક છે અ
વચમાંના બાવીશ તીર્થંકરોનો ધર્મ સચેલ છે તેમજ અચેલ પણ

ઉપરના ઉલ્લેખોથી એટલુ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે ભગવા

ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો હતો. હવે આ વિષય ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પાડવાને માટે એ જોવું જોઈએ કે અચેલક ધર્મના મુખ્ય નિયમ કયા હતા

અચેલક ધર્મનો નિયમ

સાધુઓને માટે દશ પ્રકારના સ્થિત કલ્પ બતાવ્યા છે કલ્પ વ્યવસ્થા અથવા સમ્યક્ આચારને કહે છે એ દશ કલ્પનુ પાલન સાધુએ અવશ્ય કરવાનુ હોય છે તેથી તેને સ્થિત કલ્પ કહે છે તે સ્થિત કલ્પ આ પ્રમાણે છે—

> आचेलक्कुद्देसिय सिज्जायर रायपिंड किइकम्मे ।
> वय-जेट्ठ पडिक्कमणे मास पज्जोसवणकप्पा ॥ —કલ્પસૂત્ર

અર્થ—(૧) અચેલકપણુ (૨) ઉદ્દિષ્ટનો ત્યાગ, (૩) વસતિકર્તાના પિંડ આદિનો ત્યાગ, (૪) રાજપિંડનો ત્યાગ, (૫) કૃતિકર્મ, (૬) મહાવ્રત (૭) પુરુષની જ્યેષ્ઠતા, (૮) પ્રતિક્રમણ, (૯) એક માસ સુધી જ એક સ્થાન ઉપર રહેવુ અને (૧૦) વર્ષાકાળમા ચાર માસ સુધી એક સ્થાન પર રહેવુ

અહિં એ વાત ધ્યાનમા રાખવા યોગ્ય છે કે આ કલ્પોમા મહાવ્રતને ગણી લેવા છતા **અચેલક કલ્પને જુદો તથા સૌથી પ્રથમ ગણેલો છે** એથી પણ મહાવીરનો ધર્મ અચેલક હોવાને સમર્થન મળે છે

સાધુના ૭ ગુણ હોય છે—પંચ महव्वयाणि राइभोयण छट्ठाइं — **મહાનિશીથ અ. ૩** અર્થાત્ પ્રાણાતિપાત વિરમણ, મૃષાવાદ વિરમણ, અદત્તાદાન વિરમણ, મૈથુન વિરમણ અને પરિગ્રહ વિરમણ એ પાચ મહાવ્રત તથા છઠ્ઠું રાત્રિભોજન વિરમણ એ ૭ મૂળ ગુણ પ્રત્યેક સાધુને ધારણ કરવાનુ આવશ્યક છે તે ધારણ કરવાથી તેમને સર્વ સૂક્ષ્મ હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહથી વિરત થવુ પડે છે

હવે આચારશાસ્ત્રનો મૌલિક ગ્રંથ આચારાંગસૂત્ર સબંધમાં કહેવામા આવે છે કે જેમાના સૂત્રો જ આગળ જતા મતભેદનું કારણ થયા હતા તેના થોડા ઉલ્લેખો ઉપર દૃષ્ટિપાત કરીએ

આચારાંગ સૂત્રના લોકસાર નામના પાચમા અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશામા ચારિત્રનુ વર્ણન છે તેના સૂત્ર બીજામાં લખ્યુ છે કે—

आवंती केयावंती लोयंसि परिग्गहावंती से अप्पं वा बहुं वा अणुं वा थूलं वा चित्तमंतं अचित्तमंतं वा एएसु चेव परिग्गहावंती, एतदेव एगेसिं महब्भयं भवइ लोगवित्तं च णं उवेहाए, एए संगे अवियाणओ।

આગમ સૂત્ર ૧૫૦ (હાથ ૧૪૯)

અર્થ—લોકમા જેટલા પરિગ્રહવાળા છે તેમને પરિગ્રહ અલ્પ હોય કે ઘણો હોય, સૂક્ષ્મ હોય કે સ્થૂળ હોય, સચેત હોય કે અચેત હોય પરતુ તે સર્વ પરિગ્રહવાળા ગૃહસ્થોમાં જ અતર્ભૂત હોય છે આ પરિગ્રહ તે પરિગ્રહવાળા માટે મહાભયનુ કારણ છે સસારની દશા જાણીને તેને છોડો, જેઓ આ પરિગ્રહને જાણતા નથી તેઓને પરિગ્રહથી થવાવાળો મહાભય નથી હોતો

આમા અણુમાત્ર [અલ્પ] પણ પરિગ્રહને મહાભયનુ કારણ બતાવેલ છે, તથા અલ્પ, ઘણા, સૂક્ષ્મ, સ્થૂળ તથા સચેતન અચેતન વિશેષણોથી એ પણ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે ? અહિ સૂત્રકાર દ્રવ્ય પરિગ્રહ ઉપર જોર દઈ રહેલ છે કારણકે તે મમત્વનુ કારણ હોવાથી ભયકારક છે

આગળ છઠ્ઠા અધ્યાયના ત્રીજા ઉદ્દેશામા પહેલા સૂત્રમા કહ્યુ છે કે—

एयं खु मुणी आयाणं सया सुयक्खायधम्मे विधूयकप्पे निज्झोसइत्ता जे अचेले परिवुसिए तस्स णं भिक्खुस्स नो एवं भवइ परिजुण्णे मे वत्थे वत्थं जाइस्सामि, सुत्तं ज[illegible] सूइं जाइस्सामि, संधिस्सामि, सीविस्सामि,

उक्कसिस्सामि, वुक्कसिस्सामि, परिहिस्सामि, पाउणिस्सामि, अदुवा तत्थ परिक्कमंतं भुज्जो अचेलं तणफासा फुसंति, एगयरे अन्नयरे विरूवरूवे फासे अहियासेइ अचेले लाघवं आगममाणे। तवे से अभिसमन्नागए भवइ, जहेयं भगवया पवेइयं तमेव अभिसमिच्चा, सव्वओ, सव्वत्ताए समत्तमेव समभिजाणिज्जा। एवं तेसिं महावीराणं चिरराय पुव्वाइं वासाणि रीयमाणं दवियाणं पास अहियासियं॥

સળંગ સૂત્ર ૧૮૨ (હાન ૧૮૫)

અર્થ—એ પ્રમાણે સુઆખ્યાત ધર્મવાળા તથા આચારના પરિપાલક જે મુનિ કર્મબંધના કારણ કર્મોને છોડીને, અચેલ–વસ્ત્રરહિત રહે છે તે ભિક્ષુને—'મારા વસ્ત્ર જીર્ણ થઈ ગયા છે, વસ્ત્ર માગીશ અથવા વસ્ત્ર સાંધવાનો દોરો માગીશ, સોય માગીશ, ફાટેલા વસ્ત્રને સાંધીશ, જો વસ્ત્ર નાનું હોય તો તેમાં બીજું વસ્ત્ર જોડીને મોટું કરીશ, મોટું હશે તો ફાડીને નાનું કરીશ ત્યારે તેને પહેરીશ અથવા ઓઢીશ અથવા ભ્રમણ કરતા તે અચેલ ભિક્ષુને તૃણસ્પર્શ થાય છે, ઠંડી લાગે છે, ગરમી લાગે છે, ડાંસ મચ્છર દુઃખ દીએ છે (કરડે છે)"—આવી આવી ચિંતા તે ભિક્ષુને સતાવતી નથી અચેલપણામાં લઘુતા માનીને તે ભિક્ષુ પરસ્પરમાં અવિરુદ્ધ અનેક પ્રકારના પરિસહોને સહે છે એમ કરવાથી તે ભલા પ્રકારથી તપને ધારણ કરે છે એ રીતે ચિરકાળ સુધી સંયમનું પાલન કરવાવાળા મહાવીર ભગવાને ભવ્ય જીવોને જે તૃણસ્પર્શ આદિ પરિસહો સહન કરવાનું બતાવ્યું છે તે પ્રમાણે સહન કરો સૂત્ર ૧૮૨ (હાન ન ૧૮૫)

એ પ્રમાણે અચેલતામાં લાઘવ બતાવીને આગળ આઠમા વિમોક્ષ અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશામાં તે વસ્ત્રનું વિધાન કરતા સૂત્ર ૧–૨માં લખ્યું છે કે—

जे भिक्खु तिहिं वत्थेहिं परिवुसिए, पायचउत्थेहिं तस्स णं नो एवं भवइ चउत्थं वत्थं जाइस्सामि, से अहेसणिज्जाइं वत्थाइं जाइज्जा अहापरिग्गहियाइं

कन्धइ धारिज्जा, नो धोइज्जा नो धोयरत्ताइ वत्थाइ धारिज्जा अपलिओवमाणे गामतरसु ओमचेलिए, एव खु वत्थधारिस्स सामग्गियं अह पुण एव जाणिज्जा-उवाइक्कंते खलु हेमंते गिम्हे पडिवन्ने अहापरिजुन्नाइ वत्थाइ परिट्ठविज्जा अदुवा सतरुत्तरे अदुवा ओमचेले अदुवा एगसाडे अदुवा अचेले

—આચા૦ સૂત્ર ૨૦૮-૨૦૯ (હાન ન ૨૧૧-૨૧૨)

અર્થ—જે ભિક્ષુ ત્રણ વસ્ત્ર અને ચોથુ પાત્ર રાખે છે તેને એમ નથી થતુ કે ચોથુ વસ્ત્ર માગીશ (જો તેની પાસે વસ્ત્ર ન હોય અને શીતકાળ આવી જાય તો) તેણે એષણાને અનુસાર જ વસ્ત્ર માગવુ જોઈએ અને જેવુ મળે તેવુ જ રાખવુ જોઈએ તેણે વસ્ત્રને ધોવુ ન જોઈએ ધોઈ રંગેલુ વસ્ત્ર તેણે રાખવુ ન જોઈએ ગામાતરે જતા વસ્ત્રોને છુપાવવા ન જોઈએ એ પ્રમાણે એ અવમચેલક અર્થાત્ અલ્પ વસ્ત્રવાળા સાધુ થાય છે આ વસ્ત્રધારી સાધુની સામગ્રી છે જ્યારે શીતકાળ વીતી જાય અને ગ્રીષ્મ ઋતુ આવી જાય ત્યારે વસ્ત્ર જીર્ણ ન થયાં હોય તો તેને ક્યાક રાખી દીએ (અને નગ્ન વિહાર કરે પણ શીતકાળ ચાલી જવા છતા ઠડી પડતી હોય તો) વસ્ત્રોને પોતાની પાસે રાખે, જરૂર પડે ત્યારે ઓઢે, જરૂર ન હોય ત્યારે ઉતારી નાખે, અથવા ત્રણમાથી બે વસ્ત્ર રાખી લીએ અથવા એક શાટક રાખી લીએ અથવા અચેલ થઈ જાય—સૂત્ર ૨૦૮, ૨૦૯,

તે પછી સૂત્ર ૨૧૬મા બે વસ્ત્ર રાખવાવાળા ભિક્ષુને માટે પણ એવુ જ વિધાન કર્યું છે, અને લખ્યુ છે કે—જો ભિક્ષુને એમ માલૂમ હોય કે હુ અશક્ત છુ અને ગૃહસ્થને ઘેર ભિક્ષા માગવા જઈ ન શકુ ત્યારે જો કોઈ તેને ભોજન લાવી આપે તો તે તેણે પાછુ કાઢવુ જોઈએ

આગના સૂત્ર ન ૨૧૫મા એવા ત્યાગી સાધુને માટે ભક્ત પરિજ્ઞાથી જીવન ત્યાગી દેવાનુ આવશ્યક બતાવ્યુ છે પરંતુ આચાર

ખ ડન કરવાનો નિષેધ કર્યો છે આગળ આઠમા અધ્યાયના સાતમા ઉદ્દેશાના પહેલા સૂત્રમા લખ્યુ છે કે—

જે ભિક્ષુ અચેલ-સયમ ધારણ કરે છે તેને જો એવો વિચાર આવે કે હુ તૃણસ્પર્શની બાધાને સહન કરી શકુ, શીતસ્પર્શની બાધા સહન કરી શકુ, ઉષ્ણ સ્પર્શની બાધા સહન કરી શકુ પરતુ લજ્જાના પ્રચ્છાદનને છોડવાને અસમર્થ છુ તો તે કટિબ ધ-લ ગોટ ધારણ કરે છે—સૂ ૨૨૦ (હાલ ન ૨૨૩)

આ પ્રમાણે આચારાંગ સૂત્રમા શીત પરિષહ સહન કરવાને અસમર્થ સાધુને માટે ફક્ત શીતકાળમા વધારેમા વધારે ત્રણ વસ્ત્ર સુધીનુ વિધાન કરેલ છે અને લજ્જાશીળ સાધુને માટે ફક્ત લ ગોટીની અનુજ્ઞા આપી છે બાકી તો અચેલ વિહાર કરવાની આજ્ઞા આપી છે અને તેમા લાઘવ બતાવ્યુ છે

બીજા અ ગસૂત્રોમા પણ પ્રાય વિશેષ અવસ્થામાં જ વસ્ત્રનુ વિધાન મળેલુ મળે છે બાકી તો અચેલતાનુ જ પ્રતિપાદન છે

આગમિક સાહિત્યના વિશિષ્ટ અભ્યાસી પ ડિત બેચરદાસે તેમના જૈન સાહિત્યમા વિકાર પુસ્તકમા ૫૧ મે પાને કહ્યુ છે કે—

અ ગસૂત્રોમા દીક્ષિત થનારા મુનિને માટે માત્ર બે ઉપકરણ-એક પાત્ર ને બીજુ રજોહરણ-ગ્રહણ કરવાની વાત આવે છે

એક વાત ધ્યાનમા રાખવા યોગ્ય છે કે આચારાગ સૂત્રમા જિનકલ્પ અને સ્થવિર કલ્પનો સકેત સુદ્ધાં પણ નથી. અને જો મારી અસાવધાનતા ન થઈ હોય તો બીજા પ્રાચીન અ ગ સાહિત્યમા પણ એ બ ભેદોનો કોઈ ઉલ્લેખ નથી સભવ છે કે એ ભેદોનો ઉલ્લેખ નિર્યુક્તિ કાળથી થયેલો દેખાય છે પરતુ તેય આ આચારાગ

સૂત્રની નિર્યુક્તિમા કે આવશ્યક નિર્યુક્તિમા તો નથી પણ કલ્પસૂત્રની નિર્યુક્તિમા જરૂર છે અને તે પછીના સાહિત્યમાં તો પ્રત્યેક ચર્ચામા બેઉનો ઉલ્લેખ દેખાય છે

ટીકાકારોમા આચાર્ય શીલાંક, અભયદેવ તથા મલયગિરિ ઉલ્લેખ યોગ્ય છે તેમની ટીકાઓમા, મૂળ સૂત્રમા ન હોવા છતા તેમણે જિનકલ્પ સ્થવિર કલ્પના બેઉનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

આચારાગ આદિ સૂત્રોની ટીકામા શીલાકાચાર્યે પોતાની મેળે અચેલકતાને જિનકલ્પનો આચાર અને સચેલકતાને સ્થવિરકલ્પનો આચાર બતાવ્યો છે. ટીકાકારોની તો વૃત્તિ જ એવી થઈ ગઈ દેખાય છે કે જે કઈ કઠોર–કટક આચાર છે તે સર્વ જિનકલ્પીઓના અને જે કઈ સુખશીળ આચાર તે સ્થવિરકલ્પીઓના છે.

૨. સુવિધાનો દુરૂપયોગ

ઉત્તરકાલીન શ્વેતાબર સાહિત્યના અવલોકનથી માલુમ પડે છે કે શ્રી આચારાગ સૂત્રમા શીત–અસહિષ્ણુ તથા લજ્જાળુ ભિક્ષુઓને માટે જે વસ્ત્ર તથા લગોટીની સુવિધા (છૂટ) આપી હતી તેણે જ ભગવાન મહાવીરના અચેલક ધર્મને ધીરે ધીરે સચેલ બનાવી દીધો

સુવિધા–છૂટ એક એવી વસ્તુ છે કે જેનો દુરૂપયોગ થવાની અધિક સભાવના રહે છે સમુદાયમા કોઈ એવા વિરલા જ જોવામાં આવે છે કે જે આપેલી છૂટનો લાભ લેવાની ચેષ્ટા ન કરે બાકી મોટા ભાગના માણસો તો શેને માટે કેવી પરિસ્થિતિમા છૂટ અપાઈ છે તેનો વિચાર નહિ કરતા છૂટનો લાભ ઉઠાવવાને જ ઉત્સુક રહે છે

જ્યારે મુમુક્ષુઓના મનમા એવુ ઠસાવવામા આવે કે કઠોર અને કટકાકીર્ણ માર્ગથી જે સ્થાનપર પહોચી શકાય છે તે જ સ્થાન પર

બીજા સુખદ માર્ગથી પણ પહોંચી શકાય છે ત્યારે કયો વિચારશીલ માણસ સુખદ માર્ગ છોડીને દુઃખકારક માર્ગે જવાનો સ્વીકાર કરશે? કારણકે માર્ગ સાધ્ય નથી પણ સાધન છે

છૂટછાટનું દુષ્પરિણામ કેવું આવ્યું તે સંબંધમાં મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયજી તેમના શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પુસ્તકના ૨૯૨ મે પાને નીચે પ્રમાણે લખે છે–

" આર્ય રક્ષિતના સ્વર્ગવાસ પછી ધીરે ધીરે સાધુઓનો નિવાસ વસતીઓમાં થવા લાગ્યો અને તેની સાથે જ નગ્નતાનો અંત આવતો ગયો પહેલા વસતીમાં જતી વખતે જ કટિબંધનો ઉપયોગ થતો હતો તે વસ્તીમાં વસવાથી નિરંતર થવા લાગ્યો ધીરે ધીરે કટિવસ્ત્રનો આકાર–પ્રકાર પણ બદલતા ગયા પહેલાં માત્ર શરીરનું ગુહ્ય અંગ ઢાંકવાનો જ વિશેષ ખ્યાલ રખાતો અને પછી સંપૂર્ણ નગ્નતા ઢાકવાની જરૂરીઆત સમજાણી અને તેટલા માટે વસ્ત્રના આકાર–પ્રકાર પણ બદલવા પડયા પરિણામે તેનું નામ કટિબંધ મટીને ચુલપટ્ટ (ચોલપટ્ટ) નાનું વસ્ત્ર નામ પડયું "

૩. અચેલકત્તાને જિનકલ્પનું નામ અપાયું

આ પ્રમાણે જ્યારે મહાવીરના અચેલ ધર્મના અનુયાયીઓનો એક પક્ષ ધીરે ધીરે નગ્નતાને સાવ છોડી બેઠો ત્યારે તેમની સામે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો કે શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં અચેલકના પ્રતિપાદક ઉલ્લેખો છે તેનો શો ઉપાય કરવો ? તે ઉલ્લેખ એમને એમ રહે તો તેમના માર્ગનું પુરૂ સમર્થન થઈ ન શકે તેથી તે ઉલ્લેખોનો જે ઉપાય કરવામાં આવ્યો તે મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયજી મહારાજ તેમના શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પુસ્તકના ૨૯૨ મે પાને નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે—

"આચારાંગ સૂત્રના અચેલકતા પ્રતિપાદક ઉલ્લેખોને જિન-

કલ્પ પ્રતિપાદક ઠરાવી દીધા હતા અને તે સમયના પ્રથકારે ચોલપટ્ટકની ગણના સ્થવિરકલ્પીઓમા મૂળ ઉપકરણોમાં કરી મૂકયા હતા.

૪. જિનકલ્પ વિચ્છેદ ગયાની ઘોષણા

આચારાંગ સૂત્રમાંના અચેલકતા પ્રતિપાદક ઉલ્લેખને જિનકલ્પ પ્રતિપાદક ઠરાવવાથી પણ એક સમસ્યા ઊભી થઈ કે—જો કોઈ એમ પૂછી બેસે કે આપ જિનકલ્પ ધારણ કેમ નથી કરતા ? સ્થવિરકલ્પ જ કેમ ધારણ કરો છો ? તો તેનુ કોઈ શાસ્ત્રીય સમાધાન નહોતુ આ સમસ્યાનો પણ શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે બહુ ખૂબીથી ઉકેલ આણ્યો તેમણે તેમના વિશેષાવશ્યક ભાષ્યમાં જબૂસ્વામીના મોક્ષ જવા પછી જિનકલ્પ વિચ્છેદ ગયાની ઘોષણા કરી દીધી।

આ પ્રમાણે મોટા મોટા શ્રુતધરોએ પણ તેમના પક્ષમાં વધતા જતા શિથિલાચારને રોકવાનો પ્રયત્ન નહિ કરતાં તેનુ સમર્થન કરવાના પ્રયત્ન કર્યા.

વિશેષાવશ્યક ભાષ્યની ઉક્ત ગાથા ૨૫૯૩ મી છે અને તે આ પ્રમાણે છે—

मण परमोहि पुलाए आहारग खवग उवसमे कप्पे ।
संजमतिय केवलिसिज्झणा य जंबुम्मि वुच्छिण्णा ॥

અર્થ—જબુસ્વામીના નિર્વાણ પછી દશ વાનાનો લોપ થયો છે—૧ મન.પર્યવ જ્ઞાન, ૨ પરમાવધિ જ્ઞાન. ૩ પુલાકલબ્ધિ, ૪ આહારક શરીર, ૫ ક્ષપકશ્રેણી, ૬ ઉપશમશ્રેણી, ૭ જિનકલ્પ, ૮ સયમત્રિક, ૯ કેવળજ્ઞાન, ૧૦ સિદ્ધિગમન

આ ઘોષણા ઉપર પં. બેચરદાસજીએ લખ્યુ છે કે–ભાષ્યકારથી-

જિનભદ્રજીએ આ જે જિનવચન કહ્યુ છે કે જબુના સમયથી દશ વાતો વિચ્છેદ થઈ આવા પ્રકારનો ઉલ્લેખ તો એ જ કરી શકે કે જે જબૂસ્વામીની પછી થયા હોય તો હુ વિચારક પાઠકને પૂછુ છુ કે જબુસ્વામીની પછી એવા કોણ પચીશમા તીર્થંકર થયા કે જેના વચનરૂપ આ ઉલ્લેખ થઈ શકે (માની શકાય?) આ એક જ નહિ પરતુ એવા સખ્યાબધ ઉલ્લેખ અમારા કુળગુરુઓએ પવિત્ર તીર્થંકરના નામ ઉપર ચડાવી દીધા છે–જૈ સા વિ પૃષ્ઠ ૭૪

વિશેષાવશ્યક ભાષ્યમાં જ સૌથી પહેલુ વસ્ત્ર માટેનુ જોરદાર સમર્થન જોવામાં આવે છે.

૫. ઉપધિની સખ્યામા વૃદ્ધિ

આનુ પરિણામ એ આવ્યુ કે ઉપધિઓની સખ્યામા વૃદ્ધિ થતી ગઈ જે ક્રમથી વૃદ્ધિ થઈ તે મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયજી મહારાજ આ પ્રમાણે વર્ણવે છે—

"પહેલા દરેક વ્યકિત દીઠ એક પાત્ર રાખવામાં આવતુ પરતુ આર્યરક્ષિતસૂરિએ વર્ષાકાળમા એક માત્રક નામનુ બીજુ પાત્ર રાખવાની જે આજ્ઞા દીધી હતી તેના પરિણામે આગળ જતા માત્રક માત્ર અવશ્ય ધારણીય ઉપકરણ થઈ ગયુ એ જ રીતે ઝોળીમા ભિક્ષા લાવવાનો રિવાજ પણ લગભગ એ જ સમયે ચાલુ થયો અને તે કારણથી પાત્રનિમિત્તક ઉપકરણોની વૃદ્ધિ થઈ પરિણામે સ્થવિરોના કુલ ૧૪ ચૌદ ઉપકરણોની વૃદ્ધિ થઈ તે આ પ્રમાણે–(૧) પાત્ર, (૨) પાત્રબધ, (૩) પાત્રસ્થાપન, (૪) પાત્રપ્રમાર્જનિકા, (૫) પટલ, (૬) રજસ્રાણ, (૭) ગુચ્છક, (૮–૯) બે ચાદર, (૧૦) ઊનનુ વસ્ત્ર (કાંબળી), (૧૧) રજોહરણ, (૧૨) મુખવસ્ત્રિકા, (૧૩) માત્રક અને

(૧૪) ચોલપટ આ ઉપધિ ઔધિક એટલે સામાન્ય માનવામાં આવી અને આગળ જતા તેમાં જે કઈ ઉપકરણ વધતા ગયા તેને " ઔપગ્રહિક " કહેવામા આવ્યા ઔપગ્રહિક ઉપધિમા સસ્તારક, ઉત્તરપટ્ટક, દડાસન અને દડ એ ખાસ ઉલ્લેખનીય છે આ સર્વ ઉપકરણો આજના સર્વ શ્વેતામ્બર જૈન મુનિઓ રાખે છે "

૬ અચેલક અને નગ્નતાના અર્થમાં પરિવર્તન

આપણે ઉપર જોઈ ગયા કે ભગવાન મહાવીરનો ધર્મ અચેલ છે તેમના સાધુ નિર્ગ્રંથ કહેવાતા હતા અને કહેવાય છે અને તેઓ અપરિગ્રહ મહાવ્રતધારક હોય છે એ સિવાય તેમને માટે શીત, ઉષ્ણ અને નગ્નતા જેવા પરિસહો સહન કરવાના ઉલ્લેખ શાસ્ત્રમાં છે

અચેલકત્વ પ્રતિપાદક આચારાગ સૂત્રના વાક્યોને જિનકલ્પ પ્રતિપાદક બનાવી દઈને અને જિનકલ્પ વિચ્છેદ જવાની ઘોષણા કરીને પણ પ્રચલિત સ્થવિર માર્ગનુ પૂરેપૂરુ સમર્થન કરવાનુ શક્ય નહોતુ અથવા એમ કહેવુ જોઈએ કે ગ્રથકારોને તેમના આચારોનો પક્ષ થઈ ગયો હતો અને તેમની મનોવૃત્તિ પણ એ જ સચામા ઢળેલી હતી તેથી અચેલ તથા નાગન્ય જેવા સ્પષ્ટ શબ્દોની વ્યાખ્યામાં પણ તેઓને પરિવર્તન કરતા આપણે જોઈ શકીએ છીએ એટલુ જ નહિ પણ પરિગ્રહવિરમણમા પણ અભ્યતર પરિગ્રહ–મમત્વના ત્યાગ ઉપર જોર દીએ છે અહી અમે એવા થોડાક સ્થળોનો નિર્દેશ કરીએ છીએ.

તત્ત્વાર્થ સૂત્રના શ્વેતામ્બર સમ્મત પાઠમાં પણ નાગન્ય પરિસહનો ઉલ્લેખ છે તેનો અર્થ કરતા સૂત્ર ૯–૯ની વ્યાખ્યામા સિદ્ધસેનગણિ કહે છે કે—" નાગન્ય પરિગ્રહનો એવો આશય નથી કે કોઈ ઉપકરણ જ ન રાખવા, જેમકે દિગંબર સાધુ હોય છે. પરંત

પ્રવચનમાં કહેલા વિધાન અનુસાર નગ્ન હોવા જોઈએ.

વચમાં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે—દશ પ્રકારના કલ્પમા આચેલક કલ્પ પણ આવશ્યક છે તેનો ઉત્તર આપતાં મણિજી કહે છે કે—તમારું કહેવુ ઠીક છે પરંતુ એ આચેલકય જે પ્રકારનુ કહેલું છે તે પ્રકારનુ જ કરવુ જોઈએ તીર્થંકર કલ્પ-જિનકલ્પ તે જુદુ જ છે. તીર્થંકર જન્મથી ત્રણ જ્ઞાનના ધારક હોય છે. અને ચારિત્ર ધારણ કરવાની સાથે ચાર જ્ઞાનના ધારક બને છે. એટલા માટે તેમનુ પાણિપાત્ર ભોજી થવુ અને એક દેવદૂષ્ય ધારણ કરવુ તે યુક્ત છે પરંતુ સાધુ તો તેમના ઉપદેશાનુ પાલન કરે છે, જીર્ણ, ખડિત અને આખા શરીરને ઢાકવામાં અસમર્થ એવું વસ્ત્ર ઓઢે છે. એવુ વસ્ત્ર રાખીને પણ અચેલક જ છે. જેમ નદી ઉતરતી વખતે માથે લપેટેલ કપડાવાળો મનુષ્ય સવસ્ત્ર હોવા છતા નગ્ન કહેવાય છે તેવી જ રીતે ગુહ્ય પ્રદેશને ઢાકવાને માટે ચોલપટ ધારણ કરવાવાળા સાધુ પણ નગ્ન જ છે.

મણિજીએ તો જિનકલ્પને ફક્ત જિનોની વસ્તુ જ ઠરાવી દીધી ! એટલે તેમના અનુયાયી તે કલ્પને ધારણ કરી ન શકે ! સમજાય છે કે મણિજીના વખતમાં ફક્ત ચોલપટ જ પ્રચલિત હતો. હવે પૂરેપૂરા સવસ્ત્ર રહેવાનો રિવાજ થઈ ગયો છે ત્યારે પણ ટીકાકારને સવસ્ત્ર સાધુઓના અચેલકત્વના સમર્થનમાં એ જ જવાબ દેતા જણાય છે

દશવૈકાલિકમાં એક સૂત્ર આ પ્રકારનુ આવે છે—

नगिणस्य वा वि मुण्डस्स दीहरोमनहंसिणो ।
मेहुण उवसंतस्स कि विभूसाई कारिअ ॥६४॥

આમા બતાવ્યુ છે કે માથાવાળા, લાંબા નખ અને વાળવાળા તથા શુ પ્રયોજન છે !

એમ नग्गिणस्स પદનો અર્થ ચૂર્ણીકારે તો નગ્ન જ કર્યો છે પરંતુ શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ* નગ્નના ઉપચાર નગ્ન તથા નિરુપચરિત નગ્ન એવા બે ભેદ કરીને કુચેલવાન સાધુને ઉપચરિત નગ્ન કહ્યા છે અને જિનકલ્પીને નિરુપચરિત નગ્ન કહ્યા છે

અહિં આ એટલું સ્પષ્ટ કરી દઈએ છીએ કે દશવૈકાલિક સૂત્રમાં પણ જિનકલ્પ અથવા સ્થવિરકલ્પનો નિર્દેશ નથી

શ્વેતાંબર સમ્પ્રદાયમાં જ્યાંસુધી અલ્પચેલની પદ્ધતિ પ્રચલિત રહી ત્યાંસુધી ટીકાકારોને આપણે અચેલનો અર્થ અલ્પચેલ કરતા જોઈ શકીએ છીએ. જેમકે—नाऽस्य चेलं विद्यमस्तीत्यचेल –अल्पचेल इत्यर्थः— આચારાંગ ટીકા, શીલાંકાચાર્ય, સૂત્ર ૧૮૨

પરંતુ જ્યારે સાધુ વધારે વસ્ત્ર રાખવા લાગ્યા ત્યારે અચેલનો અલ્પચેલ અર્થ સંગત રહ્યો નહિ તેથી ત્યારે અચેલનો અર્થ કમમૂલ્ય-વાળું વસ્ત્ર એવો કર્યો જેમકે—

अचेलं चेलाभावो जिनकल्पिकादीनाम्, अन्येषां तु भिन्नम् अल्पमूल्यं चेलमप्यचेलम् । ઉત્તરાધ્યયન ટીકા, નેમિચંદ, પૃષ્ઠ ૧૭

પરંતુ એમ કરવાથી બીજા શબ્દોના અર્થમાં ગડબડ થઈ તેનું એક ઉદાહરણ આ પ્રમાણે છે—

આ લેખની શરૂઆતમાં કેશી ગૌતમ સંવાદની ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાંની એક ગાથા ઉધ્ધૃત કરી છે તેમાં ભગવાન મહાવીરના ધર્મને અચેલક અને ભ. પાર્શ્વનાથના ધર્મને સંતરુત્તર બતાવ્યો છે

* 'नगस्य वापि' कुचेलवतोऽप्युपचारनग्नस्य निरुपचरितनग्नस्य वा जिन-कल्पिकस्येति सामान्यमेव सूत्रम् ।

૧-અચેલકનો અર્થ અલ્પમૂલ્યવાળા વસ્ત્ર કરનાર ટીકાકારશ્રી નેમીચંદ્ર આચાર્યે સતરુત્તરનો અર્થ આવો કર્યો છે—સાન્તર એટલે વર્દ્ધમાનસ્વામીના સાધુઓની અપેક્ષાએ પ્રમાણુ તથા વર્ણુમાં વિશિષ્ટ તથા ઉત્તર એટલે મહામૂલ્યવાન હોવાના કારણે પ્રધાન એવા વસ્ત્ર જેમા ધારણ કરાય છે એની મતલબ એ થઈ કે પાર્શ્વનાથના સાધુ મહામૂલ્યવાળા અને ચિત્રવિચિત્ર કપડા પહેરતા અને ભગવાન મહાવીરના સાધુ અલ્પમૂલ્યવાળા પહેરતા હતા

આચારાગ સૂત્રના વિમોક્ષ અધ્યયનમાં પણ વસ્ત્રના પ્રકરણુમાં સંતરુત્તર પદ આવે છે જેમકે—अह पुण एवं जाणिज्जा उवाइक्कंते खलु हेमंते गिम्हे पडिवन्ने अहापरिजुन्नाइं वत्थाइं परिट्ठविज्जा अदुवा सतरुत्तरे अदुवा ओमचेले, अदुवा एगसाडे अदुवा अचेल (સૂત્ર ૨૦૯ હાલ ૨૧૨)

એનો અર્થ **શીલાકાચાર્યે** સાતર છે ઉત્તર—ઓઢવાનુ જેનુ **એવો કર્યો છે. એટલે કે વસ્ત્રની આવશ્યકતા હોય ત્યારે ઓઢી લીએ અને પછી ઉતારીને પાસે રાખી લીએ.**

અચેલકના વાસ્તવિક અર્થ વસ્ત્રાભાવની સાથે આ અર્થની સગતિ ઠીક બેસી જાય છે એટલે કે મહાવીરસ્વામીનો ધર્મ અચેલક હતો, તેમના સાધુ સદા નગ્ન રહેતા હતા અને ભગવાન પાર્શ્વનાથનો ધર્મ સાન્તરોત્તર હતો, તેમના સાધુ આવશ્યકતા પડયે વસ્ત્ર ઓઢી લેતા હતા **સાતરોત્તરનો આ અર્થ જ સગત પ્રતીત થાય છે.**

૨-જેમ અચેલમા 'ચેલ' શબ્દ વસ્ત્રના અર્થમા છે અને 'અ' તેનો નિષેધક છે તેવી રીતે સાતરોત્તરમા ઉત્તર પદ વસ્ત્રવિશેષ અર્થમાં છે અને સાંતર 'તેની અવધિ' બતાવે છે ઉત્તરનો અર્થ પ્રધાન કરવાથી મહામૂલ્યવાનની એક વિચિત્ર કલ્પના કરવી પડે છે

આ લેખની શરૂઆતમાં પચાશકની એક ગાથા ઉધ્ધૃત કરી છે

તેમાં ભગવાન આદિનાથ અને ભગવાન મહાવીરના ધર્મને અચેલક અને વચમાંના બાવીશ તીર્થંકરોના ધર્મને સચેલ–અચેલ બતાવ્યો છે સમજવાની વાત એ છે કે જો મહાવીરના ધર્મમાં પણ સાધુને વસ્ત્ર પહેરવાની આવશ્યકતા હતી તો તેમના ધર્મને પણ સચેલ–અચેલ બતાવવો જોઈતો હતો, મહાવીરના ધર્મને અચેલ ફક્ત જ કેમ બતાવ્યો ?

પરંતુ જ્યારે અચેલનો અર્થ અલ્પચેલ અથવા અલ્પમૂલ્યચેલ એવો કરી દીધો અને સચેલનો અર્થ કરી દીધો મહામૂલ્યવાન રંગબેરંગી વસ્ત્ર ! ત્યારે આદિનાથ અને મહાવીરના ધર્મને અચેલક અને વચમાંના તીર્થંકરોના ધર્મને સચેલ–અચેલ કહેવામાં ભય ક્યાં રહ્યો ?

પરિસ્થિતિ વશ થઈને અચેલનો જે અર્થ કર્યો તે આચારાંગ સૂત્રના સૂત્ર નં ૨૦૯ થી બાધિત થઈ ગયો તેમાં ટીકાકાર શ્રી શીલાંકાચાર્યના અનુસારે પણ—

> બે વસ્ત્રધારી સાધુને 'અવમચેલ' એટલે અલ્પચેલ કહ્યા છે.
>
> એક વસ્ત્રધારીને 'એકશાટક' કહ્યા છે અને
> વસ્ત્રહીનને અચેલ કહ્યા છે.

બીજી એક આપત્તિ પણ છે જો અચેલનો અર્થ અલ્પચેલ કે અલ્પ મૂલ્યચેલ ધારણ કરતા હો તો અચેલ અથવા નગ્ન પરિસહ થઈ નથી શકતો કારણ કે અલ્પ કે અલ્પમૂલ્ય વસ્ત્ર ધારણ કરવા એ સાધુને માટે પરિસહ નથી અલ્પ વસ્ત્ર ધારણ કરવાથી શીત ઋતુમાં ઠંડીનો ત્રાસ પડી શકે તેમજ ડાંસ મચ્છરથી બચવાનુ કઠિન થઈ શકે પરંતુ તેને માટે તો શીત પરિસહ અને દંશમશક પરિસહ જુદા ગણાવેલા જ છે એટલે નગ્ન પરિસહ તો ત્યારે જ ચરિતાર્થ થાય કે જ્યારે મનુષ્ય તદ્દન નગ્ન હોય, તેની કામેન્દ્રિય નિરાવરણ હોય

દશવૈકાલિક સૂત્રના છઠ્ઠા અધ્યયનમાં લખ્યુ છે કે —

जं पि वत्थं व पायं वा कंबलं पायपुंछणं ।
तं पि संजमलज्जट्ठा धारंति परिहरंति य ॥१९॥

તેનો અર્થ કરતાં શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીએ લખ્યુ છે કે—*પાત્ર વગેરે સંયમ માટે છે અને વસ્ત્ર લજ્જા માટે છે. વસ્ત્ર વિના સ્ત્રી આદિની ઉપસ્થિતિમાં વિશિષ્ટ શ્રુતાભ્યાસથી રહિત સાધુ નિર્લજ્જ થઈ શકે છે.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સાચી નગ્નતા મહાપરિસહરૂપ છે અને તેમાંથી બચવાને માટે વસ્ત્ર ધારણ કરવામાં આવે છે એટલે જેઓ સવસ્ત્ર છે તેમને નગ્ન પરિસહ સતાવી શકતો નથી તથા જો મહામૂલ્ય રંગબેરંગી વસ્ત્ર ધારણ કરવાવાળાને પણ નિર્ગ્રંથ કહી શકાય તો પછી 'સગ્રંથ' કોને કહેવા !

આ લેખની શરૂઆતમાં આચારાંગ સૂત્રમાંથી એક સૂત્ર (હાલ ન ૧૪૯) ઉધૃત કરેલુ છે તેમાં અણુમાત્ર પરિગ્રહવાળા વ્રતીને ગૃહસ્થ જ કહેલા છે એ સૂત્રની વ્યાખ્યામાં આચાર્ય શીલાંકે શંકા ઉઠાવી તેનુ સમાધાન કર્યું છે તે જાણવા જેવુ છે તેથી અહિં આપ્યું છે —

यद्येवमल्पेनापि परिग्रहेण परिग्रहवत्त्वमतः पाणिपुटभोजिनो दिगंबरा सरजस्कबोटिकादयोऽपरिग्रहा स्युः तेषां तदभावात् । नैतदस्ति, तदभावादित्यसिद्धो हेतु । तथाहि सरजस्कानामस्थ्यादिपरिग्रहात्, बोटिकानामपि पिच्छिकादि परिग्रहात् अन्ततश्च शरीराहारादिपरिग्रहसद्भावात् । धर्मोपष्टम्भकत्वाददोष इति चेत् वस्त्रादेरपि समानं किं दिगंबराग्रहग्रहेणेत्य इति

શંકા—જો થોડા પણ પરિગ્રહથી કોઈ પરિગ્રહી કહેવાતુ હોય તો

---

* संयमार्थं पात्रादि लज्जार्थं वस्त्र तद्व्यतिरेकेण अंगनादौ विशिष्ट श्रुतपरिणत्यादिरहितस्य निर्लज्जतोपपत्ते ।

ાથમાં આહાર કરવાવાળા દિગંબર સરજસ્ક વોટિક વગેરે પણ અપરિ-
ગ્રહી કહેવાશે કારણકે તેમને અણુમાત્ર પરિગ્રહ નથી હોતો

સમાધાન—એ ઠીક નથી. તેમને અણુમાત્ર પણ પરિગ્રહ હોતો
નથી એવુ કથન અસિદ્ધ છે, કારણ કે સરજસ્ક કપાલ વગેરે રાખે છે
અને વોટિક પણ પીછી વગેરે રાખે છે એટલુ જ નહિ પણ શરીર,
આહાર વગેરે પરિગ્રહ તો તેમને રહે છે જ

શંકા—એ તો ધર્મસેવનમાં સહાયક છે તેથી તેમાં દોષ નથી

સમાધાન—તો વસ્ત્રપાત્રાદિક પણ ધર્મસેવનમાં સહાયક છે
દિગંબરત્વના આગ્રહથી શું લાભ છે?

આની મતલબ એ થઈ કે જીવતાં પરિગ્રહથી છૂટાતું નથી તો
તેના ત્યાગનો ઢભ કરવાથી શું લાભ છે?

વસ્ત્રપાત્રનુ સમર્થન કરવાવાળા સર્વ આચાર્યોએ આ યુક્તિ જ
બતાવી છે આચાર્ય શીલાંકના કિં दिगंबरागहग्रहेण શબ્દો પોકારી
પોકારીને અચેલકત્વની વ્યર્થતા બતાવે છે અને તેને મહાવીરનો ધર્મ
માનવામાં આવે છે।

૭ વસ્ત્ર સંયમનુ સાધન છે?

શીત તથા લજ્જાની બાધાને સહન કરવામાં અસમર્થ સાધુઓને
માટે ઔષધની જેમ સેવનીય વસ્ત્રને સર્વ સાધુઓએ અપનાવી લીધા
અને જ્યારે તેમને માટે વસ્ત્ર વિના સંયમ ધારણ કરવાનુ અશક્ય બની
ગયુ ત્યારે કહેવા માંડયું કે પાત્ર અને રજોહરણની માફક વસ્ત્ર પણ
સંયમનુ સાધન છે

આ તો એના જેવી વાત થઈ કે કોઈ વૈદ્યે અતિસારના રોગમાં
અફીણ સેવનની સલાહ આપી પણ તે મનુષ્ય તો અફીણનો બંધાણી જ

થઈ ગયો ! તેણે અહીંણને જીવનની જરૂરીઆત માની લીધી

એવી જ દશા વસ્ત્રની થઇ છે વસ્ત્ર લજ્જાને માટે હતુ તો ઉત્તરકાલીન ટીકાકારોએ અર્થ જ સયમ કરવાનો કરી દીધો ! લજ્જા-સયમ તદ્દાન્-શ્રીઉત્તરાધ્યયન ટીકા પૃષ્ઠ ૧૬૫ એ રીતે લજ્જા માટેના વસ્ત્રને સયમનુ સાધન બનાવી દીધુ ! વસ્ત્રને લજ્જાને બદલે સયમનુ સાધન બનાવી દીધુ !

પરતુ રજોહરણ પ્રતિલેખનનુ સાધન હોવાથી તથા પાત્ર શૌચ આદિ ક્રિયાઓને માટે પ્રાસુક જળ રાખવાનુ સાધન હોવાથી તે સયમના સાધન છે તેવુ વસ્ત્ર સયમનુ સાધન નથી પણ અસયમનુ જ સાધન છે કારણકે પિડનિર્યુક્તિમા વસ્ત્રધોવનની વિધિ બતાવના કહ્યુ છે કે-

વર્ષાઋતુનો પ્રારભ થતા પહેલા જ વસ્ત્રને ધોઈ લેવુ જોઇએ વર્ષાઋતુમા ધોવાથી અનેક દોષોની સભાવના છે જો વર્ષાઋતુ પહેલાં વસ્ત્ર ધોયુ ન હોય તો મેના વસ્ત્રને પાણીનો સ્પર્શ થવાથી મેલ ભીનો થાય અને તેથી પનક નામની વનસ્પતિવિશેષ પ્રચુરતાથી ઉત્પન્ન થશે અને તેમ થવાથી પ્રાણીનો ઘાત થશે

વળી આગળ લખ્યુ છે કે-સાધુઓની પાસે બે વસ્ત્ર કોશાના સુતરાઉ ?) હોય છે અને એક કબલ હોય છે ઓઢતી વખતે કોશાનુ એક વસ્ત્ર અદર-શરીરને અડીને રહે તેમ ઓઢાય છે વસ્ત્રને ત્રણ દિવસ સુધી સૌથી ઉપર ઓઢવુ જોઈએ એમ કરવાથી તે વસ્ત્રમાં જો જૂ હોય તો તે ભૂખથી પીડાઈને અથવા ઠડીથી પીડાઇને તે બહારના વસ્ત્રને છોડીને અદરના વસ્ત્રમા ચાલી આવે છે અથવા શરીરને ચીટકી રહે છે

વસ્ત્ર ધોયા પછી તેને સુકવવાની વિધિ બતાવતાં લખ્યુ છે કે— એ રીતે શોધન કરવા છતા વસ્ત્રમાં કોઇ જૂ રહી જાય છે ધોતી

વખતે મસળતા છતાં જો કોઈ જૂ જીવતી રહે તો સૂર્યના તાપમા મરી જાય છે તેથી તેની રક્ષાને માટે વસ્ત્રોને છાયામા મુમ્કવા જોઈએ. છાંયામા કે તડકામા વસ્ત્રને પહોળુ કરી મુકવેનુ હોય તેને નિરંતર જોતાં રહેવુ જોઈએ કે જેથી કોઈ ચોરીને લઈ શકે નહિ પૂર્વોક્ત વિધિથી પ્રયત્નપૂર્વક ધોવા છતા વાયુમય આદિક જીવોની વિરાધના થાય છ તેમજ જૂના ઘાતરૂપ અસયમ પણ થાય છે તેની શુદ્ધિને માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરાય છે

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વસ્ત્ર અસયમનુ કારણ છે તેને ધોવામા ત્રસ જીવોનો ઘાત થાય છે તેમજ ચોરનો ભય રહે છે અને તે પરિગ્રહની મુખ્ય નિશાની છે એટલે અહિસા મહાવ્રત તથા પરિગ્રહ મહાવ્રતના ઘાતક હોવાથી વસ્ત્રને સયમ અથવા જીવ રક્ષાનુ સાધન કહી શકાય નહિ

વસ્ત્રની છૂટ રહેવાથી કષ્ટ સહન નહિ કરી શકનાર સુખશીળ વ્યક્તિ પણ સાધુ થઈ શકે છે એ રીતે વસ્ત્રને સયમનુ સાધન કરી શકાય છે પરતુ તેનુ પણ દુષ્પરિણામ આવ્યુ છે તે પ્રત્યક્ષ છે.

ઉત્તરકાલીન ગ્રથકારો તથા ટીકાકારો વખત પ્રસગે પણ વસ્ત્ર પાત્ર આદિનો ઉલ્લેખ તથા સમર્થન કરતા નજરે પડે છે તેમજ નિર્ગ્રથ ધર્મના પ્રવર્તક પરમ વીતરાગી જિનોની મૂર્તિઓને પણ વસ્ત્રાનકારનુ સમર્થન કરતા નજરે પડે છે એ કેવી આશ્ચર્યની વાત છે? વળી એથી વધારે આશ્ચર્ય એ વાતનુ છે કે ભગવાન મહાવીરને દેવદૂષ્ય અપાવીને થોડા સમય પછી તેમને નગ્ન વિચરના જૈન શાસ્ત્રોમા બતાવેલ છે છતા આજે એ જ શાસ્ત્રોને માનવાવાળા એ જ ભગવાન મહાવીરની નગ્ન પ્રતિમાના દર્શન નથી કરી શકતા જેમના ધર્મમાં નગ્નતા આદર્શ ગણાતી તે આજે નગ્નતાથી જેટલા ગભરાય છે તેટલા સમયતાના ઉપાસક પણ તેનાથી નથી ગભરાતા!

કલ્પસૂત્રની ટીકામાં શ્રી વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયે લખ્યુ છે કે—જ્યારે બ્રાહ્મણે ભગવાન પાસે યાચના કરી હતી ત્યારે ભગવાને તેને દેવદૂષ્યનો અરધો ભાગ દઈ દીધો હતો. ઉદાર દાની ભગવાને નિષ્પ્રયોજન પણ વસ્ત્રનો અર્ધો ભાગ દાન દીધો તે વાત ભગવાનની શિષ્યસંતતિની વસ્ત્રપાત્રોની મમતાને સૂચિત કરે છે

આ કથન આજે સત્ય પ્રતીત થઈ રહ્યુ છે

વળી શ્વેતાંબર સાહિત્યમા ભગવાન મહાવીરના સમયના મનુષ્યોને વક્રજડ બતાવ્યા છે જ્યારે કેશીસ્વામીએ ગૌતમસ્વામીને પ્રશ્ન કર્યો કે ભગવાન મહાવીર અને પાર્શ્વનાથનો ધર્મ એક જ છે તો ભગવાન મહાવીરે તેમના ધર્મને કયા કારણથી અચેલક રાખ્યો અને પાર્શ્વનાથનો સાંતરોત્તર? ત્યારે ગૌતમસ્વામી ઉત્તર આપે છે કે—ભગવાન પાર્શ્વનાથના સમયમાં મનુષ્ય સરળ અને બુદ્ધિમાન હતા ભગવાનનો આશય બરાબર સમજતા હતા અર્થનો અનર્થ નહોતા કરતા, પરંતુ ભગવાન મહાવીરના સમયમાં મનુષ્ય મંદબુદ્ધિ-વાળા અને કુટિલ છે. તેથી ભગવાને સ્પષ્ટરૂપથી ધર્મને અચેલક રાખ્યો.

પંચાશકમા ભગવાનના ધર્મને દુરનુપાલનીય બતાવ્યો છે તેનો અર્થ કરતાં ટીકાકારશ્રી અભયદેવસૂરિ કહે છે કે—धर्माणामन्तिमजिन साधूनां दुरनुपालो दुःखानुपालनीय स एव दुरनुपालकः । तेषां वक्रजडत्वेन तेन तेन व्याजेन इष्टार्थसेवाप्रवृत्तत्वात् । એટને અંતિમ જિન ભગવાનના સાધુ વક્રજડ હોય છે ગમે તે બહાનાથી હેય પદાર્થોનું સેવન કરે છે

વક્રજડનો આ અર્થ આજે અક્ષરશઃ ઘટિત થતો દેખાય છે એમ ન હોય તો અચેલક ધર્મને આજના જેવી વિડંબના થઈ ન હોત

પંડિત બેચરદાસજી આ વિડંબનાનું ચિત્રણ તેમના જૈન સાહિત્યમાં વિકાર નામના પુસ્તકમાં ૩૯–૪૦મા પાને આ પ્રમાણે કરે છે—

"મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાય કંદોરાવાળી મૂર્તિને જ પસંદ કરે છે, એને જ મોક્ષનું કારણ માને છે વીતરાગ–સંન્યાસી–ફકીરની પ્રતિમાને, એક બાળક ઉપર જેમ ઘરેણાં લાદે તેમ શણગારી તેની શોભામાં વધારો થયો સમજે છે અને વર્દ્ધમાન વા ઇતર જિનની મૂર્તિને વિદેશી પોષાક (જાકીટ, કોલર, ઘડીઆળ વગેરે) પહેરાવી તેનું રમકડાં જેટલું સૌંદર્ય પણ નષ્ટ કરી નાખી ઉલટભર્યાં જન્મનો લ્હાવો લીધે જાય છે

"આ સમાજના કુળગુરુઓએ પોતાને પસંદ પડેલા વસ્ત્રપાત્ર-વાદના સમર્થન માટે પૂર્વના મહાપુરુષોને પણ ચિવરધારી બનાવ્યા છે. અને વર્દ્ધમાન મહાશ્રમણની નગ્નતા ન દેખાય તેવો પણ પ્રયત્ન કર્યો છે

"વળી એ વિષયના અનેક ગ્રંથો લખી વસ્ત્રપાત્રવાદને જ મજબૂત કરવાને તેઓ મથી રહ્યા છે તેઓને માટે આપવાદિક મનાએલો વસ્ત્રપાત્રવાદનો માર્ગ વર્તમાનમાં ઔત્સર્ગિક માર્ગ જેવો થઇ ગયો છે

"તેઓ ત્યાં સુધીનું પણ માને છે કે ગમે તેવા અગમ્ય જંગલમાં, ગમે તેવી ભીષણ ગુફામાં કે ગમે તે પર્વતના દુર્ગમ શિખર ઉપર ભાવના ભાવતાં કેવળજ્ઞાન પામેલા પુરુષ વા સ્ત્રીને જૈની દીક્ષા માટે શાસનદેવ (!) વસ્ત્ર પહેરાવે છે ! ! ! અને વસ્ત્ર વિનાના કેવળીને અમહાવ્રતી તથા અચારિત્રી કહેતાં પણ અચકાતા નથી

"તેઓના મનમાં કોઇ નવરનું રહે તે ગમતું નથી જાણે વસ્ત્ર-પાત્ર વિના કોઈનો આરો જ ન હોય ! ! ! કોઇ ઝાડાના દરદીને વૈદે અફીણ ખાવાનું ચીંધ્યું હોય અને પછી તે દરદી જેમ નિરંતરને માટે અફીણિયો—અફીણનો ખરીદાએનો અને અફીણનો ગુલામ–બની જાય

છે તેમ એ પક્ષના સાધુઓ આહાર, વસ્ત્ર અને પાત્રના આપવાદિક વિધાનને પણ એ જ રીતે વળગી રહી તેના ગુલામ બની ગએલા જોવામાં આવે છે "

આ પ્રમાણે શ્વેતાંબર સાહિત્યના અધ્યયનથી એવા નિષ્કર્ષ પર પહોંચીએ છીએ કે—

૧ ભગવાન મહાવીરનો ધર્મ અચેલક હતો તેમના સાધુ નગ્ન દિગંબર રહેતા હતા પરંતુ જે સાધુ જે શીત પરિસહ સહન કરવાને અશક્ત અસમર્થ હતા તેમને માટે શીત કાળમાં એકથી ત્રણ વસ્ત્ર સુધી રાખવાની અનુજ્ઞા હતી અને જો સાધુ લજ્જાને જીતવાને અસમર્થ હોય તો, તેને કટિબંધ—લંગોટીની અનુજ્ઞા હતી

૨ ધીરે ધીરે સમયે પલટા લીધા, અને મહાવીરના અચેલક માર્ગને એ સમયમાં ગ્રંથકારોએ બે કલ્પમાં વિભાજિત કરીને નગ્નતાને જિનકલ્પીઓનો આચાર ઠરાવી દીધો વળી એવી પણ ઘોષણા, કરી દીધી કે જંબૂસ્વામીના નિર્વાણ બાદ જિનકલ્પ વિચ્છેદ ગયો છે

૩ ધીરે ધીરે ઉપધિઓની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ થતી ગઈ અને અચેલનો અર્થ અલ્પચેલ કે અલ્પમૂલ્યચેલ એવો કરી દીધો એ રીતે ભગવાન મહાવીરના અચેલક ધર્મને નિર્વસ્ત્રમાંથી સવસ્ત્ર બનાવી દીધો

૨. દિગંબર સાહિત્યના આધારે

દિગંબર સંપ્રદાયના સાહિત્યમાં સાધુને માટે વસ્ત્રનો સર્વથા નિષેધ છે

દિગંબર મતાનુસાર અગીઆરમી પ્રતિમાના ધારક ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવક ખંડચેલ—વસ્ત્ર ધારણ કરે છે અને તે જ્યારે મુનિ બને છે ત્યારે તે વસ્ત્રને પણ છોડીને અચેલક થઈ જાય છે જુઓ રત્નકરંડ શ્રાવકાચાર ગાથા ૧૪૭

શ્વેતાંબર સાહિત્ય અનુસાર જેને એકશાટક મુનિ કહેવામાં આવે છે તે દિગંબર સાહિત્ય અનુસાર ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવક છે એ ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવક ઘર છોડીને મુનિ સમુદાયમા રહે છે, ભિક્ષા—ભોજન કરે છે અને તપશ્ચર્યા કરે છે

દિગંબર સાહિત્યમાં સાધુના અઠ્ઠાવીશ મૂળ ગુણ બતાવ્યા છે— ૫ મહાવ્રત, ૫ સમિતિ ૫ ઇંદ્રિયોનો જય, ૧ કેશલોચ, ૬ આવશ્યક, ૧ અચેલ, ૧ અસ્નાન, ૧ ભૂમિશયન, ૧ અદંતધોવન, ૧ ઉભા ઉભા ભોજન, ૧ એકવાર ભોજન.

એટલે દિગંબર મુનિ નગ્ન હોય છે અને પ્રતિલેખનને માટે મોરપીછી તથા શૌચ આદિને માટે આવશ્યક પ્રાસુકજળ સદા સાથે રાખવા માટે એક કમંડળ પોતાની પાસે રાખે છે ભોજનના સમયે શ્રાવકોના ઘર પાસેથી નીકળે છે, ઘરના બારણા પાસેથી જો કોઈ શ્રાવક નવધા ભક્તિથી તેમને આમંત્રે તો ૪૬ દોષ ટાળીને તેના ઘેર ઉભા ઉભા પોતાના પાણિપાત્રમા (હસ્તસંપૂટમાં) ભોજન કરે છે

શ્વેતાંબર સાહિત્યમાં સાધુને માટે જે દશ કલ્પ આવશ્યક બતાવ્યા છે અને જેમા અચેલકતા પ્રથમ કલ્પ છે એ જ દશ કલ્પ દિગંબર સાહિત્યમા પણ છે ફેરક માત્ર એટલો જ છે કે દિગંબર સાહિત્યમાં અચેલકતાનો એક જ અર્થ મળે છે—વસ્ત્રનો અભાવ બીજો કોઈ અર્થ તેમાં નથી સંભવ છે કે એ જ કારણથી તેમાં ઉત્તરકાલીન એક બે ગ્રંથો સિવાય બીજા કોઈ ગ્રંથમાં જિનકલ્પ-નો કે સ્થવિર કલ્પનો કોઈ નિર્દેશ નથી કારણ એ કલ્પોનો એક માત્ર ઉદ્દેશ એ જ પ્રતીત થાય છે કે કઠિન આચાર જિનકલ્પને સોંપી દીધો અને શિથિલાચાર સ્થવિરકલ્પમાં.

પરંતુ તેનો એવો મતલબ નથી કે દિગંબર પરંપરાના સાધુના આચારમાં કોઈ શિથિલતા નથી આવી. દિગંબર સાધુ પણ વન

(જંગલ) છોડીને નગરીમાં વસવા લાગ્યા છે તેઓમાં કોઈ મઠાધીશ પણ થવા લાગ્યા મઠાધીશનું વિકસિત સ્વરૂપ તે ભટ્ટારક પહેલાં ભટ્ટારક પણ નગ્ન જ રહેતા હતા પાછળથી વસ્ત્ર પહેરવાની તેમની પ્રવૃત્તિ થઈ ગઈ પરંતુ વસ્ત્ર પહેરવાથી તેમનું મુનિપદ રહ્યું નહિ

તે પછી પંડિતશ્રી દિગમ્બર ગ્રંથોમાં જ્યાં સાધુને વસ્ત્રની છૂટ આપી છે તેના ખુલાસા આપી તે ફક્ત અપવાદરૂપ છે એમ બતાવે છે

એક દાખલો દિગંબરાચાર્ય શ્રી અપરાજિતસૂરિના લખાણનો છે

દિગંબરાચાર્ય શ્રી અપરાજિતસૂરિએ સચેલલિંગને અપવાદ લિંગ કહેલ છે શ્રી અપરાજિતસૂરિ યાપનીય સંઘના અનુયાયી હતા. એ સંઘ શ્વેતામ્બરસમ્મત આગમોને માનતો હતો પરંતુ તેમના સાધુ નગ્ન-દિગમ્બર રહેતા હતા તેઓ નગ્નતાને જ મહાવીરનો ધર્મ માનતા હતા પરંતુ અપવાદરૂપી સાધુને માટે વસ્ત્ર-પાત્રનું વિધાન કરતા હતા

તેમણે આચેલક્ય આદિ દસ કલ્પનું વિધાન કરવાવાળી ગાથાનું વ્યાખ્યાન કરતી વખતે આચારાંગ આદિ સૂત્ર ગ્રંથોમાંના ઉલ્લેખોના આધાર પર સ્વીકાર કર્યો છે કે જે ભિક્ષુના શરીરાવયવ સદોષ હોય અને પરિસહ સહન કરવામાં અસમર્થ હોય તે વસ્ત્ર ગ્રહણ કરે પરંતુ તેમણે અચેલકતાને ઔત્સર્ગિક લિંગ બતાવતાં લખ્યું છે કે—

"સર્વ જિનો અચેલ થયા હતા અને અચેલ થશે જેમ મેરુ આદિ ઉપર રહેલી શાશ્વત પ્રતિમાઓ તથા તીર્થંકરોના માર્ગના અનુયાયી ગણધર અચેલ હોય છે તેમજ તેમના શિષ્યો પણ અચેલ હોય છે એ રીતે અચેલકતા સિદ્ધ થાય છે

"જેનું શરીર વસ્ત્રથી વેષ્ટિત છે તે જિન ભગવાન સદૃશ નથી જે નગ્ન તથા કાયોત્સર્ગમાં સ્થિત છે તે જિનસ્વરૂપતાને ધારણ કરે છે જે સચેલ છે તે પરિસહ સહન કરવાને સમર્થ હોય તો પણ

પરિગ્રહ સહન કરતા નથી એ ગુણો જોઈને અચેલતા જિન ભગવાને કહેલી છે.

' જેઓ વસ્ત્ર પહેરીને પણ પોતાને નિર્ગ્રંથ કહે છે તેને માટે શુ બીજા પાખંડી સાધુ નિર્ગ્રંથી નથી ? અમે જ નિર્ગ્રંથ છીએ, તે નથી, એ કેવળ કથનમાત્ર છે કોઈ મધ્યસ્થ એને માની શકે નહિ વસ્ત્રમાં દોષ છે અચેલકતામા અપરિમિત ગુણ છે તેથી અચેલકતાને આવશ્યક આચાર કહ્યો છે "

એ પ્રમાણે અપરાજિતસૂરિએ અચેલકતાનુ સમર્થન કર્યું છે વળી આગળ જતા તેમણે લખ્યુ છે કે—" ભાવનામા એમ કહ્યુ છે કે ભગવાન મહાવીર એક વર્ષ સુધી વસ્ત્રધારી રહ્યા તે પછી અચેલક—નગ્ન થઈ ગયા, તો તેમા અનેક વિવાદ છે કોઈ એમ કહે છે કે—જેણે ભગવાન મહાવીરની કાંધ ઉપર વસ્ત્ર નાખ્યુ હતુ તેણે તે જ દિવસે તે વસ્ત્ર લઈ લીધુ બીજા કહે છે કે—છ મહિનામા એ વસ્ત્ર કાંટા વગેરેથી છિન્નભિન્ન થઈ ગયુ વળી કોઈ કહે છે કે—એક વર્ષ પછી ખંડક બ્રાહ્મણે તે વસ્ત્ર લઈ લીધું કોઈ કહે છે કે હવાથી ઊડી ગયુ અને મહાવીરે તેની ઉપેક્ષા કરી વળી કોઈ કહે છે કે પહેના જેણે રાખ્યુ હતુ તેણે જ ફરીથી ભગવાનની કાંધ ઉપર નાખી દીધુ એમ અનેક મત હોવાથી તેમા કોઈ તત્ત્વ દેખાતુ નથી

જો ભગવાને સચેલલિંગને પ્રગટ કરવા માટે વસ્ત્ર ગ્રહણ કર્યું હતુ તો તેમને તે વસ્ત્રનો વિનાશ ઇષ્ટ કેમ થયો ? સદા તે વસ્ત્ર ધારણ કરવુ જ જોઈતુ હતુ તથા જો વસ્ત્ર-પ્રજ્ઞાપના તેમને ઇષ્ટ હતી તો પ્રથમ અને અંતિમ જિનનો ધર્મ અચેલક છે એ વચન મિથ્યા ઠરે છે તથા નવસ્થાનમા જે એમ કહ્યુ છે કે—જેમ હુ અચેલી છુ તેમ અંતિમ તીર્થંકર પણ અચેલ હશે તેમા પણ વિરોધ આવે છે વળી જો બીજા તીર્થંકરો સવસ્ત્ર હતા તો વીર ભગવાનની માફક તેમના વસ્ત્રત્યાગનો

કાળ કેમ નથી કહ્યો ?

એટલે સર્વ જૈન તીર્થંકરોનો ધર્મ અચેલક હતો. પણ વિશેષ અવસ્થામાં અશક્ત સાધુ વસ્ત્રપાત્ર ગ્રહણ કરી શકતા હતા

તત્ત્વાર્થ સૂત્રની સર્વાર્થસિદ્ધિ નામની ટીકાનો એક અંશ લઈને જે વિદ્વાનો વસ્ત્રપાત્રનું સમર્થન કરે છે તે તત્ત્વાર્થ સૂત્રના નવમા અધ્યયનમા સૂત્ર ૪૭મા નિર્ગ્રંથોનું વર્ણન છે, તેમા ટીકાકારે કહ્યુ છે કે– भावलिंगं प्रतीत्य पञ्चापि निर्ग्रंथा लिंग ना भवन्ति द्रव्यलिंग प्रतीत्य भाज्या ભાવલિંગની અપેક્ષાએ પાચેય નિર્ગ્રંથો લિંગવાળા છે પરંતુ દ્રવ્યલિંગની અપેક્ષાએ ભજના છે

આ પ્રમાણે પંડિતશ્રી કૈલાસચંદ્રજીએ તેમના ઉપરોક્ત પુસ્તકમા લખ્યુ છે. તે ઉપરાત

દિગંબર ગ્રંથોમાના ઉલ્લેખો

હું બતાવું છું—

ઉપરોક્ત તત્ત્વાર્થસૂત્રમા ક્યાંય પણ વસ્ત્રત્યાગ અનિવાર્ય બતાવેલ નથી. તેમાં પણ બકુશ નિર્ગ્રંથને તો શરીર અને ઉપકરણોને અનુસરનારા કહેલા છે વળી ઉપર પંડિતજીએ બતાવ્યુ છે તેમ દ્રવ્યલિંગ- (વેષ આદિ બાહ્ય સ્વરૂપ)નો પાચેય નિર્ગ્રંથોમા વિકલ્પ (ભજના) સ્વીકારેલ છે એ'ને કે દ્રવ્યલિંગ એ પાંચેય નિર્ગ્રંથોમાં હોય પણ ખરૂં અને ન પણ હોય એટલે ટીકાકારોએ અહિં એવો અર્થ ધારણ કરેલો છે કે કોઈ વાર મુનિ વસ્ત્ર ધારણ કરી શકે છે.

તત્ત્વાર્થ સૂત્રના દશમા અધ્યયનના છેલ્લા સૂત્રમા સિદ્ધના પ્રકારોનું વર્ણન છે તેમાં ચોથો પ્રકાર લિંગનો છે તેની સર્વાર્થસિદ્ધિ ટીકામા સગ્રંથ તેમજ નિર્ગ્રંથ બન્ને લિંગોથી મુક્તિ કહેલ છે. અહિં આ મૂળમા નથી તો પણ વિદ્વાનો પોતાના મત અનુસાર સગ્રંથ નિર્ગ્રંથના

કાલ્પનિક ભેદો પાડીને પોતાના મતને સમર્થન કરે તેટનો જ અર્થ સ્વીકારે છે અથવા તેવો જ અર્થ કરે છે

દિગબર મુનિશ્રી રત્નાકર વર્ણીનો અભિપ્રાય

હવે મહાકવિ દિગબર મુનિશ્રી રત્નાકર વર્ણીએ તેમના 'ભરતેશ્વર વૈભવ' નામના પુસ્તકમા લખ્યુ છે તે ઉધ્ધૃત કરૂ છુ તેમણે **વસ્રપરિગ્રહ** સબધમા ૭૬ મે પાને લખ્યુ છે કે—

"**શાસ્રનો મર્મ સમજ્યા વિના** કેવળ વસ્રને જ પરિગ્રહ સમજી તેનો ત્યાગ કરનાર કાંઈ મુનિ નથી પણ વસ્રના જેવા જ ત્રણ લોક અને ત્રણ શરીર પણ પરિગ્રહ છે એમ સમજીને કેવળ આત્મામા તૃપ્ત રહેવાવાળા જ ખરા યોગી છે **પરિગ્રહની વચ્ચે બેસી રહેવા છતા પણ તેઓ પરિગ્રહથી અલગ છે.** શરીરની અદર રહેવા છતા પણ તેઓ શરીરથી જુદા છે"

વળી ૧૨૭ મે પાને તેઓશ્રી **મૂર્તિપૂજા મોક્ષસાધક નથી તે** બતાવતા લખે છે કે—

"કાંસામા, પિત્તળમા, સોનામા, ચાંદીમાં અને પત્થરમા (એટલે તેની મૂર્તિમાં) ભગવાનની કલ્પના કરીને ઉપાસના કરવી તે **વ્યવહાર ભક્તિ** છે બીજા શબ્દોમા તેને કૃત્રિમ ભક્તિ પણ કહી શકાય છે

"ભગવાન પોતાના આત્મામા છે એમ સમજીને ઉપાસના કરવી એ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ છે **ભગવાનને બહાર (મૂર્તિમા) સ્થાપીને ઉપાસના કરશો તો તેથી પુણ્યબધ થશે.** તેથી સ્વર્ગાદિક સુખની પ્રાપ્તિ થશે જો ભગવાનને પોતાના આત્મામા સ્થાપીને ઉપાસના કરશો તો સર્વ કર્મોનો નાશ થઈ મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિ થશે"

વળી તેઓશ્રી જિનેન્દ્ર મદિર માટે લખે છે કે—

"આ શરીર જ જિનેન્દ્ર મંદિર છે મન જ સિંહાસન છે નિર્મળ આત્મા જિનેંદ્ર ભગવાન છે બહારના અન્ય વિકલ્પોને છોડીને આંખો મીચીને એ પ્રકારે જોઈએ તો સાચોસાચ જિનદેવ આપણી પોતાની જ અંદર દર્શન દીએ છે"

૫. મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયજીનો અભિપ્રાય.

હવે પં શ્રી કલ્યાણવિજયજી ગણિએ તેમના શ્રમણ ભગવાન મહાવીર નામના પુસ્તકમા ૨૯૮ થી ૩૦૧ પાનામા લખ્યુ છે તે અહિ ઉધૃત કરૂ છુ—

"સાધુએ કરવાના વિનયનુ વર્ણન કરતા દિગંબર આચાર્યશ્રી શિવાર્ય કહે છે કે—આસન આપવુ, ઉપકરણ આપવા, ઉચિત શરીરનો સ્પર્શ કરવો (વિશ્રામ માટે પગચંપી કરની વગેરે), સમયોચિત કાર્ય કરવા, ભોજન લાવવુ, સંથારો કરવો, ઉપકરણોની પ્રતિલેખના કરવી ઇત્યાદિ રીતે શરીરથી સાધુવર્ગનો જે ઉપકાર કરવામા આવે તેને કાયિક વિનય કહે છે

"ભગવતી આરાધનાની ૩૧૦ મી (હાલના છાપેલ પુસ્તકમાં ૩૦૫ નંબર છે,—ન. ગિ શેઠ) ગાથામા તો સ્પષ્ટ રૂપથી આહાર ભોજન આદિદ્વારા સાધુ અન્ય સાધુની વૈયાવૃત્ય કરે એવુ વિધાન છે તે ગાથા—

सेज्जागासणिसेज्जा उवधिपडिलेहणा उवग्गहिदे य
आहारोसहवायण विकिंचणुव्वत्तणादीया ॥

અર્થ—નિવાસસ્થાન, આસન, ઉપાધ ને ઔપગ્રહિક ઉપકરણોની પ્રતિલેખના કરવી, આહાર, ઔષધ, વાચના આપવી, મળમૂત્ર આદિ બહાર પરઠવા, શરીર મર્દન આદિ કરવુ વૈયાવૃત્ય કહેવાય છે

(નોધ— આ ગાથાનો ભગવતી આરાધના પુસ્તકમા આ પ્રમાણે અર્થ કર્યો છે—શય્યાગ્યાન, બેસવાનુ સ્થાન, ઉપકરણનુ પ્રતિલેખન કરવુ, આહાર, ઔષધ દઈ ઉપકાર કરવો, વ્યાખ્યાન કરવુ, મેનુ ઉપાડવુ, મુનિને એક બાજુથી બીજી બાજુ ફેરવવા, બેસાડવા વગેરે કાર્ય કરવા તે વૈયાવૃત્ય છે —ન. ચિ શેઠ)

એ જ ભગવતી આરાધનાની ગાથા ૬૬૫–૬૬૮ માં (હાલના છાપેલ પુસ્તકમા નં ૬૬૨ થી ૬૬૫ છે—ન ચિ શેઠ) સલેખના કરવાવાળા સાધુની સેવા સબધી વ્યવસ્થા બતાવતા શ્રી શિવાર્ય કહે છે કે—" લબ્ધિવાન તથા સબળ પ્રકૃતિના ચાર મુનિ તેને યોગ્ય નિર્દોષ આહાર લાવે તથા ચાર એવા જ નિર્દોષ પાણી લાવે, ચાર મુનિ ક્ષપકને માટે પ્રસ્તુત આહારપાણીના દ્રવ્યોની સાવધાનીથી રક્ષા કર તથા વૈયાવૃત્ય કરીને મુનિના મળમૂત્ર આદિને પરઠવે તેમજ સમય પર ઉપધિ, શય્યા સથાર આદિની પ્રતિલેખના કરે "

એ જ ગ્રથની ગાથા ૬૯૨ મા ગ્રથકાર કહે છે કે—' તેલ તથા કસાયલા દ્રવ્યથી ક્ષપકને વારવાર કોગળા કરાવવા જોઈએ કે જેથી તેની જીભ તથા કાન બળવાન અને મુખ તેજસ્વી રહે " (હાલના છાપેલ પુસ્તકમા આ ગાથાનો નં ૬૮૮ છે—ન ચિ શેઠ)

તથા તેની ૭૦૩ (હાલના છાપેલ પુસ્તકમાં નં ૬૯૮ છે ન ચિ શેઠ) મી ગાથામા ગ્રથકાર કહે છે કે—" જો ક્ષપકની ઇચ્છા હોય તો તેની સમાધિને માટે સર્વ પ્રકારના આહાર લાવીને તેને ખવડાવવા જોઈએ અને પછી એક એક કમ કરતા જઈને પહેલાના આહાર પર લઈ આવે તેમ જ ક્રમશ ભોજનનો ત્યાગ કરાવીને તેને પાણી પર લાવવા જોઈએ "

મૂળાચાર નામના દિગબર પુસ્તકના સમાચારાધિકારની ગ્રન્થે

વૈય્યાવૃત્ય એ ૧૮૪ મી ગાથામા वज्जावच्च શબ્દની વ્યાખ્યા કરતા શ્રી વસુનંદી શ્રમણાચાર્ય લખે છે કે—"वज्जावच्च-वैयावृत्य कायिक व्यापाराहारादिभिरुपग्रहणम् અર્થાત્ વૈયાવૃત્યનો અર્થ શારીરિક પ્રવૃત્તિ તથા આહાર આદિથી ઉપકાર કરવો તે છે

આચાર્ય વટ્ટકેર મૂળાચારના સમયસારાધિકારની ૬૧ મી ગાથામા કહે છે કે—" સાધુઓએ સાધ્વીઓના ઉપાશ્રયમા ઉતરવુ (રહેવુ), બેસવુ, સૂવુ, અભ્યાસ કરવો કે આહારવિહાર કરવો ન જોઈએ "

પ્રિય પાઠકગણ ! જે આચાર્ય ગુણાધિક ઉપાધ્યાય, તપસ્વી, શિષ્ય, દુર્બળ, મનોજ્ઞ ગણ, કુળ તથા સંઘના આહાર, ઔષધ આદિથી વિનય વૈયાવૃત્ય કરવાની સાધુને આજ્ઞા કરે છે, ક્ષપકને માટે ચાર ચાર સાધુઓની આહારપાણી લાવવા તથા મળમૂત્ર પરઠવા માટે નિયત કરવાનુ વિધાન કરે છે, તેને સર્વ પ્રકારનુ ભોજન લાવી આપવાની તથા તેલ આદિથી કોગળા કરાવવાની સલાહ દીએ છે તથા જે આચાર્ય સાધુઓને સાધ્વીઓના સ્થાનમા આહારપાણી કરવાનો નિષેધ કરે છે તે આચાર્યને માટે શુ એમ કહી શકાય કે તેઓ પાત્ર રાખવાના વિરોધી હતા ?

આપણે જાણીએ છીએ કે તેઓ પોતે હાથમા ભોજન કરવાવાળા હતા. તોપણ સાધુઓને ઉપર મુજબ ઉપદેશ દેતા હતા. એનો અર્થ એ જ છે કે તેમના સમયમા અપવાદ માર્ગથી વસ્ત્રપાત્ર રાખવામા આવતા હતા. જો એમ ન હોત તો તેમના પાત્રસાધ્ય કાર્યોના વિધાનનો કંઇ અર્થ જ રહેતો નથી " ગૃહસ્થના ઘરમા જ સાધુ ભોજન કરે " એવો જો પહેલા એકાંત નિયમ હોત તો સાધ્વીના ઉપાશ્રયમા આહાર કરવાનો નિષેધ કરવાની આવશ્યકતા જ ન પડત

ઉપર પ્રમાણે મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયજીએ લખ્યુ છે તે ઉપરાંત

એજ ભગવતી આરાધના ગ્રંથની ૬૯૦ મી ગાથામા લખ્યુ છે કે—"માટે સારા સારા આહારના પદાર્થો જુદા જુદા પાત્રોમા રાખીને તે ક્ષપકની પાસે લાવીને તેને બતાવવા જોઈએ" આ ઉપરથી પણ તે વખતે પાત્રો રખાતા તે સિદ્ધ થાય છે

મૂર્ચ્છા એ જ પરિગ્રહ છે

શ્વેતામ્બરો મૂર્ચ્છા, મમત્વને પરિગ્રહનુ કારણ માને છે, પરિગ્રહનુ ઉત્પત્તિસ્થાન માને છે તેવી જ રીતે દિગબરો પણ માને છે દિગબર જૈનાચાર્ય શ્રી શુભચન્દ્રાચાર્યે તેમના જ્ઞાનાર્ણવના ૧૬મા પ્રકરણના ૧મા શ્લોકમા કહ્યુ છે કે—

निःसगोऽपि मुनिर्न स्यात् सम्मूर्च्छ सगवर्जित ।
यतो मूर्च्छैव तत्त्वज्ञैः सग सूतिः प्रकीर्तित ॥

નિઃસગ એટલે કે બાહ્ય પરિગ્રહ રહિત હોય પરતુ મમત્વ, મૂર્ચ્છા સહિત હોય તો તે મુનિ નિષ્પરિગ્રહી બની શકતો નથી કારણકે તત્ત્વ જ્ઞાની વિદ્વાનોએ મૂર્ચ્છાને પરિગ્રહની ઉત્પત્તિનુ સ્થાન માનેલ છે

વળી એ જ ગ્રથના ૧૮મા પ્રકરણના ૧૨–૧૩મા શ્લોકમાં કહ્યુ છે કે—

शय्यासनोपधानानि,
शास्त्रोपकरणानि च ।
पूर्वं सम्यक् समालोच्य,
प्रतिलिख्य पुन पुन ॥

गृह्णतोऽस्य प्रयत्नेन,
क्षिपतो वा धरातले ।
भवत्यविकला साधो-
रादानसमिति स्फुटम् ॥

જે મુનિ શય્યા, આસન, ઉપધાન (ઓસીકું), શાસ્ત્ર અને ઉપકરણ આદિને પહેલા બરાબર જોઈ કરીને હાથમા લીએ, તેનુ ફેરી-ફેરીને પ્રતિલેખણ કરે અને પછી યત્નાપૂર્વક નીચે મૂકે તેવા સાધુને અવિકળ, સપૂર્ણ આદાનનિક્ષેપણ સમિતિ સ્પષ્ટ રીતે પળે છે

શ્રી કુદકુદાચાર્યે મૂળાચારમા સાધુની ઉપધિ પ્રગટપણે આ પ્રમાણે કહી છે–

> णाणुवहि सजमुवहि,
> तउच्चुवहिमण्ण मविउवहि वा ।
>
> पयद गहणिक्खेवो
> समिदी आदाणनिक्खेवा ॥

પુસ્તક, પટ્ટિકા, બધન આદિ જ્ઞાન ઉપધિ, જેનાથી સયમ પાળી શકાય તે સયમ ઉપધિ, તપ ઉપધિ તથા અન્ય પ્રકારની ઉપધિ —એ સર્વને યત્નાપૂર્વક ગ્રહણ કરવા મૂકવા તેથી સપૂર્ણ આદાનનિક્ષેપ સમિતિ થાય છે

શ્રાવસગ્રહમા કહ્યુ છે કે–

> उवयरण त गहिय
> जेग ण मगो हवेइ चरियस्स ।
>
> गहिय पुत्थ य वाण
> जोग ज तस्स त तेण ॥

જેના ગ્રહણથી ચારિત્રનો ભગ ન થાય એવુ ઉપકરણ ગ્રહણ કરવુ અને ગ્રહણ કરેલા પુસ્તક, પાના આદિ ઉપકરણો ચારિત્રનો ભગ નથી કરતા કારણ કે જે વાસ્તે યોગ્ય ઉપકરણ હોય તે તેને વાસ્તે ગ્રહણ કરાય છે

દિગબર મુનિને (૧) શય્યા, (૨) આસન, (૩) ઉપધાન, તકિયો, ઓસીકુ, (૪) શાસ્ત્ર, (૫) શાસ્ત્રનુ ઉપકરણ, (૬) પટ્ટિમ, (૭) બધન, (૮) દોરા વગેરે, (૯) તૃણ, ઘાસનુ પ્રાવરણ, (૧૦) પીછી, (૧૧) કમડલુ વગેરે ઉપકરણો રાખવાની આજ્ઞા છે તેમા જો મૂર્છા રાખે તો પરિગ્રહી છે અને મૂર્છા ન રાખે તો અપરિગ્રહી છે તેમ રીતે સાધુ વસ્ત્રમાં મૂર્છા રાખે તો પરિગ્રહી છે અને મૂર્છા ન રાખે તો અપરિગ્રહી છે

એટલે વસ્ત્રનો નિષેધ અકારણ છે આ કાળમાં ઉપકરણ રાખ્યા વિના સયમનુ પાલન થઈ શક્તુ નથી તેથી જ દિગબર સાધુનો ઉચ્છેદ થવા જેવુ થઈ ગયુ છે અને ભટ્ટારક પરિગ્રહધારીની સખ્યા ખૂબ વધી છે

હાથીનો બોજો ગધેડો ઉપાડી ન શકે તેમ વજ્રઋષભનારાચ સઘયણવાળા જે કઠિન આચાર પાળી શકે તેવો આચાર આ પચમ કાળના છેલ્લા સેવાર્ત સઘયણવાળા માણસો પાળી ન શકે એ સૌ કોઈ સમજી શકે તેવી વાત છે

પ્રકરણ પાંચમુ

સ્ત્રી મુક્તિ

મતભેદનો ચોથો મુદ્દો સ્ત્રીમુક્તિનો છે

શ્વેતામ્બરો (સ્થાનકવાસી તથા મૂર્તિપૂજક) સ્ત્રી મુક્તિને માને છે ત્યારે દિગમ્બરો સ્ત્રીમુક્તિને માનતા નથી આ બાબતની હકીકત સકલિત કરીને નીચે આપુ છુ

દિગબર સપ્રદાયનો મુખ્ય ગ્રથ જે આગમ તરીકે ગણાય છે તે ષટ્ ખડાગમની મુડબદ્રીના ભડારમાની પ્રાચીન પ્રતોમા "સજય" પદ હતુ અને આજે પણ એ સજદ પદ તે પ્રાચીન પ્રતિઓમાં છે આ પદ ઉપરથી સ્ત્રીના મોક્ષની સિદ્ધિ થાય છે આ સબધમાં રૂઢિચુસ્ત દિગબર વિદ્વાનોએ વાધો ઉઠાવ્યો હતો અને તેથી પ્રો હીરાલાલ અને વિદ્વાનો વચ્ચે ઘણી લાબી ચર્ચા થઈ હતી અને સજદ શબ્દ ત્યાં મૂળમા છે તે પ્રમાણે ત્યા જોઇએ જ તે વાત પણ તે ચર્ચામાથી સિદ્ધ થયેલી દેખાય છે

તે ઉપરાંત સ્ત્રીને મુક્તિ છે તે બતાવનાર ષટ્ખંડાગમમાં ઘણા ઉલ્લેખો છે જેમકે— ષટ્ખંડાગમ (ધવલ) પુસ્તક ૧, પૃષ્ટ ૩૩૩માં લખ્યું છે કે—સ્ત્રીઓમાં ચૌદ ગુણસ્થાન હોય છે.

વળી ષટ્ખંડાગમ પુસ્તક ૨ પૃષ્ટ ૫૧૪થી ૫૩૦ આલાપ નં ૧૧૪ થી ૧૩૮મા મનુષ્યણી (મનુષ્યસ્ત્રી)ને ચૌદ ગુણસ્થાનક કહ્યા છે ત્યાં મનુષ્યણીના ચૌદ ગુણસ્થાનના આલાપ ગણાવતા—

> સંજ્ઞિની, અસંજ્ઞિની, આહારિણી, અનાહારિણી, સાકારઉપયોગિની, અનાકારઉપયોગિની વગેરે શબ્દો વાપરેલા છે.

આથી સાબિત થાય છે કે તે શબ્દો સ્ત્રીશરીરધારી મનુષ્યણી માટે વપરાયેલા છે પણ ભાવ સ્ત્રી માટે વપરાયેલ નથી

એજ પુસ્તકમા પૃષ્ટ ૬૭ થી ૬૮૩મા ભાવસ્ત્રીના આલાપ નં. ૨૯૫થી ૩૧૦મા—

> સંજ્ઞિક, અસંજ્ઞિક, આહારક, અનાહારક, સાકાર ઉપયોગી, અનાકાર ઉપયોગી વગેરે શબ્દો વાપરેલા છે

એ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે એ શબ્દો પુરુષવાચક શરીરમાં જેનો ભાવ સ્ત્રીરૂપ છે તેને માટે તે શબ્દો વાપરેલા છે

એટલે ઉપર મનુષ્યણી માટેના ચૌદ ગુણસ્થાન કહ્યા છે તે સ્ત્રી શરીરધારી માટે જ છે

ષટ્ખંડાગમ (ધવલ) પુસ્તક ૨ પૃષ્ટ ૪૩૬માં કહ્યુ છે કે—

> અંતઃકરણ કર્યા પછી અંતર્મુહૂર્ત ગયા પછી વેદનો ઉદય...

> થાય તેથી આ નિવૃત્તિકરણ ગુણસ્થાનના બીજા ભાગવતી જીવોને મૈથુન સંજ્ઞા રહેતી નથી

આ ઉલ્લેખો ઉપરથી વાંચકો સમજી શકશે કે દિગંબરો જેને મૂળ સૂત્ર તરીકે માને છે તે ષટ્ખંડાગમ ગ્રંથમાં સ્ત્રીને મુક્તિ હોય છે તે સ્પષ્ટ બતાવેલું છે

તત્ત્વાર્થ સૂત્ર શ્વેતાંબર તેમજ દિગંબર બંને સંપ્રદાયોને માન્ય ગ્રંથ છે તેના નવમા અધ્યયનમાં પાંચ પ્રકારના નિર્ગ્રંથનું વર્ણન છે તેનું વિશેષ સ્વરૂપ તે ગ્રંથની **દિગંબર માન્ય સર્વાર્થસિદ્ધ તથા રાજવાર્તિક** નામની ટીકાઓમાં સમજાવેલ છે

તેની અંદર ક્યાંય પણ વસ્ત્રત્યાગ અનિવાર્ય બતાવેલ નથી. તેમાં પણ બકુશ નિર્ગ્રંથોને તો શરીર અને ઉપકરણના સંસ્કારોને અનુસરનારા કહેલા છે વળી દ્રવ્યલિંગ (વેષ આદિ બાહ્ય સ્વરૂપ) તો પાંચેય નિર્ગ્રંથોમાં વિકલ્પ (ભજના) સ્વીકારેલ છે એટલે કે દ્રવ્યલિંગ એ પાંચેય નિર્ગ્રંથોમાં હોય પણ ખરૂં અને ન પણ હોય

ટીકાકારોએ અહિં એવો જ અર્થ કર્યો છે કે કોઈ કોઈ વાર મુનિ વસ્ત્ર ધારણ કરી શકે છે

તત્ત્વાર્થ સૂત્રના દશમા અધ્યયનના છેલ્લા સૂત્રમાં સિદ્ધના પ્રકારોનું વર્ણન છે તેમાં ચોથો પ્રકાર લિંગનો છે તેની **સર્વાર્થસિદ્ધ ટીકામાં સગ્રંથ તેમજ નિર્ગ્રંથ બંને લિંગોથી મુક્તિ કહેલી છે.**

દિગંબર ગ્રંથ ગોમટ્ટસારમાં પણ સ્ત્રીને મોક્ષ કહેલ છે તેની ગાથા આ પ્રમાણે છે—

> अडयाला पुंवेयाय इत्थीवेय हुती चालीसा ।
> वीसनपुसगवेया समए एगेण सिद्धति ॥

અર્થ—એકી સમયે એક સાથે પુરુષ વેદે ૧૦૮, સ્ત્રીવેદે ચાલીસ અને નપુંસકવેદે વીસ જીવો સિદ્ધપદને પામે

સ્ત્રીમુક્તિ સામે દિગંબરોની દલીલો નીચે પ્રમાણે છે—

૧ વસ્ત્ર હોય ત્યાં સુધી ચારિત્ર ન ગણાય અને સ્ત્રી સર્વથા વસ્ત્ર વિના રહી ન શકે એ'ને સ્ત્રીને ચારિત્રની આરાધના સંભવતી નથી

૨ સ્ત્રી ગમે તેટલી દુરાચારિણી હોય પણ વધુમાં વધુ છઠ્ઠી નરકમાં જાય પણ સાતમી નરકમા ન જાય એ'ને જે સ્ત્રીમા સાતમી નરકમાં જવા યોગ્ય કર્મ બાંધવાની તાકાત નથી તે સ્ત્રીમા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની પણ શક્તિ ન હોય.

૩ સ્ત્રીએ પૂર્વ ભવાંતરમા માયામોહનીય કર્મનું ઉપાર્જન કર્યું હોય છે તેથી સ્ત્રીવેદ મળે છે, માટે સ્ત્રી માયાવી જ હોય છે

૪ સાધુ તો વનવાસી જ હોય છે જ્યાં ઘણા મનુષ્ય આદિનો સંઘટ્ટ હોય ત્યા સાધુ રહે નહિ, કારણ કે ત્યા ધ્યાન તથા ધ્યાનનો આઘાત થાય છે અને સ્ત્રીથી તો એકલા રહેવાનુ નથી સ્ત્રીથી તો વસ્તીમા જ રહી શકાય કારણ નહિતર શીલમા વિઘ્ન પડે છે

ઉપર દિગંબર ગ્રંથોના ઉલ્લેખો કરીને તેમા સ્ત્રીમુક્તિ શાસ્ત્ર સિદ્ધ છે તે બતાવ્યુ છે તેમજ વસ્ત્ર રહિત રહેવાનુ અનિવાર્ય બતાવેલું નથી ઉપરાંત વિશેષ ખુલાસો નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) ચારિત્ર એ આત્માના ગુણ છે વસ્ત્ર વગેરે બાહ્ય પદાર્થો ચારિત્ર ગુણમા વિઘાતક થાય જ એવો એકાંત નિયમ નથી અને એ બાહ્ય વસ્તુ ચારિત્રમા વિઘાતક જ થતી હોત તો વસ્ત્રની માફક શરીર પણ ચારિત્રમા બાધક કેમ ન થાય ?

માનો કે વસ્ત્રનો સંયોગ તમે છોડશો પણ શરીરનો સંયોગ તો

છૂટે તેમ નથી એ તો આયુષ્ય પૂર્ણ થાય ત્યારે જ છૂટે, માટે વસ્ત્રાદિ બાહ્ય વસ્તુના સયોગ માત્રથી ચારિત્રનો અભાવ માનવો એ કોઈ પણ રીતે ઉચિત નથી

બાહ્ય વસ્તુ ઉપરની મૂર્છા, આસક્તિ, પરિગ્રહ બુદ્ધિ એ ચારિત્ર ગુણમા વિઘાતક થાય છે મુચ્છા પરિગ્ગહો વુત્તો એ દશ વૈકાલિક સૂત્રનુ વચન છે વસ્તુનો સયોગ હોવા માત્રથી પરિગ્રહની કલ્પના કરવી તે સર્વથા અનુચિત છે

જો બાહ્ય વસ્તુના સયોગ માત્રથી પરિગ્રહની કલ્પના કરવામા આવશે તો તો તીર્થ કર ભગવતો કે જેઓ સમવસરણમા બિરાજમાન થઈ ને ધર્મદેશના આપે છે તેમને પણ પરિગ્રહી માનવાનો પ્રસગ આવશે માટે વસ્ત્રો સયોગ હોવા માત્રથી સ્ત્રીને ચારિત્ર ન સભવે એ કથન જૈન દર્શનના સિદ્ધાંતની અપેક્ષાએ સર્વથા અયોગ્ય છે

જૈન દર્શનનો મુખ્ય સિદ્ધાત તો અનેકાતવાદ છે જો અનેકાત દર્શન દ્રવ્યથી અન્ય લિગીઓને પણ મોક્ષનુ પ્રતિપાદન કરે છે તો સયમની આરાધનામા ઉપકારક જીર્ણપ્રાય વસ્ત્ર પાત્રાદિ ઉપકરણો હોવા માત્રથી મોક્ષનો નિષેધ કરે એ બને જ નહિ અને એ પ્રમાણે જૈન દર્શન તો વસ્ત્ર હોવા માત્રમા મોક્ષનો નિષેધ કરે તો અનેકાતવાદરૂપી મુખ્ય સિદ્ધાતનો જ ભગ થાય

જૈન દર્શન તો એક જ વાત કરે છે કે—

કષાયથી મુક્તિ એ જ ખરી મુક્તિ છે બાહ્યવેષમા વસ્ત્ર હોય કે ન હોય તે સાથે મુક્તિનો સબધ નથી મુક્તિનો સબધ તો કષાય મુક્તિની સાથે છે જ્યાં કષાય મુક્તિ છે ત્યા જ મોક્ષ છે

(૨) ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ પુરુષાર્થમાં અર્થ અને કામ

પુરુષાર્થ એ સસારનુ કારણ છે કામ પુરુષાર્થની અપેક્ષાએ અર્થ પુરુષાર્થમાં પ્રાય. અઢાર પાપસ્થાનકનુ સેવન વધુ પ્રમાણમાં છે પુરુષને અર્થ તેમજ કામ પુરુષાર્થમાં અર્થપુરુષાર્થના પ્રધાનતા વધુ હોય છે અને તે કારણે વધારે પ્રમાણમાં પાપસ્થાનનુ સેવન થતુ હોવાથી પુરુષ સાતમી નરક જાય છે

સ્ત્રીના જીવનમાં અર્થ તથા કામ પુરુષાર્થ પૈકી કામની પ્રબળતા છે અર્થપુરુષાર્થની અપેક્ષાએ કામપુરુષાર્થમાં પાપસ્થાનકોનુ સેવન બહુલતાએ કાંઈક અલ્પ હોવાનો સભવ છે તે કારણથી સ્ત્રીનો આત્મા સાતમી નરકમા ન જાય તો તે અનુચિત નથી.

મોક્ષની પ્રાપ્તિ તો અર્થ અને કામ એ બન્ને પુરુષાર્થનો સર્વથા અભાવ થાય અને મોક્ષનુ સાધ્ય રાખીને ધર્મ પુરુષાર્થની આરાધના થાય તો જ થઈ શકે છે

જે આત્માના જીવનમા વધુ પડતો અવળો પુરુષાર્થ ન હોય તે આત્માના જીવનમાં મોક્ષને લાયક અનુકૂળ પુરુષાર્થ પણ પ્રગટ ન થાય એ વાત કેમ બને ?

સ્ત્રીવેદ એ જુદી બાબત છે અને શરીરનો આકાર સ્ત્રીનો એ જુદી બાબત છે સ્ત્રીવેદનો ઉદય એટલે જે કર્મના ઉદયથી પુરુષપ્રતિ વિષયવાસના જાગે તેનુ નામ સ્ત્રીવેદ એ મોહનીય કર્મના ઉદયથી હોય છે અને જ્યાસુધી એ મોહનીય કર્મના ઉદય જન્મ સ્ત્રીવેદનો ઉદય અથવા તો પુરુષ વેદનો કે નપુસકવેદનો ઉદય હોય ત્યાસુધી કોઈ પણ આત્માને વીતરાગભાવ પ્રાપ્ત ન થાય અને મોક્ષ પણ ન પામે એ વાત બરાબર છે

પરતુ નવમા ગુણસ્થાનકે બધ, ઉદય અને સત્તામાંથી વેદનો અભાવ થયા પછી સ્ત્રીના શરીરનો આકાર માત્ર મોક્ષ પ્રાપ્ત [illegible] વિઘ્નકારક

થાય એ વાત કોઈરીતે માનવા લાયક નથી

(૩) સ્ત્રીને જેમ મોહનીય કર્મનો ઉદય હોય છે તેમજ ઉપશમ અને ક્ષય પણ હોય છે જ અનતાનુબધી કષાયનો ઉપશમ કે ક્ષય થાય ત્યારે જ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે અને અપ્રત્યાખ્યાની કષાયનો ઉપશમ અથવા ક્ષય થાય ત્યારે જ દેશવિરતિપણુ પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રમાણે સ્ત્રીને પણ પ્રત્યાખ્યાનીય કષાયનો ઉપશમ કે ક્ષય થાય ત્યારે સર્વ વિરતિપણુ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે

સ્ત્રીને સર્વ વિરતિ ચારિત્ર ન હોય તો તે નવમા ગુણસ્થાનક સુધી પહોચી શકે નહિ અને નવમા ગુણસ્થાને ત્રણવેદનો ઉદય છે એટલે સ્ત્રી નવમા ગુણસ્થાને પહોચે છે તે નક્કી થાય છે એટલે સ્ત્રી પણ, સર્વવિરતિ થઈ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે પટ્ખડાગમ પ્રમાણે પણ સ્ત્રીને ચૌદમુ ગુણસ્થાનક અને મોક્ષ છે જ

(૪) વળી એકાકી વિચરતા પણ શુદ્ધ હોય તો કાઈપણ શીળનો ભગ થતો નથી, સ્ત્રીઓમા તો એવુ ધૈર્ય હોય છે કે તેને દેવો પણ ચળાયમાન કરી શકતા નથી તેમ જ પથમા વિચરતા મમત્વ પણ સભવે નહિ કારણ કે તેના મનમાં તો વીતરાગ ભાવ જ હોય છે

પ્રકરણ છઠ્ઠું

સમન્વય કેમ થાય?

સમન્વય સંભવિત ક્યારે?

મતભેદના મુખ્ય મુદ્દાઓ સંબંધી હકીકતો જાણી લીધા પછી હવે બધા સંપ્રદાયોની એકતા સંભવિત ક્યારે બની શકે, બધા સંપ્રદાયોનો સમન્વય ક્યારે સંભવિત થઈ શકે તે વિચારીએ

૧ મૂળ સત્ય હકીકત શું છે તે જાણ્યા પછી પણ આપણે જો ચાલુ રૂઢિને જ ચુસ્તપણે વળગી રહીએ તો સમન્વય કે એકતા થવાનો સંભવ જ નથી જેઓ સત્ય વસ્તુ સમજવા જેટલી બુદ્ધિવાળા ન હોય તેઓ તો રૂઢિને વળગી રહે તે માની શકાય છે પરંતુ જેઓ બુદ્ધિશાળી છે, સમજદાર છે, વિવેકી છે તેમણે તો સત્યને ગ્રહણ કરવા તૈયાર થવું જ જોઈએ

૨ એકતા કે સમન્વય કરવો હોય તો દરેક સંપ્રદાયે પોતાના

મતનો આગ્રહ છોડીને, સાંપ્રદાયિક રૂઢિચુસ્તતા છોડીને સત્યને અપનાવવાને તૈયાર થવુ જોઈએ અને દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવને અનુસરીને શાસ્ત્રના મર્મ–રહસ્યને અપનાવવા તૈયાર થવુ જોઈએ

૩ પરંપરાગત માન્યતાઓ જે સિદ્ધાંત વિરુદ્ધ સાબિત થાય તે છોડી દઈને સૈદ્ધાંતિક સત્યને અપનાવવા તૈયાર થવુ જોઈએ

૪ શાસ્ત્રા નિયમોના શબ્દોને વળગી નહિ રહેતા તે નિયમો જે કારણે બનાવ્યા છે અને બનાવાયા છે તે મૂળ કારણ એટલે વિષયોનુ રહસ્ય સમજીને તે પ્રમાણે વર્તવા તૈયાર થવુ જોઈએ.

૫ સૂત્રકારો તથા ટીકાકારો હાલના વિદ્વાનો કરતા વધારે વિદ્વાન હતા એમ માનવુ જ પડશે અને તેમના શબ્દોને મારી મચડીને પોતાના મત પ્રમાણેનો જ અર્થ કરવાની વૃતિ છોડી દેવી જોઈએ અને શબ્દોના સાચા અર્થ અપનાવવા તૈયાર થવુ જોઈએ.

૬ જેમકે લિંગ શબ્દ વપરાયો હોય ત્યા તેના ભાવ લિંગ અને દ્રવ્યલિંગ એમ ભેદ પાડી, પોતાના મતને અનુકૂળ હોય તેવો એક જ ભેદનો સ્વીકાર કરવો તે યોગ્ય નથી કારણ કે એમ હોત તો સૂત્રકારે અથવા ટીકાકારે પોતે જ શા માટે ભાવલિંગ કે દ્રવ્યલિંગ, શબ્દ વાપર્યો નહિ ? તે જ પ્રમાણે હિંસાના ભેદ, સ્વરૂપ હિંસા જેવા સૂત્રકારે કહ્યા નથી તે પોતાની માન્યતાને સાચી બતાવવા નવા ભેદ ઉત્પન્ન કરવા તે કોઈ રીતે યોગ્ય નથી.

૭ માટે નિજમતના આગ્રહના કારણે એવા ભેદ પાડી અર્ધ સત્ય સ્વીકારવાને બદલે લિંગ, વેદ, હિંસા, કર્મપ્રકૃતિ વગેરેના સાચા અને પૂરા અર્થ સ્વીકારવાને તૈયાર થવુ જોઈએ,

૮ પૂર્વાચાર્યોએ મૂળ સૂત્રમા નહિ તેવા ફેરફારો કે નિયમો બતાવેલા તે ફક્ત ધર્મને ટકાવી રાખવાની શુદ્ધ બુદ્ધિથી જ તે તે

વખતની પરિસ્થિતિ જોઈને કરેલા હતા આજે પરિસ્થિતિ જુદી છે તો તે પ્રમાણે આપણે એમના માટે અને મૂળ ધર્મને વફાદાર થવા માટે નવા ફેરફાર કે નવા નિયમો કરવા પડે તે કરવાને અને તેને અનુસરવાને તૈયાર થવું જોઈએ

૯ આત્મકલ્યાણ તરફ નજર રાખવી જોઈએ અને મતાગ્રહ છોડી દેવો જોઈએ મતાગ્રહથી મોક્ષ નથી પણ બંધન છે તેથી મુમુક્ષુ માટે મતાગ્રહ નકામો છે તે ભૂલવું નહિ.

૧૦ એકતાનું લક્ષ્ય રાખીને મતભેદમા અનેકાંતવાદનું શરણ લઈને સમાધાન કરવું જરૂર પડે ત્યા બે મત સ્વીકારવા જેમ શ્વેતાંબરમા સૈદ્ધાંતિક અને કામગ્રંથિક મત એમ બન્ને મત બતાવાય છે તેમ અને તત્ત્વ કેવળીગમ્ય રાખવું

હવે મતભેદોનો સમન્વય કેમ કરી શકાય તેનો વિચાર કરીએ.

સૂત્રો—આગમો

શ્વેતાંબર સૂત્રોમા સ્ત્રીમુક્તિ, કેવળી કવળાહાર વગેરે બાબતો દિગંબર માન્યતાની વિરુદ્ધ છે તેથી દિગંબરોએ શ્વેતાંબર સૂત્રોને અમાન્ય કર્યાં હોય એમ સમજાય છે પરંતુ નવી શોધખોળ પ્રમાણે આ બાબતોમા દિગંબર શાસ્ત્રોનો વિરુદ્ધમત નથી એમ સાબિત થતું દેખાય છે તો પછી દિગંબરોને શ્વેતાંબરના સૂત્રો અમાન્ય કરવાનું કારણ રહેતું જોઈએ નહિ, આ વિષે આગલા પ્રકરણોમા વિગતથી કહેવાઈ ગયું છે

મુખ્ય સિદ્ધાંતોની બાબતમા તો ખાસ કાંઈ ફરક નથી. એટલે શ્વેતાંબર દિગંબર બન્ને સંપ્રદાયો બંનેના આગમો એક સરખી રીતે માન્ય કરી શકે તેમ છે

શ્વેતાંબર સૂત્રો

શ્વેતાંબરોની મૂળ માન્યતા એવી છે કે ભગવાનની પહેલી દેશના વખતે જ ગણધરો સ્થપાય અને ગણધરો તરત જ એટલે તે જ દિવસે અથવા તે પછીના દિવસે સૂત્રો રચે

આ સબંધમા અત્યારે ઘણા વિદ્વાનો એમ કહે છે કે જો આ વાત સાચી હોય તો આગમ સૂત્રોમા ભગવાનની પહેલી દેશના પછી બનેલા બનાવોની વાત આવવી ન જોઈએ ત્યારે અત્યારના ઉપલબ્ધ સૂત્રોમા તેવી વાતો છે દિગબરો સૂત્રોને અમાન્ય ગણે છે તેના કારણોમાં આ પણ એક કારણ છે

આનુ સમાધાન એમ થઈ શકે છે કે હાલના સૂત્રોમાંનો ઘણો ખરો ભાગ મૂળ સૂત્રોનો નથી પણ મૂળ સૂત્રો ઉપરના વિવેચનો જ હાલમા સૂત્રરૂપે ઓળખાય છે મૂળ સૂત્રોનો ઘણોખરો ભાગ તો ભૂલાઈ ગયો હતો પહેલા તો સર્વ સૂત્રો મુખપાઠે જ હતા બારદુકાળીના કારણે તે મૂળ સૂત્રોનો ઘણો ભાગ ભૂલાઈ ગયો હતો બીજી વારની બારદુકાળીમા પણ જે થોડુ યાદ હતુ તેમાથી પણ ઘણુ ભૂલાઈ ગયુ એટલે કે સૂત્રો પુસ્તકારૂઢ થતા થતામાં તો ઘણુ ઘણુ ભૂલાતુ આવ્યુ હતુ એટલે હાલ ઉપલબ્ધ છે તે મૂળ ઉપરના વિવેચનનો પણ થોડોક ભાગ જ છે એમ કહી શકાય

એટલે મૂળ સૂત્રો ઉપરના ગણધરો તથા આચાર્યોએ કહેલા વિવેચનોમા ભગવાનની પહેલી દેશના પછીની હકીકતો આવી છે તેમા કાંઈ અયોગ્ય નથી આચાર્યો તેમના વિવેચનમાં શિષ્યને સમજાવવા માટે ભગવાનના વખતમા બનેલી વાતો કરે તે સ્વાભાવિક છે

આથી કોઈ એમ શંકા ઉઠાવે કે એ પ્રમાણે હાલના સૂત્રોને ભગવાનના વચનો કહી શકાય નહિ તો જે સત્ય હકીકત છે તે

સ્વીકારવી જ જોઈએ હાલના અંગ સૂત્રોમાંનો શબ્દે શબ્દ ભગવાને કહેલો છે તે જ છે એમ તો કહી શકાય નહિ તેમ માની પણ શકાય નહિ જ પરંતુ તેમાં ભગવાનના શબ્દો ઉપરનું ગણધર મહારાજનું તેમજ પૂર્વાચાર્યોનું વિવેચન છે એ તો ચોક્કસ જ છે અલબત તેમાં કેટલોક ભાગ મૂળ પણ હશે જ અને તેટલો ભાગ ભગવાનના શબ્દો તરીકે ગણાય

ભગવાને અર્થથી કહેલા અને ગણધર મહારાજે ગુંથેલા અંગ સૂત્રોની જ આ વાત છે બાકી બીજા બધા અંગ બાહ્ય સૂત્રો તો ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી ઘણા વર્ષો પછી પૂર્વાચાર્યોએ રચેલા છે તેથી તેમાં તો ભગવાનના વચનો હોઈ શકે જ નહિ અંગ બાહ્ય સૂત્રો તો ફક્ત ભગવાનના વચનોના વિવેચન રૂપ જ હોય અને એમ જ ગણાય

દુકાળોના પ્રભાવે તેમ જ અવસર્પિણી કાળના પ્રતાપે અથવા ભસ્મગ્રહના પ્રતાપે, ગમે તે રીતે કહો પણ સાધુ મુનિઓની યાદદાસ્ત ઘણી ઓછી થઈ ગઈ તે સત્ય હકીકત છે અને એ સ્મૃતિભ્રંશના કારણે યાદ કરી કરીને ભેગુ કરવા જતાં પણ શ્રુતમા ઘણો ફેરફાર થઈ ગયો હોય તે સ્વાભાવિક છે એમ વિદ્વાનોએ ઘણી વખત જાહેર પણ કરેલુ છે

હાલના સૂત્રોમા જે અનેક વિસવાદો, વિરોધો દેખાય છે તેનુ એક કારણ ઉપર પ્રમાણે કાળના પ્રભાવે ફેરફારો થવાનુ છે આવા વિસવાદી વિરોધોની ટીપ પુસ્તક રૂપે અજમેર સાધુ સમેલન વખતે મુનિશ્રી મિશ્રીલાલજીએ તૈયાર કરેલી તે વહેચવામા આવેલી હતી અને એ વિરોધી બાબતોનો હજુ સુધી કોઈ ખુલાસો કરી શક્યુ નથી આ વિસવાદો વિરોધો વિષે વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રકરણમાં જ આગળ ઉપર કરેલુ છે

આ ઉપરાત કેટલાક વિરોધાભાસ તો મૂળના અર્થો નહિ સમજ-

વાથી, જે અપેક્ષાથી વિધાન કરવામાં આવ્યુ હોય તે અપેક્ષાઓ કે હેતુઓ નહિ સમજવાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તેનો ઉપાય તો એ જ છે કે જ્ઞાની ગુરુ પાસે તે અપેક્ષાઓ, અર્થો, હેતુઓ સમજી લેવા

આ બધા વિરોધો, મતભેદોનો સમન્વય કરવાને બદલે શ્વેતામ્બર સપ્રદાયના બધા ફિરકાઓ– શ્વે મૂર્તિપૂજક, સ્થાનકવાસી, અને તેરાપથ એ ત્રણેય પોતપોતાના જૂદા જૂદા સૂત્રો તૈયાર કરવાની પ્રવૃત્તિમા પડ્યા છે

તેમા શ્વે મૂર્તિપૂજકો તો તેમના સૌથી પ્રાચીન ભડારોમા સૌથી પ્રાચીન સૂત્રો કાઢીને મૂળપાઠ તૈયાર કરે છે તે પ્રવૃત્તિ તો ઘણી જ સારી અને પ્રશસનીય છે અને બીજા ફિરકાઓ એ મૂળ પાઠ સ્વીકારે તો ઉત્તમ કામ થાય

બાકી શબ્દોના જુદાજુદા અર્થ કરી જુદાજુદા સૂત્રો તૈયાર કરી બહાર પાડવાની પ્રવૃત્તિ તો ખરેખર ધર્મની એકતાને ઘણી જ હાનિકારક છે તેમા દરેક સપ્રદાયના વિદ્વાનોના સમય અને શ્રમનો વ્યય છે તેમજ નાણાંનો અસાધારણ વ્યય છે અને એકતાને દૂર હડસેલી સપ્રદાયવાદને મજબૂત કરવામા આવે છે

દરેક સપ્રદાયનો જુદા જુદા સૂત્રો બહાર પાડવામા હેતુ એટલો જ છે કે તેમના સૂત્રોમા તેમના જ મત પ્રમાણેનો શબ્દાર્થ આપવામા આવે એટલે અનેકાતવાદને તિલાજલી આપીને તેમના સપ્રદાયવાદને મજબૂત કરવામા આવે નહિતર જુદાજુદા સૂત્રો બહાર પાડવાની કંઈ જ જરૂર નથી

જે નવા સૂત્રો બહાર પાડવામા આવે છે તે સૂત્રોમા આધુનિક જમાનો માગે છે તેવી કોઈપણ જાતની વિશિષ્ટતા હોય તો તે નવા બહાર પડતા સૂત્રો આવકારદાયક ગણાય પણ તેવુ તો કંઈ જ તે સૂત્રોમા

જોવામા આવતુ નથી એટલે તે સૂત્રો પાછળ ખરચાતો લાખો રૂપીઆનો અપવ્યય જ ગણાય

શ્વેતામ્બર જૈન સમાજના ત્રણે ફિરકામા આ રીતે નકામા લાખો રૂપીઆ વેડફાઈ જતા અટકાવવા માટે એમનાની ખાસ જરૂર છે ભગવાન મહાવીરે આવા જુદા જુદા સપ્રદાયો પ્રરૂપ્યા નથી માટે ખોટી હોસાતોસી મૂકી દઈને બધા ફિરકાઓએ એકત્ર થઈને, અનેકાતવાદનો આશ્રય લઈને સર્વમાન્ય સૂત્રો બનાવવા જોઈએ,

તે માટે દરેક ફિરકાના વિદ્વાન સાધુઓએ ભેગા થઈને સૂત્રોમાથી જે જે શબ્દો માટે મતભેદ કે પાઠભેદ હોય તે સબધમા શાસ્ત્રીય રીતે, સૈદ્ધાતિક રીતે ચર્ચા કરીને સાચા શબ્દ અને સાચા અર્થ નક્કી કરવા જોઈએ

એટલે સૂત્રોનો સમન્વય કરવા માટે સૌથી પહેલી જરૂર એ છે કે સૂત્રોના અર્થમા જે અપેક્ષા, હેતુ ગર્ભિત હોય તે સૂત્રની અદર તે જ ઠેકાણે સ્પષ્ટતાથી સમજાય તેમ લખી નાખવુ કે જેથી શકા ઉપજવાનુ સ્થાન રહે નહિ

અને એક જ વિષયમા જ્યા જ્યા જુદીજુદી રીતે પ્રતિપાદન કરેલુ હોય ત્યાં તેનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ અથવા મૂળ સ્વરૂપ શોધી કાઢવા માટે મૂળ સિદ્ધાતને અનુસરીને ખાસ નિયમો ઘડી કાઢવા જોઈએ અને નિયમો પ્રમાણે જે વાત પ્રતિકૂળ લાગે તેને પ્રક્ષેપ ગણી રદ કરવી જોઈએ અને તેમાં જ્યા પ્રતિકૂળ ન હોવા છતા મતભેદ પડે ત્યા અનેકાંતવાદનો આશ્રય લઈ બને વાત સ્વીકારી શકાય તો સ્વીકારવી અને તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય રાખવુ

જ્યાં શ્વેતાંબર સપ્રદાયના બધા ફિરકાઓના વિદ્વાનો મતભેદનુ નિરાકરણ ન કરી શકે કે સમન્વય ન કરી શકે, ત્યા દિગબર શાસ્ત્ર-

મતનો આધાર લઈને પણ બની શકે તેટલુ નિરાકરણ કે સમન્વય કરી શકાય

અલબત્ત આ સર્વ વિદ્વાનોનુ જ કામ છે અને તે તેમણે નિષ્પક્ષપાતપણે જ કરવુ જોઇએ અને એમ થાય તો જ સૂત્રોના સમન્વયનુ કામ સહેલુ થઈ શકે

આ ઉપરાત દિગબર શાસ્ત્રો સાથે પણ સમન્વય કરવાનો છે એ કે મૂળ સિદ્ધાંતોમા કાઈ તફાવત નથી પરતુ કેટલીક બાબતમાં ગેરસમજથી પણ મતભેદ હોઈ શકે તે પણ તપાસવાનુ હોય જ

દાખલા તરીકે—આજસુધી આપણે માનતા આવ્યા છીએ કે આ લોકનો ' આકાર નીચેથી ગોળ છે અને તે સાત રાજુ વ્યાસનો છે અને ઉપર જતા ઘટતો જઈ મધ્યમા ફક્ત એક રાજુ વ્યાસ જેટનો જ રહી જાય છે વળી ઉપર જતા વધતો જઈ સાડા ત્રણ રાજુ ઊંચે જતાં પાચ રાજુ વ્યાસ થઈ જાય છે વળી ત્યાંથી ઉપર ઘટતે જતા સાડાત્રણ રાજુ ઉંચાઈ એ પહોચતા એક રાજુ વ્યાસ રહી જાય છે

આ પ્રમાણે લોકનો આકાર, મનુષ્ય પગ પહોળા કરી બને હાથ કેડ પર રાખી ઉભો રહે ત્યારે તેનો જેવો આકાર થાય તેવો આકાર લોકનો છે આ આપણી ચાલુ માન્યતા છે અને આ જગશ્રેણીનુ ઘનફળ સાત રાજુ ઘનપ્રમાણ એટલે ૭×૭×૭=૩૪૩ ઘનરાજુનુ કહેલુ છે

પરતુ અધોલોક તથા ઊર્દ્ધ્વલોકમાના ક્ષેત્રોનુ જુદુ જુદુ ઘનફળ કાઢીને મેળવતા ૩૪૩ ઘનરાજુ કરતા ઘણુ ઓછુ થાય છે એ વાત ગણિતથી હિસાબ કરીને દિગબરોના ષટ્ખડાગમ શાસ્ત્રના ચોથા ભાગમા બતાવેલી છે તેમાં ગણિતની વિગત તેમજ સમજુતી પણ આપી છે

અને તે પ્રમાણેના હિસાબથી તાજેતર દેખાતાં ષટ્ખંડાગમની ધવલ નામની ટીકા રચનારે લોકનો આકાર નીચેથી સમચોરસ સિદ્ધ કર્યો છે અને તેના સંપાદક પ્રોફેસર શ્રી હીરાલાલ જૈને લાકડાના મોડેલો (આકૃતિઓ) બનાવી ખાત્રી કરી છે કે ઘનાકારનું લેખું બરાબર છે, પ્રમાણભૂત છે તેથી તેમણે તે મોડેલો (આકૃતિઓ)નાં કેટલાંક ચિત્રો પણ તે પુસ્તકમાં આપેલ છે

તે ઉપરથી સમજાય છે કે લોકનો આકાર નીચેથી સમચોરસ છે અને પૂર્વ પશ્ચિમ બે દિશામાં ઉપર કહેલી આપણી માન્યતાનુસાર એ જ ક્રમ પ્રમાણે મધ્ય સુધી ઓછું થતું જાય છે પરંતુ ઉત્તર દક્ષિણ બે દિશાઓમાં તેનો આકાર વેત્રાસન જેવો ઊભો દેખાય છે એટલે ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં બધે સાત રાજુ પ્રમાણ હોય છે આ પ્રમાણેનો આકાર માનીને જુદા જુદા ક્ષેત્રોનું ઘનફળ કાઢીને સરવાળો મેળવતાં બરાબર ૩૪૩ ઘનરાજુ થઈ જાય છે

શ્વેતાંબર વિદ્વાનોએ આ હિસાબ તપાસીને ખાત્રી કરી લેવી જોઈએ અને તે હિસાબ બરાબર જણાય તો તે વાત સ્વીકારીને આપણી જૂની માન્યતામાં તેટલો સુધારો કરવો જોઈએ.

બીજી પણ આવી બાબતો તપાસીને સમન્વય કરવાથી શ્વેતાંબર દિગંબર આગમોનો સમન્વય થઈ શકે તેમ છે

દિગંબર ગ્રંથોમાં પૂર્વાપર વિરોધ

દિગંબર ગ્રંથોમાં પણ પૂર્વાપર અનેક વિરોધો છે એવા કેટલાક વિરોધો, વિવેચન સહિત નોંધીને બ્રહ્મચારી શ્રી મૂળચંદ દેસાઈએ "જિનાગમ" નામના પુસ્તકમાં પ્રગટ કરેલ છે એટલે દિગંબરોએ પણ એ સર્વ વિરોધી બાબતો એટલે મતભેદોને શ્વેતાંબર મત સાથે સરખાવીને, સાચો મત ગ્રહણ કરીને બીજો મત છોડી દેવો જોઈએ કે જેથી આગમનો બરાબર સમન્વય થઈ જાય

શ્વે. સૂત્રોમાં પારસ્પરિક વિરોધ અને મતભેદના કારણો.

સૂત્રો સંબંધમાં ખરી વાત એ છે કે અત્યારે જે સૂત્રો ઉપલબ્ધ છે તે સંપૂર્ણ મૂળ સૂત્રો તો નથી જ તેમાંનો થોડો ભાગ મૂળ હોય તો ના નહિ

પૂર્વાચાર્યો તેમના શિષ્યોને શિખડાવવાને માટે મૂળ સૂત્રો ઉપર વિવેચન કરતા આ વિવેચન પદ્યમાં કરતા કે જેથી શિષ્યોને તે બરાબર યાદ રહી શકે કારણકે તે વખતે સૂત્રો મુખપાઠ જ રહેતા

ક્રમેક્રમે યાદદાસ્ત ઓછી થતી ગઈ તેમ તેમ મૂળ સૂત્રોનો મોટો ભાગ ભૂલાતો ગયો એટલું જ નહિ પણ પૂર્વાચાર્યોના વિવેચનનો પણ ઘણો ભાગ ભૂલાતો ગયો

મૂળ સૂત્ર અને પૂર્વાચાર્યોની કૃતિઓ જુદી પાડવામાં આવતી નહોતી, તેમજ તેમની કૃતિમાં કોઈ પૂર્વાચાર્ય પોતાનું નામ દાખલ કરતા નહોતા, પરંતુ પરંપરાથી એજન મૂળ તથા વિવેચનમાં જમાના પ્રમાણે જરૂરનો ઉમેરો કરતા હતા એટલે હાલના સૂત્રો તે મૂળ તથા પૂર્વાચાર્યોના વિવેચનોમાંથી યાદ રહેલો સંગ્રહ છે

હાલના ઉપલબ્ધ સૂત્રોમાં કેટલેક ઠેકાણે પરસ્પર વિરોધી વાતો અથવા મતભેદો જોવામાં આવે છે તેના અનેક કારણો છે તેમાંના થોડાક નીચે પ્રમાણે છે—

મતભેદના કારણો

(૧) જુદા જુદા પૂર્વાચાર્યોના વિવેચનોનો સંગ્રહ હોવાથી સૂત્રોમાં કેટલેક ઠેકાણે પરસ્પર વિરોધી બાબતો દેખાય છે કારણકે જુદા

જુદા પૂર્વાચાર્યોએ પોતપોતાની મતિ અનુસાર વિવેચન કર્યું હોય તેથી કેટલાક વિષયોમાં મતભેદ પેદા થયો હોય

(૨) ક્રમબદ્ધ વિવેચન યાદ નહિ હોવાથી અથવા યાદ નહિ રહેવાથી વિષયનો સબંધ તૂટી ગયો તેથી ગેરસમજુતી ઉત્પન્ન થવા જેવું બન્યું છે

(૩) સૂત્રમાં કયે ઠેકાણે કઈ અપેક્ષાથી અમુક વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલું છે તે નોંધાયેલું નહિ હોવાથી ગેરસમજ ઊભી થવા જેવું બન્યું છે

(૪) સૂત્રોના વિષયો ચાર વિભાગમાં વહેંચાયલા છે તેને ચાર અનુયોગ કહે છે સૂત્રોમાં કયા ઠેકાણે કયા અનુયોગને લઈને વ્યાખ્યાન કરેલું છે તેનો કયાંય કશો ઉલ્લેખ કરવામાં આવેલ નથી. તેથી ગેરસમજુતી ઉત્પન્ન થઈ વિરોધ દેખાય છે

(૫) સૂત્રોના મૂળ હાર્દને ઉવેખીને તર્કબાજી ચલાવીને નવા ખોટા અર્થ ઉપજાવીને મતભેદ ઊભો કરેલો છે

(૬) કર્મગ્રંથો અને સિદ્ધાંત ગ્રંથોના નિરૂપણમાં મતભેદ છે

આમાંના પહેલા ત્રણ કારણો શરૂઆતના વિવેચન ઉપરથી સમજી શકાય છે, બાકીના એટલે છેલ્લા ત્રણ કારણો સબંધી થોડું વિવેચન કરીએ

હવે સૂત્રોના અનુયોગો

હવે સૂત્રોના ચાર અનુયોગો આ પ્રમાણે છે—(૧) દ્રવ્યાનુયોગ, (૨) ચરણકરણાનુયોગ, (૩) ગણિતાનુયોગ અને (૪) ચરિતાનુયોગ અથવા કથાનુયોગ

દ્રવ્યાનુયોગ—દ્રવ્ય એટલે તત્ત્વ અને અનુયોગ એટલે મીમાંસા દ્રવ્યાનુયોગ એટલે આત્મા વગેરે દ્રવ્યોની મીમાંસા અથવા તત્ત્વોનુ વિવેચન દ્રવ્યાનુયોગ તત્ત્વજ્ઞાનનો વિષય છે અને તે નિશ્ચયનયને અનુસરે છે

ચરણકરણાનુયોગ—ચરણકરણાનુયોગમાં ક્રિયાકાંડ, દૈનિક આવશ્યક, શ્રાવક તથા સાધુના આચારોનુ વિવેચન છે ચરણકરણાનુયોગમાં વ્યવહારનયથી વિવેચન કરવામા આવેલ હોય છે

ગણિતાનુયોગ—ગણિતનુ જેમા વિશેષ કામ હોય તેવા વિષયોની મીમાંસા ગણિતાનુયોગમા છે જેમકે–પૃથ્વીનુ વર્ણન, સ્વર્ગ નરક વગેરેનું વર્ણન એટલે કે ખગોળ તથા ભૂગોળના પરિમાણોનુ વર્ણન એ ગણિતાનુયોગનો વિષય છે

ચરિતાનુયોગ—કલ્પિત કે ઐતિહાસિક કથાચરિત્રોનો સગ્રહ– તે ચરિતાનુયોગ અથવા કથાનુયોગ એમા ધાર્મિક, સામાજિક આદિ સર્વ વિષયોને લગતી કથાઓ હોય છે

આ ચાર વિભાગો અથવા અનુયોગો વિષયને અનુલક્ષીને પાડવામા આવેલ છે પરતુ તે વિભાગ પ્રમાણે જ અલગ અલગ સૂત્રો નથી, પરતુ દરેક સૂત્રમા એકથી વધારે અનુયોગોને લક્ષીને કથન છે પરતુ તેમાં કયે ઠેકાણે કયા અનુયોગને અનુસરીને અથવા કઈ અપેક્ષાએ તે કથન છે તે સ્પષ્ટતાથી કહેવામા આવેલુ હોતુ નથી, અને તેથી જ ગેરસમજ ઊભી થાય છે અને પરસ્પર વિરોધ દેખાય છે

શ્વેતાબર અનુયોગોનુ શુ શુ પ્રયોજન છે, તેમા કયા કયા વિષયો સમાય છે તેનુ વિસ્તૃત વર્ણન કરવામાં આવેલુ નથી પરતુ દિગબરોમા

તેમના અનુયોગોનું ઘણું વિસ્તૃત વર્ણન છે દિગંબરોમાં પણ ચાર અનુયોગો મનાય છે જ પરંતુ તેમના નામમાં અને તેથી તેના વિષયમાં પણ થોડો ફરક છે

દિગંબર શાસ્ત્રોના અનુયોગો

દિગંબરો શાસ્ત્રોના ચાર અનુયોગો આ પ્રમાણે માને છે—

(૧) પ્રથમાનુયોગ એટલે કથાનુયોગ અથવા ચરિતાનુયોગ. (૨) કરણાનુયોગ (૩) ચરણાનુયોગ અને (૪) દ્રવ્યાનુયોગ

પ્રથમાનુયોગ—મંદબુદ્ધિવાળાને કથા, વાર્તા, ચરિત્રોથી સામાન્ય ધર્મનું જ્ઞાન આપી શકાય છે તેથી કથાનુયોગને પહેલો મૂકયો છે એટલે કે કથાને પ્રથમાનુયોગ કહેલ છે

કથાનુયોગમાં સંસારની વિચિત્રતા, પુણ્યપાપનાં ફળ ઇત્યાદિ મહાપુરુષોનાં ચરિત્રોદ્વારા નિરૂપણ કરી જીવોને ધર્મમાં લાવવાનો પ્રયાસ છે

કરણાનુયોગ—કરણાનુયોગ ભાવને માને છે જીવ પહેલાં ભાવ કર છે અને પછી તે પ્રમાણે ક્રિયા–વર્તન કર છ તેથી પ્રથમાનુયોગ પછી પહેલો કરણાનુયોગ મૂકયો છે

તીર્થંકર ભગવાને કેવળજ્ઞાનમાં જેમ જાણ્યું તેમ કરણાનુયોગમાં વ્યાખ્યાનથી યથાર્થ પદાર્થ જણાવવાનું મુખ્ય પ્રયોજન છે પણ તેમાં આચરણ કરાવવાની મુખ્યતા નથી

કર્મપ્રકૃતિઓનું વર્ણન, કર્મફળ ભોગવવાના સ્થાનનું વર્ણન, જીવોની તથા કર્મની વિશેષતા, ગુણસ્થાન, માર્ગણા, ત્રણ લોકમાં સ્વર્ગ નરક આદિનું વર્ણન વગેરે વર્ણનોથી જીવને સમજણ આપી તેને ધર્મમાં લાવવાનો આ અનુયોગનો પ્રયત્ન છે

કરણુ એટલે અભિતકાર્યના કારણરૂપ જે સૂત્ર તેનો અનુયોગ અથવા અધિકાર તે કરણાનુયોગ છે આ અનુયોગમા ગણિત વર્ણનની મુખ્યતા છે

કરણાનુયોગ શરીર આદિ નોકર્મને બાધક નથી માનતો પણ માત્ર કર્મને જ બાધક માને છે કરણાનુયોગ વસ્ત્રાદિકને બાધક નથી માનતો કારણ કરણાનુયોગ ભાવને માને છે તેથી તે મૂર્ચ્છાને પરિગ્રહ માને છે

કરણાનુયોગમા પાચ ભાવમાથી ચાર ભાવો માનવામાં આવે છે (૧) ઔદયિક, (૨) ઔપશમિક, (૩) ક્ષાયોપશમિક અને (૪) ક્ષાયિક કરણાનુયોગમાં જ સવર નિર્જરાના ભેદ પડે છે, કરણાનુયોગમાં જ જ્ઞાનના લબ્ધિ અને ઉપયોગરૂપ ભેદ પડે છે અને બુદ્ધિપૂર્વક કે અબુદ્ધિપૂર્વક રાગાદિ કરણાનુયોગમા જ માનવામા આવે છે

ચરણાનુયોગ—ભાવ પછી આચરણુ આવે છે તેથી કરણાનુયોગ પછી ચરણાનુયોગને મૂકેલ છે ચરણાનુયોગ એ માત્ર બાહ્ય વ્યવહાર છે તેમા આચારની મુખ્યતા છે ચરણાનુયોગ બાહ્યપદાર્થને પરિગ્રહ માને છે એટલે વસ્ત્રાદિકને બાધક માને છે

ચરણાનુયોગ ધર્મના સાધનો, વ્રતો, અનુષ્ઠાનોનુ નિરૂપણ કરી રાગના કારણને છોડાવે છે, નોકર્મ છોડવાનો ઉપદેશ આપે છે કારણ કે સસારી જીવોને પદાર્થોમા રાગ થાય છે પદાર્થ રાગ કરાવતા નથી પણ ચરણાનુયોગ કારણનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે જો કે ખરુ તો મૂર્ચ્છાભાવ, મમત્વનો ત્યાગ કરવો એ જ કાર્યકારી છે,

ચરણાનુયોગ છદ્મસ્થ જીવોને બુદ્ધિગમ્ય વાતોનુ જ વ્યાખ્યાન કરે છે. તે નોકર્મને સાધકબાધક માને છે ત્યારે કરણાનુયોગ અબુદ્ધિપૂર્વક સમયવર્તી પર્યાયની વાત કરે છે અને નોકર્મને સાધક બાધક માનતો નથી પરન્તુ દ્રવ્યકર્મને બાધક માને છે

દ્રવ્યાનુયોગ—દ્રવ્યાનુયોગમા દ્રવ્યોનુ અને તત્ત્વોનુ, આત્માના દ્રવ્યગુણપર્યાયનુ કથન કરેલુ છે દ્રવ્યાનુયોગ નિશ્ચયનયને જ અનુસરે છે તેમાં ઉપચારથી કથન નથી થતુ સુખદુ ખનુ જે યથાર્થ કારણ છે એ જ બતાવવામાં આવે છે

આત્મા પોતાના ભાવોથી જ સુખી કે દુ ખી થાય છે અરિહત દેવ નિર્ગ્રંથ ગુરુ તથા સત્શાસ્ત્ર કોઈ પર-જીવ ઉપર ઉપકાર કરી શકતુ નથી એ કથન દ્રવ્યાનુયોગનુ જ છે

દ્રવ્યાનુયોગ ફક્ત પારિણામિક ભાવને જ માને છે જે જીવને દ્રવ્યાનુયોગનુ જ્ઞાન નથી તે જીવ પોતાનુ કલ્યાણ કરી શકતો નથી

ઉપર પ્રમાણે દિગબર અનુયોગોનુ બહુ ટૂકામા મે વર્ણન આપ્યુ છે તે ઉપરથી જોઈ શકાશે કે પહેલાં તો તેમના નામોનો ક્રમ ઉલટો છે શ્વે અનુયોગોમા દ્રવ્યાનુયોગ પહેલો અને કથાનુયોગ છેલ્લો છે ત્યારે દિગબરોમા કથાનુયોગ પહેલો છે અને દ્રવ્યાનુયોગ છેલ્લો છે

પરતુ બીજો મોટો ફરક એ છે કે શ્વેતાબરમા ચરણકરણાનુયોગ એ એક જ યોગ છે, તેના દિગબરોએ બે ભાગ કરી નાખ્યા છે—(૧) કરણાનુયોગ અને (૨) ચરણાનુયોગ કરણાનુયોગ ભાવપ્રધાન છે ત્યારે ચરણાનુયોગ ક્રિયાપ્રધાન છે શ્વેતામ્બરમા ગણિતાનુયોગ અલગ છે ત્યારે દિગબરોએ ગણિતાનુયોગને કરણાનુયોગમા ભેળવી દીધો છે

તર્કવાદ

સૂત્રોના અર્થમા મતભેદનુ પાચમુ કારણ તર્કવાદ છે, સૂત્રના નિરૂપણમાં જે હેતુ હોય, સૂત્રનુ જે હાર્દ હોય તેને ઉવેખીને નવી

શિથિલ પરિસ્થિતિને અનુરૂપ બનવા માટે સૂત્રોના શબ્દોના પોતાને અનુકૂળ નવા ખોટા અર્થ ઉપજાવી કાઢવા તે તર્કવાદ છે

પાચમા આરાની શરૂઆતથી બુદ્ધિવાદ શરૂ થયો અને બુદ્ધિવાદે તર્કવાદ ઉપજાવ્યો છે કાળના પ્રભાવથી મનુષ્યની શક્તિ હીન થતી ગઈ તેથી મનુષ્ય ચોથા આરાના જેવો કડક આચાર પાળવા અશક્ત બનતો ગયો જેમ જેમ અશક્તિ વધતી ગઈ તેમ તેમ રાગ અને મોહ પણ વધતા ગયા, તેથી શિથિલાચાર વધતો ગયો, તે શિથિલાચારને યોગ્ય ઠરાવવા માટે શબ્દોના નવા નવા અર્થો ઉપજાવવા માડયા

શિથિલાચારને યોગ્ય ઠરાવનાર તર્કવાદનો મોટો દાખલો તે સાધુઓ માટેનુ હાલનુ નિશીસૂત્ર—ભાષ્યચૂર્ણિસહિતનુ નિશીથસૂત્ર

પૂર્વાચાર્યોએ સાધુઓના શિથિલાચારને યોગ્ય ઠરાવવા માટે નિશીથ સૂત્રની ચૂર્ણિ વગેરે કરી નવા અર્થ ઉપજાવ્યા તેમ શ્રાવકોના આચાર માટેના વિધાનોમાં પણ શબ્દોના નવા અર્થો ઉપજાવ્યા

દાખલા તરીકે—સ્થૂળ બ્રહ્મચર્ય વ્રત અથવા સ્થૂળ મૈથુન વિરમણ વ્રત નામનુ ચોથુ અણુવ્રત બ્રહ્મચર્ય એ જીવનો શુદ્ધ સ્વભાવ છે પણ જીવ અનાદિકાળથી વિભાવમા વર્તતો આવ્યો છે, મૈથુન—અબ્રહ્મ સેવતો આવ્યો છે હવે જીવને બ્રહ્મચર્ય ઉપર લાવવાને માટે તેની કામવૃત્તિને અકુશમા લાવવી જોઈએ તેટલા માટે જીવની કામવૃત્તિને પહેલાં પરિમિત બનાવવાનો ઉપાય કર્યો, તે ઉપાય આ ચોથુ અણુવ્રત

અણુવ્રતનો હેતુ મનુષ્યની કામવૃત્તિને ક્રમે ક્રમે ઓછી ઓછી કરતા જઈ છેવટે તેનો ક્ષય કરી તેને સપૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય-મા લાવવાનો છે. એટલે આ વ્રતમાં શરૂઆતમા થોડા પર્વના દિવસોમા સપૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળવાનુ છે અને આસ્તે આસ્તે તે પર્વના

દિવસો એટલે બ્રહ્મચર્ય પાળવાના દિવસો વધારતા જવાનો આ વ્રતનો ઉદ્દેશ છે

આ ઉદ્દેશને બર લાવવાને માટે પહેલા તો **મનુષ્યને સંસારની બીજી સર્વ સ્ત્રીઓને છોડીને તેની પોતાની પત્ની સાથે જ તેની કામવૃત્તિને સંતોષવાની છૂટ આપી.** તેવી જ રીતે સ્ત્રીને સંસારના સર્વ પુરુષોને છોડીને તેના પતિથી જ કામવૃત્તિ સંતોષવાની છૂટ આપી

આ પ્રમાણે પુરુષને તેની પત્ની સિવાય **બીજી સર્વ સ્ત્રીઓ પરસ્ત્રી** થઈ અને તેની પત્ની તે સ્વસ્ત્રી અથવા સ્વદારા થઈ અને સ્ત્રીને બીજા બધા પુરુષો પરપુરુષ થયા અને ફક્ત પોતાનો પતિ તે જ સ્વપુરુષ થયો

એટલે આ વ્રતનું બીજું નામ સ્વદારાસંતોષ અને પરસ્ત્રીત્યાગ એવું પણ અને સ્ત્રીના વ્રતનું નામ એ રીતે જ સ્વપતિસંતોષ અને પરપુરુષત્યાગ એમ થયું

આ વ્રત એક જ છે પરંતુ કાળપ્રભાવે કામવૃત્તિ વધતી ગઈ તેથી કામવૃત્તિ પોષવા છતાં વ્રતભંગ ન થાય તેવા ઉપાયો શોધવા માણ્ડ્યા. એટલે સૌથી પહેલા તો આ વ્રતના બે વિભાગ કરી નાખ્યા.—(૧) સ્વદારાસંતોષ વ્રત અને (૨) પરસ્ત્રીત્યાગ વ્રત.

તે પછી આ વ્રતના અતિચારોમાંના શબ્દોના જુદા જુદા અર્થ કરી અને તેટલી વધુ છૂટ લેવાના પ્રયાસો થઈ ગયા એટલે કે મૂળ હેતુ કામવૃત્તિ દબાવવાનો હતો તે ધ્યાનમાં જ નહિ લેતાં કામવૃત્તિના પોષણના જ ઉપાયો કર્યા

જેમકે—આ વ્રતનો બીજો અતિચાર અપરિગ્રહીતાગમનનો છે અપરિગ્રહીતા (અ—નાથ) હોવાથી તેમાં પરસ્ત્રીપણાનો અભાવ ગણ્યો

અને તે પરસ્રી નથી માટે તેની સાથેના ગમનની છૂટ અપાય!

પહેલો અતિચાર ઇત્વરિક પરિગ્રહીતાગમનનો છે ઇત્વરિક એટલે ભાડુ આપીને થોડા વખત માટે રાખેલી સ્રી તેની સ્રી વેશ્યા હોય અને વેશ્યા પરસ્રી નથી એમ ગણી વેશ્યાગમનની છૂટ આપી!

વળી વેશ્યાએ બીજા કોઈ પુરુષનુ ભાડુ લીધુ હોય છતાં તેની સાથે ગમન કરે તો જ તે પરદારા કહેવાય એમ તર્ક ચલાવી વેશ્યાગમનની છૂટ આપી!

એવી રીતે એક જ વ્રતને બે મતમા ફેરવી નાખીને પૂર્વાચાર્યોએ અનેક રીતે એવી છૂટો આપી છે કે આ વ્રતનુ જરા પણ અર્થસાધકપણુ રહ્યુ નથી

આવી રીતે ભક્ત શ્રાવકોને ખુશ કરવા માટે ઘણા શબ્દોના પૂર્વાચાર્યોએ મનમાનતા અર્થ ઉપજાવી મતભેદ ઊભા કર્યા છે

કાર્મિક અને સૈદ્ધાતિક મતભેદ

કેટલાક વિષયોમા સૂત્રોના વિધાનમાં અને કર્મગ્રંથોના વિધાનમા મતભેદો છે ત્યારે સૂત્રોનુ વિધાન પ્રમાણ ગણવુ કે કર્મગ્રંથોનુ વિધાન પ્રમાણ ગણવુ એ મોટા પ્રશ્ન થઈ પડે છે તેથી તે સબધી થોડો વિચાર કરવો જોઈએ

હાલના ઉપલબ્ધસૂત્રો એ મોટે ભાગે મૂળ સૂત્રો ઉપરના પૂર્વાચાર્યોના વિવેચનોનો યાદ રહેલો સગ્રહ છે એ આપણે આ લેખની શરૂઆતમા જોઈ ગયા છીએ કાળના પ્રભાવે યાદશક્તિ ઓછી થતી જવાથી ઘણુ ભૂલાઈ ગયુ તેથી આ વિવેચનોમાં જુદા જુદા પૂર્વાચાર્યોની જુદી જુદી મતિ અનુસારની પ્રરૂપણા હોય તે સ્વભાવિક છે

કર્મગ્રંથો મૂળ ચૌદપૂર્વોમાંના બીજા અને પાંચમા પૂર્વમાંથી ઉદ્ધારેલા છે તેથી મૂળ કર્મગ્રંથોને યથાર્થ ગણી શકાય. કર્મગ્રંથો ઉપરના ચૂર્ણિ, વૃત્તિ વગેરે વિવેચનો પરંપરાથી મળેલા જ્ઞાન ઉપરથી પૂર્વાચાર્યોએ રચેલા છે, તેથી કર્મગ્રંથોમાં પણ સૂક્ષ્મ બાબતોમાં મતભેદ દેખાય છે

સૂત્રો અને કર્મગ્રંથોની આ સત્ય હકીકત, સ્થિતિ છે આ ઉપરથી સૂત્રો અને કર્મગ્રંથોમાંથી વધારે પ્રામાણ્ય કોને ગણવા તે વાંચકો પોતાની મેળે સમજી શકશે

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના ઉદ્ગારો

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે સૂત્રો સબંધી ઘણું લખ્યું છે તે પણ જાણવા જેવું છે તેથી તેમના લખાણોમાંથી થોડાક અવતરણો અહિં ઉધૃત કરૂં છું શ્રીમદ્ લખે છે કે—

"શ્રીમત્ વર્ધમાન જિન વર્તમાન શાસનના ચરમ તીર્થંકરની શિક્ષાથી હાલ મોક્ષમાર્ગનું અસ્તિત્વ વર્તે છે એ તેમના ઉપકારને સુવિહિત પુરુષો વારંવાર આશ્ચર્યમય દેખે છે

કાળના દોષથી અપાર શ્રુતસાગરનો ઘણો ભાગ વિસર્જન થતો ગયો અને બિંદુમાત્ર અથવા અલ્પમાત્ર વર્તમાનમાં વિદ્યમાન છે શ્રુત અલ્પ રહ્યું છતાં, મતમતાંતર ઘણાં છતાં, સમાધાનનાં કેટલાંક સાધનો પરોક્ષ છતાં, મહાત્માપુરુષોનું ક્વચિતત્વ છતાં હે આર્યજનો ! સમ્યગ્દર્શન, શ્રુતનું રહસ્ય એવો પરમપદનો પંથ, આત્માનુભવના હેતુ સમ્યક્ચારિત્ર અને વિશુદ્ધ આત્મધ્યાન આજે પણ **વિદ્યમાન છે એ પરમ હર્ષનું કારણ છે.**

વર્તમાનકાળનું નામ દુ:સમકાળ છે તેથી દુઃખે કરીને—ઘણા

અ તરાયથી, પ્રતિકૂળતાથી, સાધનનુ દુર્લભપણુ હોનાથી—મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે પણ વર્તમાનમા મોક્ષમાર્ગના વિચ્છેદ છે એમ ચિ તવવુ જોઈતુ નથી "—પાનુ ૫૮૧

(નોધ—મોક્ષમાર્ગના વિચ્છેદ એટલે મોક્ષમાર્ગનુ યથાર્થ નિરૂપણ કરનાર સૂત્ર સિદ્ધાતોના વિચ્છેદ છે એમ ચિ તવવુ નહિ ન ચિ ગોક)

" સિદ્ધાંતના બાધા વિષે એમ સમજવુ કે આપણી બુદ્ધિ ન પહોંચે તેથી તે વચનો અસત્ છે એમ ન કહેવુ, કારણ કે જેને તમે અસત્ કહો છો તે શાસ્ત્રથી જ પ્રથમ તો તમે જીવ, અજીવ એવુ કહેતા શિખ્યા છો અર્થાત્ તે જ શાસ્ત્રોને આધારે જ તમે જે કાઈ જાણો છો તે જાણ્યુ છે.

તો પછી તેને અસત્ કહેવા તે ઉપકારને બદલે દોષ કરના બરાબર ગણાય. વળી શાસ્ત્રના લખનારાઓ પણ વિચારવાન હતા તેથી તે સિદ્ધાત વિષે જાણતા હતા મહાવીર સ્વામી પછી ઘણે વર્ષે લખાણા છે માટે અસત્ કહેવા તે દોષ ગણાય "—પાનુ ૬૮૪

" સૂત્રો અને બીજા પ્રાચીન પ્રાચીન આચાર્યે તદનુસાર રચેલા ઘણા શાસ્ત્રો વિદ્યમાન છે સુવિહિત પુરુષોએ તો હિતકારી મતિથી જ રચ્યા છે કોઈ મતવાદી, હઠવાદી અને શિથિલતાના પોષક પુરુષોએ રચેલા કેટલાક પુસ્તકો સૂત્રથી અથવા જિનાચારથી મળતા ન આવતા હોય અને પ્રયોજનની મર્યાદાથી બાહ્ય હોય તે પુસ્તકોના ઉદાહરણથી પ્રાચીન સુવિહિત આચાર્યોના વચનોને ઉત્થાપવાનો પ્રયત્ન ભવભીરુ મહાત્માઓ કરતા નથી, પણ તેથી ઉપકાર થાય છે એમ જાણી તેનુ બહુમાન કરતા છતા યથાયોગ્ય સદુપયોગ કરે છે " —પાનુ ૫૮૧

" જિનાગમ છે તે ઉપશમ સ્વરૂપ છે ઉપશમ-સ્વરૂપ એવા પુરુષોએ ઉપશમને અર્થે તે પ્રરૂપ્યાં છે તે ઉપશમ આત્માર્થે છે,

અન્ય કોઈ પ્રયોજન અર્થે નથી આત્માર્થમા જો તેનુ આરાધન કરવામા ન આવ્યુ તો તે જિનાગમનુ શ્રવણ, વાચન નિષ્ફળ-રૂપ છે. એ વાર્તા અમને તો નિ.સદેહ યથાર્થ લાગે છે

દુ ખની નિવૃત્તિને સર્વ જીવ ઇચ્છે છે અને દુ ખની નિવૃત્તિ, દુ ખ જેનાથી જન્મ પામે છે એવા રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાન આદિ દોષની નિવૃત્તિ થયા વિના, થવી અ ભવતી નથી

તે રાગાદિ નિવૃત્તિ એક આત્મજ્ઞાન સિવાય બીજા કોઈ પ્રકારે ભૂતકાળમા થઇ નથી, વર્તમાનકાળમા થતી નથી, ભવિષ્યમા થઈ શકે તેમ નથી, એમ સર્વજ્ઞાની પુરુષોને ભાસ્યુ છે માટે તે આત્મજ્ઞાન જીવને પ્રયોજનરૂપ છે

તેનો સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપાય સદ્ગુરુવચનનુ શ્રવણુ કે સત્શાસ્ત્રનુ વિચારવુ એ છે જે કોઈ જીવ દુ ખની નિવૃત્તિ ઇચ્છતો હોય, સર્વથા દુ ખથી મુક્તપણુ તેને પ્રાપ્ત કરવુ હોય તેને એ જ એક માર્ગ આ-રાધ્યા સિવાય અન્ય બીજો કોઈ ઉપાય નથી

માટે જીવે સર્વ પ્રકારના મતમતાતરનો, કુળધર્મનો, લોક સજ્ઞારૂપ ધર્મનો, ઓઘસજ્ઞારૂપ ધર્મનો ઉદાસભાવ ભજી એક આત્મવિચાર કર્તવ્યરૂપ ધર્મ ભજવો યોગ્ય છે." પત્રાક ૩૭૫

"**સૂત્રો, શાસ્ત્રો, ચૌદ પૂર્વનુ જ્ઞાન, મુનિપણુ, શ્રાવકપણુ,** હજારો જાતના સદાચરણ, તપશ્ચર્યા આદિ જે જે સાધનો, જે જે **મહેનતો, જે જે પુરુષાર્થ** કહ્યા છે તે **એક આત્માને ઓળખવા માટે, શોધી કાઢવા માટે, કહ્યા છે.** તે પ્રયત્ન જો આત્માને ઓળખવા માટે, શોધી કાઢવા માટે આત્માને અર્થે થાય તો સફળ છે નહિતર નિષ્ફળ છે **જો કે તેથી બાહ્યફળ થાય પણ ચાર ગતિનો છેદ થાય નહિ."**
—પાનુ ૭૧૬

"સૂત્ર અને સિદ્ધાન એ બે જુદાં છે. સાચવવા માટે સિદ્ધાંતો સૂત્રરૂપી પેટીમાં રાખવામા આવ્યા છે દેશકાળને અનુસરી સૂત્ર રચવામા એટલે ગુથવામાં આવે છે અને તેમા સિદ્ધાનની ગુથણી કરવામાં આવે છે તે સિદ્ધાંતો ગમે તે કાળમાં, ગમે તે ક્ષેત્રમાં ફરતા નથી અથવા ખડિતપણાને પામતા નથી જો તેમ થાય તો તે સિદ્ધાત નથી સિદ્ધાંતો ગમે તે દેશમા, ગમે તે ભાષામા, ગમે તે કાળમાં લખાણા હોય તો પણ અસિદ્ધાતપણાને પામતા નથી."—પાનુ ૭૫૧

"સિદ્ધાંત છે તે પ્રત્યક્ષ છે જ્ઞાનીના અનુભવગમ્યની બાબત છે. તેમાં અનુમાનપણ કામ આવતુ નથી અનુમાન એ તર્કનો વિષય છે અને તર્ક એ આગળ જતા કેટલીકવાર ખોટો પણ પડે પરતુ પ્રત્યક્ષ જે અનુભગમ્ય છે તેમા કાઈપણ ખોટાપણુ સમાતુ નથી જ્યાસુધી અનુભવગમ્ય ન થાય ત્યાસુધી સુપ્રતીતિ રાખવા જરૂર છે અને સુપ્રતીતિ ક્રમે ક્રમે કરી અનુભવગમ્ય છે" —પાનુ ૭૫૧

"સૂત્ર, સિદ્ધાત, શાસ્ત્રો સત્પુરુષના ઉપદેશ વિના ફળતા નથી ફેરફાર જે છે તે વ્યવહાર માર્ગમા છે. મોક્ષમાર્ગ તો ફેરફારવાળો નથી, એક જ છે તે પ્રાપ્ત કરવામાં શિથિલપણુ છે જીવને અમૂર્ચ્છિત કરવો એ જ જરૂરનુ છે" —પાનુ ૭૫૪

દિગબરોએ શ્વે સૂત્રોને અમાન્ય કર્યા છે તે યોગ્ય નથી તે દર્શાવવા શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે લખ્યુ છે કે—

"મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશ" પુસ્તકમા વર્તમાન જિનાગમ કે જે શ્વેતાબર સપ્રદાયને માન્ય છે તેનો નિષેધ કર્યો છે તે કર્તવ્ય નથી વર્તમાન આગમમા અમુક સ્થળો વધારે સંદેહના સ્થાન છે પણ સત્પુરુષની દૃષ્ટિએ જોતા તેનુ નિરાકણ થાય છે માટે ઉપશમ દૃષ્ટિએ તે

આગમો અવલોકન કરવામાં સંશય કર્તવ્ય નથી. "—પત્રાંક ૮૦૭

બીજે ઠેકાણે પણ શ્રીમદે લખ્યું છે કે—

"સિદ્ધાંતનો ઘણો ભાગ વિચ્છેદ ગયો માન થોડા રહેના ભાગ પર સામાન્ય સમજણથી શંકા કરવી યોગ્ય નથી જે શંકા થાય તે વિશેષ જાણનારને પૂછવી ત્યાંથી મનમાનતો ઉત્તર ન મળે તોપણ જિન વચનની શ્રદ્ધા ચળવિચળ કરવી નહિ અનેકાંત શૈલીના સ્વરૂપને વિરલા જાણે છે"

મૂર્તિપૂજા

સંપ્રદાયોના મતભેદનો બીજો મુદ્દો મૂર્તિ પૂજાનો છે તેના સમન્વય માટે હવે વિચાર કરીએ મૂર્તિપૂજા સંબંધી ઉપર આપેલી વિગતો ઉપરથી આપણે સમજી શકીએ છીએ કે—

(૧) ભગવાન મહાવીરના વખતમાં જૈનોમાં મૂર્તિપૂજાનું નામ-નિશાન નહોતું પણ ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી મૂર્તિપૂજા શરૂ થયેલી

(૨) શ્વેતાંબર સૂત્રોમાં ક્યાંય મૂર્તિપૂજાની વાત નથી.

(૩) મૂર્તિપૂજા મોક્ષસાધક નથી

(૪) શરૂઆતમાં મૂર્તિને બદલે પાદ પૂજતા હતા. પછી મૂર્તિ થઈ

(૫) મૂર્તિપૂજા પણ પહેલાં તદ્દન સાદી હતી તેની વિધિમાં વધારો થતા જ ગયા અને વધતા વધતાં આજે શ્વેતાંબરોમાં ખૂબ ખૂબ વધી ગઈ છે તેમજ વસ્ત્રાભૂષણ શણગાર પણ પહેલા નહોતા તે પણ ખૂબ વધી ગયેલ છે તે એટલે સુધી કે સાચું આત્મકલ્યાણ ભૂલી જવાનું છે

પૂજા સબધમા એક દલિલ છે કે શ્રાવકોને વ્યવહારમા ડગલે ને પગલે સાવદ્ય વર્તન કરવુ જ પડે છે તેથી તેમની પૂજનવિધિમાં પણ સાવદ્ય વિધિ-વર્તન હોય તો તેનો વિરોધ કરવો ન જોઈએ

અહિઆ વિચારવાનુ એ છે કે વ્યવહારમા તો જીવન ચલાવવા માટે ન છૂટકે સાવદ્ય વર્તનની છૂટ લેવી પડે છે પરતુ ધર્મના કામમા, પ્રભુપૂજામા તો સાવદ્ય વિધિની છૂટ ન હોય તે જ કલ્યાણકારી ગણાય, માટે પૂજન વિધિ બનતા સુધી તદ્દન નિર્વદ્ય રાખવી એ જ હિતાવહ છે યાદ રાખવુ કે—

अन्यस्थाने कृत पाप, धर्मस्थाने विनश्यति ।
धर्मस्थाने कृत पाप, वज्रलेपो भविष्यति ॥

અન્યસ્થળોએ કરવામા આવેલા પાપો ધર્મસ્થાને (ધર્મારાધનથી) નાશ પામે છે પરતુ ધર્મસ્થાને જ પાપ કરવામાં આવે તો તે વજ્રલેપ સમાન ગાઢ બને છે

પન્યાસશ્રી કલ્યાણવિજયજી મહારાજની લખેલી "જિનપૂજા પદ્ધતિ" પુસ્તિકામા આ વાત વિગતવાર જણાવેલી છે તે જોઈ લેવા વાચકોને વિનતિ છે પરતુ—

મૂર્તિપૂજાના મૂળ બહુ ઊડા ગયેલા છે તેથી તે નાબૂદ કરી શકાય તેમ નથી વળી આજના જમાનામા અજ્ઞાન લોકોને એટલે કે બાળ-જીવોને ધર્મભાવના ટકાવવા માટે દ્રવ્ય અવલબનની જરૂર રહે છે એટલે કે મૂતિ કે જે દ્રવ્ય અવલબન છે તેની જરૂર રહે છે તેથી તેમને માટે મૂર્તિવદન પૂજન આવશ્યક બને છે કારણ કે કાંઈ પણ દ્રવ્યસાધન વિના તેઓ મનને ધર્મભાવનામા કે ધર્માચારમા પ્રવર્તાવી શકતા નથી

"ચમત્કાર ત્યા નમસ્કાર" એ ઉક્તિ મનુષ્યસ્વભાવનુ બરાબર નિરૂપણુ કરે છે એટને કેટલીક મૂર્તિઓમા ચમત્કાર જોઈને પણુ લેકો આકર્ષાય છે અને તેને માનવા પૂજવા લાગે છે

મૂર્તિઓના આ જાતના ચમત્કાર અથવા પ્રભાવ વ્યતર દેવો બતાવે છે મૂર્તિપૂજામા શ્રદ્ધા રાખનારા જે જીવો આયુષ્ય પૂર્ણ કરી વ્યતર દેવગતિમા જાય છે તેઓ તેમની શ્રદ્ધાને અનુસરીને મૂર્તિને પ્રભાવશાળી દેખાડે છે અને મૂર્તિની પૂજા કરે છે

આ રીતે પણુ મૂર્તિ બાળજીવોમાં ધર્મભાવના ટકાવવામા સહાય ભૂત થાય છે તેથી મૂર્તિપૂજા બાળજીવો માટે આવશ્યક બને છે તેથી—

સમન્વય માટે

એમ કરવુ જોઈએ કે મૂર્તિપૂજામાની વિકૃતિઓ કાઢી નાખીને હાલ તુરત સાદી પૂજા રાખવી અને ધીરે ધીરે તદ્દન નાબુદ થાય તેમ કરવુ જેમકે—

(૧) મૂર્તિપૂજા ફક્ત બાળજીવોમા ધર્મભાવના ઉત્પન્ન કરવા તેમજ ટકાવી રાખવા માટે ઉપયોગી છે માટે મૂર્તિપૂજા ફક્ત બાળજીવો માટે જ ઉપયોગી ગણુવી

(૨) બનતા સુધી ફક્ત મૂર્તિના દર્શન કરવા પૂરતી જ જરૂરીઆત ગણુવી પરતુ એમ ન બની શકે તેમ હોય તો એટને કે બાળજીવોને દર્શનની સાથે પૂજા કરવી હોય તો પૂજાની વિધિ એકદમ સાદી અને નિર્વદ્ય રાખવી

(૩) મૂર્તિપૂજા ન કરે અને ન માને તેઓને બાળજીવો કરતાં

(૪) મૂર્તિપૂજા કરતા વ્રતનિયમો વધારે શુભ ફળદાયક છે એમ ભાર દઈને સમજાવવુ

આમ કરવાથી મૂર્તિપૂજક અને અમૂર્તિપૂજક વચ્ચેનુ વૈમનસ્ય નીકળી જશે તેમજ શ્વેતામ્બર દિગમ્બર વચ્ચેનુ મૂર્તિસબધનુ વૈમનસ્ય પણ નીકળી જશે વળી મૂર્તિપૂજનારા બાળજીવો ઊચી કોટિમા આવવા માટે મૂર્તિ પૂજાનો ત્યાગ કરી વ્રત નિયમોમાં વધારે ધ્યાન દેતા થશે, વ્રતનિયમો વધારે પ્રમાણમા આદરતા થશે

સ્થાનકવાસીઓએ આ પ્રમાણે સમજાવવાનો વ્યવહારમાં વધારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે જેથી લોકમાનસ મૂર્તિપૂજાને પ્રધાનતા નહિ આપવા કે છોડી દેવા તૈયાર થાય

શ્વેતામ્બરત્વ દિગમ્બરત્વ

ત્રીજો મતભેદ શ્વેતામ્બરત્વ દિગમ્બરત્વનો છે એટલે કે સાધુના સચેલકત્વ અથવા વસ્ત્રધારણનો અને અચેલકત્વ અથવા વસ્ત્ર રહિત નગ્ન રહેવાનો છે આ સબધમા ઉપર આપેલી હકીકત ઉપરથી આપણે સમજી શકીએ છીએ કે—

(૧) ચોવીશેય તીર્થંકરોનો ધર્મ અચેલક જ હતો અને

(૨) ભગવાન મહાવીરે અચેલકત્વનો જ ઉપદેશ કરેલો હતો

(૩) સાધુની શરીર શક્તિ લક્ષમા લઈને અશક્ત સાધુઓ માટે ઠડીમા ઓઢવાને માટે ભગવાને એક ગરમ અને બે સુતરાઉ વસ્ત્રની છૂટ આપી હતી

(૪) જે સાધુ લજ્જા પરિસહ સહન કરી ન શકે તેના માટે કટિ-

(૫) સચેનક શબ્દ સૂત્રોમા ક્યાય વપરાયનો નથી, કારણ કે સચેલક ધર્મ હતો જ નહિ

(૬) દિગબર સપ્રદાય અચેલત્વને એકાંતિકપણે વળગી રહ્યોં

(૭) શ્વેતામ્બર સપ્રદાય વસ્ત્રાવણની જરૂરીઆતને એકાતિકપણે વળગી રહ્યો

(૮) દિગબર પૂર્વાચાર્યોએ અપવાદ તરીકે વસ્ત્ર ધારણ સ્વીકાર્યું છે તેમજ દિગબર સાધુઓમા પણ શિથિલતા આવી ગઈ છે તે સ્વીકાર્યું છે

(૯) કાળક્રમે શ્વેતામ્બરોના વસ્ત્રપરિગ્રહ અસાધારણરીતે વધી ગયો છે

(૧૦) જિનકલ્પી સ્થવિરકલ્પી શબ્દો અચેલક સચેલકને બદલે નવા મૂકવામા આવ્યા છે

તો પછી—

સમન્વય માટે

આપણે નીચે પ્રમાણે વિચારવુ જોઈએ

(૧) કર્મના ક્ષય માટે સયમ લેવામાં આવે છે અને તપ કરવામાં આવે છે તપ–સયમનુ સાધન શરીર છે અને તેનો આધાર મનના ભાવ અને શરીરની શક્તિ ઉપર છે

(૨) તીર્થંકર ભગવાને શરીરશક્તિ લક્ષમાં લઈને નિર્ગ્રંથને ઓઢવાના વસ્ત્ર રાખવાની છૂટ આપી હતી તેમજ લજ્જા ઢાકવા માટે કટિબંધ–લગોટની છૂટ આપી હતી

(૩) ભાવ તો નગ્નતાના હોવા છતા લાચારીએ કેટલાક નિર્ગ્રંથોને

એટલી છૂટ લેવી પડતી હતી

(૪) વસ્ત્રની છૂટ સયમ—આત્મકલ્યાણમા સહાયક થવા માટે છે કારણ કે અશક્ત સાધુને તેટલી છૂટ ન હોય તો આર્તરૌદ્ર ધ્યાન થવાનો અને તેથી આત્મ કલ્યાણ બગડવાનો સભવ છે

(૫) અત્યાર સામાજિક પરિસ્થિતિ એવી છે કે નગ્ન રહી શકાય તેમ નથી રાજ્ય પણ નગ્ન માણસને રસ્તામા ફરવા દીએ નહિ માટે વસ્ત્રની જરૂર છે

(૬) અઢી હજાર વર્ષ પહેલાના કરતાં અત્યારે માણસના શરીરની શક્તિ ઘણીજ ઘટી ગઈ છે શરીર ઘણાં જ નબળાં થઈ ગયાં છે

(૭) નગ્ન સાધુને વદન કરવા માટે જતા સ્ત્રીઓને તો ઘણો જ સકોચ થશે નગ્ન સાધુને પોતાને સ્ત્રીને જોઇને વિકાર ન થાય તોપણ નગ્ન સાધુને જોઇને સ્ત્રીમા વિકાર ઉત્પન્ન થવાનો સભવ છે અને તેમ થાય તો તે નગ્નતાને દોષ લાગ્યો ગણાય

માટે અત્યારે

(૧) સાધુના બે વર્ગ કરવા—અચેલક અને સચેલક

અચેલક—નગ્ન રહે, મદિર ઉપાશ્રયમા એકાતમા રહે, અત્યારે દિગબર આમ્નાયમા પળાતા નિયમો પાળે પણ બહાર નીકળે ત્યારે કટિબધ-લગોટ ધારણ કરે

સચેલક—અત્યારના સ્થાનકવાસી તથા શ્વે મૂર્તિપૂજક સાધુઓમાં જુદી જુદી જાતનો શિથિલાચાર, પરિગ્રહ

છૂટ કરાવવી અને અત્યારની પરિસ્થિતિને અનુકૂળ નિયમો બાંધી શિથિલના પરિગ્રહને કાબુમા લાવવા અને ઉત્તરોત્તર શિથિલતા પરિગ્રહ ઘટતા જઈ અંતે તદ્દન નાબુદ થાય તેવા નિયમો બનાવવા અને તે નિયમો સખ્તાઈથી પળાવવા

(૨) સચેલક સાધુને માટે દીક્ષાના પચ્ચખ્ખાણુમા તેમની છૂટ પ્રમાણેનો આગાર રાખવો

આજના સજોગાનુસાર અનિવાર્ય હોય તેની જ છૂટ આપવી પરતુ નવીકોઈએ પચ્ચખ્ખાણુ લીધા પછી અણુઘટતી છૂટ લઈ લેવાય અને તેથી અતિચાર લાગે કે વ્રત ભગ થાય તેમ કરવુ યોગ્ય નથી

સચેલક સાધુ કરતા અચેલક સાધુ ઉચ્ચ કોટિના ગણાય તે સમજી શકાય તેવુ છે નગ્નતામા સયમનપની ઉત્કૃષ્ટતા છે તે સૌ કોઈ સમજે છે

ભગવાનના વખતમા અત્યારના કરતા ઘણી વધારે સારી શરીર શક્તિ હતી છતા પણુ ભગવાને ત્રણ વસ્રની છૂટ આપી હતી તો અત્યારની ઘણી ઘટી ગયેલી શક્તિ જોઈને દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ અનુસાર યોગ્ય છૂટ લેવામા જરા પણ આજ્ઞા બહાર જવા જેવુ થતુ નથી કારણકે મુખ્ય હેતુ તો સયમના નિભાવ માટે શરીરને નિભાવવાનો છે

પરતુ જેનામા પરિગ્રહનો ભાવ દેખાય તેને આજ્ઞા બહાર ગણવો

દિગબરના અગીઆરમી શ્રાવક પ્રતિમા ધારી શ્રાવકના બે પ્રકાર છે તેવી રીતે સાધુના પણુ ઉપર પ્રમાણે બે પ્રકાર રાખવામા ખાસ કાંઈ આપત્તિ જેવુ દેખાતુ નથી

૫. સ્રી મુક્તિ.

ચોથો મુદ્દો સ્રીમુક્તિનો છે દિગબર સપ્રદાયના માન્ય ધર્

ખડાગમ પ્રમાણે સ્રીમુક્તિ સિદ્ધ થાય છે જ એટલે દિગબરો તે માન્ય રાખે એજ આજ્ઞાનુસાર ગણાય, તેમાં સમન્વય કરવા જેવુ રહેતુ જ નથી

મતાગ્રહનો દોષ એ એક એવો ભયકર દોષ છે કે સાચી વસ્તુના પ્રત્યક્ષ પૂરાવા મળવા છતા મતાગ્રહી આત્મા સાચી વાત માનવા તૈયાર થતો નથી, જેમ દિગબરો 'સજદ' શબ્દથી સ્રી મુક્તિ સાબિત થતી હોવા છતા તે સ્વીકારવા તૈયાર નથી તેમ સૂત્રોમા મૂર્તિપૂજનનુ વિધાન ન હોવા છતા મૂર્તિપૂજક બધુઓ પણ પોતાના મતાગ્રહમાં એ સાચી વસ્તુના પ્રત્યક્ષ પૂરાવાને પણ ગ્રહણ કરતા નથી. એ પણ એટલુ જ શોચનીય છે. પરતુ હવે એ બન્ને એ જાતનો મતાગ્રહ તજી દે. એ ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

મે તો મારી સામાન્ય બુદ્ધિથી એકતા–સમન્વય માટેના માગ વિચારો ટુ કામા જણાવ્યા છે વિદ્વાનોને આ સબધમાં ઉહાપોહ કરવા મારી વિનતિ છે કે જેથી તેઓ સમન્વયથી એકતા સાધવાનુ પુન્ય હાસલ કરી શકે ધાર્મિક પત્રો પણ આ સબધમાં તેમના વિચારો દર્શાવે એમ હુ ઇચ્છુ છુ

આ સબધમા જરૂર પૂરતી થોડીક ઐતિહાસિક હકીકત તથા વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો આ પુસ્તકના બીજા ભાગમા આવેલ છે

પ્રકરણ સાતમું

પર્યુષણપર્વનો સમન્વય

*

લેખક:

શ્રી નગીનદાસ ગિરધરલાલ શેઠ

*

શ્વેતામ્બર જૈનોમાં સૌથી મોટું પર્વ પર્યુષણ પર્વ મનાય છે ત્યારે દિગંબર જૈનોમાં સૌથી મોટું પર્વ દશ લક્ષણધર્મ કહેવાય છે

પર્યુષણ પર્વ શ્રાવણ વદ તેરસથી શરૂ થઈ ભાદરવા શુદ પાંચમે પૂરૂ થાય છે દશ લક્ષણધર્મ પર્વ ભાદરવા શુદ પાંચમથી શરૂ થઈ ભાદરવા શુદ ચૌદમે પૂર્ણ થાય છે એટલે પર્યુષણ પર્વ આઠ દિવસનું છે ત્યારે દશ લક્ષણધર્મ પર્વ દશ દિવસનું છે

શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈનો પહેલા તો પર્યુષણ પર્વ શ્રાવણ વદ તેરસથી જ શરૂ કરતા હતા પરંતુ કાલકાચાર્યના પ્રસંગ પછી તેમણે

શ્રાવણ વદ બારસથી શરૂ કરી ભાદરવા શુદ ચોથે પૂરા કરવાનુ રાખ્યુ છે ત્યારે સ્થાનકવાસીઓ સૂત્રાનુસાર જ પર્વ માને છે

આમ પર્વના દિવસો ત્રણે ફિરકામા જુદાજુદા હોવા છતાં તેનુ મૂળ ઉત્પત્તિ કારણ તો એક જ છે. બન્ને પર્વમાં મુખ્ય દિવસ તો સવત્સરી પર્વ છે સવત્સરી પર્વ એ ક્ષમાપનાનો દિવસ છે અને સવત્સરીના દિવસની ઉત્પત્તિનુ કારણ સર્વ જૈન સપ્રદાયોમા એક જ અને એકસરખુ મનાય છે

અવસર્પિણીનો છઠ્ઠો આરો બેસતા સવર્તકસહારક પવનથી જે ભયકર નાશ પૃથ્વી ઉપર વર્તી રહે છે તેને ઘણાએ પ્રલય કહે છે તે પ્રલય ઉત્સર્પિણી કાળના પહેલા આરાના અત સુધી રહે છે તે પછી અષાડ વદી એકમે ઉત્સર્પિણીનો બીજો આરો બેસે છે એટલે પ્રલયકાળ પૂરો થાય છે, ત્યારે ભરતક્ષેત્રમા પાચ પ્રકારના મેઘની વૃષ્ટિ થાય છે

દરેક પ્રકારનો મેઘ એક એક સપ્તાહ રહે છે અને તેની વચમા બીજા તથા ચોથા વરસાદ પછી એક એક સપ્તાહ એટલે એકદર બે સપ્તાહ ઉઘાડ રહે છે પાચ સપ્તાહ વરસાદના અને બે સપ્તાહ ઉઘાડના મળીને સાત સપ્તાહના ઓગણપચાસ દિવસ થાય છે અને તે પછીના પચાસમે દિવસે સવત્સરી પર્વ મનાય છે

શ્વેતામ્બર દિગબર બન્ને ફિરકાના જૈનોને પચાસમો દિવસ સવત્સરી તરીકે માન્ય છે પણ ફરક એ છે કે શ્વેતામ્બરો પર્વના બીજા દિવસો સવત્સરી પહેલાના સાત દિવસથી શરૂ કરે છે ત્યારે દિગબરો સવત્સરીના દિવસથી શરૂ કરી દશ દિવસ પર્વ મનાવે છે તેમા પણ હવે શ્વે મૂર્તિપૂજકો સવત્સરીનો દિવસ એક દિવસ વહેલો એટલે ભાદરવા શુદ ચોથનો મનાવે છે

આ પ્રમાણે ત્રણ જુદી જુદી માન્યતા છે તેનો સમન્વય નીચે પ્રમાણે જુદી જુદી રીતે થઈ શકે

(૧) સંવત્સરીનો દિવસ-જિનાજ્ઞા ભાદરવા શુદ પાચમની સંવત્સરી કરવાની છે જ્યારે મૂર્તિપૂજકોએ ભગવાન કરતાં ગુરુને મહત્ત્વ આપીને ભાદરવા શુદ ચોથ ઠરાવી છે, પરંતુ ભગવાન કરતાં ગુરુ વિશેષ હોઈ ન શકે ગુરુ પણ ભગવાનની આજ્ઞાને આધીન છે વળી કાલકાચાર્યનું ચોથની સંવત્સરી કરવાનું ફરમાન હંમેશને માટે નહોતું, પરંતુ એક જ વર્ષને માટે ખાસ કારણને લઈને કર્યું હતું, તો હવે જિન ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર ભાદરવા શુદ પાચમની સંવત્સરીનો શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈનો સ્વીકાર કરે તો તેમની સાચી આરાધકતા ગણાય. ભગવાન કરતા ગુરુને મહત્ત્વ આપવું એ ભગવાનની મહાઆશાતના છે અને તે વિરાધકતા છે

(૨) બીજો ફરક પર્વ ક્યારે શરૂ કરવા તેનો છે સૂત્ર પ્રમાણે પાચમા વરસાદનો છેલ્લો દિવસ ઓગણપચાસમો છે, તેથી પચાસમા દિવસની સંવત્સરી ગણવામાં આવી છે સંવત્સરીના આગલા દિવસો વરસાદના છે વરસાદના દિવસોમા પર્વ ઉજવાય કે ધર્મધ્યાન કરવામા આવે તે મુશ્કેલીભર્યું ગણાય જેમ વરસાદના દિવસ છોડીને પછી જ સંવત્સરી ઠરાવવામાં આવી છે તે જ પ્રમાણે વરસાદના દિવસો છોડીને પછી જ પર્વના દિવસો ઠરાવવામા આવે તો તે વધારે યોગ્ય ગણાય, છતાં સૂત્ર શાસ્ત્રમા પર્યુષણ પર્વ શ્રાવણ વદ તેરસથી જ શરૂ કરવાની આજ્ઞા છે એમ કોઈ સૂત્ર શોધી બતાવે તો તે પ્રમાણે વિચાર કરવો જોઈએ પણ સૂત્રમા તેવી આજ્ઞા ન હોય તો વરસાદના ઉપર પ્રમાણેના હિસાબે તો ભાદરવા શુદ પાચમથી જ પર્યુષણ પર્વ જો શરૂ કરવામા આવે તો તે વધારે યોગ્ય ગણી શકાય.

(૩) ક્ષમાપનાનો દિવસ-શ્વેતાંબરો સંવત્સરીને ક્ષમાપનાનો દિવસ

ગણે છે ત્યારે દિગંબરો સંવત્સરીના દિવસને બદલે પૂર્ણિમાને ક્ષમાપનાનો દિવસ ગણે છે અને એમ છતા પણ દિગંબરો સંવત્સરીના દિવસે એટલે પાંચમે ક્ષમા ગુણ ઉપર જ પ્રવચન કરે છે એટલે તેમનામાં ક્ષમાના પ્રવચન અને ક્ષમાપનાના દિવસમાં ફરક આવે છે

એક વિચાર એમ છે કે ક્ષમાપના પર્વની શરૂઆતમાં થઇ જાય તો બધાના મન હલકા થઈ જાય, કોઇને કોઇની સામે વેરવિરોધ રહે નહિ અને તે પછી તપ ધર્મની આરાધના વિશેષ શાંતિથી થઈ શકે.

આ વિચાર પણ ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવો છે અને દિગંબરો જ્યારે પાંચમથી ક્ષમાનું પ્રવચન શરૂ કરે છે ત્યારે તેમણે તો પાંચમનો દિવસ ક્ષમાપનાના દિવસ તરીકે અપનાવવો જોઈએ.

તો પછી સર્વ જૈનો એકી સાથે ભાદરવા શુદ પાંચમે ક્ષમાપના કરી શકે એ એક ઉત્તમ મંગળકારી ગોઠવણ કહેવાય

(૪) પર્વના દિવસ આઠ કે દશ તેનો વિચાર પણ કરવો જોઈએ શ્વેતાંબરો જો, ઉપર વિચારણા કરી તે પ્રમાણે ભાદરવા શુદ પાંચમથી પર્યુષણ પર્વ શરૂ કરે તો આઠ દિવસનું પર્વ રાખે કે દશ દિવસનું તે બહુ મહત્ત્વનો ફરક બનશે નહિ આઠ દિવસનો આગ્રહ હોય તો દિગંબર કરતા શ્વેતાંબરો બે દિવસ વહેલું પૂર્ણ કરી શકે નહિતર ધર્મારાધન બે દિવસ વધારે થાય તો તેમા આત્મિક લાભ વધારે છે અને નુકસાન કંઈ નથી

સૂત્ર પ્રમાણે તો પર્યુષણ પર્વ એક દિવસનું જ છે પરંતુ શ્રી જીવાભિગમ સૂત્રમા નંદીશ્વરદ્વીપનું વર્ણન છે ત્યા કહેલ છે કે ત્યા દેવો આઠ દિવસ પર્વો ઉજવે છે તે અનુસાર શ્વેતાંબરોએ

પર્વના આઠ દિવસ રાખ્યા હોય એમ લાગે છે ત્યારે દિગબરોના દશ દિવસ માટે કોઈ શાસ્ત્રીય આધાર નથી

(૫) **પર્વારાધનની રીત**–પર્વના આરાધનની રીતમા પણ શ્વેતાંબરો દિગબરોમાં ફરક છે તેમ સ્થાનકવાસીઓમા પણ ફરક છે સ્થાનકવાસીઓમા પણ જુદા જુદા પ્રાતમાં જુદી જુદી રીત છે

દિગબરો પર્વના દશ દિવસ મનાવે છે અને દશ લક્ષણ ધર્મના દશ પ્રકારોમાંના એકેક પ્રકારનો એકેક દિવસ મનાવે છે એટલે કે તે તે દિવસે તે તે પ્રસગના ધર્મનુ પ્રવચન થાય છે ત્યારે શ્વેતાબરોમાં જુદી જુદી પ્રથાઓ છે, કલ્પસૂત્ર વચાય છે, મહાવીર જન્મ ઉજવાય છે વગેરે અનેક રીતે ધર્મારાધન થાય છે

કોઈપણ રીતનુ કે કોઈપણ જાતનુ ધર્મારાધન લાભકારક જ છે, પરતુ સઘળા જ જૈનો એક દિવસે એક જ જાતનુ ધર્મારાધન કરે તો તે વિશેષ પ્રભાવશાળી ગણાય. સર્વ જૈનો એકરૂપ છે તેનો તાદૃશ ચિતાર ખડો થાય.

દશ લક્ષણ ધર્મના દરેક ગુણ ધર્મનુ એકેક દિવસ પ્રવચન કરવા ઉપરાત શ્વેતાબર મૂર્તિપૂજક તથા સ્થાનકવાસીની રીત પ્રમાણે કલ્પસૂત્ર વગેરેના પ્રવચનો ઉપરના દિવસોમાં સાથે સાથે જ ગોઠવી શકાય. રથયાત્રા વરઘોડા પણ શ્વેતાબર દિગબરના એક સાથે અને એક જ દિવસે ગોઠવી શકાય સ્થાનકવાસીઓ પણ તેમાં તેમની ઈચ્છા મુજબ ભાગ લઈ શકે તપસ્વીઓના વરઘોડા પણ તે પ્રમાણે એક સાથે એક જ દિવસે ગોઠવી શકાય અને એકતાના સ્વરૂપને મૂર્તિમત કરી શકાય

પર્વનુ નામ અનુકૂળ પડે તે માટે "દશ લક્ષણ પર્યુષણ પર્વ" એમ રાખી શકાય અને ભાદરવા શુદ્ધ પાચમને સવત્સરી પર્વ અથવા સવત્સરીનો દિવસ કહી શકાય.

ઉપરની કોઈપણ વિચારણા ઉપર ધ્યાન આપવામા ન આવે અને પોતપોતાનો આગ્રહ પકડી રાખવામાં આવે તો ભારત જૈન મહામંડળે જે શ્રાવણ વદ બારસથી ભાદરવા શુદ ચૌદસ સુધીનું પર્વ ગણવાની સૂચના કરી છે તે પણ કાંઈ ખોટી નથી તેમાં સૌ સૌને પોતપોતાની ચાલુ પ્રણાલિકા પ્રમાણે ધર્મારાધન કરવાની છૂટ છે પણ તે ઉપરાંત પર્વના દિવસ વધારવા જેટલો ફેરફાર છે પોતાની ચાલુ રીતમાં જો કોઈ કંઈપણ ફેરફાર ન કરવા ઇચ્છે તો તે પ્રમાણે પર્વના દિવસ વધારે ગણવામાં કાંઈ નુકસાન નથી

જૈન ધર્મ અને એકતા

ભાગ બીજો

સૈદ્ધાંતિક અને
ઐતિહાસિક
હકીકતો અને
સૂચનાઓ

આ બીજા ભાગમાં આપેલા લેખો

પ્રકરણ

૧

સિદ્ધના પ્રકારો

સંકલિત કરી લખનાર

શ્રી નગીનદાસ ગિરધરલાલ શેઠ

*

અન્યલિંગ સિદ્ધ વગેરેનું વિવેચન

*

શાસ્ત્રોમા સિદ્ધ ભગવતના પદર ભેદો બતાવ્યા છે તેમાં ત્રણ પ્રકારે બે બે ભેદો અને ત્રણ પ્રકારે ત્રણ ત્રણ ભેદો મળી સિદ્ધના નીચે પ્રમાણે પદર ભેદો થાય છે

સિદ્ધ પર્યાય પ્રાપ્ત થયા પછી તો એ સિદ્ધ ભગવતોમા કોઈપણ પ્રકારનો ભેદ નથી પદર ભેદો વર્ણવ્યા છે તે તો સિદ્ધપણુ પ્રાપ્ત થવા અગાઉની અવસ્થાને લક્ષમાં રાખીને કહેવાયા છે

પહેલા બે ભેદ—(૧) જિન સિદ્ધ અને (૨) અજિન સિદ્ધ
મોક્ષે જનાર આત્મા તીર્થંકરપદ ભોગવીને મોક્ષે ગયેલ છે કે સામાન્ય કેવળી થઈને ગયેલ છે એ અપેક્ષાએ આ બે ભેદ છે

બીજા બે ભેદ—(૩) તીર્થસિદ્ધ અને (૪) અતીર્થસિદ્ધ
મોક્ષે જનાર આત્મા તીર્થની, શાસનની સ્થાપના થયા અગાઉ મોક્ષે ગયેલ છે કે તીર્થની સ્થાપના થયા પછી મોક્ષે ગયા છે એ અપેક્ષાએ આ બે ભેદ છે

ત્રીજા બે ભેદ.—(૫) એક સિદ્ધ અને (૬) અનેક સિદ્ધ
મોક્ષે જવાના સમયે આત્મા એકલો મોક્ષે ગયો કે અનેક આત્માઓની સાથે મોક્ષે ગયો એ અપેક્ષાએ આ બે ભેદ છે

પહેલા ત્રણ ભેદ—(૭) સ્ત્રીલિંગ સિદ્ધ, (૮) પુરુષલિંગ સિદ્ધ અને (૯) નપુસકલિંગ સિદ્ધ

મોક્ષે જતી વખતે શરીરનો આકાર સ્ત્રીનો હતો, પુરુષનો હતો કે નપુસકનો હતો એ અપેક્ષાએ આ ત્રણ ભેદ છે

બીજા ત્રણ ભેદ—(૧૦) સ્વલિંગ સિદ્ધ, (૧૧) અન્ય લિંગ સિદ્ધ અને (૧૨) ગૃહિલિંગ સિદ્ધ

મોક્ષે જતી વખતે જૈન સાધુનો વેષ હતો, અન્ય દર્શનના સાધુનો વેષ હતો કે ગૃહસ્થનો વેષ હતો એ અપેક્ષાએ આ ત્રણ ભેદો છે

ત્રીજા ત્રણ ભેદ—(૧૩) સ્વયંબુદ્ધ સિદ્ધ, (૧૪) પ્રત્યેકબુદ્ધ સિદ્ધ અને (૧૫) બુદ્ધબોધિત સિદ્ધ

મોક્ષના અસાધારણ કારણસ્વરૂપ સંયમ ગ્રહણ કરવાના પરિણામ આપોઆપ થયા, કોઈ વૈરાગ્યજનક નિમિત્ત દેખીને

થયા કે તીર્થંકર આદિ કોઈનો ઉપદેશ સાંભળીને સયમના પરિણામ થયા એ અપેક્ષાએ ત્રણ ભેદ

આમ જુદી જુદી પૂર્વાવસ્થાની અપેક્ષાએ સિદ્ધ ભગવતના ભેદો સમજવાના છે અને તેમા પણ ખરી રીતે તો એ અથવા ત્રણ ભેદોમા જ સર્વસિદ્ધ ભગવંતોનો સમાવેશ થાય છે

અનતા સિદ્ધ ભગવતોમાથી કેટલાક જિનસિદ્ધ હોય અને કેટલાક અજિન સિદ્ધ હોય, અથવા એ અનતા સિદ્ધોમાથી કેટલાક તીર્થ સિદ્ધ હોય અને કેટલાક અતીર્થ સિદ્ધ હોય, અથવા એ અનતા સિદ્ધોમાથી કેટલાક એક સિદ્ધ હોય અને કેટલાક અનેક સિદ્ધ હોય, પણ જુદી જુદી અપેક્ષાએ કરેલા આ બન્ને ભેદોથી બીજા કોઈ ભેદ વાળા સિદ્ધ ભગવંતો નથી

એ જ પ્રમાણે ત્રણ ત્રણ ભેદોમાં પણ વિશેષ ચોથા કોઈ ભેદ-વાળા સિદ્ધ ભગવંતો નથી

વર્તમાન સિદ્ધ પર્યાયની અપેક્ષાએ એ સિદ્ધ પરમાત્મામા કોઈ ભેદ જ નથી, ભેદ પાડનાર કર્મનો આત્મા સાથે સયોગ હોય ત્યારે જ ભેદ પડે આત્મસ્વરૂપની અપેક્ષાએ સર્વ સિદ્ધો એક સરખા છે

પૂર્વાવસ્થાની અપેક્ષાએ જે ભેદો પાડવામાં આવેલ છે તેમા પણ ઘણુ મહત્વ છે જૈન દર્શનની વિશાળતાનુ એ ભેદોથી ભાન થાય છે

શરીરની આકૃતિ સ્ત્રીની હોય, પુરુષની હોય કે નપુસકની હોય પણ આત્માનો મોક્ષને લાયક સ્વભાવ દશાનો પુરુષાર્થ જો જાગે તો મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવામાં શરીરની આકૃતિ બાધક નથી બની આકૃતિથી પુરુષ કે સ્ત્રી કે નપુસક મોક્ષનો અધિકારી હોઈ શકે છે

તેજ પ્રમાણે શરીર ઉપર વેષ જૈન સાધુનો હોય, જિનકુલ નગ્નાવસ્થા હોય અથવા વસ્ત્ર હોય કે ગૃહસ્થનો વેષ હોય તોપણ બાહ્યવેષ

મુક્તિમા બાધક થતો નથી

બાહ્ય વેષ ગમે તે હોય પણ ભાવથી જેને જૈન દર્શન પરિણમે તે આત્મા મુક્તિનો અધિકારી છે

આમ પદર ભેદે સિદ્ધ કહ્યા કારણ કે રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાન જેના ગયા તેનુ ગમે તે વેષે, ગમે તે જગ્યાએ અને ગમે તે લિંગે કલ્યાણ થાય છે

આવી સુદર અનેકાતવાદની વાતો આ ભેદોમાંથી જાણવાની મળે છે.

શ્વેતામ્બર તથા દિગમ્બર માન્ય—

તત્ત્વાર્થ સૂત્રમા

બાર બાબતો વડે સિદ્ધની વિશેષ વિચારણા કરી છે તે આ પ્રમાણે—

ક્ષેત્ર, કાળ, ગતિ, લિંગ, તીર્થ, ચારિત્ર, પ્રત્યેક બુદ્ધ બોધિત, જ્ઞાન, અવગાહના, અતર, સખ્યા અને અલ્પ બહુત્વ એ બાર બાબતો વડે સિદ્ધ જીવો ચિતવવા (છેલ્લુ સૂત્ર)

ટીકાકારનુ વિવરણ

સિદ્ધ થયા પછી સિદ્ધના જીવોમા કોઈ ખાસ પ્રકારનો ભેદ નથી હોતો, પરતુ ભૂતકાળની દૃષ્ટિએ તેઓના ભેદ વિચારી શકાય અને તે દરેક બાબતમા યથાસભવ ભૂત અને વર્તમાન દૃષ્ટિ લાગુ પાડીને જ વિચારણા કરવી

૧ ક્ષેત્ર—એટલે સ્થાન જગ્યા વર્તમાન ભાવની દૃષ્ટિએ બધાને સિદ્ધ થવાનુ સ્થાન એક જ સિદ્ધક્ષેત્ર અર્થાત્ આત્મપ્રદેશ અથવા આકાશ પ્રદેશ છે

ભૂત ભાવની દૃષ્ટિએ એક જ સ્થાન નથી કારણ કે જન્મ દૃષ્ટિએ ૫દર કર્મ ભૂમિમાંથી સિદ્ધ થનાર હોય છે અને સહરણ દૃષ્ટિએ સમગ્ર માનુષ ક્ષેત્રમાથી સિદ્ધિ મેળવી શકાય છે

૨ કાળ—અવસર્પિણી આદિ લૌકિકકાળ વર્તમાન દૃષ્ટિએ સિદ્ધ થવાનુ કોઈ લૌકિક કાળચક્ર નથી અને એક જ સમયમાં સિદ્ધ થવાય છે

ભૂતદૃષ્ટિએ જન્મની અપેક્ષાએ અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી અને અનવસર્પિણી, અનુત્સર્પિણીમાં જન્મેલો સિદ્ધ થાય છે

એજ રીતે સહરણની અપેક્ષાએ ઉક્ત બધા કાળમાં સિદ્ધ થાય છે.

૩ ગતિ—વર્તમાન દૃષ્ટિએ સિદ્ધ ગતિમા જ સિદ્ધ થવાય છે

ભૂત દૃષ્ટિએ જો છેલ્લો ભવ લઈ વિચારીએ તો મનુષ્ય ગતિમાથી અને છેલ્લાના પહેલાનો ભવ લઈ વિચારીએ તો ચારે ગતિમાંથી સિદ્ધ થાય છે

૪ લિંગ—એટલે વેદ અને ચિન્હ પહેલા એટલે વેદ અર્થ પ્રમાણે વર્તમાન દૃષ્ટિએ અવેદ જ સિદ્ધ થાય છે બીજા લિંગ એટલે ચિન્હ અર્થ પ્રમાણે વર્તમાન દૃષ્ટિએ અલિંગ જ સિદ્ધ થાય છે

ભૂત દૃષ્ટિએ જો ભાવલિંગ—આંતરિક યોગ્યતા—લઈને વિચારીએ તો સ્વલિંગે એટલે વીતરાગપણે જ સિદ્ધ થાય છે

અને દ્રવ્યલિંગ એટલે બાહ્ય વેશ લઈ વિચારીએ તો સ્વલિંગ એટલે જૈન લિંગ, પર લિંગ, એટલે જૈનેતર પથનુ લિંગ

અને ગૃહસ્થ લિંગ એમ ત્રણે લિંગે સિદ્ધ થાય છે અને દ્રવ્ય લિંગ એટલે બાહ્ય આકારથી વિચારીએ તો પુરુષ, સ્ત્રી અને નપુંસક એ ત્રણ વેદ સિદ્ધ થાય છે

૫ તીર્થ - કોઈ તીર્થંકર રૂપે અને કોઈ અતીર્થંકર રૂપે સિદ્ધ થાય છે અતીર્થંકરમાં કોઈ તીર્થ ચાલુ હોય ત્યારે અને કોઈ તીર્થ ચાલુ ન હોય ત્યારે પણ સિદ્ધ થાય છે

૬ ચારિત્ર—વર્તમાન દૃષ્ટિએ સિદ્ધ થનાર ચારિત્રી કે અચારિત્રી નથી હોતો

ભૂત દૃષ્ટિએ જો છેલ્લો સમય લઈએ તો યથાખ્યાત ચારિત્રથી સિદ્ધ થાય છે અને તે પહેલાંનો સમય લઈએ તો ત્રણ ચાર અને પાંચેય ચારિત્રથી સિદ્ધ થાય છે તે આ પ્રમાણે—

(૧) સામાયિક, (૨) સૂક્ષ્મ સંપરાય અને (૩) યથાખ્યાત એ ત્રણ તથા (૧) છેદોપસ્થાપનીય, (૨) સૂક્ષ્મ સંપરાય અને (૩) યથાખ્યાત એ ત્રણ

(૧) સામાયિક, (૨) પરિહાર વિશુદ્ધિ, (૩) સૂક્ષ્મ સંપરાય અને (૪) યથાખ્યાત એ ચાર

(૧) સામાયિક, (૨) છેદોપસ્થાપનીય, (૩) પરિહાર વિશુદ્ધિ (૪) સૂક્ષ્મ સંપરાય અને (૫) યથાખ્યાત એ પાંચ

૭ પ્રત્યેક બુદ્ધ બોધિત—એટલે પ્રત્યેક બોધિત અને બુદ્ધ બોધિત બને સિદ્ધ થાય છે

જે કોઈના ઉપદેશ વિના પોતાની જ્ઞાન શક્તિથી જ બોધ પામી સિદ્ધ થાય છે તે સ્વયંબુદ્ધ બે પ્રકારના છે—એક અરિહંત અને બીજા અરિહંતથી ભિન્ન જેઓ કોઈ એક જ

બાહ્ય નિમિત્તથી વૈરાગ્ય અને જ્ઞાન પામી સિદ્ધ થાય છે એને પ્રત્યેક બોધિત કહેવાય છે

જેઓ બીજા જ્ઞાની દ્વારા ઉપદેશ પામી સિદ્ધ થાય છે તે બુદ્ધ બોધિત

૮ જ્ઞાન—વર્તમાન દૃષ્ટિએ ફક્ત કેવળજ્ઞાનવાળો જ સિદ્ધ થાય છે

ભૂત દૃષ્ટિએ બે, ત્રણ કે ચાર જ્ઞાનવાળો સિદ્ધ થાય છે બે એટલે મતિશ્રુત, ત્રણ એટલે મતિ, શ્રુત અને અવધિ અથવા મતિ શ્રુત અને મન.પર્યવ ચાર એટલે મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મન પર્યવ

૯ અવગાહના—ઉચાઈ જઘન્ય પૃથકત્વ હીન સાત હાથ અને ઉત્કૃષ્ટ પાચસો ધનુષ ઉપર ધનુષ પૃથક્ત્વ જેટલી અવગાહનામાથી સિદ્ધ થાય છે આ ભૂતદૃષ્ટિએ કહ્યુ

વર્તમાન દૃષ્ટિએ જે અવગાહનામાથી સિદ્ધ થયા હોય તે જ બે તૃતીયાશ અવગાહના કહેવી

૧૦ અતર—કોઈપણ એક સિદ્ધ થયા પછી લાગતા જ જ્યારે બીજા સિદ્ધ થાય છે ત્યારે તે નિરતર સિદ્ધ કહેવાય છે જઘન્ય બે સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ સમય સુધી નિરતર સિદ્ધ થાને છે

જ્યારે કોઈની સિદ્ધિ પછી અમુક વખત થયા બાદ જ સિદ્ધ થાય ત્યારે સાતરે સિદ્ધ કહેવાય છે બને વચ્ચેની સિદ્ધિનુ અતર જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ ૭ માસનુ હોય છે

૧૧ સખ્યા—એક સમયમા જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ એકસો આઠ સિદ્ધ થાય છે

૧૨, અલ્પ બહુત્વ—ઓછા વધતાપણુ ક્ષેત્ર આદિ જે અગિયાર

બાબતોનો ઉપર વિચાર કરવામાં આવ્યો છે તે દરેક બાબતમાં સભવતા ભેદોનુ અદરોઅદર ઓછા વધતાપણુ વિચારવુ તે અલ્પ બહુત્વ વિચારણા

જેમકે—ક્ષેત્ર સિદ્ધમા સહરણ કરતા જન્મ સિદ્ધ સખ્યાતગુણા હોય છે તેમજ ઊર્ધ્વલોક સિદ્ધ સૌથી થોડા હોય છે અધોલોક સિદ્ધ તેથી સખ્યાતગુણા અને તિર્યગ્લોક સિદ્ધ તેથી સખ્યાતગુણા હોય છે સમુદ્ર સિદ્ધ સૌથી થોડા હોય છે અને દ્વીપ સિદ્ધ તેથી સખ્યાતગુણા હોય છે

આ રીતે કાળ આદિ દરેક બાબતમા અલ્પ બહુત્વનો વિચાર કરવો

સ્ત્રીલિગ સિદ્ધ સબધમા આગના લેખમા પૂરતુ લખાઈ ગયુ છે તેથી તે વિષે અહિ કાંઈ લખવાનુ રહેતુ નથી તેથી અન્ય લિગ વગેરે માટે જાણવા જેવી હકીકત આપીએ છીએ

અન્યલિગ સિદ્ધ

જૈન શાસનમા સાધુનો બાહ્યવેષ હોય એટલા માત્રથી મુક્તિ નથી સ્વીકારી. બાહ્યવેષ સાધુનો હોય કે તાપસ પરિવ્રાજકનો હોય પરતુ ભાવથી જૈન શાસન જેને પરિણમ્યુ હોય અર્થાત્ ક્ષાયિકભાવે સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર આદિ આત્મિકગુણો પ્રગટ થયા હોય તેને જ મુક્તિનો અધિકારી માન્યો છે

એથી સ્વલિગ એટલે જૈન સાધુના વેષની કાંઈ કિંમત નથી એમ ન સમજવુ સ્વલિગમા મોક્ષના અતરગ સાધનોની જેટલી અનુકૂળતા છે તેટલી અન્યલિગ કે ગૃહલિગમા નથી. અન્ય લિગ કે ગૃહલિગમાં વર્તમાન વલ્કલચીરી તેમજ મરુદેવા માતા વગેરે જે જે આત્માઓને કેવળજ્ઞાન આદિ લાભો પ્રાપ્ત થયા છે તે બધાય બહુલતાએ પૂર્વભવોમા અનેકવાર સ્વલિગને ધારણ કરવા દ્વારા

ચારિત્રની આરાધના કરનારા હતા એટલે સ્વલિંગનું કાંઈ પ્રયોજન નથી એમ સમજવાનું નથી.

સ્વલિંગ, અન્યલિંગ અને ગૃહલિંગ એ ત્રણ પ્રકારના સિદ્ધોમાં સર્વથી વધુ સંખ્યા સ્વલિંગે સિદ્ધ થયેલાઓની જ છે અન્યલિંગ અને ગૃહલિંગની અપેક્ષાએ સ્વલિંગે સિદ્ધ થયેલા આત્માઓની સંખ્યા અનંતગણી છે એ વાત વિચારાય તો મોક્ષના અંતરંગ સાધનોની અનુકૂળતા માટે અનુકૂળ બાહ્ય સાધનોની ખૂબ જરૂર છે એ બાબત બરાબર સમજાયા સિવાય નહિ રહે

મોક્ષનું અંતરંગ કારણ સમ્યક્ત્વ આદિ આત્મભાવ જ છે આત્મા આત્માવડે જ આત્માને અર્થાત્ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે એ વાત યથાર્થ છે પરંતુ અનુકૂળ બાહ્ય સાધન સિવાય અંતરંગ આત્મભાવ પ્રાપ્ત થતો નથી એ દૃષ્ટિએ સ્વલિંગની એટલે કે જૈન સાધુવેષની અન્યલિંગની અપેક્ષાએ પ્રધાનતા છે

અન્ય સાધુઓના બાહ્ય આચારોની અપેક્ષાએ જૈન સાધુઓના બાહ્ય આચારો ખૂબ જ ઉચ્ચ કોટિના છે ગમે તેવો જૈન સાધુ હશે તો પણ સૂર્યાસ્ત પછી અને સવારે સૂર્યોદય થયા બાદ બે ઘડી જેટલો સમય ન થાય ત્યાંસુધી આહાર તો શું પણ પાણીનું ટીપું પણ મુખમાં નાખવાની ઈચ્છા પણ ન કરે ભલે પછી ગમે તેવો ઉનાળો હોય કે માંદગીનો પ્રસંગ હોય

જૈન સાધુના પાત્રમાંથી સૂર્યાસ્ત થયા પછી આવતી કાલ માટે રોટલી કે બીજી કોઈ ખાનપાનની વસ્તુ તો નહિ મળે પરંતુ સોપારીના ટુકડા જેવી સામાન્ય ચીજ તેના પાત્રમાં ન હોય, ગમે તેવા પ્રતિકૂળ સંજોગોમાં પણ જૈન સાધુ મોટર ગાડી રેલ્વે, હાથી, ઘોડા, રથ વગેરે કોઈ પણ વાહનનો ઉપયોગ ન કરી શકે અને જ્યાં સુધી જંઘાબળ ક્ષીણ ન થાય ત્યાં સુધીના પોતાના જીવનમાં સદાય પાદવિહારી જ હોય

જૈન સાધુ ગમે તેવો પ્રતિષ્ઠિત હોય એટલે આચાર્ય હોય છતાં

તેની માલિકીનુ ઘરમાર, ખેતર કે ખજુ કોઈ પણ ચીજ ન હોય જ્યા
જ્યારે જે જે સ્થળે જૈન સાધુ આવે તે તે સ્થળના માલિકની ર
લઈને પછી જ તે સ્થાનકમા ઉતરે ગમે તેવા કાટાવાળો રસ્તો હો
છતા જૈન સાધુ પગમા ચપલ ન પહેરે

જૈન સાધુ કોઈ પણ એક ગૃહસ્થને ત્યા પાટનો માડી જમવા
એમે જૈન સાધુને તો ગોચરી માધુકરી વૃત્તિથી જ ભિક્ષા ગ્રહ
કરવાની હોય જૈન સાધુને કચન, કામિનીનો સર્વથા ત્યાગ હોય, અ
ણપણામા સ્ત્રીનો સ્પર્શ થઈ જાય તોપણ તેને પ્રાયશ્ચિત્ત લેવુ પડે

અન્યદર્શનના સાધુઓમા બહુલતાએ આવા સુદર બાહ્ય આચા
નહિ જોવામાં આવે કોઈ કોઈ વાર જૈનેતર સપ્રદાયમાં પણ કો
વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓ હોય છે એનો નિષેધ નથી પરતુ એટલુ જરૂર
જૈન સાધુના જેવા આચારવિચારો છે તેવા આચારો અન્ય દર્શન
બહુ જ ઓછા જોવામા આવશે

ભાવાર્થ એ છે કે અતરગ વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાનુ સાધન જેટ
સ્વલિંગમાં છે તેટલુ અન્યલિંગ કે ગૃહલિંગમા નથી

સ્વયબુદ્ધ અને પ્રત્યેક બુદ્ધનો તફાવત

જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી અથવા અવધિજ્ઞાનથી પોતાનો પૂર્વભવ જાણ
ને બોધ પામ્યા તેને સ્વયબુદ્ધ કહે છે, અને વૃષભ, ઇંદ્રધનુષ વગે
બાહ્યવસ્તુ દેખીને વૈરાગ્ય-બોધ પામે છે તેને પ્રત્યેક બુદ્ધ કહે છે

સ્વયબુદ્ધને પૂર્વાધીત શ્રુત હોય તો સ્વય દીક્ષા લઈ એકાક
વિચરે છે અને પૂર્વાધીત શ્રુત ન હોય તો અવશ્ય ગુરુની પાસે જઈ
દીક્ષા લીએ છે અને તેમની સાથે વિચરે છે

પ્રત્યેક બુદ્ધ તો પૂર્વભવાધીત શ્રુતજ્ઞાની જ હોય છે તે જઘન્યથ
અગીઆર અગ તથા ઉત્કૃષ્ટથી કાંઈક ન્યૂન દશ પૂર્વ ...

૨

શ્વેતાંબરત્વ દિગંબરત્વ

લેખક

પંડિત શ્રી બેચરદાસજી દોશી.

*

સર્વથા સત્ય, ખુલ્લુ સત્ય, શુદ્ધ સત્ય એક એવુ ભારે રસાયન છે કે તેને મનુષ્ય માત્ર જીરવી શકતો નથી. નિર્ભેળ સત્ય પિશાચ જેવુ બિહામણુ લાગે છે તો પણ પરમ શાતિ તો તેમા જ રહેલી છે વિકાસની પરાકાષ્ઠાએ પહોચનાર મનુષ્ય માત્રે જે દિ તે દિ તેનો જ ખોળો શોધવાનો છે--પાનુ ૨૦-૨૧

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે શ્રી વર્દ્ધમાન, તેમના અનુયાયી સ્થવિરો અને તેમનુ પ્રવચન—એ બધાની એક સરખી અનાગ્રહી અને સ્યાદ્વાદની સ્થિતિ હોવા છતાં વર્તમાનમાં વર્દ્ધમાનના શાસનમાં એક પક્ષ નગ્નતાને જ પોષે છે

માઈ મુમુક્ષુથી પ્રારંભમાં નગ્નતા ન સહી શકાતી હોય તો તેની મુનિતાનો નિષેધ કરે છે મારા જોવા પ્રમાણે તેમના સાહિત્યમાં (દિગંબર ગ્રંથોમાં) આદાન સમિતિ અને પારિષ્ઠાપનિકા સમિતિની વિહિતતા હોવા છતા પણ તેઓ કારણિક વસ્ત્રપાત્ર વાદનો એવો કડક નિષેધ કરે છે કે જેને પરિણામે તેને વર્તમાનમા મુનિમાર્ગનો લોપ સહવો પડે છે

જેમ કોઇ મનુષ્ય પોતાના પુત્રને એમ સૂચવે કે ભાઇ! તારે પંડિત પરીક્ષા પાસ કરવાની છે પણ તુ યાદ રાખજે કે તારે એકડા બગડા ઘુટવા માટે પંડિત પાસે જવાનું નથી પહેલી, બીજી કે ત્રીજી એમ ક્રમવાર ગોઠવાયેલ પુસ્તકો પણ શિખવાના નથી, પરંતુ પરબાર્યું જ પંડિત થવાનુ છે આ સૂચના જેવી જ તે પક્ષની વસ્ત્રપાત્રવાદના નિષેધ માટે પ્રબળ આગ્રહ દશા છે.

એ સમાજ આ પ્રકારે નગ્નતાનો પોષક હોવા છતાં મૂર્તિવાદને સ્વીકારે છે અને તે માટે વર્તમાનમા મોટાં ખિઆણાં કરવાનુ પણ ચૂકતો નથી આ સ્થિતિ વર્તમાન દિગંબર સમાજની છે

એક બીજો શ્વેતામ્બર પક્ષ છે તે વસ્ત્રપાત્રવાદને જ અવલબે છે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે તેના સૂત્રગ્રંથોમાં સ્પષ્ટપણે અચેલકતાનુ વિધાન છે છતાં અચેલક શબ્દનો 'અનુદય કન્યા'ની જેવો પોતાને અનુકૂળ અર્થ કરે છે અને તેને પરિણામે આજે એ સમાજના સાધુઓ વસ્ત્ર પાત્રના પોટલા રાખતા થઈ ગયા છે

આ સમાજમાંનો મારો સંપ્રદાય (મૂર્તિપૂજક માર્ગ) મૂર્તિવાદનેજ સ્વીકારે છે અને તે એટલે સુધી કે મૂર્તિને નામે મોટી મોટી પેઢીઓ રાખી લાખોનુ ધન જમે કરવામાં જ શાસનનો (!) લાભ જોઈ રહ્યા છે મૂર્તિને નામે વિદેશી ન્યાયાલયોમાં જઈને સમાજની લાખોની સંપત્તિ ઉપર પાણી ફેરવી રહ્યો છે —પાનુ ૩૭–૩૮

વર્તમાનમા આદર્શમા આદર્શ સદ્દગૃહસ્થ જે મિત્રતા સાચવતા દેખાય છે તેની સરખામણી કરતા એ અચેલક વર્દ્ધમાનના (!) સાધુઓનુ પ તુ તદ્દન નીચુ નમે છે હુ માનુ છુ તેમ તેઓ પોતાની આ જાતની પ્રવૃત્તિથી મહાશ્રમણ વર્દ્ધમાન તથા તેમના પ્રવચનની આશાતના કરતા હોય એમ જણાય છે

તેઓ એ જાતનો ભીષણુ મૂર્તિવાદ સ્વીકારે છે કે તેમા, વર્તમાનમા તો અહિંસાદેવી પણ હોમાઈ ગયા છે

તેઓ જ્ઞાનની પૂજાઓ ભણાવે છે, જ્ઞાન પાસે લાડવાના, પતાસાના અને પૈસાના ઢગના કરે છે–કરાવે છે પરતુ **તેમના સતાનો વિદ્યાવિહીન થતા જાય છે, તેમનુ સાહિત્ય ભડારોમા બધ બારણે સડતુ જાય છે.** જ્ઞાનના પૂજારી (પૂજા–અરિ) તે પક્ષે જ્ઞાન-ભડારો ઉપર ખભાતી તાળાં મારી તેને પોતાનુ કેદી બનાવી દીધુ છે પાનુ ૪૦–૪૧

શ્વેતાબરનાં સૂત્રો કહે છે કે વસ્ત્રો અને પાત્રો રાખવા પણ જોઇએ તે સિવાય નબળા, સુકુમાર અને રોગીઓ માટે સયમ દુરારાધ્ય છે જો સાધુઓ વસ્ત્ર ન રાખે તો કડકડતી ટાઢમા અસહનશીલ સાધુઓનુ શુ થાય ? તાપ સળગાવીને તાપણી કરતા જે હિસા થાય છે તે કરતા વસ્ત્રો રાખવામાં એટલી હિસાનો સભવ નથી

સાધુઓને વિશેષ કરીને જગલમા રહેવાનુ હોવાથી ત્યા ડાસ, મચ્છર વગેરે જતુના ઉપદ્રવો થવાનો વિશેષ સભવ છે માટે જે સાધુઓનુ દુખ સહી શકતો નથી તે જો વસ્ત્ર ન રાખે તો તેને વિના કારણે સયમ પાળવાં પાછા પડવુ પડે છે

વળી જે સાધુએ લજ્જાને જીતી નથી તેને પણ વસ્ત્ર રાખવાની જરૂર છે કારણકે તે (સાધુ) ફાટેલતૂટેલ વા જૂનુ, મેલુ કે કોઇનુ ઊતરેલુ વસ્ત્ર પોતાની કેડ ઉપર વીટીને લજ્જાને જીતવાનો પ્રયાસ કરી

શકે છે જ્યારે તેને જરાપણ લોકલજ્જાનો ભય રહેતો નથી ત્યારે તે વસ્ત્ર ન રાખે તો પણ ચાલી શકે છે

એ પ્રકારે પાત્ર રાખવામા પણ સયમની જ સાધના સમાયેલી છે, જમતી વખતે ભાત હાથમા લઇને સ્નિગ્ધ અને દ્રુત (દ્રવવાળો) આહાર કરવાથી તેનો કેટલોક ભાગ નીચે પણ પડે છે અને તે દ્વારા કલ્પિત દૃષ્ટિએ જીવહિંસાનો વિશેષ સભવ છે

વળી જે સાધુ બિમાર હોય, પથારીમાથી ઉઠવાની જેની શક્તિ ન હોય તેને પણ પાત્ર સિવાય ચાલી શકતુ નથી જો પાત્ર હોય તો તેને માટે બીજો સાધુ પાત્ર દ્વારા તદુચિત આહાર લાવી શકે છે તેમ પાત્ર હોય તો જ તેના ખરચુપાણી રીતસર થઇ શકે છે

જે સાધુઓ વસ્ત્રપાત્ર સિવાય પણ નિર્દોષ સયમ પાળી શકે છે તેઓ માટે વસ્ત્રપાત્ર રાખવાની કોઇ રાજાજ્ઞા નથી છેક વિક્રમના સાતમા આઠમા સૈકા સુધી તો સાધુઓ કારણે જ વસ્ત્ર રાખતા તે પણ માત્ર એક કટિવસ્ત્ર (કાછડી જ) અને કટિવસ્ત્ર પણ જો અકારણે પહેરવામા આવતુ તો તે સાધુ કુસાધુ ગણાતો.

આ હકીકતને શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ પોતાના સબોધ પ્રકરણમાં (પૃષ્ટ ૧૪) આ રીતે જણાવી છે—"કલીબ, દુર્બળ, શ્રમણ લોચ કરતા નથી, પ્રતિમાનુ વહન કરતા લાજે છે, શરીરનો મેલ ઉખેડે છે, જોડા પહેરીને ફિરે છે અને કાર્ય વિના (પ્રયોજન વિના) કટિપટ્ટ (કટિવસ્ત્ર, કાછડી)ને બાધે છે

આ રીતે સાધુઓને માત્ર એક કટિવસ્ત્ર રાખવાનુ જ દૃઢ થાય છે અને તે પણ સૂત્ર સાહિત્યની સકલના થયા પછીના ગ્રથોથી એટલે કે અર્વાચીન ગ્રથોથી આ સબધે આચારાગ સૂત્રમાં નીચે પ્રમાણે જણાવ્યુ છે—

(અહિં આ પંડિતશ્રીએ આચારાંગ સૂત્રના સૂત્ર નં. ૩૧૦, ૩૧૧, ૩૧૨, ૮૧૩, ૮૨૪, ૪૩૩, ૪૩૪, ૪૨૯, ૪૨૪, ૪૨૫, ૮૩૨, ૮૪૧, ૮૪૯ અને ૮૫૦ના અવતરણો ટીકા છે તે સ્થાનસંકોચને લીધે અહિં આપ્યા નથી. જિજ્ઞાસુએ સૂત્રમાં જોઈ લેવા)

સ્થાનાંગ સૂત્રમાં પણ લજ્જા, ધૃણા અને પરિસહ એ ત્રણ કારણે એક વસ્ત્ર રાખવાની છૂટ આપી છે.

એ રીતે શ્વેતાંબરોના એ પ્રામાણિક ગ્રંથોમાં મને તો ક્યાંય એમ લાગતું નથી કે વસ્ત્રપાત્ર માટે જ વિશેષ આગ્રહ કરાયો હોય અથવા તે સિવાય સંયમ નથી જ, તે સિવાય મુક્તિ નથી જ, તે સિવાય કલ્યાણ નથી જ એમ પણ કહેવાયું હોય.

તેમાં તો એમ સાફ સાફ જણાવ્યું છે કે જે સાધુઓ વસ્ત્રપાત્ર વિના પણ નિરાકુળ સંયમ પાળી શકતા હોય, તેઓને માટે તો વસ્ત્રપાત્રની જરૂર નથી અને જે સાધુઓ તે વિના સંયમને પાળી શકવા જેટલા સમર્થ ન હોય તેઓ વસ્ત્રપાત્રને (એક કે બે વસ્ત્રને અને એક જ પાત્રને) રાખે તો પણ હરકત નથી. બંનેનું ધ્યેય સંયમ છે, ત્યાગ છે અને આત્મશ્રેય છે.

વસ્ત્રપાત્ર રાખનારે તેના ગુલામ બનવાનું નથી, અને નગ્ન રહેનારે નગ્નતાના ગુલામ બનવાનું નથી. તાત્પર્ય એ કે કોઈપણ સ્થિતિના દાસ ન બનતા, કોઈ જાતનો એકાંત દુરાગ્રહ ન કરતા જેટલી જરૂરીયાતો (ઉપાધિઓ) ઓછી થાય તેમ કરવાનો પ્રયત્ન કરવાનો છે. એ જ પ્રયત્નવાળો માર્ગ વર્દ્ધમાને આચરેલો છે અને આર્ય ગ્રંથોમાં નોંધાએલો છે. તે જ માર્ગમાં ત્યાગ છે, આત્મ સ્વાતંત્ર્ય છે અને ઘરબાર છોડવાનો સાર પણ તેમાં જ છે.

ઉગ્ર સયમના પોષક દિગબર ગ્રંથોએ પણ જેમ સાધુઓને ખાવાની છૂટ આપી છે તેમ સયમ નિમિત્તે જ વસ્ત્રપાત્રની પણ છૂટ આપવી જોઈએ જો તે ગ્રથોમા તે જાતનુ વિવાન ન હોય તો હુ માનુ છુ કે તે તેના રચનારની ખામી છે

દિગબરોના ગજવાર્તિક ગ્રથમાં ૨૭૧ મે પાને આઠમા સૂત્રમા જણાવ્યુ છે કે અહિંસારૂપ મહાઉદ્યાનની રક્ષા કરનારે તેની ફરતી પાચ વાડો બાવવાની છે તે આ પ્રમાણે—વાણીનો સયમ, મનનો સયમ, જતા આવતાં સાવધાનતા, લેતા મૂકતા (એટલે ઉપકરણોને લેતાં મૂકતા) સાવધાનતા અને આલોકિત ખાનપાનમા સાવધાનતા

આ ઉલ્લેખમા ખાનપાનની સાવધાનતાનો જુદો ઉલ્લેખ કરેલો હોવાથી આદાન નિક્ષેપણમા તેનો સબધ જણાતો નથી તેથી એ ચોથી વાડનો સબધ નિર્ગ્રંથોના ઉપકરણો (વસ્ત્રપાત્ર વગેરે) સાથે ઘટાવવો સગત અને ઉચિત જણાય છે

દિગબરોના જ્ઞાનાર્ણવ ગ્રથના ૧૯૦ મે પાને શ્લોક ૧૨–૧૩માં કહ્યુ છે કે—" શય્યા, આસન, ઓસિકુ, શાસ્ત્રને સાચવવાના ઉપકરણો –એ બધાંને બરાબર જોઈ વારવાર તપાસી લેતો મૂકતો સાધુ અવિકળપણે આદાન સમિતિને સાચવી શકે છે " તેમાં આ જ પ્રકરણમા વ્યુત્સર્ગ સમિતિનો (નિક્ષેપણા સમિતિનો) પણ ઉલ્લેખ છે ઉપરનો જ્ઞાનાર્ણવનો ઉપકરણોને લગતો ઉલ્લેખ શાસ્ત્રોપકરણોનો પણ નિર્દેશ કરે છે તો તે, શરીરોપકરણો અને તે પણ ઔષધવત્ વપરાતા વસ્ત્રપાત્રોનો એકાંતિક નિષેધ શી રીતે કરે ?

વળી વર્દ્ધમાનને નામે ચાલતા પ્રવચનમા, તેમા પણ નિર્દોષ બાહ્યસામગ્રીમા ક્યાય એકાંત સભવી શકતો નથી, કારણ કે તે પ્રવચનનુ નામ જ અનેકાતિક દર્શન છે. છતા જો

વર્દ્ધમાનને નામે ચાલતા ચોપડામા તેના મુનિમે આવી બાહ્ય સામગ્રીમા પણ ક્યાય એકાતનો આકડો પાચ્યો હોય તો હુ તો તે ચોપડાનો વહિવટ વર્દ્ધમાનાનુગામી છે એવુ કદી પણ માની શકુ નાહ સ્વીકારી શકુ નહિ, પછી ભલે તે શ્વેતાબરોનો હોય કે દિગબરોનો હોય. અસ્તુ.

આ ઉપરથી વાચકો સમજી શકશે કે શ્વેતાબરતા અને દિગબરતાની ભીત કેવળ આગ્રહના જ પાયા ઉપર ચણાએલી છે બન્ને સપ્રદાયના પ્રાચીન ગ્રથોનો વસ્ત્રપાત્ર માટે એકસરખો અભિપ્રાય છે છતા વર્તમાનમા તે વિષે જે ભીષણ મતભેદ જણાય છે તેનુ મૂળ કારણુ બન્ને સપ્રદાયના પૂર્વના ગુરુઓનો અને વર્તમાન કુળગુરુઓનો દુરાગ્રહ, સ્વાચ્છદ્ય, શૈથિલ્ય અને સુસુક્ષુતાનો અભાવ-એ સિવાય બીજુ કાઈ હોઈ શકતુ નથી.—પાના ૪૫થી ૬૦

*　　　*　　　*　　　*

હવે તો વર્દ્ધમાન, સુધર્મા કે જબૂ—કોઈ પ્રતાપી નર સાથે ન હોવાથી તેઓએ થીગ કરી નાખ્યુ કે જિનનો આચાર જિનના નિર્વાણની સાથે જ નિર્વાણને પામ્યો છે જિનની જેવો સયમ પાળવાને જોઈતુ શરીરબળ કે મનોબળ હવે રહ્યા નથી તેમ ઉચ્ચ કોટિનો આત્મવિકાસ અને પરાકાષ્ઠાનો ત્યાગ માર્ગ પણ હવે લોપાયો છે, માટે હવે તો વર્દ્ધમાનના સમયે જે છૂટો લેવાની હતી તેમાં પણ સયમની સગવડતાની ખાતર (!) વધારો કરવાની જરૂર જણાય છે

મારા ધારવા પ્રમાણે તો આ સક્રાતિ કાળમાં જ શ્વેતામ્બરતાનુ અને દિગબરતાનુ બીજ વવાયુ છે, અને જબૂસ્વામીના નિર્વાણ પછી

એ બીજને જ પોષણ મળ્યા કર્યું હોય એમ મને લાગે છે આ હકીકત કોઈ નરી મારી કલ્પના નથી પરંતુ તે બાબતને વર્તમાન ગ્રંથો પણ ટેકો આપી રહ્યા હોય એમ મને લાગે છે

વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય (૫ ૩ પૃષ્ઠ ૧૦૩૫) મા ગાથા ૨૫૯૩ માં જણાવ્યુ છે કે—જબૂસ્વામીના નિર્વાણ પછી નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે દશ વાનાંનો લોપ થયો છે —

૧	મન પર્યવજ્ઞાન	૫	ક્ષપકશ્રેણી		ખ્યાત, પરિહાર વિશુદ્ધ
૨	પરમાવધિજ્ઞાન	૬	ઉપશમશ્રેણી		સૂક્ષ્મસંપરાય)
૩	પુલાક લબ્ધિ	૭	જિનકલ્પ.	૯	કેવળજ્ઞાન
૪	આહારકશરીર.	૮	સંયમત્રિક (યથા-	૧૦	સિદ્ધિગમન.

વિશેષાવશ્યકના આ ઉલ્લેખને ભાષ્યકાર શ્રી જિનભદ્રજીએ તીર્થંકર વચન (જિણવયણ) કહ્યુ છે અને ટીકાકાર શ્રી મલધારી હેમચંદ્રજીએ પણ માખી ઉપર માખી કરીને તે જ વાતને દૃઢ કરી છે, શ્રદ્ધાળુતાની શુનિહારી છે ! ..

ગાથામા લખ્યુ છે કે " જબૂને સમયે આટલા વાના વિચ્છિન્ન થયા છે. " આ રીતનો ઉલ્લેખ તો તે જ મનુષ્ય કરી શકે કે જે જબૂસ્વામીની પછી થયો હોય, તો હું વાચકોને પૂછું છું કે જબૂસ્વામી પછી ૨૫ મા એના કોણ તીર્થંકર-જિન થઈ ગયા છે કે જેમના વચનરૂપ આ ઉલ્લેખ હોઈ શકે ? આ અને આવા સખ્યાબધ ઉલ્લેખો તે પવિત્ર જિનોને નામે આપણા કુળગુરુઓએ ચડાવી દીધા છે જેને લીધે આપણે કશુ વિવેકપૂર્વક વિચારી શકતા નથી. આ કાંઈ ઓછું તમસ્તરણ છે ?

આ હકીકતથી આટલી વાત તો સ્પષ્ટ થાય છે કે જમ્બૂસ્વામી પછી જિનકલ્પનો લોપ થયાનું જણાવીને હવે પછી જિનકલ્પની આચરણાને બંધ કરવી અને તે રીતે આચારનારાઓનો ઉત્સાહ કે વૈરાગ્ય નષ્ટ કરવો. એ ઉલ્લેખમાં એ સિવાય બીજો કોઈ ઉદ્દેશ તો મને સમજાતો નથી

જમ્બૂસ્વામીના નિર્વાણ પછી જિનકલ્પ વિચ્છિન્ન થયાનો જે વજ્રલેપ કરવામાં આવેલો છે અને તેની આચરણા કરનારને જિનાજ્ઞા બાહ્ય સમજવાની સ્વાર્થી એકતરફી અને હલ્લા ધમકીનો ઢંઢેરો પણ જે પીટ્યો છે તેમાં જ શ્વેતાંબરતા અને દિગંબરતાના વિષવૃક્ષનું બીજ સમાયેલું છે અને તે બીજરોપના સમાર ભનો (!) પણ તે જ સમય છે કે જે સમય જમ્બૂસ્વામી ના નિર્વાણનો છે

આ ઉપરાંત એ સમયે મૂળ નખાયાના બીજાં અનેક પ્રમાણો છે જેમાંનું એક બૌદ્ધગ્રંથોમાંથી અને બીજું દિગંબરોની પટ્ટાવલી ઉપરથી હું તારવી શકયો છું

બુદ્ધ ધર્માનુસારી સૂત્રપિટકના મજ્ઝિમ નિકાય નામના ગ્રંથમાં પૃષ્ઠ ૨૪૩માં એક ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે મળે છે—"મે એવું સાંભળ્યું છે કે એક સમયે ભગવાન બુદ્ધ, શાક્ય દેશમાં સ્વામગામમાં વિહરતા હતા તે વખતે જ્ઞાતપુત્ર નિર્ગ્રંથ પણ હતા આ જ્ઞાતપુત્રના નિર્ગ્રંથોમાં દ્વૈધીભાવ (જુદાઈ) થયો હતો, તેઓનું ભાંડણું હતું અને તેઓમાં કલહ થયો હતો જુદા થયેલા નિર્ગ્રંથો પરસ્પર બકવાદ કરતા વિહરતા હતા "

એનો મતલબ આ છે કે—જમ્બૂસ્વામી પછી અર્થાત્ વર્ધમાનના

નિર્વાણ બાદ ૬૪ વર્ષે તેમના નિર્ગ્રંથોમાં બે તડ પડયા હતા જેમાનું એક નરમ તડ એમ કહેતું હતું કે હવે જિનકલ્પ વિચ્છિન્ન થઈ ગયો છે તેથી આપણે તેને આચરી શકીએ જ નહિ ત્યારે બીજું ગરમ તડ તે જિનકલ્પનું પક્ષપાતી હતું અને તેની આચરણાની પણ હિમાયત કરતું હતું

આ બે તડના મતભેદનો જ ઉલ્લેખ એ બૌદ્ધગ્રંથોમાં હોય તેમ આ ગ્રંથના जंबुम्मि वुच्छिण्णा પદ ઉપરથી આપણે ઘણી સરળતાથી અવધારી શકીએ છીએ

આ હકીકતને દિગંબરોની પટ્ટાવલી પણ પુષ્ટ કરતી લાગે છે શ્વેતામ્બરોની અને દિગંબરોની પટ્ટાવલીમાં વર્દ્ધમાન, સુધર્મા તથા જંબૂના નામ તો એકસરખી રીતે અને એક જ ક્રમથી નોંધાએલા છે પરંતુ ત્યાર પછી આવતા નામોમાં તદ્દન જુદાઈ જણાય છે અને તે એટલી બધી કે જંબૂસ્વામી પછી તેમાંનું એક પણ નામ સરખું જણાતું નથી.

આ પ્રકારે જંબૂસ્વામી પછીથી જ આ પટ્ટાવલીઓ તદ્દન જુદી જુદી ગણાવા લાગી તેનું જો કોઈપણ કારણ હોય તો તે આ એક જ છે કે જે સમયથી તદ્દન જુદા જુદા પટ્ટધરના નામોની યોજના આરંભાઈ તે જ સમયે એટલે જંબૂસ્વામીના નિર્વાણ બાદ એ વર્દ્ધમાનના સાધુઓમાં તફા પડી ગયા હતા તે પડી ગયેલો ભેદ ધીરે ધીરે દ્વેષ કે વૈરના રૂપમાં પ્રચ્છન્નપણે બદલયે જતો હતો.

(તે વખતના) મુમુક્ષુઓમાં જે વચનો વર્ગ હતો અર્થાત્ જે પૂરો મુમુક્ષુ ન હતો પણ અત્યારની જેમ મતાગ્રહી હતો તે કોઈ રીતે પોતાની હસ્તીને આચદ્રાર્ક સ્થાપવાને ઇચ્છતો હતો એટલે તેઓમાં એક પક્ષ વસ્ત્રપાત્રવાદમાં જ મુક્તિ જોતો હતો અને બીજો પક્ષ નગ્નતામાં જ મુક્તિ માનતો હતો

હવે ત્યાગને આચારમા મૂકવાની વાતો દૂર રહી પણ પોતપોતાના પક્ષને વર્દ્ધમાનના નામે ચડાવવાના તાનમા તેઓ એવા એક સમયની રાહ જોતા હતા કે જે સમયે જાહેરમા હાહા કે કજિયો કર્યા સિવાય તે બન્ને છૂટા પડી જાય

વીરનિર્વાણ પછીનો આ સમય દેશની પ્રજા માટે ઘણો ભીષણ હતો વીર નિર્વાણને પૂરા બસો વર્ષ નહિ વીત્યા હોય તેટલામાં તો મગધમાં એક સાથે બાર દુકાળી પડી હતી વળી વીરનિર્વાણ પછી પાચમા છઠ્ઠા સૈકામા ફરીને તે બાર વર્ષના ભયકર દુકાળ રાક્ષસે મગધને પોતાની દાઢમા લીધો હતો

આ ભીષણ સમયે ત્યાગીઓનાં તપો પણ ડોલ્યા હતા, આચારો પણ ફરી ગયા હતા અને અન્નના અભાવે દિન પર દિન સ્મૃતિશક્તિનો નાશ થતો હોવાથી જે પરપરાગત કઠસ્થ વિદ્યા ચાલી આવતી હતી તે પણ ભૂલાઈ જવા લાગી હતી તેનો મોટો ભાગ વિસ્મૃત પણ થઈ ગયો હતો

પરતુ હવે જે યાદ હતુ તેને જાળવી રાખવુ એવી ભાવનાથી સુકાળના સમયે મથુરામા આર્યશ્રી સ્કદિલાચાર્યે બાકી રહેલા બધા શ્રુતધરોને બોલાવ્યા હતા તેમા જેઓ મતાગ્રહી, સુખશીળ અને નરમ તડના હતા તેઓ પણ આવ્યા હતા જેને જેને જે જે યાદ હતુ તે બધુ તેઓ ઉતરાવવા લાગ્યા પણ આમા જ મતભેદ થયો કે નિર્ગ્રથોના આચારો માટે શુ લખવુ ? શુ નગ્નતાનુ જ વિધાન કરવુ કે વસ્ત્રપાત્ર વાદનુ જ વિધાન કરવુ ? એક કહે કે નગ્નતાનુ જ વિધાન કરવુ ત્યારે બીજો કહે કે વસ્ત્રપાત્રવાદનુ જ વિધાન કરવુ

આવી તકરાર હોવા છતાં પણ દીર્ઘદર્શી સ્કદિલ મુનિએ અને ત્યાર પછીના ઉદ્ધારક દેવર્દ્ધિગણિએ સૂત્રોમા તો ક્યાય નગ્નતાનુ જ કે ક્યાય વસ્ત્રપાત્રવાદનુ જ વિધાન કર્યું નથી પરતુ યથાયોગ્ય તે બન્ને

બાબતોને થાય આપ્યો છે

માથુરી વાચનાના મૂળપુરુષ અને વલ્લભી વાચનાના મૂળપુરુષ એ બન્ને મહાત્માઓને હું હૃદયપૂર્વક કોટિશ અભિનંદન કરું છું કે તેઓએ તો તે સમયના કોઈ જાતના વાતાવરણમાં ન આવી આચારપ્રધાન આચારાંગ સૂત્રમાં સાધુઓના આચારોની મંડના કરતાં સાધારણ પણે જ ભિક્ષુ અને ભિક્ષુણીના આચારો જણાવ્યા છે તેમાં ક્યાંય જિનકલ્પ કે સ્થવિરકલ્પ તથા શ્વેતાંબર કે દિગંબરનું નામ પણ આવવા દીધું નથી ધન્ય છે તે અનાગ્રહી મહાપુરુષોને, ધન્ય છે તેઓની મુમુક્ષુતાને અને ધન્ય છે તેઓની જનનીને

મારી ધારણા છે અને તે ઘણે ભાગે ખરી છે કે આ માથુરી વાચનાના સમયે જ તે સાધુઓમાં સ્પષ્ટરૂપે બે પક્ષો પડ્યા હતા શ્વેતાંબરોમાં દિગંબરો વિષે જે દંતકથા છે તે વીરાત્ ૬૦૯ માં દિગંબરોની ઉત્પત્તિ જણાવે છે તો તે દંતકથામાં જણાવેલો સમય અને માથુરી વાચનાનો સમય લગભગ પાસે પાસેનો હોવાથી ઉપર જણાવેલી મારી કલ્પનાને ટેકો મળવાનો સંભવ છે

બસ હવે એક મગની બે ફાડ થઈ તલ તારા ને મગ મારા થયા એક પિતાના બે પુત્રોએ પોતાને મળિયાગે વહેંચી લઈ પિતાના ઘર વચ્ચે એક મોટી ભીંત ચણવી શરૂ કરી બન્ને પુત્રોને વર્દ્ધમાન ઉપર મમત્વ હોવાથી તે બન્નેએ પોતપોતાના સિદ્ધાંતને વર્દ્ધમાનને નામે ચડાવી આગ્રહના આવેશથી અનેકાંત માર્ગ અને અપેક્ષાવાદના વર્દ્ધમાનના મૂળ નિયમને તોડી પરસ્પર શબ્દાશબ્દીનું મહાભારત માંડ્યું

એકે એકને બોટિક (બોડિયો) કહ્યો, નિન્હવ કહ્યો ત્યારે બીજાએ તેનો જવાબ ભ્રષ્ટ અને શિથિલ શબ્દોમાં વાળ્યો બન્ને પક્ષોએ સપાટાબંધ પોતપોતાના પક્ષને પ્રબળ કરવા પોતાની અનુચિત અને એકાંતિક કલ્પનાને પણ વર્દ્ધમાનને નામે ચડાવી તે જાતના શાસ્ત્રો (શસ્ત્રો ?)

પણ ધરી નાંખ્યા

શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરે તેમના વાદદ્વાત્રિંશિકામા કહ્યુ છે કે—તેઓ બન્ને બધુઓ આવેશમા ને આવેશમાં એ વાત પણ વીસરી ગયા કે મુક્તતાનો વિશેષ સબધ આત્મા અને તેની વૃત્તિઓ સાથે છે કે વસ્ત્રપાત્ર અને નગ્નતા સાથે છે? તે બન્ને પક્ષે ભવિષ્યની પ્રજાને પોતપોતાના પક્ષમા જ મુક્તિના પટાનો દસ્તાવેજ મળી શકવાની અજાણતી અને બાલિશ વાત પણ કરી નાખી છે જેના પરિણામે વર્તમાન પ્રજા ખરેખર મુક્તિને (શાંતિથી મુક્તિને= અશાંતિને) મેળવી રહી છે એવુ હુ પ્રત્યક્ષપણે અનુભવુ છુ

તેઓએ પક્ષો—તે પણ અકાટ્ય પક્ષો માડ્યા. અને ભલેને પ્રજાના આધ્યાત્મિક બળનુ ખેદાનમેદાન થઈ જાય, માંનસિક બળનુ સત્યાનાશ વળી જાય તો પણ દેહ પાતયે અને કાર્યં સાધયેની રીતે તેઓએ પોતાનુ વિશિષ્ટ બળ આ રસ્તે જ ખર્ચવા માડ્યુ. અને જે વાત વર્દ્ધમાને નહોતી કહી, જે વર્દ્ધમાન પ્રવચનમા તેના સાકળનારાઓએ ચડાવી નહોતી તે જ વાતને તેઓએ વર્દ્ધમાનને નામે ચડાવી ને તેઓએ અનેક ગ્રંથો લખવા માડ્યા.

ટીકાકારશ્રી શીલાગસૂરિજીએ ઘણા ઠેકાણે એવા ઉલ્લેખ કર્યા છે કે 'આ તો જિનકલ્પીનો આચાર છે' 'આ સત્ર જિનકલ્પીને ઉદ્દેશીને લખાયુ છે,' અને 'આ વાત તો જિનકલ્પીને ઘટે તેમ છે' પરતુ એ જાતને મૂળસ્પર્શી અર્થ કરતા કેટલેક ઠેકાણે તો પોતાના સપ્રદાયથી પણ વિરુદ્ધ ગયા છે.

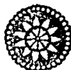
આચારાગ સૂત્રમાં પૃષ્ટ ૧૧૩ માં ૫૫૬ મી કલમમાં, પૃષ્ટ ૧૯૦મા ૮૨૪મી કલમમા અને પૃ ૧૯૪ મા ૮૪૧ મી કલમમા એકસરખી રીતે ભિક્ષુ ભિક્ષુણીના આચારો નોધાયા છે. છતાં ટીકાકારશ્રીએ

એ કલ્પોના ભાવને જિનકલ્પીઓને માટે ઘટાવવાનું સાહસ કરી સ્પષ્ટપણે પોતાના સાંપ્રદાયિક સિદ્ધાંતનો બાધ કર્યો છે કારણ કે શ્વેતાંબર સંપ્રદાયમાં જિનકલ્પના અધિકારી તરીકે પુરુષને જ ગણેલો છે પણ સ્ત્રીને નથી ગણી.

આ ઝઘડો પરસ્પર સાધુઓનો જ હતો અને છે પણ તેઓએ શ્રાવકોની ક્રિયાપદ્ધતિમાં પણ તે ઝગડાને ઉમેરીને તે પવિત્ર પદ્ધતિને લાંચ્છિત ન કરવાની ચૂક કરી નથી અને તેમ કરી શ્રાવકોની એકતામાં ભંગાણ પાડી તેઓને પણ પોતાના જેવા કલહી અને જક્કી બનાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે તેથી વર્તમાન શ્વેતાંબર દિગંબરના મહાસમરાંગણનું સેનાપત્ય પણ તેઓને અને તેઓના વર્તમાન સંતાનો ને જ છાજે છે

—પાના ૭૩ થી ૮૪

—તેમના જૈન સાહિત્યમાં વિકાર થવાથી થયેલી હાનિ નામના પુસ્તકમાંથી

3

દિગંબરો ક્યારે છૂટા પડ્યા ?

લેખક

પં. મુનિ શ્રી કલ્યાણવિજયજી મહારાજ.

નોંધ

શ્વેતાંબર પંડિતશ્રી બેચરદાસ દોશીએ વલ્લભીવાચના પછી દિગંબરો જૈન સંઘમાંથી છૂટા પડ્યા અને તેમનું નવું સાહિત્ય ઊભું કર્યું તે બતાવ્યું છે

શ્વેતાંબર પન્યાસ શ્રી કલ્યાણવિજયજી જેઓ પુરાતત્ત્વવેત્તા પંડિત છે તેમણે "શ્રમણ ભગવાન મહાવીર" નામનું પુસ્તક રચેલ છે તેમાં ઊંડા સંશોધનપૂર્વક સર્વ વાતો લખી છે. તે પુસ્તકમાં મુનિશ્રીએ દિગંબરોના ઇતિહાસ સંબંધી પણ ઘણી વાતો લખી છે કે જે પં. બેચરદાસજીનું સમર્થન કરે છે

એ પુસ્તકમાં પ્રસ્તુત ઐતિહાસિક લેખનું પ્રકરણ પણ પ્રણ

લાળુ છે, ૬૬ છાસઠ પાનાનુ છે તે બધુ અત્રે આપી શકાય તેમ નથી એટલે તેમાના થોડાક ફકરાઓ જ ઉધ્ધૃત કરૂ છુ પરતુ તેથી પણ વાચકને વસ્તુસ્થિતિનો યથાર્થ ખ્યાલ આવી શકશે. જિજ્ઞાસુને મૂળ પુસ્તક વાચી જવાની વિનતિ છે

* —(ન. ગિ શેઠ)

જો કે આ નવો 'મૂળસઘ' અત્યાર સુધી એ જ જૈન (ધ્વતા બરોના) આગમોથી કામ ચલાવતા હતા, તો પણ મહાવીરનો ગર્ભ-હરણ, તેમનો વિવાહ વગેરે અનેક વાતો તેઓ નહોતા માનતા અને તેથી તેઓ ધીરે ધીરે તેમનુ નવુ સાહિત્ય નિર્માણ કરતા જતા હતા સિદ્ધાંત ભેદને કારણે તેઓએ ફરીથી પ્રતિવાદ કરવો શરૂ કર્યો અને પરિણામે બને પરપરામાં તડાફડી વધવા લાગી

વિક્રમની છઠ્ઠી સદીના વિદ્વાન આચાર્ય કુદકુદ, દેવનદી વગેરેએ પ્રાચીન પરપરાની સામે મજબૂત મોરચો બાધ્યો પહેલાં જે સૂત્ર, નિર્યુક્તિ આદિ પ્રાચીન આગમોને તેમના પૂર્વાચાર્યો માનતા હતા તે બધુ માનવાનો તેમણે અસ્વીકાર કરી દીધો અને તેમના પોતાના માટે આચાર તથા દર્શન વિષયક સ્વતત્ર સાહિત્યની રચના કરી અને તેમાં વસ્ત્રપાત્ર રાખવાનો એકાંતરૂપથી નિષેધ કર્યો

અને એ એકાતિક નિષેધના કારણથી તેમને સ્ત્રીમુક્તિ તથા કેવળીભુક્તિનો પણ નિષેધ કરવો પડ્યો. કારણ કે સ્ત્રીને સર્વથા અચેલક માનવુ અનુચિત હતુ અને વસ્ત્ર સહિતને મુક્તિ માની લેવાથી વસ્ત્રધારી પ્રતિસ્પર્ધિઓ (શ્વેતાબરો)નો નિષેધ થઈ શકે નહિ. એ જ પ્રમાણે કેવળીનો કવળાહાર માનવાથી તેમના માટે લાવવાને પાત્રને પણ માનવુ પડે તેથી પાત્રધારી સ્થવિરોનુ ખડન થઈ શકે નહિ.—પૃષ્ઠ ૩૦૨–૩૦૫

* * * *

ઉપર આપણે જોઈ ગયા કે દિગંબર શિવભૂતિએ જે સંપ્રદાય ચલાવ્યો હતો તે દક્ષિણમાં જઈને 'યાપનીય સંઘ' ના નામથી પ્રસિદ્ધ થયો હતો અને કે કર્ણાટક દેશમાં તેનું પર્યાપ્ત માન તથા પ્રચાર હતા તો પણ વિક્રમની છઠ્ઠી શતાબ્દીની લગભગ તેના સાધુઓમાં કંઈક ચૈત્યવાસની અસર થઈ ગઈ હતી, અને તેઓ રાજા વગેરેની તરફથી ભૂમિદાન વગેરે લેવા લાગી ગયા હતા

અર્વાચીન કુંદકુંદ જેવા ત્યાગીઓને એ શિથિલતા સારી ન લાગી. તેમણે કેવળ સ્થૂળ પરિગ્રહનો જ નહિ પણ આજસુધી (તે વખત સુધી) સંપ્રદાયમાં જે આપવાદિક લિંગના નામની વસ્ત્રપાત્રની છૂટ હતી તેનો પણ વિરોધ કર્યો અને ત્યાં સુધી શ્વેતાંબર આગમ ગ્રંથો જેને તેઓ પ્રમાણ માનતા હતા તેને પણ અપ્રામાણિક ઠરાવ્યા

શ્વેતાંબર આગમોના આધાર ઉપર જ તેમણે તેમની તાત્કાલિક માન્યતા અનુસાર નવા ધાર્મિક ગ્રંથો નિર્માણ કરવાનું શરૂ કર્યું કુંદકુંદ વગેરે જેઓ પ્રાકૃત ભાષાના વિદ્વાન હતા તેમણે પ્રાકૃતમાં અને દેવનંદી આદિ સંસ્કૃતના વિદ્વાનોએ સંસ્કૃતમાં ગ્રંથ નિર્માણ કરીને તેમની પરંપરાને પરાપેક્ષતાથી મુક્ત કરવાનો ઉદ્યોગ કર્યો —પૃષ્ઠ ૩૨૭

* * * *

શ્વેતાંબર જૈન આગમો વિક્રમની ચોથી સદીમાં મથુરા તથા વલભી અને છઠ્ઠી સદીના પ્રથમ ચરણમાં માથુર તથા વાલભ્ય સંઘની સંમિલિત સભામાં વલ્લભીમાં વ્યવસ્થિત કરીને પુસ્તકારૂઢ કર્યાં તેમાં સ્થાનાંગ તથા ઔપપાતિક સૂત્રમાં તેમ જ આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં સાત નિહ્નવોના નામ તથા તેમના નગરોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેઓને માત્ર સાધારણ વિરુદ્ધ માન્યતાના કારણે શ્રમણ સંઘની બહાર મૂકવામાં આવ્યા હતા તેમાં છેલ્લા નિહ્નવ ગોષ્ઠા માહિલ છે તે વિક્રમ સં ૧૧૪ માં સંઘથી બહિષ્કૃત થયા હતા

જો વિક્રમની ચોથી શતાબ્દી સુધી પણ દિગંબર પરંપરામાં કેવળી કવળાહારનો તથા સ્ત્રી તેમ જ વસ્ત્રધારીની મુક્તિનો નિષેધ પ્રચલિત થઈ ગયો હોત તો તેમને પણ નિન્હવોની શ્રેણીમા ન મૂકવાનુ કોઈ કારણ નહોતુ. પરંતુ એમ નહોતુ થયુ તેથી સમજાય છે કે વિક્રમની પાંચમી શતાબ્દી સુધી શ્વેતાંબર વિરોધી સિદ્ધાંત પ્રતિપાદક વર્તમાન દિગંબર પરંપરાનો પ્રાદુર્ભાવ થયો નહોતો.

વિક્રમની સાતમી સદીની પહેલાના કોઈપણ લેખપત્રમાં વર્તમાન દિગંબર પરંપરા સમત શ્રુતકેવળી, દશપૂર્વધર, અગપાઠી આચાર્યો, અંશો, ગચ્છો અને સઘોનો નામોલ્લેખ મળતો નથી

દિગંબર પરંપરાપાસે એક પણ પ્રાચીન પટ્ટાવલી નથી તેમની પાસેની બધી પટ્ટાવલીઓ બારમી સદીની પછીની છે અને તેમા વર્ણવેલા પ્રાચીન ગુરુક્રમ તદ્દન અવિશ્વસનીય છે

શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના દક્ષિણમાં જવા સબધીની જે કથા દિગંબર ગ્રંથોમા ઉપલબ્ધ થાય છે તે વિક્રમની દશમી સદી પછીની છે. દક્ષિણમા જવાવાળા ભદ્રબાહુ વિક્રમની કેટલીયે શતાબ્દીઓ પછીના આચાર્ય છે. એ વાત શ્રવણ બેલગોલની પાર્શ્વનાથબસ્તિની લગભગ શક સવત ૫૨૨ની આસપાસમા લખેલા એક શિલાલેખથી તથા દિગંબર સંપ્રદાયના દર્શનસાર, ભાવસંગ્રહ આદિ ગ્રંથોથી સિદ્ધ થઈ ચૂકયુ છે.

એટલે શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના નામથી દિગંબર સંપ્રદાયની પ્રાચીનતા વિષયક વિદ્વાનોનો અભિપ્રાય નિર્મૂળ થઈ જાય છે અને નિશ્ચિત થાય છે કે શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના વૃત્તાંતથી દિગંબર સંપ્રદાયને કશો પણ સબંધ ન હોતો દિગંબર વિદ્વાનોએ જે જે વાતો શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના નામે ચડાવી છે તે સર્વનો સબધ વાસ્તવમા બીજા, જ્યો-

તેથી ભદ્રબાહુની સાથે જ છે. પૃષ્ઠ ૩૨૮ થી ૩૩૦

* * * *

દિગમ્બરોની પાસે પ્રાચીન સાહિત્ય નથી તેમના સૌથી પ્રાચીન આચાર્ય કુંદકુંદના ગ્રંથો કે જે વિક્રમની છઠ્ઠી સદીની કૃતિઓ છે. યતિવૃષભનું 'તિલોયપન્નતિ,' શિવાર્યનું 'ભગવતી આરાધના' આદિ કોઈ કોઈ ગ્રંથ કુંદકુંદની પૂર્વેના હોવાનો સંભવ છે પરંતુ તે સાહિત્ય એટલું થોડું છે અને એકદેશીય છે કે તેથી દિગંબર સંપ્રદાયનો નિર્વાહ થવો કઠિન છે

શ્વેતાંબર જૈન આગમોમાં પુસ્તકોને ઉપાધમાં ગણેલ નથી અને તે રાખવાથી પ્રાયશ્ચિતનું વિધાન કહેલું છે ત્યારે નામ માત્રનો પરિગ્રહ ન રાખનાના હિમાયતી દિગંબર ગ્રંથકાર સાધુને પુસ્તકોની ઉપધિ રાખવાની આજ્ઞા દીએ છે. તેથી એ સિદ્ધ થાય છે કે સાધુઓમાં પુસ્તકો રાખવાનો પ્રચાર થયા પછી જ તે સંપ્રદાય વ્યવસ્થિત થયો છે—પૃષ્ઠ ૩૩૧-૩૨

* * * *

ઉપર કહેવાઈ ચૂક્યું છે કે દિગંબર સંપ્રદાયનું પૂર્વનામ 'યાપનીય સંઘ' હતું અને તે શ્વેતાંબર પરંપરાના આચારવિચારનું અનુસરણ કરવાવાળા અને ઘણેભાગે જૈન આગમોને માનવાવાળા હતા પરંતુ પાછળના દિગંબરાચાર્ય યાપનીયસંઘવિષયક તેમનો પૂર્વ સંબંધ વિસરી ગયા અને નગ્નતાના સમર્થક હોવા છતાં શ્વેતાંબરીય આગમ આદિ આચારવિચારોના કારણે તેમને 'ખચ્ચર' ની ઉપમા આપતાં પણ સંકોચાયા નથી —પાનું ૩૩૫

(અહીં પછી મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયજીએ 'ખચ્ચર' કહ્યા સંગધના દિગંબર પુસ્તકના ઉલ્લેખ આપ્યા છે તથા તે પછી દિગંબર ગ્રંથકારોએ તેમના ગ્રંથોમાં શ્વેતાંબર ગ્રંથોની કેટલીય ગાથાઓ ઉધ્ધૃત

જો વિક્રમની ચોથી શતાબ્દી સુધી પણ દિગંબર પરંપરામા કેવળી કવળાહારનો તથા સ્ત્રી તેમ જ વસ્ત્રધારીની મુક્તિનો નિષેધ પ્રચલિત થઈ ગયો હોત તો તેમને પણ નિન્હવોની શ્રેણીમા ન મૂકવાનુ કોઈ કારણ નહોતુ. પરંતુ એમ નહોતુ થયુ તેથી સમજાય છે કે વિક્રમની પાચમી શતાબ્દી સુધી શ્વેતાંબર વિરોધી સિદ્ધાંત પ્રતિપાદક વર્તમાન દિગંબર પરંપરાનો પ્રાદુર્ભાવ થયો નહોતો.

વિક્રમની સાતમી સદીની પહેલાના કોઈપણ લેખપત્રમા વર્તમાન દિગંબર પરંપરા સંમત શ્રુતકેવળી, દશપૂર્વધર, અંગપાઠી આચાર્યો, ગણો, ગચ્છો અને સંઘોનો નામોલ્લેખ મળતો નથી

દિગંબર પરંપરાપાસે એક પણ પ્રાચીન પટ્ટાવલી નથી તેમની પાસેની બધી પટ્ટાવલીઓ બારમી સદીની પછીની છે અને તેમા વર્ણવેલા પ્રાચીન ગુરુક્રમ તદ્દન અવિશ્વસનીય છે

શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના દક્ષિણમા જવા સંબંધીની જે કથા દિગંબર ગ્રંથોમા ઉપલબ્ધ થાય છે તે વિક્રમની દશમી સદી પછીની છે. દક્ષિણમા જવાવાળા ભદ્રબાહુ વિક્રમની કેટલીયે શતાબ્દીઓ પછીના આચાર્ય છે. એ વાત શ્રવણ બેલગોલની પાર્શ્વનાથબસ્તિની લગભગ શક સંવત પરરની આસપાસમા લખેલા એક શિલાલેખથી તથા દિગંબર સંપ્રદાયના દર્શનસાર, ભાવસંગ્રહ આદિ ગ્રંથોથી સિદ્ધ થઈ ચૂક્યુ છે.

એટલે શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના નામથી દિગંબર સંપ્રદાયની પ્રાચીનતા વિષયક વિદ્વાનોનો અભિપ્રાય નિર્મૂળ થઈ જાય છે અને નિશ્ચિત થાય છે કે શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના જમાનાથી દિગંબર સંપ્રદાયને કશો પણ સંબંધ ન હોતો દિગંબર વિદ્વાનોએ જે જે વાતો શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના નામે ચડાવી છે તે સર્વનો સંબંધ વાસ્તવમાં બીજા, જ્યો-

તિની ભદ્રબાહુની સાથે જ છે. પૃષ્ઠ ૩૨૮ થી ૩૩૦

* * * *

દિગમ્બરોની પાસે પ્રાચીન સાહિત્ય નથી તેમના સૌથી પ્રાચીન આચાર્ય કુદકુદના ગ્રંથો છે કે જે વિક્રમની છઠ્ઠી સદીની કૃતિઓ છે યતિવૃષભનુ 'તિલોયપન્નતિ,' શિવાર્યનુ 'ભગવતી આરાધના' આદિ કોઈ કોઈ ગ્રથ કુદકુદની પૂર્વના હોવાનો સભવ છે પરતુ એ સાહિત્ય એટલુ થોડુ છે અને એકદેશીય છે કે તેથી દિગબર સપ્રદાયનો નિર્વાહ થવો કઠિન છે

શ્વેતામ્બર જૈન આગમોમા પુસ્તકોને ઉપાધિમા ગણેલ નથી અને તે રાખવાથી પ્રાયશ્ચિતનુ વિધાન કહેલુ છે ત્યારે નામ માત્રનો પરિગ્રહ ન રાખવાના હિમાયતી દિગબર ગ્રથકાર સાધુને પુસ્તકોની ઉપધિ રાખવાની આજ્ઞા દીએ છે. તેથી એ સિદ્ધ થાય છે કે સાધુઓમા પુસ્તકો રાખવાનો પ્રચાર થયા પછી જ તે સપ્રદાય વ્યવસ્થિત થયો છે—પૃષ્ઠ ૩૩૧-૩૨

* * *

ઉપર કહેવાઈ ચૂક્યુ છે કે દિગબર સપ્રદાયનુ પૂર્વનામ 'યાપનીય સઘ' હતુ અને તે શ્વેતામ્બર પરપરાના આચારવિચારનુ અનુસરણ કરવાવાળા અને ઘણેભાગે જૈન આગમોને માનવાવાળા હતા પરતુ પાછળના દિગમ્બરાચાર્ય યાપનીયસઘવિષયક તેમનો પૂર્વ સબધ વિસરી ગયા અને નગ્નતાના સમર્થક હોવા છતાં શ્વેતામ્બરીય આગમ તેમજ આચારવિચારોના કારણે તેમને 'ખચ્ચર' ની ઉપમા આપતાં પણ સકોચાયા નથી—પાનુ ૩૩૫

(અહી પછી મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયજીએ 'ખચ્ચર' કહ્યા સબધના દિગબર પુસ્તકના ઉલ્લેખ આપ્યા છે તથા તે પછી દિગબર ગ્રથકારોએ તેમના ગ્રથોમા શ્વેતામ્બર ગ્રંથોની કેટલીય ગાથાઓ ઉધ્ધૃત

કરી છે તેની ઘણી વિગતો આપી છે જિજ્ઞાસુએ તે સર્વ તે પુસ્તક માંથી જોઈ લેવુ —ન. કિ. શેઠ)

* * * *

ઉપર અમે દિગંબર સંપ્રદાયના જે બે પ્રાચીન ગ્રંથોની મીમાંસા કરી છે તેથી ત્રણ વાત સ્પષ્ટ થાય છે—

(૧) વિક્રમની પાંચમી સદી સુધી દિગંબર સંપ્રદાય પણ મોટેભાગે શ્વેતાંબર આગમોને જ માનતા હતા

(૨) પ્રારંભમાં દિગંબર ગ્રંથકાર પોતાની રચનામાં મુખ્ય આધાર શ્વેતાંબર જૈનાગમોનો જ લેતા હતા

(૩) પરંપરાગત કેટલાક આગમિક પરિભાષાના શબ્દોના અર્થ નહિ સમજવાના કારણે ક્યાંક ક્યાંક દિગંબર ગ્રંથકાર પોતાની કલ્પનાથી કામ લેતા હતા પરિણામે કોઈ કોઈ વાતમાં શ્વેતાંબર સંપ્રદાયથી તેઓ અલગ પડી ગયા —પાનુ ૩૪૪

* * * *

દિગંબર સંપ્રદાયની શ્રુતાવતાર કથાઓમાં કર્મપ્રકૃતિપ્રાભૃત તથા કષાયપ્રાભૃત ગ્રંથોના નિર્માણનો જે વૃત્તાંત આપ્યો છે તેમા પણ અમને તો એવી જ પ્રતીતિ થાય છે કે એ ગ્રંથોના ક્રમશ: જ્ઞાતા **ધરસેન તથા ગુણધર મુનિ પ્રાચીન સ્થવિર (શ્વેતાંબર) પરંપરાના સ્થવિર હોવા જોઈએ કારણ કે ધરસેનનો નિવાસ ગિરનારની પાસે બતાવ્યો છે અને ત્યાં તો તે વખતે શ્વેતાંબર પરંપરાના આચાર્યો જ વિચરતા હતા.**

ગુણધર મુનિ પાસેથી નાગહસ્તી તથા આર્યમંક્ષુએ કષાયપ્રાભૃત શીખવા સંબંધીનો વૃત્તાંત પણ વિચારણીય છે કારણ કે **શ્વેતાંબર**

સપ્રદાયમા પણ નાગહસ્તી તથા આર્યમગુ નામના બે આચાર્યોના પત્તો મળે છે દિગબર પરંપરામા નહિ. વળી ખાસ ધ્યાન આપવા જેવી વાત એ છે કે દિગબર સપ્રદાય જે ધરસેન તથા ગુણધર મુનિઓથી તેમના આગમોની ઉત્પત્તિ બતાવે છે તેમના વિષયમાં તેઓ કાંઈ પણ (જરાપણ) માહિતગાર નથી

શ્રુતાવતારમા ઇંદ્રનદી કહે છે કે, "ધરસેન તથા ગુણધર ગુરુના વશનો પૂર્વાપર ક્રમ અમે જાણતા નથી કારણકે તેમનો ક્રમ કહેવાવાળા કોઈ આગમ કે મુનિ નથી" કેવુ આશ્ચર્ય છે? **એ બન્ને શ્રુતધર શ્વેતાબર પરંપરાના હશે તે કારણથી જ દિગબર પરપરાને તેમના વિષયમા અધિક માહિતી મળી નહિ હોય.**

આ સર્વ વાતોના વિચારોની ઉપરાત એમનુ કહેવાને અમને જરા પણ સંકોચ થતો નથી કે દિગબર સપ્રદાયના જે જે આચારવિચારના મૌલિક ગ્રથ છે તે શ્વેતાબર આગમોના આધાર ઉપરથી બનેલા અને દિગબરોના દાર્શનિક સાહિત્યની જડ શ્વેતાબરાચાર્ય વાચક ઉમાસ્વાતિ કૃત સભાષ્ય તત્ત્વાર્થ સૂત્ર જ છે એ કહેવાની ભાગ્યે જ આવશ્યકતા રહે છે —પાનુ ૩૪૭

* * * *

ભદ્રબાહુના દક્ષિણમા જવાની ઘટના વિક્રમની પાંચમી સદીની અતમા દેવર્દ્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણના સમયમા બની હતી. તે સમયે ઉત્તર ભારતવર્ષમા દુકાળ પડ્યો હતો અને તે પછી સુકાળ થતા વલ્લભીમા શ્વેતાબર સઘનુ એક મોટુ ભારે સમેલન થયુ હતુ. તેમા માથુરી તથા વાલભી વાચનાઓનુ એકીકરણ તથા પુસ્તકલેખન સબધી ચિરસ્મરણીય કાર્ય સંપન્ન થયુ હતુ.

આ અર્વાચીન ઘટનાને શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુની સાથે જોડીને દિગંબર લેખકોએ તેમના સંપ્રદાયને પ્રાચીન ઠરાવવાની ચેષ્ટા કરી છે. પરન્તુ દિગંબરોના જ લેખોથી એ ઘટના બીજા ભદ્રબાહુ સંબંધી સિદ્ધ થાય છે એ વાત જો દિગંબરો ધ્યાનમાં લીએ તો તેઓ શ્વેતાંબરોની અર્વાચીનતા સિદ્ધ કરવાની ચેષ્ટા કદી પણ કરે નહિ એમ અમે સમજીએ છીએ.

—પાનું ૩૪૮

૪

ઋજુપ્રાજ્ઞતા શી રીતે?

લેખ:

પંડિત શ્રી બેચરદાસજી દોશી

*

નોંધ

શ્વેતાંબર સમાજમાં સામાન્ય રીતે કહેવામાં આવે છે અને માનવામાં આવે છે કે ભગવાન પાર્શ્વનાથના શિષ્યો ઋજુપ્રાજ્ઞ હતા તેથી તેમને વસ્ત્રો વિગેરેની વિશેષ છૂટ હતી ત્યારે ભગવાન મહાવીર સ્વામીના શિષ્યો જડ અને વક્ર હતા તેથી તેમના માટેનો આચાર કડક બનાવ્યો હતો

એ તો સમજી શકાય તેવી સામાન્ય વાત છે કે જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતો શાશ્વત છે અને તેથી તેના પ્રતિપાદનમાં દરેક તીર્થમાં એકસરખી જ વાત હોય તેમાં ફેરફાર હોઈ શકે નહિ

એટલે ઉપર કહી તેવી ઋજુપ્રાજ્ઞતાની માન્યતામાં ભૂલ છે

તે મૂલ શી છે તે પંડિતજીએ નીચેના લેખમા સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યુ છે આ લેખ તેમના "જૈન સાહિત્યમા વિકાર થવાથી થયેલી હાનિ" નામના પુસ્તકમાના પાના ૬૦થી ૭૨માથી ઉદ્ધૃત કરેલ છે તે એટલા માટે કે એ ઉપરથી જૈન ધર્મના આચાર નિયમો તો બધા તીર્થોમા સરખા જ હતા તે સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય

* —ન ગિ શેઠ

આપણે સાંભળીએ છીએ કે વડિન વર્દ્ધમાનના સમયે ભગવત પાર્શ્વનાથના સાધુઓ પણ હતા, તેઓને આપણે ઋજુપ્રાજ્ઞ તરીકે ગણીએ છીએ મારા ધારવા પ્રમાણે સમ્ય સસારમા એવુ સભવતુ નથી કે જે વિવેકી અને સરળ હોય તે જડ અને વક્ર કરતા વધારે આરામ ભોગવે કે વધારે છૂટ લે

હુ તો સારૂ છુ કે જડ અને વક્ર કરતા વિવેકી અને સરળ મનુષ્યો ઉપર વધારે જવાબદારી છે. જે જાતનુ આચરણ તેઓ આચરશે તેજ આચરણ તરફ વક્ર અને જડાની પ્રવૃતિ થશે.

વક્ર અને જડોને તો કહેવાની છૂટ છે કે વિવેકી કરે એમ અમારે કરવુ એ જ અમારે માટે હિતરૂપ છે આમ હોવાથી વિવેકી અને સરળ મનુષ્યોએ તો પોતાનો આચાર એવો સુદ્દઢ અને અપવાદ વિનાનો રાખવો જોઇએ કે જેથી તેઓની પાછળ ચાલનારો વર્ગ પણ સુદ્દઢ અને નિરપવાદી આચારોને પાળી શકે.

આવી વસ્તુસ્થિતિ હોવા છ્તા આપણા સાભળવામા એમ આવે કે ઋજુ અને પ્રાજ્ઞ સાધુઓ કરતાં વક્ર અને જડ સાધુઓનો આચાર વિશેષ કઠિન અને દુસ્સહ કરવામા આવ્યો છે

ઋજુપ્રાજ્ઞ સાધુઓ પચરગી વસ્ત્રો, રેશમી વસ્ત્રો કે બહુમૂલ્યવસ્ત્રો પહેરી પણ શકે અને વક્રજડ સાધુઓએ તો શક્યતાનુસારે અચેલ જ

રહેવુ જોઈએ. (વસ્ત્ર રહિત કે એકવસ્ત્રી અથવા દ્વિવસ્ત્રી, તે પણ વસ્ત્ર જૂનુ, મેલુ, ફાટેલુ, ગૃહસ્થે વાપરેલુ કે જેવુ મળે તેવુ સુધાર્યા વિનાનુ કારણે જ વપરાય)

સમુદાયને ઉદ્દેશીને કરેલુ ખાનપાન ઋજુપ્રાજ્ઞો લઈ શકે અને તે જ ખાનપાન વ્યક્તિની દૃષ્ટિએ પણ વક્રજડો માટે દૂષિત ગણાય ઋજુ-પ્રાજ્ઞો રાજપિંડ પણ લઈ શકે અને વક્રજડોથી તો તેને લેવાય જ નહિ

તેઓ પ્રતિક્રમણની ક્રિયા માટે કામચારી હોઈ શકે અને વક્રજડોએ તો ક્રિયા નિરંતર અને નિયમિત કરવી જોઈએ

તેઓ શય્યાતરના ઘરનુ જમી શકે અને વક્રજડોથી તેના ઘરનો આહાર લેવાય જ નહિ, તથા વિહાર, જ્યેષ્ઠ કનિષ્ઠની વ્યવસ્થા માટે વંદનાદિ વ્યવહાર માટે ઋજુપ્રાજ્ઞો નિરંકુશ રહે અને તેજ કાર્યો માટે વક્રજડોને ગુરુની પરતત્રતા રાખવી પડે

આમાંનો નિરંકુશ આચાર ભગવત પાર્શ્વનાથના ઋજુપ્રાજ્ઞ સાધુઓનો છે અને સાંકુશ આચાર ભગવત વર્દ્ધમાનના વક્રજડ સાધુઓનો છે

અહી હુ વાચકોને પોતાને જ પૂછુ છુ કે એ બન્નેના આચારોમા કયા આચારમા વિશેષ ત્યાગ જણાય છે અને કયો આચાર વિશેષ મર્યાદિત જણાય છે

મારી ધારણા પ્રમાણે તો વાચકોને વર્દ્ધમાનના જ આચારોમાં ત્યાગ કઠોરતા અને મર્યાદા જણાવાં જોઈએ

જો ત્યાગનો અર્થ જરૂરીઆતો ઓછી કરવાનો હોય, જો ત્યાગનો અર્થ નિરંકુશતાને રોકવાનો હોય, જો ત્યાગનો અર્થ સહન કરવાનો હોય અને જો ત્યાગનો અર્થ મર્યાદામા રહેવાનો

હોય તો સૌ કોઈ એક અવાજે કબુલ કરશે કે વર્દ્ધમાનના જ આચારોમાં ત્યાગ, મુનિતા અને વૈરાગ્ય ભરપૂર ભર્યો છે અને ઋજુપ્રાજ્ઞ પુરુષોમા તે તે આચારોમાં અનુકૂળતા, આરામ, યથેચ્છવર્તિતા અને અમર્યાદા તરવરી રહી છે.

કદાચ પાર્શ્વનાથ સ્વામીની **હૈયાતિમા તેમના શિષ્યોમા** આ જાતનુ **સુખશીલ વર્તન નહિ હોય** પરતુ તેમનુ નિર્વાણ થયા પછી તે બે (પાર્શ્વનાથ અને મહાવીર) ધર્માચાર્યોના ૨૫૦ વર્ષના વચગાળાના કોઈ પણ વખતે પાર્શ્વનાથના સતાનો ઉપર **તે સમયના આચારહીન બ્રાહ્મણ ગુરુઓની અસર થઈ હોય અને તેને લઈને તેઓએ પોતાના આચારોમા** કડકપણુ **કાઢી નાખી, ઘણા નરમ અને સુકર આચારો બનાવી લીધા હોય એ સભવતુ અને ઘટતુ છે.**

ધારો કે આપણો કોઈ પાડોશી હમેશા નાતો ધોતો હોય, ખાતો પીતો હોય, મનગમના વસ્ત્રો પણ પહેરતો હોય અને તેની આવી રીતભાત હોવા છતા તે એક સાધુ કે ભિક્ષુ ગુરુ તરીકે પોતાની પ્રતિષ્ઠા અથવા પૂજ્યતા જાળવી શકતો હોય તો હુ નથી ધારતો કે તેનો બીજો ત્યાગી પાડોશી તેના આચરણને અનુસરવામા વધારે વિલબ કરી શકે.

કિલષ્ટ આચારોને પાળવામા, લજ્જાને જીતવામા, શરીરને વશ રાખવામા અને એવી બીજી પણ અનેક ત્યાગની બાબતોમા માનવ પ્રાણી મૂળથી જ ઢીલો રહેલો જોવાય છે એથી તે જ્યા સુધી પોતાની સગવડતા સચવાય તેવા આચારોને, તેવા વિચારોને કે તેવી ક્રિયાઓને પાળતાં જો ધર્માચરણ કરી શકતો હોય તો તેવા સુકર નિયમો તરફ ઝટ વળી જાય છે અને જ્યા ભૂખ્યા રહેવાનુ કહેવામા આવતુ હોય, અચેલ રહેવાનો આચાર પળાતો હોય તથા જ્યા શરીરની પ્રત્યેક સગવડતાને રોધવામાં આવતી હોય તે માણુએ તે જવલ્લેજ વળે છે, અથવા વળવા છતા ભાગ્યેજ નિર્વિઘ્ને પાર પહોચે છે

આ ગમસૂત્રગ્રંથોમા હુ જોઈ શક્યો છુ તેમ વર્દ્ધમાન જેવા સમર્થ યોગી પુરુષની પાસે પણ નમ્ર થવામા પાર્શ્વનાથના સ તાનો અચકાયા છે તેઓએ વર્દ્ધમાનની પરીક્ષા—માન મૂકી વાક્પરીક્ષા—લેવા કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા છે અને જ્યારે તેમની પાસેથી તેના મનગમના સમાધાનો તેઓને મળ્યા, તેમા પાર્શ્વનાથની સાક્ષી ભળી ત્યારે જ તેઓએ વર્દ્ધમાનને પણ માથુ નમાવ્યુ છે

સૂત્રોમા જ્યા જ્યા વર્દ્ધમાન અને તેમના નિર્ગ્રંથોનો સમાગમ થએલો છે ત્યા બધે ઠેકાણે નિગ્ર થોએ તેમને પ્રદક્ષિણા દઈ અને વ દન કરી પોતાના વક્તવ્ય નથવા પૃચ્છ્યની શરૂઆત કરેલી છે એવી સ કલના જડી આવે છે એટલુ જ નહિ પણ સ્કદ જેવા અન્ય મતી તાપસે પણ વર્દ્ધમાનને મળતા જ જૈન નિર્ગ્રંથોને છાજે તેવો તેમનો સત્કાર કરેલો છે એવી પણ નોધ ભગવતીસૂત્રના બીજા શતકમા મોજુદ છે

પર તુ જ્યા જ્યા પાર્શ્વપત્યોની વાત આવે છે ત્યા સર્વત્ર તેઓએ વર્દ્ધમાન કે તેમના સ્થવિરોને મળતા જ સાધારણ સત્કાર કર્યાનો પણ ઉલ્લેખ મળતો નથી કિ તુ તેઓએ વર્દ્ધમાન કે તેમના સ્થવિરો પાસે જઈ અને તેઓની સાથે વાતચીત કરી તેમને ઓળખ્યાનો, તેમને વ દનાદિ કર્યાનો અને તેમનો ધર્મ સ્વીકાર્યાનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે

(અહીં પ ડિતશ્રીએ મૂત્રોમાથી તેવા દાખલાઓ ટાક્યા છે તે સ્થળ સ કોચને લીધે અત્રે આપી શકાયા નથી)

વર્દ્ધમાનની આસપાસના પાર્શ્વપત્યોની સુખશીળતામા મને તો મીનમેખ જેવુ જણાતુ નથી તેમ તેઓની ઋજુતામા અને પ્રાજ્ઞતામા મારો જરાય મતભેદ નથી

મારો મતભેદ એટલો જ છે કે તેઓ કોઈ તે જાતના સુખ-શીલ આચારોને લીધે ઋજુપ્રાજ્ઞ નહોતા પણ જ્યારે તેઓને

વર્દ્ધમાન તરફથી કે તેમના નિર્ગ્રંથો તરફથી જ્યારે કાંઈ સમજાવવામાં આવતુ ત્યારે તેઓ તે બાબતને શીઘ્ર સમજી લેતા અને શીઘ્ર સ્વીકારી લઈ પોતાના વર્તનમાં ઘટતો ફેરફાર પણ કરી લેતા.

શરૂઆતમા પોતે સ્વીકારેલી સુખશીલતાની ચુસ્તતાને લીધે કે બીજા કોઈ કારણથી તેઓએ વર્દ્ધમાન અથવા તેના નિર્ગ્રંથો સાથે એક ભિન્નધર્મી જેવુ વર્તન ભલે ચલાવ્યુ હોય, પણ જ્યારે તે બધા પરસ્પર વિશેષ સમાગમમા આવ્યા ત્યારે સમાગમમા આવનાર તે પ્રત્યેક પાર્શ્વપત્યે વર્દ્ધમાનનો કડક ત્યાગમાર્ગ અનુસર્યો છે તે વાત સૂત્રોમાં આપેલા પાર્શ્વપત્યોના પ્રત્યેક ઉલ્લેખને છડે ઘણા સરળ અને નિખાલસ શબ્દોમાં ટકાએલા આજ પણ જોવામા આવે છે

એ શબ્દો જ તે પાર્શ્વપત્યોની ઋજુતા અને પ્રાજ્ઞતાને સાધવા પૂરતા છે પણ તેઓના તે બન્ને ગુણોનો, તે સુખશીલ આચારો સાથે સબધ હોય એમ મને તો ભાસતુ નથી.

નોંધ–પાર્શ્વનાથ સ્વામીના અનુયાયી શ્રી કેશીસ્વામી વગેરે મહાવીર સ્વામીના અનુયાયી થયા કારણકે તેમને ખાત્રી થઇ કે પાર્શ્વનાથ સ્વામી અને મહાવીર સ્વામીની પ્રરૂપણામા જરાપણ ફરક નહોતો, બન્ને એકજ ધર્મનુ પ્રતિપાદન કરતા હતા બધા તીર્થ કરોનો ધર્મ એક જ હોય તેમા જરાપણ ફેરફાર ન હોય.

—ન. ગિ. શેઠ.

૫

સંગઠન અને વિચારસંસ્કૃતિ

લેખક

મુનિરાજશ્રી ન્યાયવિજયજી મહારાજ

*

જૈનોની અંદર આજે કુસંપની જે આંધી ઉડી રહી છે તે સમાજની દારૂણ દુર્ભાગ્યના સૂચવે છે

મહાવીર દેવે જે ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરીને બધાયને સંગઠનના સૂત્રમાં બદ્ધ કર્યા હતા તેમાં આજે ઠેરઠેર ફૂટ પેસી ગઈ છે સંસારને સામ્યવાદનો મહાન ઉપદેશ આપનાર મહાવીર સ્વામીએ સામ્યવાદી સંઘનું જે મિશન સ્થાપ્યું હતું તેમા આજે સામ્યવાદને બદલે વૈષમ્યવાદે સ્થાન લીધું છે અને તેનું વિષમ વિષ સમાજને વિચિત્ર મોહ મૂર્ચ્છામાં પટકી રહ્યું છે

જ્યા જુઓ ત્યા પ્રાય ફાટફૂટ હોય જ ભાગ્યે જ કોઈ ગામ એવું નીકળશે કે જ્યાંના સંઘમા કે નાત-જાતમા તડ પડેલ ન હોય જે

વર્દ્ધમાન તરફથી કે તેમના નિર્ગ્રંથો તરફથી જ્યારે કાંઈ સમજાવવામાં આવતુ ત્યારે તેઓ તે બાબતને શીઘ્ર સમજી લેતા અને શીઘ્ર સ્વીકારી લઈ પોતાના વર્તનમા ઘટતો ફેરફાર પણ કરી લેતા.

શરૂઆતમા પોતે સ્વીમરેની સુખશીનતાની ચુસ્તતાને લીધે કે બીજા કાંઈ કારણથી તેઓએ વર્દ્ધમાન અથવા તેના નિર્ગ્રંથો સાથે એક ભિન્નધર્મી જેવુ વર્તન ભલે ચલાવ્યુ હોય, પણ જ્યારે તે બધા પરસ્પર વિશેષ સમાગમમા આવ્યા ત્યારે સમાગમમા આવનાર તે પ્રત્યેક પાર્શ્વપત્યે વર્દ્ધમાનનો કડક ત્યાગમાર્ગ અનુસર્યો છે તે વાત સૂત્રોમાં આપેના પાર્શ્વપત્યોના પ્રત્યેક ઉલ્લેખને છડે ઘણા સરળ અને નિખાલસ શબ્દોમા ટકાએલા આજ પણ જોવામા આવે છે

એ શબ્દો જ તે પાર્શ્વપત્યોની ઋજુતા અને પ્રાજ્ઞતાને સાધવા પૂરતા છે પણ તેઓના તે બન્ને ગુણોનો, તે સુખશીલ આચારો સાથે સબંધ હોય એમ મને તો ભાસતુ નથી.

નોધ–પાર્શ્વનાથ સ્વામીના અનુયાયી શ્રી કેશીસ્વામી વગેરે મહાવીર સ્વામીના અનુયાયી થયા કારણકે તેમને ખાત્રી થઇ કે પાર્શ્વનાથ સ્વામી અને મહાવીર સ્વામીની પ્રરૂપણામા જરાપણ ફરક નહોતો, બન્ને એકજ ધર્મનુ પ્રતિપાદન કરતા હતા બધા તીર્થ કરોના ધર્મ એક જ હોય તેમા જરાપણ ફેરફાર ન હોય.

—ન. ગિ. શેઠ.

૫

સંગઠન અને વિચારસંસ્કૃતિ

લેખક

મુનિરાજશ્રી ન્યાયવિજયજી મહારાજ

*

જૈનોની અંદર આજે કુસંપની જે આંધી ઉડી રહી છે તે સમાજની દારૂણુ દુર્ભાગ્યતા સૂચવે છે

મહાવીર દેવે જે ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરીને બધાયને સંગઠનના સૂત્રમા બદ્ધ કર્યા હતા તેમા આજે ઠેરઠેર ફુટ પેસી ગઈ છે સંસારને સામ્યવાદનો મહાન ઉપદેશ આપનાર મહાવીર સ્વામીએ સામ્યવાદી સંઘનુ જે મિશન સ્થાપ્યુ હતુ તેમા આજે સામ્યવાદને બદલે વૈષમ્યવાદે સ્થાન લીધુ છે અને તેનુ વિષમ વિષ સમાજને વિચિત્ર મોહ મૂર્છામા પટકી રહ્યુ છે

જ્યા જુઓ ત્યા પ્રાય ફાટફુટ હોય જ ભાગ્યે જ કોઈ ગામ એવુ નીકળશે કે જ્યાના સંઘમા કે નાત-જાતમા તડ પડેલ ન હોય જે

સમાજની આવી છિન્નભિન્ન દશા હોય અને જે સમાજમા ઈર્ષા દ્વેષના ઘનઘોર વાદળ ચારે બાજુ છવાયેલા હોય તે સમાજની ચડતી સમજવી કે પડતી ?

વીતરાગ ધર્મ જેવો ધર્મ મળવા છતા વેરઝેરના કલુષિત અધ્યવસાયો ઉપર કાબુ ન મેળવી શકાય તો તે ધર્મ મેળવ્યાની અસર શી થઈ ગણવી ?

વિચારભિન્નતા એ તો છદ્મસ્થોનો નૈસર્ગિક સ્વભાવ છે એક બીજાની વિચારભિન્નતા સહી લેવામા જે આત્મગૌરવ છે તે કલુષિત પરિણામનો ઉભરો કાઢવામા નથી જ બલ્કે તેમ કરવામા તો આત્મપતન છે

પોતાને સાચુ જણાય તે મધ્યસ્થવૃત્તિથી, સામા પ્રત્યે હિતબુદ્ધથી અને માયાળુ વર્તનથી સામાને, સમજાવવુ એ જ મહાનુભાવોનુ ઉદારચરિત હોય વિચારભિન્નતાને વિરુદ્ધતાનુ રૂપ આપવુ એ ખરે જ માનસિક કમજોરી છે

આપણા બન્ને હાથ છે પણ જો તે એકબીજાથી ભિન્ન થઈ જાય તો તે બન્નેને મેલા અને ગદા થવા વખત આવે તેઓ એક બીજાથી સફાઈ માટે કામ ન આવે એટલે તે બન્નેના ઉપર મેલના થર એવા બાઝી જાય કે તેમા કીડા પડે અને પરિણામે તે બન્નેને સડવાનો વખત આવે આ વિરુદ્ધતાનુ ફળ

જ્યા બવાઓના હૃદયમા વીતરાગધર્મને આરાધવાનુ એક જ લક્ષ્યબિંદુ હોય ત્યા સાધારણ મતભેદોને મોટા રૂપ આપી કલહ કોલાહલ વધારવો એ ડહાપણ ન ગણાય જે વણિકો, જે મહાજનો પોતાની કે બીજી નાત-જાતના ગમે તેવા આંટીઘુંટીવાળા કોયડાને ઉકેલી નાખવામા અને કજીયા-ટટાઓને પતાવવામા ઘણા બાહોશ ગણાતા તે જ વણિકો, તેજ મહાજનો, બહુ દિલગીરી સાથે કહેવુ પડે છે કે, પોતાના

આ કાયરતા તેમના બુદ્ધિભ્રંશને એટલી આભારી નથી જેટલી તેમની કુસંપવૃત્તિને આભારી છે "શિયાળ તાણે સીમ ભણી અને કુતરૂ તાણે ગામભણી" આવી દશા જે સમાજમા વર્તતી હોય તે 'સંઘ દ્વારકા કેવી રીતે પહોચી શકે?"

કોઈપણ તકરારનો ફેંસલો લાવવા માટે સર્વ પ્રથમ મધ્યસ્થવૃત્તિ ધારણ કરવાની જરૂર છે "સાચુ ને સારૂ તેજ મારો પક્ષ" એવુ ઉદાર મન રાખવાની જરૂર છે જ્યા અભિનિવેશ, પક્ષમોહ અથવા મતાન્ધતા હોય ત્યા સંતોષકારક પરિણામ ન જ આવે

ડાહ્યા માણસોનુ કામ એ જ હોય કે સમાજ હિતની આગળ તેઓ પોતાનો પક્ષમોહ જતો કરે અને તટસ્થ દૃષ્ટિએ સામી બાજુનો વિચાર કરતા પોતાનો પક્ષ નબળો જણાય તો તત્કાળ તેનો ત્યાગ કરી સામાના વિચારને ગ્રહણ કરે.

અહંકારે વિવશ થઇ પોતાનો કક્કો ખરો કરવા જતા સમાજહિત છુદાઈ જવાનુ જે ઘોર પાપ લાગે છે એનો વિચાર કરવામા આવે અને એવા પાપથી ડરવામા આવે તો એવા પાપ ભીરુઓની બેઠકમા અશાન્તિવાળુ પરિણામ આવવાનો ભાગ્યેજ સંભવ રહે

ખુલ્લી વાત છે કે જે જે રોગો સમાજમા ઘુસેલા છે, જેનાથી સમાજની ખુવારી થઈ રહી છે તે સઘળાનો ઈલાજ કર્યા વગર તેમનુ કલ્યાણ નથી સર્વ પ્રથમ ડાહ્યા વિચારક સજ્જનોને સમાજની રૂગ્ણ દશાપર વિચારણા કરવાને એકત્રિત થવાની આવશ્યકતા છે અને તમામ દુર્ગતિ એક માત્ર કુસંપને આભારી છે એ સમજાઈ જતા સંગઠન ઉપાયો તરફ વિચારદૃષ્ટિ દોડાવવાની જરૂર છે

ભલા ! જૈનોની એક જનરલ પાર્લામેન્ટ (મહાસભા) હોય તો કેવું સારું ! એની અંદર હિંદુસ્તાનના જૈન વસ્તીવાળા દરેક પ્રાંતના ડાહ્યા, પ્રૌઢ વિચારકો ચુંટાયેલા હોય આ મહાસભાનું એવું સમગ્ર બંધારણ હોય કે એ એક પ્રકારે જૈન સમાજની શાસનકર્ત્રી ગણાય

આ 'સમાજ–સભા" તરફથી વ્યવહારિક કે ધાર્મિક સુધારાઓની જે જે યોજનાઓ પાસ થાય તેનો અમલ આખા જૈન આલમમાં બરાબર થાય

વિશૃંખલતા અથવા છિન્નભિન્નતાને અંગે જૈન સમાજમાં બેહુદા રાગ આલાપાય છે, વિચિત્ર સૂરો નીકળે છે અને જેને જેમ ફાવ્યું તેમ તે હાંક્યે રાખે છે, મનગમતા ખેલ ખેલાય છે, નથી કોઈ પૂછનાર, નથી કોઈ કહેનાર, નથી કોઈ સાંભળનાર, અને નથી કોઈ સુધારનાર આ બધી અંધાધુંધી સંગઠન–શક્તિનો વિકાસ નથી થયો ત્યાંસુધી છે સંગઠન સૂત્રના દોર પર જ્યારે જૈન જીવન શરૂ થશે ત્યારે તે સમાજનું નવજીવન પ્રારંભ થશે અને અનુક્રમે તેની ચઢતી કળા તેનું પ્રાચીન ગૌરવ તેને પાછું અપાવશે

ઉપર બતાવેલી "પાર્લામેંટ" અથવા ' મહાસભા કે સમાજ સભા" કોઈપણ મહંતની ખોટી શરમ નહિ રાખે તે પોતાની પ્રજ્ઞા-શક્તિ અને ગંભીરદૃષ્ટિ અનુસાર સમાજ–વ્યવસ્થા કરશે તેમાં બીજા-ઓને વ્યર્થ વચ્ચે આવવાની અને નકામું માથું મારવાની ચોખ્ખી ના પાડશે, એટલું જ નહિ પણ જે રૂઢિ–વહેવારો તેને સમાજહાનિ કરનારા જણાશે તેને પણ તે ઉખેડી ફેંકી દેતા ચૂકશે નહિ

ગંગાપ્રવાહનો મૂળોદ્‌ગમ જેમ હિમાલયમાંથી છે તેમ સામાજિક ધાર્મિક ઉન્નતિ–પ્રવાહનો મૂળોદ્‌ગમ ઐક્યમાંથી છે અંતઃકરણોમાંથી મેળ નીકળી જતા જ્યારે તેમનો પરસ્પર મેળ થાય છે ત્યારે તેઓ એળ

ભાવના સૂત્રમાં બદ્ધ થાય છે અને તેમાંથી જે સગઠન શક્તિ પ્રગટ થાય છે તે જ તે મનસ્વીઓને તેમના અભ્યુદયની ઉપાદાન-સામગ્રી પૂરી પાડે છે એ સગઠન શક્તિના પ્રભાવે તેમની અદરની નબળાઇઓ જેમ જેમ દૂર થતી જાય છે તેમ તેમ તેઓમાં આત્મબળનો વિકાસ થતો જાય છે અને પરિણામે તે મનસ્વીઓનો સમાજ દુનિયાની દૃષ્ટિમાં માનવતો ગણાવા લાગે છે

સાધર્મિક-વાત્સલ્યનાં ગુણગાન જૈનોમાં જાણીતાં છે સગઠનનુ મૂળ એમાંજ સમાયુ છે સાધર્મિકવાત્સલ્યની ભાવનાઓમાં સગઠનની જ ભાવનાઓ ભરેલી છે સગઠન બળની પુષ્ટિના ઇરાદા પર જ તે ભાવનાઓના મ ડાણ છે

—લેખકના વીરધર્મનો પુનરુદ્ધાર પુસ્તકમાંથી.

ચ્યાકડા વાડા

પરમ વીતરાગ મહાવીર દેવનુ વિશાળ ધર્મક્ષેત્ર, તેમના શાસનનુ વિશાળ મેદાન મૂકી કેટલાકો જે સાકડા વાડામા **ભળી જાય છે તે એકદમ ગેરવ્યાજબી છે.**

તમે ગમે ત્યાંથી જરૂર સારો લાભ ઉઠાવો, ગમે તે પુસ્તકદ્વારા જરૂર સારૂ જ્ઞાન મેળવો, જેમા રસ પડે તે વાચીને તેમાંથી સારી બાબત જરૂર ગ્રહણ કરો પણ તેમ કરતા એટનુ ધ્યાનમાં રાખવુ જરૂરનુ છે કે **એથી મહાવીર દેવના શાસનનુ મૂળ નિશાન ન ચૂકાવુ જોઈએ.**

ગુણના રાગી અવસ્ય બનો, ગમે ત્યાંથી ગુણ ગ્રહણ કરો અને કોઈપણ ગુણીના ગુણને પ્રશસો એ શુભ અને સજ્જનોચિત છે પણ એથી એ પરિણામ આવવુ તો અનિષ્ટ જ ગણાય કે ધોરી માર્ગ કરતાં કોઈ માણસના કહેવાતા વાડાના ' અનુયાયી ' થવુ ગમે

કેટલાક 'સુધારક' ગણાતાઓ પણ આ યુગમા નોખા વાડાને પોષવામા આનદ માને છે એ ઓછા દુ ખની વાત નથી એમાં મોટે ભાગે તો દાભિકતાનુ જ સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે,

જ્યા વાડાબધીને તોડવાની જરૂર છે ત્યા સાર્વભૌમ સનાતન માર્ગથી જુદો વાડો નિર્માણ કરવો અગર તેને પોષણ આપવાનો પ્રયત્ન કરવો એ વ્યાજબી ગણાય કે ?—પાના ૧–૨

'સચેલકત્વ અચેલકત્વ

નગ્નવાદ અને વસ્ત્રવાદ એ બંને એકાંતરૂપે સદોષ હોઈ અગ્રાહ્ય છે. મુક્તિ ન તો નગ્નતા સાથે બધાયેલી છે, ન અનગ્નતા સાથે તેનુ ઉપાદાન તો આત્મ સમાધિ છે

નગ્ન જ શ્રમણ કહેવાય અથવા અનગ્ન જ શ્રમણ કહેવાય એ બને માન્યતાઓ ભ્રમાત્મક છે

નગ્ન અને અનગ્ન એ બંને માર્ગો શ્વેતાબર પ્રવચનમા ઉપદેશાયલા છે નગ્નને જ મુક્તિ લાભ માનવાનો આગ્રહ રાખવો ન ઘટે સૂત્રસિદ્ધ પદર ભેદે સિદ્ધલાભનુ વર્ણન બહુ ઉપયુક્ત છે.—પાનુ ૩૧–૩૨

જૈન ધર્મની ભિન્ન ભિન્ન શાખા પ્રશાખાઓ નીકળવાનુ મુખ્ય કારણ ક્રિયાભેદ છે ક્રિયાભેદને ચોળી ચોળી ચીકણો કરી જૈન ધર્મ ચાળણીએ ચળાતો આવ્યો છે અને ચળાઈ રહ્યો છે એ ઓછા દુ ખની વાત નથી ક્રિયાભેદોની ચર્ચામાં મને કશુ વજુદ જેવુ જણાતુ નથી

સ્ત્રીમોક્ષ, અચેલત્વ પ્રભુપૂજાવિધિ, અ ગરચના, આવશ્યક ક્રિયાદિ, મૂર્તિપૂજા વગેરે વગેરે તથા ચોથ, પાચમ, અધિક માસ, તિથિભેદ, ક્રિયાભેદ, એ વગેરે બાબતોને અંગે જૈન ધર્મના મહાન સઘમા સમયે સમયે જુદા જુદા ભાગલા પડતા આવ્યા છે આ વિવાદાસ્પદ બાબતો

પોતપોતાના વર્ગમા એકબીજાથી વિરુદ્ધ રૂપે એવી ક્રૂર જામી ગઈ છે કે એ બધા વર્ગોનુ એકીકરણ થવુ અશક્યપ્રાય જણાય છે

ભગવાનનુ માનસ તો જાણેતુ જ છે કે તેઓ મોક્ષ માટે સ્ત્રીઓને અન્યાય ન આપે, આચેલકય અને સચેલકત્વ એ બન્ને ઉપર ભગવાનના શાસનનો સિક્કો છે —પાનુ ૩૩

દિગબરોએ ‘નગ્નવાદ’ પર જોર માર્યુ છે તેમ શ્વેતાબર સસ્કૃતિમા વસ્ત્રવાદ કે દ્રવ્યલિગવેષની ભાવનાનો રગ પૂરાયો હોય એમ જોવામા આવે છે. આચાર્ય હેમચદ્રના ‘આદિશ્વર ચરિત્ર’મા આદર્શ ભવનમાં કેવળજ્ઞાન પામેલ ‘ભરત’ને શક્ર કહે છે કે—

“હે કેવલિન્ ! દ્રવ્યલિંગને ગ્રહણ કરો જેથી હુ તમને વાદુ અને તમારો નિષ્ક્રમણોત્સવ કરુ

‘ત્યારે ભરતે દીક્ષા લક્ષણ સ્વરૂપ પચમુષ્ટિ લોચ કર્યો અને પાસેના દેવતાએ રજુ કરેલ ‘રજોહરણ’ પ્રમુખ ઉપકરણ ગ્રહણ કર્યા ત્યારે ઈદ્રે ભરતને વાદ્યા ! કેવળી પણ અદીક્ષિત હોય, દીક્ષા વેશ સપન્ન ન હોય તો કદી વદાતો નથી ” (કેવી સાપ્રદાયિકતા !!)

મારી દૃષ્ટિમાં તો શ્વેતામ્બરોના મૂળ પ્રવચન ‘આચારાંગ’ આદિમા ફરમાવ્યા મુજબ નગ્નાનગ્નાત્મક અનેકાંત દર્શન જ જૈન ધર્મનુ ખરુ સ્વરૂપ સમજાય છે

મારો નમ્ર મત તો હુ એ જણાવુ કે અર્હદ્દર્શનની સાચી પૂજા, સાપ્રદાયિક સસ્કારોની સકુચિત વૃત્તિઓને અલગ કરી દઈ વિશ્વદૃષ્ટા અર્હદ્દેવની વિશ્વ વ્યાપક તત્ત્વદૃષ્ટિના ઉચ્ચ ધોરણપર પોતાની વિચારબુદ્ધિ સ્થાપન કરવામા છે.—પાના ૩૭-૩૮

એ શે મટે ?

સમયની પરિસ્થિતિ આજે કટ્ટર મતવાદીઓને પણ 'એક' થઈ શક્તિસંગઠન કરવાનુ સુણાવી રહી છે

સંસારી જીવનધારીઓ પણ રાષ્ટ્રના ભલા અર્થે પોતાના મતાભિનિવેશ અને આગ્રહ મેલી દઈ, પોતાનુ નમતુ મૂકી એકબીજા સાથે ઐક્ય સાધવાનો પ્રયાસ સેવી રહ્યા છે અન્ય ધર્મના લબ્ધપ્રતિષ્ઠ આચાર્યો પણ પોતાના બુદ્ધિ પ્રદેશને વિશાળ બનાવી પોતાના ધર્મનો વિકાસ સાધવા, પોતાના સમાજને આગળ ધપાવવા જાહેર મેદાનમા કુદી પડયા છે

ત્યારે જૈન કોમના આજના ધર્મગુરુઓ કઈ સ્થિતિ પર છે ? તેઓ આજે કયા ઉંઘે છે ? સમયધર્મનુ કંઈ તેમને ભાન ? ક્ષમાશ્રમણ ગણાતા તેઓને આજે અંદર અંદર લડતા શરમ પણ નથી આવતી ! શાસનને લજવનારા ઝઘડાખોરો સમાજમા ઝઘડાની હોળી સળગાવીને શાસનને કયાં પટકવા માગે છે ?

શાસન સૂત્રધાર ગણાતા સાધુઓ જ શાસનવિઘાતક પ્રવૃત્તિ વધાર્યે જાય એ ઓછુ દિલગીરીભર્યુ છે ?

આ યુગમા શાસન સેવાની કેવી સરસ તક મળી છે એ એમને નથી જોવુ કે ?

ખરેખર, જો સંયુક્ત બળથી રચનાત્મક કાર્ય ઉઠાવાય તો આ યુગ, શાસનનો પ્રચાર કરવા માટે મહાન અનુકૂળ છે.

પણ અંદરના વિખવાદ અને વૈર વિરોધ એ કરવા દે કેમ ? આ બધા તોફાન એક માત્ર મનની કડવાશમા જ છે અને એ મન પણ કોનુ ? "નિર્ગ્રંથોનુ ! શ્રમણોનુ ! મુનિરાજોનુ !!" અજબ ! એ કડવાશ મટે તો ગાડુ હમણા જ ચિલાપર આવી

જાય ' પણ એ શે મરે ' '—પાનું ૬૩-૬૭
ઓઘો.—

ધર્મની પરાકાષ્ટા સંપૂર્ણ ત્યાગમાં આવે છે. ધર્મ અમુક હદ સુધી સંસારી કે ભોગી જીવનનો સહચારી હોય છે. ગૃહસ્થ જીવનમાં ભોગ અને ધર્મ બન્નેનો સહચાર છે.

ભોગના સમયમાં ભોગાકાર પરિણામ હોય છે અને ધર્મના સમયમાં ધર્માકાર પરિણામ હોય છે. આમ ગૃહસ્થનું જીવન, ભોગીજીવન અને ધાર્મિક જીવન એમ ઉભયાત્મક હોઈને પણ પોતાના પ્રવાસને આગળ ધપાવવામાં સફળ બને છે.

ધર્મનો સહચાર કેવળ સાધુઓને જ હોય અને ગૃહસ્થના જીવન સાથે ધર્મને લેવા દેવા ન હોય એમ ભાખવું એ સરાસર મૂર્ખતાભર્યું છે, એવું ભાખવામાં ખરેખર ગૃહસ્થ ધર્મની વિરાધના કરવાનું પાપ છે.

ત્યાગ માર્ગ કેવળ ઓઘામાં જ છે અને ઓઘા વગર આત્મવિકાસનો માર્ગ કોઈ પણ રીતે ન જ સાંપડે એમ જો કોઈ કહેતા હોય તો એ તેઓની ગેરસમજ છે. ઓઘા વગર પણ અનેકાનેક **આત્મજીવન જીવ્યા છે અને આત્મવિકાસની પૂર્ણ દશાએ પહોંચ્યા છે** ત્યારે એથી વિપરીત ઓઘાધારક પણ કેટલાક મરીને ઘોર દુર્ગતિના ભાજન થયા છે.

ગુણસ્થાનોનો વિકાસ ઓઘા સાથે જ બંધાયેલો છે એમ કંઈ નથી ઓઘાધારક પણ પહેલા ગુણસ્થાનકમાં ફરતો હોય અને માથે પાઘડી, ટોપી કે ફાળીયું ચગાવેલ પણ આત્મશ્રેણીના મનોહર નંદનવનમાં રમણ કરી રહ્યો હોય એમ શું નથી બનતું કે ? માથા ઉપરની પાઘડી જેને ' ગૃહસ્થ ' બતાવી રહી હોય તે જ અંદરખાને શ્રમણ, સાધુ પણ હોઈ શકે, અને એથી ઉલટું, ઓઘાથી સૂચવાતો મુનિ અંદરખાનેથી ગૃહસ્થ કરતા પણ નપાવટ પ્રાણી હોઈ શકે.

ગમે તે રીતે કેવળ ઓઘામાં જ ત્યાગ સમાયાની સાડ પાડવા કરતા ચારિત્રમા જ કલ્યાણ સાધન રહ્યાનુ ઉપદેશનુ એ વધુ ડહાપણ ભરેલુ છે.

ઓઘો ગ્રહણ કરવાની સ્વાર્થપોષક વાત તરફ આંખ મીચામણા થવા સભવ છે પણ ચારિત્રસપન્ન થવાનો ઉપદેશ ખરેખર આવકાર દાયક ગણાશે ટાણેકટાણે ઓઘાની અર્થશૂન્ય પુષ્ટિથી એકદેશીયતા, સ્વાર્થપરાયણતા, લોભમસ્તતા, મોહમુગ્ધતા અને વસ્તુતત્ત્વની અ-ભિજ્ઞતાનાં હાસ્યાસ્પદ પ્રશ્નો ખુલ્લા પડી જાય છે ત્યારે સયમ અને ચારિત્રની ભાવમયી પુષ્ટિ હજારો લોકોનાં હૃદયપર એક દિવ્ય પ્રકાશ રેડે છે

ઉપદેશકની ઉપદેશકતાનુ મહત્ત્વ ચારિત્રમય જીવન પ્રત્યે જનતાના માનસ વાળવામા છે. સદ્વર્તન અને ભાવ વિશુદ્ધિ પરિણમતા, ચારિત્રની ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિકાપર આવવાનો ભાવોલ્લાસ જ્યારે જેને પ્રગટી નીકળશે ત્યારે તે ઓઘાવેષને ગ્રહણ કરવા ઉજમાળ હૃદયે બહાર આવશે —પાનાં ૭૩ થી ૭૬

અનેકાત દર્શન—

વિચારોની અથડામણને લીધે જ્યારે પ્રજાના માનસ ક્ષુબ્ધ બને છે અને વાતાવરણ અશાત બને છે ત્યારે તત્ત્વદર્શીઓ પ્રજાની સામે સ્યાદ્વાદનો પ્રકાશ ધરે છે અને વસ્તુસ્થિતિને જુદી જુદી દૃષ્ટિએ અનેક રીતે તપાસી સમન્વય કરવાનો માર્ગ સમજાવે છે

સ્યાદ્વાદનો સિદ્ધાત આ રીતે અવલોકન દૃષ્ટિને વિશાળ બનાવે છે અને સકુચિતદૃષ્ટિથી ઉત્પન્ન થનારા કોલાહલોને શમાવે છે આમ રાગદ્વેષના ભડકા શમાવી જનતામા મૈત્રીભાવ રેડવામાં સ્યાદ્વાદની ઉપયોગીતા છે

જૈન ઉપદેશનુ રહસ્ય એક જ છે અને તે રાગદ્વેષની

નિવૃત્તિમા છે. એ એક જ માત્ર જૈન પ્રવચનનુ મુખ્ય ધ્યેય છે

આ ધ્યેય આજના જૈન ગુરુઓમાં કેટલુ રમી રહ્યુ છે ? જે ગુરુઓના પનોતાં પગના ઠેરઠેર ઝઘડાની હોળી સળગાવી મૂકે, જેમની કજીઆખોર મનોદશામાંથી નીકળતા એકમત-મૂઢ પ્રવચનો ભોળી પ્રજાને ઉશ્કેરી મૂકે અને એવા ભોળાઓને હથિયાર બનાવી જેઓ સામાવર્ગને ગાળો ભાંડવામા અને ધર્મમાર્ગના એક પંથીકા ફક્ત પોતાને જ માનવા-મનાવવામા અને પોતાનો નવો વાડો વધારવાનુ જોર બતાવવામા બહાદુરી માને, તેમનાથી અનેકાન્તદર્શનનો મહિમા પ્રસરવાની આશા શી રીતે રાખી શકાય ?

મહામદના ઘેર અંધકારમાં આથડતા અને દુર્બુદ્ધિની ભઠ્ઠીમાં શેકાતા સાધુઓ પોતે જ દુર્ગતિમા ધસી રહ્યા હોય તે બીજાનુ શુ ભલુ કરી શકવાના હતા ? આવા કમનસીબ ગુરુઓ હમેશા દુનિયાને શાપ રૂપ જ લેખાયા છે

દરેક સમજદાર આજે ચોખ્ખુ જોઈ રહ્યા છે કે સમાજમા ચાલી રહેલા ધાર્મિક ઝઘડાઓનુ મૂળોદ્ગમ-સ્થાન સાધુઓ છે તેમનામાં સમન્વયવાદનો અભ્યાસ હોત તો સમાજમા આ ઝઘડા ઉભા થવા ન પામત.

જગતના જુદા જુદા વિશૃંખલ વિચારસૂત્રોને રીતસર સુયોજિત કરી, સમન્વય દૃષ્ટિએ સંગઠિત કરી, તે બધાને અંગે ચાલતી તકરારોને ઓલવવી અને પ્રજાના ઉકળતા માનસપર શાંત રસનુ સિંચન કરવુ એ અનેકાન્તવાદનો સિદ્ધાન્તપાઠ અને પ્રયોજનપાઠ છે

મહાવીરનો આ પદાર્થપાઠ કેટલો મહત્ત્વપૂર્ણ છે એ આજના અલ્પવિચારી અને દુરાગ્રહી ગુરુઓ ક્યારે સમજતા થશે ? ક્યારે તેઓ એ મહાન પાઠને હૃદયગમ કરી પ્રજાના ઉકળાટ પર શાંત સુધાની રસધાર વરસાવશે ?

ભગવાનનુ અનેકાંતવાદી શાસન એકલા ઓઘામા જ મુક્તિ બતાવતુ નથી ભગવાનનુ પ્રવચન ૫૬૨ ભેદે મુક્તિ બતાવે છે. ભગવાન ચોખ્ખુ ભાખે છે કે—ચાહે સાધુનો વેપ હોય કે ન હોય, ચાહે ઓઘો હોય કે ન હોય, ચાહે દિગંબર હોય, શ્વેતાંબર હોય, પીતાંબર હોય, રક્તાંબર હોય કે અન્યાંબર હોય, ચાહે સ્ત્રી હોય કે પુરુષ હોય, કોઇપણ માનવ હોય અને કોઈપણ સ્થિતિમાં હોય પણ રાગદ્વેષથી મુક્ત થતા કૈવલ્ય સ્થિતિને જરૂર પ્રાપ્ત થાય.

મતલબ કે કપાયોથી મુક્ત થવામા જ મુક્તિ છે અને કપાયોથી મુક્ત થવાના વ્યાપારમા "ઓઘો એકાતે જોઈએ જ, ઓઘા વગર કષાય નાશ થાય જ નહિ" એ માન્યતા તદન ભૂલ ભરેલી છે ચારિત્ર કાંઈ ઓઘામા નથી પણ ચારિત્ર તો આત્મામાં છે

ચારિત્ર સાધનમા મુખ્ય કાર્ય એક માત્ર કપાય જયનુ છે ઓઘો એ કાર્યથી જ દીપે છે

અનેકાંત તો એ કે જેમા અનેકનો અત આવે. અર્થાત આત્મા અને મોહ એ દ્વૈત–યોગનો અંત આવે અને આત્મા અદ્વૈત શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રગટે એ અનેકાત

અનેકાંતમા જાતિભેદને સ્થાન ન હોય, આત્મવિકાસમાં ચઢે તે ઉચ્ચ અને પડે તે નીચ.

મહાવીરના લક્ષાવધિ વ્રતધારી શ્રાવકોમા સર્વોત્કૃષ્ટ ગણાતા દશ શ્રાવકો કોણ હતા ? એમાં કોઈ ઓસવાલ, પોરવાડ કે વીસા દશા હતા કે ? નહિ જ કોઈ હતા કણબી, તો કોઇ હતા પટેલ–પાટીદાર, તો કોઈ કુંભાર. અત્યજો અને ચાડાળો પણ મહાવીરનાં ચરણોનુ શરણુ લઇને પોતાનો આત્મવિકાસ સાધી ગયા છે

સત્યના માર્ગે ચાલનાર ભંગી ઉંચ છે અને અસત્યના રસ્તે ચાલનાર બ્રાહ્મણ કે શ્રાવક પણ નીચ છે ખરો જૈન કોઈ પણ હોઈ શકે

રાગદ્વેષને જીતવાનો અભ્યાસ કરે તે જૈન.

જેનામા શુદ્ધ જિજ્ઞાસુ દષ્ટિ હોય, જે ગુણનો પૂજારી હોય, જેના જીવનમાં અહિંસાનો નિવાસ હોય અને જે સત્યનો ઉપાસક હોય તે કોઈ પણ મુમુક્ષુ, જૈન છે આમ સંપ્રદાય બહારના પણ વાસ્તવિક જૈનત્વના પથે ખરા જૈન બનીને પોતાનુ આત્મકલ્યાણ સાધે છે

મતભેદો હોવા છતા પરસ્પર ઉદાર વ્યવહાર રાખી સગઠનબળમા વિચ્છેદ ન પડવા દેવામા જ સાધુના સાધુત્વની ખરી કિંમત છે મતભેદ છતા મૈત્રી રાખી શકવાનુ વિશાળ સત્ર સમજવામા જેટલી ઢીલ થાય છે તેટલી જ હરકત છે

મતભેદ છતા પરસ્પર મેળ રાખી કામ કરવાનુ લ્હાપણ જે દિવસે ગુરુદેવો દાખવશે તે ધન્ય દિવસે સમાજ પોતાને ખરા તારણહાર મળ્યાનો વિપુલ આનંદ અનુભવશે અને તે પુનિત ઘડીથી શાસનની જ્યોત ફરી ઝગમગવા માડશે. પાનાં ૮૮ થી ૧૦૨.

(લેખકના વિચારસ્ફુરિત પુસ્તકમાથી)

૬

જૈનધર્મના સમ્પ્રદાયોની એકતાના સંબંધમાં કાંઈક સુઝાવ

લેખક

શ્રી અગરચંદજી નાહટા.

*

નોંધ–જૈન જગત માસિકના જુન ૧૯૫૯ના અંકમા શ્રી અગરચંદજી નાહટાનો જૈનધર્મ કે સમ્પ્રદાયોકી એકતા કે સંબંધમે કુછ સુઝાવ એ નામનો લેખ પ્રગટ થયેલ છે એ લેખમા લેખકે સ્પષ્ટ કહ્યુ છે કે આજનો વખત એકતા માટે ખાસ અનુકૂળ છે છતા આ બાબતમા પૂરતુ ધ્યાન આપવામા નહિ આવે તો આજની આપણી ઉગતી નવી પ્રજામાથી ધર્મભાવનાનો લોપ થવાનો પણ સંભવ છે

લેખકે કેટલાક મુખ્ય મતભેદો કેમ મટાડી શકાય તેને માટે સુઝાવ પણ ટુંકામા બતાવ્યા છે સુઝાવ હિંદી શબ્દ છે તેનો

અર્થ – "એ બાબતમા મને જે કાઈ સુઝ પડે છે તે પ્રમાણેની મારી સૂચના" એવો કાઈક થાય છે ગુજરાતીમા એને મળતો કોઈપણ શબ્દ અમને નહિ મળવાથી અમે સુઝાવ શબ્દ જ વાપર્યો છે

શ્રી અગરચદજી નાહટા મૂર્તિપૂજક સપ્રદાયના છે અને અનુભવી તેમજ વિદ્વાન છે તેઓ પણ એકતાના હિમાયતી છે તે તેમના આ લેખ ઉપરથી સમજી શકાય છે

—ન ગિ શેઠ.

*

જૈન ધર્મ "આચારમા અહિસા અને વિચારમા અનેકાત" ને પ્રધાનના આપે છે પરતુ તેના અનુયાયીઓએ જ્યારે જૈન ધર્મના આ બન્ને પ્રધાન તત્ત્વોને જીવનમા ઉતારવાનુ ઓછુ કરી નાખ્યુ ત્યારે નાની નાની વાતોમા પરસ્પર રાગદ્વેષ વધવા લાગ્યા અને તેથી જૈન ધર્મ ઘણા સપ્રદાયોમા વિભક્ત થઈ ગયો

પ્રત્યેક વસ્તુને અનેક બાજુ હોય છે અને તે સર્વને ધ્યાનમાં રાખીને વસ્તુ સ્વરૂપનો નિર્ણય કરવો એ અનેકાતનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે વિરોધી વિચારધારાઓનો સમન્વય કરીને સૌની સાથે મૈત્રી અને પ્રેમ-ભાવ વધારવા, કોઈની સાથે દ્વેષ તો ન જ રાખવો અને સમભાવમાં રહેવુ એ જૈન ધર્મનો પ્રધાન સદેશ છે

એકાત આગ્રહને મિથ્યાત્વ કહેવુ છે (एगंत होइ मिच्छतम्) પણ આપણે તો આ સિદ્ધાન્તને ફક્ત ચર્ચાનો વિષય બનાવી રાખ્યો છે. તેથી આપણે આપણી મેળે જ એકાત આગ્રહની જાળમા ફસી ગયા છીએ તેથી આપણે આપણા સાધારણ મતભેદોનો પણ સમન્વય કરી શકતા નથી અને મતભેદની ખાઈ વધતી જાય છે

દરેક સપ્રદાયમા અનેક ગચ્છમત થઈ ગયા છે અને તેઓ જૈન ધર્મના મૂળ વીતરાગ ભાવથી હઠી જઈને પોતપોતાના ગચ્છમતના આગ્રહને પ્રધાનતા દેતા રહ્યા છે. એકબીજાનુ ખડનમડન જોરથી ચાલી રહ્યુ છે વાદવિવાદ તત્ત્વનિર્ણય માટે નહિ પણ પોતાના ગચ્છમતના વિજયને માટે કરવામા આવે છે તેથી પર સ્પરમા દ્વેષના બીજારોપણ થવા અને તેને લીધે સગઠિતરૂપમા ભેળા મળીને કામ કરવાની શક્તિ ઘટી ગઈ

એકબીજાને નીચા પાડવામાં, નીચા બનાવવામા અને પોતાની તૂતી બજાવવામા જ બધી શક્તિ ખર્ચાવા લાગી તેનુ પરિણામ આવે તે જ આવ્યુ એટલે કે જૈન ધર્મનો પ્રભાવ ઘટવા લાગ્યો અને જૈનોની સખ્યા ઘણી ઓછી થઈ ગઈ

કાળદોષથી થવાનુ હતુ તે થઈ ગયુ તેની વિશેષ આલોચના કરવાથી ઇચ્છિત કામની સિદ્ધિ થવાની નથી ઉપર જે ટૂકામા ચર્ચા કરી તેનો ઉદ્દેશ એટલો જ છે કે, આપણે આપણી કમજોરીના કારણો દોષો ધ્યાનમા રાખીને તેનો પરિહાર કરીને એકતા અને સગઠનના ઉપાયોનો વિચાર કરીએ

કેટલાક લોકો કહ્યા કરે છે કે હવે સપ્રદાયભેદ મટવાના નથી. હુ એ વાતનુ સમર્થન કરતો નથી વિશ્વના ઇતિહાસમાં પહેલી અસભવ ઘટના જેવુ સમસ્ત રાજ્યોનુ વિલીનીકરણ પણ સભવિત બની ગયુ તો જૈનોના સપ્રદાય અને ગચ્છમતના ભેદ કેમ ન મટી શકે? આપણે આપણી સકુચિત, અનુદાર અને અસહિષ્ણુ વૃત્તિને લીધે પોતપોતાની ખેચતાણમા લાગી ગયા છીએ તેથી એકબીજાથી જુદા અને છેટા (દૂર) દેખાઈએ છીએ એકનુ મુખ પૂર્વ તરફ બીજાનુ મુખ પશ્ચિમ તરફ છે તેથી બન્ને સામસામેના કિનારા પર ઉભેલા દેખાય છે

પરંતુ રસ્તો તો વચ્ચે જ છે આપણે આપણી દિશા બદલીએ ત્યારે જ મેળ બાઝે અને એકબીજાની સન્મુખ આવી જાય અને મધ્યના કેન્દ્ર બિંદુ પર પહોચવાની પ્રગતિ કરે પોતાના આગ્રહને ઢીલો કરે, સમન્વયનો મધ્યમ માર્ગ શોધી કાઢે તો મટવા અસંભવ નથી આપણે આપણી ખેંચતાણથી જ મતભેદની દિવાલો ઉભી કરી છે એમાં મળવાની ઇચ્છા હોય તો મતભેદની દિવાલોને તોડીને, જેમ બંનેની વાત બની રહે, પરસ્પરના હૃદયોનું મિલન થાય, સાથે સાથે ચાલી શકે એવો માર્ગ સુગમતાથી નીકળી શકે

બન્ને અક્કડ બનેલા છે પણ તેઓ હાથમાં હાથ મેળવીને એકબીજાને ભળે લગાડીને ભેટી પડે તો કેવું સુંદર દેખાય? તો તો ફરીથી નવી દુનિયા આપણે વસાવી શકીએ! અને ફરીથી એકવાર મહાવીરના કે જૈન ધર્મના ઉપાસક કહેવડાવવાનું ગૌરવ પ્રાપ્ત કરી શકીએ સંપ્રદાય કે ગચ્છમતનું લેબલ હવે અમે ચોટાડેલું નહિ રાખીએ એટલું જ આપણે કરવાનું છે

હું તો માનું છું કે આપણા સૌમાં કંઈક પણ સાંપ્રદાયિક આગ્રહ રહેલો જ છે અને તેથી જ કામ કઠણ લાગે છે પણ હવે ભૂમિકા તૈયાર થઈ રહી છે આજનું વાતાવરણ બહુ જ અનુકૂળ છે. ઘણા લોકો એક જ ઝંડા નીચે આવવા તૈયાર છે ફક્ત આપણે અહિંસા અને અનેકાંતને પૂર્ણસ્વરૂપથી ધ્યાનમાં રાખીને માર્ગદર્શન આપવાની જ જરૂર છે.

ક્રિયાકાંડ વિધિવિધાનમાં જે ફરક છે તે તો હવે તુરતમાં જ ખલાસ થવાનો છે કારણ કે આપણા શિક્ષિત યુવાનો તેને છોડતા જ જાય છે આજના શિક્ષિત યુવાનોમાં સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, વ્રતનિયમ, ભક્ષ્યાભક્ષ્ય, તપ, ઉદ્યાપન વગેરે કરવાવાળા ભાગ્યે જ મળશે **તેઓ સર્વ કહે છે કે અમને જૈન ધર્મની મૂળભૂત વાતોની જાણકારી**

જોઈએ તેથી આવતી પેઢી મહાવીરના કે જૈન ધર્મના ઝંડા નીચે ઘણી સરળતાથી આવી શકશે.

કેટલાક જુનવાણી રૂઢિવાદીઓની ખીચડી થોડા વખત સુધી જરૂર જુદી પકાવાતી રહેશે તોપણ આજના વાતાવરણની તેમના ઉપર પણ ઘણી અસર પડી ગઈ છે જીવનભર ખંડનમંડન કરવાવાળા અને કટ્ટરતા નિભાવવાળા પણ હવે નરમ પડી ગયા છે હવે તેઓ પારસ્પરિક ઝઘડા, વિવાદને ચાહતા નથી

દીર્ઘ કાળના જુના સંસ્કારને વશ બનીને કંઈ નિમિત્ત મળતા કોઈ કોઈ લોકો ઝઘડી બેસે એ જુદી વાત છે પણ હવે કોઈ તેને પ્રોત્સાહન દેવાવાળા નહિ મળે તટસ્થ અને વિચારક લોકો તો તેને ખગમ જ કહેશે એટલે અત્યારના સમયની તો માગણી છે કે જે કોઈ સંગઠન કે એકતાના પ્રેમી હોય તેણે તેનો અવાજ બુલંદ રીતે ઉઠાવવાની જરૂર છે.

આપણે એકબીજાથી વધારે ને વધારે હળીમળીને રહીએ, એકબીજાના ઉત્સવોમા ભાગ લઈએ, એકબીજાનુ સાહિત્ય વાચીએ અને તેનો અભ્યાસ કરીએ, એકબીજાના મુનિઓની પાસે જઈએ, તેમના વ્યાખ્યાન સાભળીએ અને ભેગા મળીને સંપ્રદાયભેદ નાબુદ કરવાના માર્ગનો વિચાર કરીએ, ક્યાય પણ ઝઘડો થાય તો બને પક્ષના સારા લોકોને મળીને પરસ્પરનો ઝઘડો મટાડી દઈએ અને નવા ઝઘડા ઉત્પન્ન થયા પહેલા જ તેને રોકી દઈએ

સૌથી પહેલા આપણે શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર એ બે મુખ્ય સંપ્રદાયોના અંતરંગ ભેદો મટાડવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કારણકે જેટલા ભેદ ઓછા રહેશે તેટલી ભેગા મળવાની સરળતા વધુ રહેશે

બીજી વાત એ પણ છે કે શ્વેતામ્બરના બધાય ઉપસંપ્રદાયો જૈન

આગમોને ભગવાનની વાણી તરીકે માને છે સૌની એ આગમો તરફ એકસરખી શ્રદ્ધા છે તેથી પાછળના આચાર્યોના કારણથી એ આગમોના પાઠ કે તેના અર્થમા અતર ફરક પડેલ છે તેને માટે આપણે સાથે મળીને સાચા પાઠ તથા અર્થના નિર્ણય કરી લઈએ તો માર્ગ પ્રશસ્ત બની જાય. કારણ કે આચાર્યોના મતની અપેક્ષાએ ભગવાન મહાવીરની વાણીનુ મહત્વ વધારે છે.

કોઈ આચાર્યે કોઈ બાબતને જુદા રૂપમા સમજી લીધી હોય તો આજના તટસ્થ વિચારક વિદ્વાન એ ભૂલનુ સંશોધન કરી શકે છે જેમકે આગમમા ક્યાક કોઈ પાઠભેદ હોય તો આજના સમસ્ત જૈન જૈનેતર ભડારોમાની પ્રાચીનતમ પ્રતિયોના આધારથી કયો પાઠ જુનો અને પ્રામાણિક છે તેનો નિર્ણય કરી શકાય છે.

એ જ રીતે જ્યા જ્યા અર્થના સબધમા મતભેદ હોય તેનો નિર્ણય પણ પ્રાચીન નિર્યુક્તિ, ચૂર્ણી, ભાષ્ય, ટીકા આદિ પ્રાચીન સાધનો તથા બૌદ્ધ તેમજ વૈદિકગ્રંથોમા એ શબ્દોના પ્રયોગ અને તેના કરેલા અર્થનુ અનુસધાન કરીને વાસ્તવિક અર્થ કયો હોવો જોઈએ તેનો નિર્ણય કરી શકાય છે.

આગાઉના જમાનામાં સર્વપ્રતિયોનો ઉપયોગ કરી શકવાનો સભવ નહોતો, તે વખતે આજના જેટલા સાધનો સુલભ નહોતા એટલે અત્યારે તો ફક્ત આગ્રહ-હઠવાદના કારણે ભને પાઠ કે અર્થનો નિર્ણય ન થાય અને પોતપોતાની ખેચતાણ ચાલુ રાખે, પણ તત્ત્વનો નિર્ણય કરવાની જો શુદ્ધ ભાવના હોય તો કઈ કઠણાઈ પ્રતીત થતી નથી.

પરવર્તી ગ્રંથોને પ્રધાનતા દેવાનુ છોડી દઈને મૂળ આગમો તથા

તેની પ્રાચીન પરંપરા રૂપમાં તેના સંબંધના શાહિત્ય પર જ અધિક જોર દેવામાં આવે અને જે કાંઈ નિશ્ચય થાય તેનો સ્વીકાર કરવામાં પાછા ન હડે તો બધા મતભેદ મટાડી શકાય છે

સંપ્રદાય, મત કે આચાર્ય કોઈ સર્વજ્ઞ તો નહોતા જ અને જૈન આગમો તો સર્વજ્ઞ પ્રણીત મનાય છે તેથી તેને જ મહત્વ આપવું એ ઉચિત અને આવશ્યક છે

વિધિવિધાન કે બાહ્ય આચારોથી મુક્તિ તો છે નહિ. આંતરિક શુદ્ધિ, રાગદ્વેષનું ઉપશમન, સમભાવની વૃદ્ધિ અને કષાયની નિવૃત્તિને જ પ્રધાનતા દેવી જોઇએ.

શ્વેતાંબર તથા દિગંબર બંને સંપ્રદાયોમાં ઉત્પન્ન થયેલા અનેક ગચ્છમત અત્યારે નામશેષ થઈ ચૂક્યા છે થોડાક જ ગચ્છ રહી ગયા છે તેમાં પણ કોઈ કોઈના અનુયાયી તો બહુ જ થોડા છે એટલે તેઓ ક્યાં સુધી ટકી શકશે તે વાચકો સમજી શકે તેમ છે મોટા મોટા વિદ્વાન આચાર્યોની પરંપરા પણ વિચ્છિન્ન થઈ ગઈ છે

શ્વેતાંબર સંપ્રદાયમાં ૮૪ ગચ્છ કહેવાતા હતા, તેમાં પણ નાની મોટી શાખા ભેદો ઉમેરીએ તો તેની સંખ્યા એથી પણ વધી જાય છે પણ આજે તેમાંથી ખરતર ગચ્છ, તપાગચ્છ, આંચળીયા ગચ્છ, પાયચંદ ગચ્છ, લોંકાગચ્છ એવા પાંચ સાત ગચ્છ જ બચેલા છે

સ્થાનકવાસી તથા તેરહપંથી (તેરાપંથી) તો લોંકાગચ્છમાંથી જ નીકળ્યા છે

એજ રીતે દિગંબર સંપ્રદાયમાં પણ ચાર પ્રધાન સંઘ તથા તેના કેટલાક ગણગચ્છ હતા પણ આજે તેમનાં નામ ઇતિહાસના વિદ્યાર્થી જ જાણતા હશે ! આજે તો મુખ્યત્વે તેરાપંથી તથા વીસપંથી એ બેમાં જ આખા દિગંબર સમાજનો સમાવેશ થઈ જાય છે

તો પ્રયત્ન કરવાથી આ થોડાક મતભેદો, જરૂર મટાડી શકાય તેમ છે, અથવા કમમા કમ, સમન્વય તો જરૂર કરવો જોઈએ, કે જેથી અણુમનાવ ઓછો થાય, સૌ મળીને ધર્મારાધન અને ધર્મ પ્રચાર કરી શકે, પરસ્પર સહયોગ અને સહાનુભૂતિ રહે અને એકબીજાની નિંદા, ખડન કે વિરોધ કોઈ ન કરે

શ્વેતાંબર તથા દિગબર સપ્રદાયોમાં મૂળ ભેદ પણ આજ્ઞાચારનો છે તાત્વિક વાતો તો એક જ છે એકનો આગ્રહ છે કે દિગબરત્વ વિના મુક્તિ નથી મળતી, બીજા વસ્ત્ર હોય તો પણ મુક્તિ મળી શકે છે એમ માને છે પણ અત્યારે તો પચમકાળ છે તેમા આ ક્ષેત્રથી કોઈને મોક્ષ નથી તેમ કેવળી પણ નથી કે જેથી કવળાહારનો પ્રશ્ન છે

સ્ત્રી મુક્તિસબધમાં મતભેદ હોવાથી જ નગ્નત્વનો આગ્રહ છે વાસ્તવમાં પુરુષભેદ સમાપ્ત થવાથી જ મુક્તિ થાય છે, વેષ લિંગ મુક્તિનું પ્રધાન કારણ નથી

વીતરાગની મૂર્તિ, વિભૂષણ અનકાર રહિત જ હોય તો બંનેને સમાનરૂપથી માન્ય થઈ શકે છે, પ્રાચીન જૈનાગમોમાં જિનકલ્પ અને અલકાર રહિત જ મળે છે

મૂર્તિપૂજા સારા ભાવોની ઉત્પાદક છે વિરોધ તો દ્રવ્ય પૂજામાં થતી હિંસાને લીધે છે તો આડબર અને જીવહિંસા કમમાં કમ થાય એવી વિધિ અને ભાવપૂજા સ્થાનકવાસી તથા તેરહપથી સપ્રદાયને બાધક હોવી ન જોઈએ

મુહપત્તિનો ઉપયોગ રાખવાને માટે છે જો એક સપ્રદાય બાધવાનુ છોડી દોએ અને બીજો સપ્રદાય બોલતી વખતે તેના ઉપયોગમા પૂરો વિવેક રાખે તો એ વિવાદ સમાપ્ત થઈ જાય

દયાદાન સબધી મતભેદમાં પણ વ્યવહાર અને નિશ્ચય તથા સાધુ અને શ્રાવકના ભેદને સામે રાખીને યથોચિત આચરણ કરવામાં આવે તો તે ભેદ મટી શકે છે

એ પ્રમાણે બીજા સર્વ ભેદોમા આપણે ઇચ્છીએ તો સહજમાં સમન્વય થઈ શકે તેમ છે

૭

કાળજ્ઞાન તત્ત્વ ચિંતામણિ

લેખક

પૂ. સ્વ. તપસ્વીજી શ્રી માણિક્યચંદજી મહારાજ

*

નોંધ

તપસ્વીજીએ તેમના (૧) ભ્રાંતિ નિવારણ સંવાદ તથા (૨) કાળજ્ઞાન તત્ત્વ ચિંતામણિ એ બે પુસ્તકોમાં મૂર્તિ, મૂર્તિપૂજા અને છબી ફોટાચિત્રો વિષે શાસ્ત્રાધારે વિવેચન કરીને જે હકીકતો જણાવી છે તે મેં બન્ને પુસ્તકોમાંથી ઉધૃત્ત કરીને એકત્ર કરીને અત્રે આપી છે તે સર્વ સ્થા. સમાજને ખૂબ સમજવા વિચારવા જેવી છે

ખાસ કરીને આજે જ્યારે સેંકડો બંકે હજારો સ્થાનકવાસીઓ મૂર્તિપૂજક બની ગયા છે અને બનતા જાય છે તે હું નજરે જોઉં છું ત્યારે ખાસ વિચારવા જેવી છે

સ્થા. સઘપતિ અને નેતા ગણાતા પોતે તેમજ તેમના કુટુ-બીઓને મદિરે જતા, સ્નાત્રપૂજા વગેરે પૂજાઓ ભણાવતા મે નજરે જોયેલા છે કેટલાય સ્થાનકવાસીને મે મૂર્તિમા શ્રદ્ધા ધરાવતા જોયા છે કેટલાયે સ્થાનકવાસીને ઘેર મૂર્તિની પૂજા કરાતી જોઈ છે કોઈને ત્યા લાકડાના નાનકડા મદિરઘાટની બેઠકમા મૂર્તિ જોઈ છે તો કોઈને ત્યા લાકડાના પાટીઆ ઉપર જોઈ છે

આમ સખ્યાબધ સ્થાનકવાસીઓને મે મૂર્તિમા શ્રદ્ધા રાખતા જોયા છે જો કે તે સર્વ સ્થાનકવાસી જ ગણાય છે

વળી બીજા કેટલાય, હજારોની સખ્યામા આવે તેટલા, નાના નાના ગામોમા, ગામડામા મૂર્તિપૂજક બનેલાના મને રિપોર્ટો મળેલા છે વસ્તીપત્રકમા તેઓ સ્થાનકવાસી લખાવે છે અથવા કહે છે પરતુ વર્તનમા મૂર્તિપૂજક છે તેમને સ્થાનક-વાસીનો અર્થ શુ છે તે પણ ખબર નથી

આ પ્રમાણે બનવાના ઘણા કારણો છે જેમકે– સ્થા સમાજની અત્યત સકુચિતવૃત્તિ, સત્યને કે જ્ઞાનીને સમજવાની ઈચ્છા જ નહિ, ધર્મતત્ત્વ સિદ્ધાતનુ અજ્ઞાન, ગામડામા સાધુ–સાધ્વીનો વિહાર બધ વગેરે અનેક કારણો છે

મનુષ્યમા કામવૃત્તિ હોય તે ખરાબ છે, વિકારવાસના ખરાબ છે સ્રી પ્રત્યેનો મોહ ખરાબ છે. તે કામવૃત્તિ, વિકારવાસના, મોહને વખોડી કાઢવાને બદલે કેટલાક ધર્મગુરુઓએ સ્રીઓને જ વખોડી કાઢી, સ્રીને જ નરકની ખાણ બનાવી દીધી, પણ કામવૃત્તિ ખરાબ છે એમ સમજાવ્યુ નહિ એમ કામવૃત્તિ સામે ઝુબેસ ઉપાડવાને બદલે સ્રીઓ સામે જ ઝુબેસ ઉપાડી, સ્રીવર્ગને જ ખરાબ ચીતરી માર્યો સ્રીવર્ગને જ નિદી કાઢ્યો

તેવી જ રીતે સ્થાનકવાસીઓએ કારણને બદલે કાર્યને જ ખરાબ ચીતરી માર્યું

મૂર્તિ મોક્ષસાધક નથી એમ બતાવવાને બદલે મૂર્તિને જ પત્થર ગણી વખોડી કાઢી અને મૂર્તિ માનનારને મિથ્યાત્વી કહી વખોડી કાઢ્યા, નિંદી નાખ્યા

સાવદ્ય મૂર્તિપૂજા ધર્મસિદ્ધાંત વિરુદ્ધ છે એમ સમજાવવાને બદલે પૂજાને જ વખોડી કાઢી

છબી, ચિત્રો ઓળખાણ માટે છે, પૂજા માટે નથી એમ સમજાવવાને બદલે છબી ચિત્રોનો જ વિરોધ કર્યો પરિણામે આજે ઘરેઘરમા પર-ધર્મી ગુરુઓના તેમજ પ્રચંડ હિંસાવાદી નેતાઓના ફોટા ચિત્રો માન પામે છે દીવાલો શણગારે છે પણ સ્થાકવાસીના એકપણ ઘરમા ધાર્મિક ચિત્રનુ નામ નિશાન દેખાતુ નથી.

કાળ-સમયને સમજવાનુ અને તે પ્રમાણે વર્તવાનુ તો ભગવાનનુ જ ફરમાન છે, આજ્ઞા છે પરંતુ અત્યારે સ્થાનકવાસીઓ કાળ-સમયને સમજવા જકે ધ્યાનમા લેવા જ ઇચ્છતા નથી અને પરિણામે પોતાની સંખ્યા હજારોના હિસાબે ઘટતી જાય છે તેનો વિચાર પણ કરતા નથી

પચાસ વર્ષ પહેલા સમાજ આજના જેટલો સમજદાર ન હોતો, જાગૃત નહોતો તેથી તપસ્વીજી મહારાજે શાસ્ત્રાનુસાર કરેલી વાતો પર કોઈએ ધ્યાન આપ્યું નહોતુ અને ઘણાયે ઉલટો વિરોધ કર્યો હતો

પરંતુ ... વધ્યા છે ત્યારે સ્થાનકવાસીઓએ
જમાનો ... અથવા તો નાબુદ થવા

રહેવુ જોઇશે, પણ તેમણે જો પોતાની હસ્તી ટકાવી રાખવી હશે તો સત્યાસત્યનો, ધર્માધર્મનો સિદ્ધાતની રૂએ વિચાર કરીને નિર્ણય કરવો જ પડશે જમાનાને અનુસરીને સિદ્ધાતને બાધ ન આવતો હોય તેટલી જરૂરની છૂટછાટ આપવી જ પડશે નહિ તર જમાનાને અનુસરીને નવીન યુવાન વર્ગ પોતાની મેળે જ છૂટ લઈ લેશે અને ત્યારે ધર્મને ટકાવવો મુશ્કેલ પડશે

ધાર્મિક ક્રિયાઓનુ આજે સ્થા ઉપાશ્રયોમા લિલામ થાય છે, દીક્ષાર્થીઓની વસ્તુઓના ધર્મને નામે લિલામ થાય છે, મૂર્તિપૂજકોની ધાર્મિક ક્રિયાઓનુ અ ધ અનુકરણ થાય છે વગેરે અનેક બાબતો સાબિત કરે છે કે હવે સ્થાનકવાસી યુવાનોનું માનસ બદલાઈ રહ્યુ છે

આ વાત સમજાવવા માટે જ તપસ્વીજી મહારાજે તેમના પુસ્તકોના નામ –" કાળ જ્ઞાન તત્ત્વ ચિ તામણિ " અને " ભ્રાતિ નિવારણ સ વાદ " – એવા અર્થસૂચક નામો આપેલા છે સ્થાનકવાસીઓ કાળજ્ઞાનને સમજીને ભ્રાતિનુ નિવારણ કરીને વર્તન રાખે એમ ઇચ્છુ છુ —ન ગિ શેઠ

કળિકાળ મૂર્તિપૂજા વિવેચન

મારે આ સ્થળે યથાર્થ સિદ્ધાત વાણીના આધારથી કહેવુ પડે છે કે મનુષ્ય લોકમા અનાદિ કાળથી યક્ષ દેવોની સ્થળે સ્થળે અને ગામો ગામ પ્રતિમાઓ વાસરૂપે છે ગમેગામ અને ઠામે ઠામ યક્ષદેવોની રક્ષા છે તે દેવોને લોકો સ સારી સુખદુ ખના સ દેશામા પૂજે છે એટલે કે યક્ષની પૂજા તે સુખના સ્વાર્થને માટે જ છે

યક્ષપૂજા તે અનાદિકાળનુ સ સાર વ્યવહારનુ ખાતુ છે પણ ધર્મ કલ્યાણખાતુ અર્થાત્ પારમાર્થિક ખાતુ નથી જેમ સ સાર વ્યવહારના

હિતાર્થે અષ્ટાંગ નિમિત્તજ્ઞને લોકો માને પૂજે છે તેમજ યક્ષદેવોની પ્રતિમાઓ લોકો સંસાર સુખ માટે માને પૂજે છે મનુષ્ય કરતાં દેવોની શક્તિ ઘણી જ વધારે છે માટે મનુષ્યો દેવોને સુખ ભોગાર્થે માને છે અને પૂજે છે

સ્વર્ગલોકમા જે શ્રી જિનેશ્વરજીની પ્રતિમાજી છે તે પ્રતિમાજી તો અનાદિ કાળના શાશ્વતા છે તે શ્રી જિન પ્રતિમાના સિદ્ધાયતનો તો પહાડ, પર્વત અને સ્વર્ગના દરેક વિમાને એક એક છે તે સિદ્ધાયતનમા રહેલા શ્રી જિન પ્રતિમાજીને દેવો રાજના માન ખાતર, રાજના હિત માટે સદાકાળ માને છે અને પૂજે છે

સ્વર્ગલોકમા ધર્મ પુરુષાર્થ નથી, ધર્મક્રિયા નથી, મોક્ષક્રિયા નથી, દાનપુણ્ય ક્રિયા નથી તો પછી ધર્મની માન્યતા ક્યાથી જ હોય ? નજ હોય તે તે દેવો ગતભવે ઉત્તમ ક્રિયાનાં ધર્મો પાળીને તે પવિત્ર ધર્મ કરણીનાં શુભ ફળો ભોગવવા માટે દેવપણે ઉપજેલા છે અને દેવાંગી સુખ ભોગવે છે

તે ઇંદ્રાદિક દેવતાએ રાજશાતિ માટે શ્રી જિનપ્રતિમાજીનો સદાકાળ આધાર રાખે છે તે અનાદિ કાળનો તેમનો જીત વ્યવહાર છે તે દેવોના જે મૂર્તિપૂજનના વ્યવહારો છે તે વ્યવહાર મનુષ્યોકને દાખના પુરાના લેવા માટે કોઈ કાળે થયેલ નથી, થશે પણ નહિ એવો અનાદિ સિદ્ધાંત માર્ગ છે

મનુષ્યલોકના પ્રતિમા પૂજનના હેતુ અને કારણો

હે ધર્મ જિજ્ઞાસુએ ! આ વિશ્વમા ત્રણ શક્તિ અનાદિથી ચાલી આવે છે —(૧) મનુષ્યશક્તિ (૨) દેવશક્તિ અને (૩) અરિહંતપ્રભુ શક્તિ, તેમાં પુણ્યશક્તિ થી મનુષ્યનો ભવ મળે છે, ધર્મશક્તિથી દેવનો

અવતાર મળે છે અને જ્ઞાન શક્તિથી અરિહંતપ્રભુનો અવતાર મળે છે

સામાન્ય પુણ્ય અને સાગ સ્વભાવની જે શક્તિ તે મનુષ્યની શક્તિ છે મનુષ્યોથી અસખ્યાત ગુણી વધારે દેવોની દેવાંગી શક્તિ છે દેવોથી અનતગણી વધારે અરિહત દેવોની જ્ઞાન શક્તિ છે એ ત્રણે શક્તિના બળો મનુષ્યશક્તિમાથી પેદા થાય છે

જે આત્માઓ મનુષ્યગતિ પામીને દયા, સત્ય, નીતિ, ન્યાય બ્રહ્મચર્ય, શમ, દમ દાન અને એવી બીજી શુભ વૃત્તિવાળા છે તેવા મનુષ્યોમાંથી કેટલાક મનુષ્યો મનુષ્યની ભાવના વડે મનુષ્ય થાય છે કેટલાક મનુષ્યો મહાત્વાળુ વગેરે અનેક સદ્ગુણી જીવો સસારની વાસનામા મરે તો મોટા યક્ષ દેવો થાય છે અને કેટલાએક વિકારી વાસના વડે મૃત્યુ પામે તો ચોસઠ જાતિના દેવદેવીઓ પણે ઉપજે

મહાજ્ઞાની, મહાવૈરાગી, મહાત્યાગી મહાયોગ સાધક સાધુ મુનિઓ નિષ્કામતાએ મૃત્યુ પામે તો વૈમાનિક દેવ ઇંદ્રદેવ પણે ઉપજે છે

જે મનુષ્ય મહાધર્મક્રિયા, મહાજ્ઞાનક્રિયાની ભાવનાએ પુણ્યાનુબધી પુણ્ય, ધર્માનુબધી ધર્મ બાધીને સ્વર્ગલોકમા ઉપજે તે ત્યાથી આવી મનુષ્યલોકમાં અરિહંતપ્રભુ પણે અવતાર ધારણ કરે

ઉપસહાર

મહા‌ પુરુષોની હૈયાતી પછી જ તેવા મહાન શક્તિવાળા મહાત્મા પુરુષોની પ્રતિમાઓ પૂજાય છે દરેક મનુષ્યો પછી તે ગમે તે ધર્મના હોય પણ તેઓ પોતપોતીકા કુળ દેવને અને કુળદેવીઓને પૂજે છે પણ જ્યારે મનુષ્યો ઉપર મહાન સકટ કે આફત આવી પડે છે ત્યારે કુળ દેવદેવીને છોડીને મહાન સત્વવાળા યક્ષદેવોને માને પૂજે છે

મનુષ્યોને સકટ નિવારણ માટે વાણવ્યતર દેવ, ભવનપતિ દેવ, જ્યોતિષી દેવ અને વૈમાનિક દેવ એ ચારેય જાતિના દેવની મૂર્તિનુ

અવલંબન લેવુ પડે છે કારણકે મનુષ્યની શક્તિ કરતાં દેવની શક્તિ અસખ્યાત ગુણી છે તેથી દેવો મૃત્યુલોકના મનુષ્યોને વારવાર મોટામાં મોટી સુખસાજ આપે છે અને વખતો વખત પરચા પણ પૂરે છે તથા વંછિત કામ પણ બજાવી આપે છે તેવા ન્યાયવાળા દાખલા સિદ્ધાંતમાં ઠામઠામ છે

મનુષ્યો જ્યારે અગ્નિમા બળવા માંડે છે અથવા પાણીમાં ડુબવા માંડે છે ત્યારે તેવા દુખીઆ મનુષ્યો યક્ષદેવોનુ સ્મરણ કરે છે કે તુરત એક સેકન્ડમાં કોટાનકોટિ યોજનથી શીઘ્રગતિએ આવી પહોચે છે અને મનુષ્યોને બચાવે છે એટલે કે દુખીઆ જીવો યક્ષદેવોની સહાય માગે છે અને યક્ષદેવો આપતકાળમા તેમને મદદ પણ કરે છે તેથી યક્ષદેવોની પ્રતિમાઓ અનાદિ કાળથી પૂજાય છે તે તેમની ધર્મ કરણીનુ ફળ છે

મૃત્યુલોકમાં દરેક ઠેકાણે દેવ દેવીઓના આશ્રમવાળી જગ્યા છે તે દેવ દેવી ગામોગામના દરેક જળ આશ્રમ, સ્થળ આશ્રમ, દરેક ઝાડ, દરેક પહાડ વગેરેના તમામ વસ્તુ પદાર્થના રખવાળા છે તે દેવ વરસો વરસ વિધિપૂર્વક નૈવેદ્ય માગે છે તે નૈવેદ્ય જો વાર્ષિક ન થાય તો મનુષ્યલોકનુ અહિત દુખ કરે છે, વારવાર દુખ ઉપજાવે છે અને જો વરસોવરસ તેમની વિધિ પ્રમાણે નૈવેદ્ય સચવાય તો દરેક દેશના મનુષ્યોને અનુકૂળ કાળ પ્રમાણે સુખશાંતિ ઉપજાવે છે

તેથી સસારી લોકોને દ્રવ્યે સસારખાતે તે મૂર્તિયોનુ સદાકાળ અવ-લબન લેવુ પડે છે તે પણ સસારી લોકોનો અનાદિ વ્યવહાર ચાલ્યો આવે છે તે સિદ્ધાંત પ્રમાણ વાચ્ય સિદ્ધ વાક્ય વચન છે, તે સસાર ખાતે છે

સાકારી અરિહંત પ્રભુ તીર્થંકર પ્રભુ આ મનુષ્ય લોકમાં પૂજાય છે અને સર્વ લોકો તેમને પૂજે છે તે ધર્મબુદ્ધિએ, કલ્યાણની બુદ્ધિએ, સસાર તરવાની બુદ્ધિએ. ધર્મીજીવો અરિહંત પ્રભુને પૂજે છે, મનુ_વચન

કાયા વડે ભક્તિ કરે છે, મહાધર્મપ્રભાવક પ્રભાવના કરે છે જેવી ભાવનાએ મહાપ્રભુની ભક્તિ કરે છે તેવી નિષ્કામી ભાવનાએ, નિર્વિકારી, સર્વજ્ઞાની, પ્રભુસ્વરૂપે પ્રભુમા લય પામી જાય છે મરાશ એ છે કે સસારના અનતા જન્મ જરા મૃત્યુના દુખથી મુક્ત થાય છે અને મોક્ષમા નિર્વાણપદે, ઈશ્વરપદે પરમાત્મા થાય છે

અનતગુણના ધણી, અનતશક્તિના ધણી શ્રી જિનેશ્વર **પ્રભુની પ્રતિમાઓ** આ લોકમા શાતિ સુખ માટે, પરલોકના હિત માટે **અવલબન તરીકે આરાધાય છે.**

તે પ્રભુના પ્રતિમાજીને **જ્ઞાની** લોકો **પ્રતિમાજી** તરીકે માને છે પણ સાક્ષાત પ્રભુ તરીકે માનતા નથી

જે જે સ્થળોએ જે જે તીર્થંકર દેવો નિર્વાણ પામ્યા હોય તે તે સ્થળે શ્રી દયાળુ અરિહત પ્રભુની અનત યોગ સાધવાની શક્તિના જે જે અનત ગુણરૂપ, દ્રવ્યરૂપ, પર્યાયરૂપ પદાર્થોમા વાસના પરિણમી ગઈ હોય તેવા પવિત્ર પરમાણુવાળા જે જે સ્થળો છે તે તે સ્થળોએ જવાથી ઊચી ઊચી ભાવનાઓ ઉત્પન્ન થતી ઊચા ઊચા પવિત્ર ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે અને અનત નિર્જરા થાય છે, તેવા હેતુથી જ શ્રી અરિહત દેવની પ્રતિમાઓ પૂજાય છે, પણ **છકાયની હિસા માટે પૂજાતી નથી તેમ કોઈજ્ઞાની મહાપુરુષો હિસા સ્વરૂપે પૂજતા પણ નથી.**

સ્વર્ગમાં જે શ્રી જિન પ્રતિમાઓ છે તે તો અનાદિ કાળની શાશ્વતી છે તે જિન પ્રતિમાજીમા પ્રભાવિક અનત ગુણો રહ્યા છે તેવા ગુણનુ અવલબન દેવતા લોકો સુખસમૃદ્ધિના હિત માટે લે છે

જેમ મનુષ્યલોકમા મહા ચમત્કારી વસ્તુઓ પૈકી કલ્પવૃક્ષ ચિતામણી, ચદનવૃક્ષ અને સુગધી મહાપદાર્થોના અવલબનથી અનદુ,ખનો નાશ થાય છે તેમજ તે ન્યાયે શ્રી જિનપ્રતિમા પણ મહાન ચમત્કારી ચિતામણી છે તેના અવલબનથી ... ન શાતિ મળે છે તેમજ

સ્વર્ગના દેવો શ્રી જિનેશ્વરના પ્રતિમાજીના પ્રભાવથી પોતપોતાની હદમર્યાદા લોપી શકતા નથી તેમ બીજા કોઈ દેવો પણ એક બીજાની હદ લોપવાની મરજી કરતા નથી

મહા પ્રભુની અનંત શક્તિના દ્રવ્યો સિદ્ધાયની જિન પ્રતિમાના દ્રવ્યપણે પરિણમે છે તેથી તે પ્રતિમાને ઇન્દ્રાદિક સર્વ દેવો માને છે

અનેક પ્રભાવ શ્રી જિનપ્રતિમાના માનથી અચવાય છે શ્રી જિન પ્રતિમા સર્વ વિઘ્નોને હરે છે, સર્વ દુ ખોને ટાળે છે અને મહા મંગળ આનંદ આપે છે એવો પ્રૌઢ પ્રતાપ શ્રી જિનપ્રતિમાનો છે માટે દેવેદ્રો અને અસખ્ય દેવો સ્વાર્થ સુખની બુદ્ધિએ માનતા આવ્યા છે અને માનશે પરંતુ ધર્મ માટે, કલ્યાણ માટે, તરવા માટે તો કોઈ કાળમાં દેવોની ભાવના થઈ કે થવાની નથી

તીર્થંકર પ્રભુ નિર્વાણ પામે ત્યારે તેમના નિબખાખના કેટલાએક અવયવો ઇન્દ્રાદિ દેવો લીએ છે અને બાકી તેની ભભૂતિ સર્વ મનુષ્યો પણ લીએ છે તે ચમત્કારી વસ્તુના બળથી કોઈ જીવોને સંકટ દુ ખ આવતું નથી તેની રક્ષા ત્રિરત્નસિદ્ધિ ચિંતામણી ચમત્કારી જડીબુટ્ટી છે તેથી દરેક તીર્થંકરના દ્રવ્ય અવયવો વ્યવહારના સુખ માટે હમેશાં પૂજાય છે તે પણ દ્રવ્યશક્તિનું બળ જાણવું

મનુષ્ય લોકમા જિનપ્રતિમા અનાદિથી નથી.

(નોધ– તપગ્રીજીએ મૂર્તિની શરૂઆતનો ઇતિહાસ તેમના પુસ્તકમાં આપેલો છે તે મે છોડી દીધો છે —ન. ગિ શા)

મનુષ્ય લોકના મનુષ્યો કોઈ કાળે પ્રભુની મૂર્તિ પ્રભુની આકૃતિએ કરતા નથી તો પૂજે તો ક્યાંથી ? કારણ કે પ્રભુ અનંત શક્તિવાળા છે તેવા પ્રભુ આપ સ્વરૂપે જ્ઞાન સ્વરૂપે પૂજાય છે પણ પરમૂર્તિ સ્વરૂપે પૂજતા નથી

જે જ્ઞાનશક્તિ આત્મસ્વરૂપમા છે તે જ્ઞાનશક્તિ પરસ્વરૂપમાં જતી આવતી નથી, તેમ તેની જ્ઞાનશક્તિ જડ સ્વરૂપે પરિણમતી પણ નથી. એ નિર્વિવાદ સત્ય છે પ્રભુ અનત જ્ઞાની મહા ચૈતન્ય સ્વરૂપે છે અને જડ પ્રતિમા તો જડ સ્વરૂપે છે તેમ પ્રભુ નિર્વિકારી સ્વરૂપે છે તથા નિરાકાર સ્વરૂપે છે તો પછી તેવા નિરાકારી ભગવાનને સાકારી શી રીતે બનાવાય ?

કદાપિ કોઈ પણ ધર્મમતાવલબી એવો ખુનાસો કરે કે અમારી વૃત્તિથી અને ભાવનાથી પ્રભુને જડ સ્વરૂપે થવુ પડે છે તો એ ખુલાસો કેવળ કલ્પનામય છે **ભાવનાવડે પ્રભુ કોઈ કાળે પ્રતિમારૂપ થતા નથી** પ્રભુજી નિર્વિકારી પદ છોડી વિકારી પદમાં આવતા નથી

કદાપિ કોઈ ધર્માવલબી એમ કહે કે ભક્ત લોકોને દર્શન દેવા અને અસુરોનો સહાર કરવા માટે પ્રભુજીને પ્રતિમા રૂપે અવતરવુ પડે છે તો તે કથન વધ્યાપુત્ર જેવુ અને ખપુષ્પ જેવુ અસગત છે કારણકે પ્રભુજી પોતે હસ્તિનુ પદ છોડીને રાસભનાપદનો સ્વીકાર કરતા જ નથી

પ્રભુજી પોતે નિર્વિકારી અજર અમર છે તેવા નિરાકારી પ્રભુ આકાર વસ્તુમા મૂર્તિ સ્વરૂપે પ્રવેશ કરીને જન્મ મૃત્યુના અધિકારી થતા નથી તેમ થયા નથી એજ જ્ઞાની વિવેકી પુરુષોની જ્ઞાન બુદ્ધિની સમજણ છે

કેટલાક મત પથવાળાઓ એમ પણ માને છે કે મત્ર વડે સાક્ષાત્ મૂર્તિમા પ્રભુનો વાસ થાય છે તે વાત વેળુ પીલીને તેલ કાઢવા જેવી નિરર્થક છે કારણ કે મત્રથી જો પ્રતિષ્ઠા થતી હોય અને પ્રભુ **પધારતા હોય તો પોતાના મરહુમ મા દીકરામા મત્રોથી પ્રતિષ્ઠા કરીને જીવતા શા માટે કરી શક્તા નથી ? માટે મંત્રોથી પ્રભુજીને પ્રતિમામા પધરાવી શકાતા નથી.**

પ્રભુ અનંત શક્તિવાળા છે તેથી તેઓ મૂર્તિ સ્વરૂપે થાય તો તેમનું તો મૂર્તિ સ્વરૂપે થવાથી ઉલટું અનંતગણું અપમાન થાય છે. કારણ કે કેટલાક મૂર્ખ લોકો મૂર્તિનું ખંડન કરે છે, અપમાન કરે છે, કેટલીક મૂર્તિઓ પાણીમાં તણાઈ જાય છે, અગ્નિમાં બળી જાય છે અને કોઈ વખતે મૂર્તિને ચોર ચોરી જાય છે જો મૂર્તિ પોતે જ પ્રભુ હોય અથવા મૂર્તિમાં પ્રભુજીનો આવેશ હોય તો કોઈની તાકાત છે કે પ્રભુ સામે કોઈ આંગળી ચીંધી શકે કે પ્રભુમૂર્તિનું કોઈ હરણ કરી શકે અથવા પ્રભુજી તણાઈ જાય, બળી જાય કે તૂટી ફૂટી જાય।

પ્રભુજી તો અખંડ છે તેવા અખંડ પ્રભુને જડ સ્વરૂપે જડ ઠરાવવા તે અજ્ઞાની લોકોને ભૂલાવો ખવરાવવા બરાબર છે પ્રભુને જડ ઠરાવવા એ અકાર્ય છે અકાર્યથી અનંત જીવો સંસારમાં રખડયા છે અને રખડશે

પ્રભુજી નિર્વિકારી અને તમારી પૂજા વિકારી છે, પ્રભુ નિરોગી અને તમારી પૂજા રોગી છે પ્રભુ નિર્મોહી અને તમારી પૂજા મોહ-વાળી છે પ્રભુ દયાળુ અને તમારી પૂજા હિંસાવાળી છે પ્રભુ અનંત જીવોના નાથ છે એવા અસંખ્ય જીવોને હણીને પ્રભુ પાસે ધરો છો

વળી દીવાની મોટી લાઈટો કરવાથી અનંત જીવો હણાય છે તથા વનસ્પતિ કાયની હિંસા થાય છે માટે પ્રભુ હિંસાથી રીઝશે કે ખીજશે તેનો વિચાર કરશો નહિ

પ્રભુ ત્રણભવમાં રીઝશે નહિ પણ ખીજવા સ્વરૂપ તમારે ચોરાશી લાખ જીવાયોનિના અવતાર કરવા પડશે માટે દરેક મહાજ્ઞાની મહાત્મા પુરુષો પ્રભુજીને જડ સ્વરૂપે માનતા નથી તેમ પ્રભુ જડ છે એવી કલ્પના પણ કરતા નથી. તેમ ભક્તિભાવે પ્રભુને જડ માની કલ્પીને તેમની પૂજા અર્ચા પણ કરતા નથી એજ

જ્ઞાની વિવેકી જનોનુ લક્ષણ છે.

એજ સિદ્ધાંત જ્ઞાનીનુ ફરમાન છે તે ફરમાનને અ ગીકાર કરી અનાદિનુ અજ્ઞાન દેહમા ધુસીને વ્યાપી રહેલ છે તે દેહમાથી અજ્ઞાનનો જ્ઞાનદૃષ્ટિવડે નાશ કરો, દૂર કરો અને આત્માને જ્ઞાનપ્રકાશમાં લાવો.

કળિકાળના દોષે પુરાણી લોકોએ યક્ષની હાજરા હજુર પ્રતિમા પૂજાતી હતી તેવી પ્રભુ તુલ્ય પ્રતિમાનુ ખ ડન કરીને ઈશ્વરાવતાર ને ઈશ્વરના નામની પ્રતિમાઓને કેવળ આજીવિકા માટે દાખલ કરેલ છે વળી તેટલા માટે જ પૂજા, સેવા, ભક્તિ અને મહિમાના અનેક પ્રભાવિક પુસ્તકો પણ બનાવ્યા છે અને લાખો જીવોને જડ સ્વરૂપે પ્રભુને પૂજાવીને અવળે રસ્તે દોરવ્યા છે.

પાછળથી લોકોમા મતભેદ ધર્મભેદ થવાથી લોકો જુદાજુદા મત પ થના વાડા બાધના ગયા અને લાખો લોકોને ફસાવતા ગયા આ સર્વ અસ યતિ કાળનો પ્રભાવ જાણવો

મૂર્તિમ ડનનો કાળ અઢારમો વર્ષની લગભગનો છે તેની સાક્ષી ઇતિહાસ શાસ્ત્રોમા છે તેમજ જૈન ધર્મના કેટલાક ગ્રંથોમા પણ છે અન્ય ધર્મમત પ થવાળાએ જૈન લોકોનુ જોઈને જ પોતપોતાના ધર્મા ધિકારીઓને ઈશ્વર ઠરાવીને તેમની પ્રતિમાઓ બેસાડેલ છે

પ્રતિમાજીનું અવલ બન લેવાથી થતા ફાયદાઓ

પ્રતિમાનો અવલ બન ગુણ તે પૂજાભક્તિ સમજવી નહિ પણ દરેક જડ પદાર્થમા ત્રણ ગુણ રહ્યા છે— (૧) અવલ બન ગુણ, (૨) ઓળ ખાણ ગુણ અને (૩) મ ગળગુણ

અવલ બન ગુણ– જેને જેટલો વૈભવ છે તેને તેટલો જડપદાર્થનો અવલ બન ગુણ જાણવો ઉદાહરણ તરીકે જોઇએ તો, રસ્તે ચાલતાં

લાકડીનુ અવલબન, હાલતા ચાલતા રસ્તાનુ અવલબન, દાદર ચડતા પગથીઆ અને કઠોડા કે દોરડાનુ અવલબન, ભૂખ તરસમા અનાજ અને પાણીનુ અવલબન, રોગમાં ઔષધનુ અવલબન વગેરે જડ પદાર્થોના હજારો અવલબન લેવા પડે છે જડ પદાર્થનુ અવલબન છે તે જીવતરનુ જીવન છે

ઓળખાણ ગુણ–માતા પિતા, દીકરા દીકરી, હેતુ મિત્રો વગેરેના તથા પશુ પક્ષી વગેરેના જે જે ફોટા છે તે તેમની ઓળખાણના છે ફોટા પોતે જડ પદાર્થ છે પણ માવતરના ફોટા ઓળખાણ ખાત્રી આપે છે તે ફોટા દેખીને માવતરોના ગુણોની ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે [illegible] યાદી આપે છે તે ઓળખાણ ગુણ મહા મોટામાં મોટો [illegible] નિક્ષેપો છે

મગળ ગુણ– સારા રૂડા સુગધી પદાર્થો મગળ [illegible] રૂપ થાય છે અને વિઘ્નોને દૂર કરે છે તે લાપસીનુ મગળ, [illegible] મગળ, સાકરનુ મગળ તે મિષ્ટાન્ન મગળ રૂડાં ભોજન [illegible] વિઘ્નનો નાશ કરે છે તેમ વસ્ત્ર મગળથી વસ્ત્ર મળે છે [illegible] જેથી કામ શુભ થાય છે તેવા માગળિક જડ પદાર્થ [illegible] મગળ ગુણ થાય છે

સિદ્ધાતની સાક્ષી– શ્રી ઠાણાગજી સૂત્ર [illegible] મગળના મગળરૂપે નામો જણાવ્યા છે તે આઠ [illegible] છતા અનેક દુખ અને વિઘ્નો નાશ કરે છે

જ્યાસુધી કર્મને આધીન છો ત્યાંસુધી [illegible]

જેમ રસ્તે ચાલના ભોમીઆનો આ[illegible] તરતાં અને ફરતાં વાહનોનો આધાર લેવો પડે છે [illegible] નથી પહોચ્યા ત્યાસુધી પુણ્યમંગળનો [illegible] ગુરુનો ફોટો, તીર્થંકર ભગવાનનો ફોટો [illegible]

ધ્યાનના અવલંબન માટે લેવાથી ગુરુના ગુણની અને તીર્થંકર ભગવાનના ગુણની ભાવના ઉત્પન્ન થશે

અવલંબનથી અનેક ગુણોની ભાવના પ્રગટ થતા ગુણી થવાશે વળી ફોટા ઉપરથી ગુરુની અને ભગવાનની ઓળખાણ રહેશે અને અનેક જાતના ઝગડો થશે વિઘ્નોનો નાશ થશે પણ ફોટા લેનાર તથા સદાકાળ રાખનારે એવો નિર્ણય કરી રાખવો કે **ગુરુશ્રીના કે પ્રભુજીના ફોટાને સાવદ્ય પાપ પૂજાથી પૂજવાની ત્રણેકાળમાં પદ્ધતિ પાડવી નહિ એમ સૈદ્ધાંતિક વાક્યો છે તેને સિદ્ધ કરી રાખવા**

જ્ઞાનવાણીના સિદ્ધાંતે ધર્મધ્યાન તથા શુક્લ ધ્યાનના બત્રીશ ભેદ રહ્યા છે તેમા અવલંબન ધ્યાનના ચાર ભેદ જણાવ્યા છે તે પદસ્થ ધ્યાન, પિંડસ્થ ધ્યાન, રૂપસ્થ ધ્યાન અને રૂપાતીત ધ્યાન. એ ચારે પદમાં ત્રણ પદ તો સાકારી મૂર્તિ માટે છે તેમા જ્ઞાન અને જ્ઞેયની ત્રિપુટી રહેલી છે

જ્ઞેય વિના જ્ઞાન નહિ તેમજ ધ્યાતા ધ્યાન અને ધ્યેયની ત્રિપુટીમા ગુરુશ્રીનો અથવા તીર્થંકર ભગવાનનો ફોટો તે જ્ઞેય પદાર્થ છે અને તે જ્ઞેય, ધ્યાયને ધ્યાતા આત્મા જીવ પોતે ધ્યેયરૂપ લક્ષ પામે છે ત્યારે ધ્યાનનુ સ્વરૂપ એક વૃત્તિએ થાય છે તે વખતે પ્રતિમાનુ અવલંબન લેવા ગુરુનો દ્રવ્ય ફોટો સ્થાપના સ્વરૂપે થાય છે એ સિદ્ધાંત સાક્ષી છે

શોધકમિત્ર (લેખક)ના ઇરાદો કોઈપણ મતપથનુ ખડન કરવાનો નથી પણ **સત્ય** જણાવવાનો છે. કળિકાળમા નિમિત્ત કારણે જે જે મતપથ જે જે કારણે ઉત્પન્ન થયા છે તે તે મતપથોનું કાર્ય કારણ શોધી તેમા રહેલ **સત્યાસત્યનુ પૃથક્કરણ કરી પ્રગટભાવે** જગતને બતાવી આપવુ એ જ હેતુ છે.

પ્રતિમાની દ્રવ્ય પુજા

જિનપ્રતિમાની પૂજા દ્રવ્યે થાય છે પણ ભાવે થતી નથી.

પ્રતિમાની દ્રવ્ય પૂજા

જિનપ્રતિમાની પૂજા દ્રવ્યે થાય છે પણ ભાવે થતી નથી.

પૂજા બે પ્રકારની છે–(૧) ભોગપૂજા અને (૨) ત્યાગપૂજા

ભોગપૂજા તે ફળ, ફૂલ, ધૂપ, દીપક વગેરે અનેક પ્રકારે દ્રવ્યપૂજા કહેવાય છે તે પૂજા ભોગી મહાપુરુષો તથા દેવતાઓની છે, અને ત્યાગપૂજા તે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય વગેરે અનેક ધર્મભાવના કર્તવ્ય કરવાથી ત્યાગપૂજા કહેવાય છે

તે માટે સ્વર્ગલોકમા દેવોને જિનપ્રતિમા દ્રવ્યે ચિંતામણી રત્ન સમાન છે તેથી તે પ્રતિમાને દરેક દેવો સૌ સૌની દ્રવ્ય આશા પૂરી પાડવા દ્રવ્ય આશાએ દ્રવ્યપૂજા કરે છે એ અનાદિ દેવવ્યવહાર છે

ભાવપૂજા

ધર્મનુ મૂળ દયા છે, તે અહિંસાસ્વરૂપ છે સર્વજીવોની રક્ષા કરવી તે જ અહિંસા તે આત્મિક કલ્યાણરૂપ છે મહાપ્રભુની દષ્ટિમા સર્વ જીવો આત્મભૂત માન્યા છે તેમાં કોઈ જીવને ન્યૂનાધિક નથી માન્યા તે માટે **ભાવપૂજા તે અહિંસા અભેદસ્વરૂપ છે.** તેમા હિંસા સમાતી નથી.

જેમ અમૃતમા ઝેર સમાતુ નથી તેમ ભાવપૂજામા દ્રવ્યપૂજા સમાતી નથી તેટલા માટે દ્રવ્યપૂજા દ્રવ્યનુ લક્ષણ છે પણ ભાવ નથી **ભાવપૂજા જ ધર્મ કલ્યાણનુ લક્ષણ છે અને તે જ મોક્ષનુ લક્ષણ છે.**

સાધુમાર્ગી જૈન સમાજ અને મૂર્તિપૂજક જૈન સમાજ એ બન્ને વચ્ચે માંહોમાંહે એક બીજાને મૂર્તિ સબધી એકાંત પક્ષે ખડનમડન કરવાનો કજા ભરેલો મોટ ઝઘડો ચાલ્યો આવે છે તે સબધે તે બન્નેને કાળસમયનો દોષ પનો (વળગાડ) વળગ્યો છે

તે બન્નેના વળગાડ કાઢવાના મત્રો તંત્રો જંત્રો સયોગ યોગ હાલના સમયમા તેવો વાદી પુરુષ નથી તે માટે બન્નેના ઝઘડાથી હુ મુક્ત

છુ; કારણકે જૈન સિદ્ધાંત સત્રોમાં વસ્તુતત્ત્વ, વસ્તુસ્વભાવ, તત્ત્વજ્ઞાન, તત્ત્વસ્વરૂપે જે ચાર નિક્ષેપાના સ્વરૂપ વર્ણવ્યા **તે દરેક નિક્ષેપ-સ્વરૂપ દ્રવ્યે અને ભાવે ઓળખાણુ આધારભૂત અવલંબન છે.**

ન્યાય હેતુ–જેમ દાદર, નિસરણી, સીડીએ ચડતાં દોરડાનુ અવલબન આધાર, પૂલ પર ચાલતા કઠેડાનુ અવલંબન આધાર છે તેમ ધર્મ રસ્તે ચાલતાં, મોક્ષ નિસરણીએ ચડતા દ્રવ્યરૂપ દોરડુ, લાકડી, નિસરણી, સીડીનો આધાર છે

પ્રભુએ કોઇને ખડનમડન કરવાનો હુકમ આપ્યો નથી, છતાં જમાનો કુદરત તરીકે કજીઆ કરાવે છે, તે કજીઆથી સર્વ મુક્ત થાઓ

સાધુમાર્ગી જૈન સમાજ અને મૂર્તિપૂજક જૈન સમાજ એ બે વચ્ચે મૂર્તિઓ ન રાખવી, ન માનવી એવો ભેદ નથી તે વિષે બન્નેનો અભેદ, એક જ મત સરખો છે ફક્ત ફેરફાર એટલો છે કે મૂર્તિ જડ પદાર્થ છે તેને ચૈતન્યસ્વરૂપ પ્રભુ તરીકે માને છે અને સાવદ્યપૂજા કરી ધર્મ કલ્યાણ માને છે **એટલો વિવેક બહારનો ફેરફાર દેખાય છે.** બાકી રાગ દ્વેષના આડાખોટા કલેશ કજીઆ ઝઘડા **તત્ત્વ સમજ્યા વિના કરે છે તે પ્રમાણે તમે કોઇ સુજ્ઞ વિવેકી કરશો નહિ. એક બાપના પુત્રો જાણી પરમ હેત રાખો એ જ્ઞાન ધર્મલક્ષણ છે.**

પ્રભુ કે ગુરુની છબી

કોઈ જિજ્ઞાસુ અર્હંત મહાપ્રભુ તથા સુસાધુની છબી પાડે, પડાવે, સેવરાવે તે કૃત્ય શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ કે ધર્મ વિરુદ્ધ થતુ નથી કારણ કે તે કૃત્ય તમારા સંસારવ્યવહાર ખાતાનુ છે તે વિષે સાધુજીને ન રાજી થવુ કે ન આદેશ આપવો તે વિષે સાધુનો ધર્મ મૌનપણાનો છે

જે ધણી પોતાની મેળે છબી પાડતાં તથા લેતા તે માટે કેમેરા સાફ કરતાં જે પાપ થાય તે પાપ સાધુજીને લાગતુ નથી, કારણકે પાપની વૃત્તિ વિના પાપ પોતાની મેળે આવી શકતુ નથી

જે સાધુજી છબી પડાવવામાં રાજી થતા હોય, કોઈ મનુષ્યને હુકમ આપતા હોય તો છબી પડાવવાનું તથા કેમેરા વગેરે ધોવાનું પાપ સાધુજીને લાગે જ, એ નિઃશંક છે

જૈન શાસ્ત્રના ન્યાય પ્રમાણે મૂર્તિઓ, છબીઓ રાખવા તથા તેમનું જ્ઞાનદૃષ્ટિએ ઓળખાણનું અવલંબન લેવામાં શાસ્ત્રવિરુદ્ધ કે ધર્મવિરુદ્ધ બાધ આવતો નથી

સાધુમાર્ગી સંપ્રદાયોમાં ઘણાખરા જીવો છબીફોટાના વિરોધી છે તેનું કારણ એ છે કે અજ્ઞાનના હઠપણે હઠ નાનું વેર છે. અજાણપણેથી એકાંત પક્ષે સ્થાપનાને ઉથાપી નાખી છે તેથી તે જીવો પ્રભુના નામના અને સ્થાપનાના પ્રતિવાદી કહેવાય છે.

હવેનો કાળ-સમય એવો વિષમ આવ્યો છે કે દરેક જૈનના ઘરમાં અન્ય ધર્મના ધર્મગુરુની છબીઓ તથા રાક્ષસી માયાના ફોટા ઘરોઘર ચોડાઈ ગયા છે તેથી દરેક જીવોને સવારમાં ઉઠતાં વિરાગી પાપી રાક્ષસી માયાવાળા મનુષ્યોના અમંગળકારી દર્શન થાય છે તેથી દિનપ્રતિદિન મંગળ મુહૂર્તની હાનિ થતા, સત્યધર્મ, સદ્ગુરુ અને સત્યદેવની ભાવનાના વિચારે હમેશા ઝાંખા પડતા જાય છે.

છેવટ વંશપરંપરામાં ધર્મના સ્વભાવથી ભ્રષ્ટ થતા જાય છે તે આ ખાતરીથી તમે સર્વ જાણી શકો છો પણ ખોટા ઢં અપરૂપે ભક્તિ ધર્મમંગળ કલ્યાણ કરી શકતા નથી તેમ દુરાગ્રહ છોડી સત્ય સમજી શકતા નથી

જેમ સંસારી લોકો માતાપિતા, ભાઈ, બહેન, મિત્રો વગેરેની છબી પધારી ઘરમાં રાખે છે તે પૂજવા માટે ઘરમાં રાખતા નથી પણ સ્નેહ પ્રેમભાવની યાદગીરી રાખવા માટે લે છે અને રાખે છે તેમ તીર્થ-

કર ગણધરો આચાર્ય ઉપાધ્યાય મહત સુસાધુની છબી મગળ-ના હિત માટે ધર્મના માન ખાતર ધર્મી પુરુષોની યાદગીરી રાખવા નિત્ય મગળ અવલબન રાખવામા હામહામ ઘરમા ધર્મની શ્રદ્ધા છે અને તેમની વશપરંપરામા ધર્મ ટકે છે

તેથી ગુરુભક્તિની ભાવના પ્રગટ કરવા તેમની છબી અવલબનરૂપે ઘરમા રાખવાથી પ્રાત કાળે જાગતા ઉઠતી વખતે સન્મુખ દર્શન તરીકે નજરે પડશે, તેના દર્શન જોતા મહામગળકારી ઉચ્ચ ભાવના પ્રગટ થાય છે અને વશપરપરામા ધર્મની શ્રદ્ધા ચાલી આવશે

ધર્મગુરુની છબીથી તથા બીજા આઠ મગળ તથા ચૌદ સ્વપ્ન અને દશ કલ્પવૃક્ષ વગેરે અનેક ફોટા ચિત્રો હોવાથી જૈન લોકોની ખરી ખાત્રી ઓળખાણ ધર્મ તરીકે વર્તાશે તેવા અનેક શુભહેતુથી સિદ્ધ મહત મહાત્માઓની છબીની ઘણી જરૂરીઆત છે

તે સિવાય સરાગ ભાવે સર્વ સાધુ સાધ્વીની છબી લેવાની કોઈ કાળે જરૂરીઆત નથી એમ હવેથી જાણી દ્રવ્ય અવલબન લેવા ધર્મ-ગુરુ વગેરેની દ્રવ્ય નિશાની તરીકે છબી રાખવી, રખાવવી એમ સમય-કાળ સૂચવે છે.

તે વિષે નિંદાની દૃષ્ટિ રાખશો નહિ.

તપસ્વીજીનુ બીજુ એક પુસ્તક "અભેદ ધર્મસ્વરૂપ" નામનુ છે તેમાં તેમણે જૈનધર્મ એક જ છે, અભેદ છે, તે પહેલા બતાવીને પછી અત્યારના વાડાઓ, સપ્રદાયોની હકીકત આપી છે તેમા લખ્યુ છે કે—

"જ્યારે જ્યારે જે જે મહાત્માઓએ જે જે કાળે જે જે સઘાડા મત પથ કાઢ્યા અને સ્થાપ્યા ત્યારે ત્યારે તે તે મહાત્માઓએ તે તે કાળે પવિત્ર ધર્મનો ઉદ્ધાર કરવા અને જૈન સમાજને ધર્મની ઉચ્ચ

કાળિએ ક્ષઈ જવા ઉચ્ચ પ્રકૃતિની શ્રેણી કરેલ છે

"પણ તે દરેક મહાત્માઓએ દીર્ઘદષ્ટિથી જ્ઞાનબુદ્ધિએ તુલના કરી હોત તો તે મહાત્માઓ સમજી શક્ત કે વીરશાસન ધર્મમાં બીજા મતભેદરૂપે મત હોય નહિ. એમ ખરી રીતે જાણી-સમજી શકવાની તેમની અગણિત વિશાળ બુદ્ધિ વિકાસવત હતી.

"પરંતુ તેવા નિપુણ નેતાઓને પણ કળિકાળે કાળના સ્વભાવે ભૂલ ખવડાવી છે ત્યારબાદ પાછળથી કાળાન્તરે એક એક ધર્મ મતભેદોમાંથી આપઆપની સ્વેચ્છાએ અનેક વાડારૂપે મતભેદ બાંધતા ગયા "

વીરશાસનમાં, જૈનધર્મમાં મતભેદ પાડી જુદો સંપ્રદાય હોય નહિ એ એક સાદુ સત્ય જુદા પડનાર સર્વ પૂર્વાચાર્ય સમજ્યા હોત તો આજે છે તેવી જૈનધર્મની સ્થિતિ થાત નહિ. પણ કળિકાળે મહાત્માઓને પણ એ ભૂલ ખવરાવી એમ ઉપર પ્રમાણે સમજાવીને તપસ્વીજી ઉપરમાં લખે છે કે—

"હવે આ સંબંધના તાત્કાલિક યોજના, પરસ્પર સંપઆને વૃદ્ધિમાં નહિ લાવવાનું સંગીન બંધારણ નહિ થાય તો ધર્મના મૂળ સ્વરૂપનો લોપ થશે અને વીરપ્રભુનો ઉત્તમ મોક્ષમાર્ગ આપણે ગુમાવી બેસના અધોગતિના પરોણા થઈશું એ વાત નિશ્ચક છે

"વળી આ ઉજ્જ્વળ ધર્મ ચાળણીમાં ચળાતો રહેશે તો પંચમ કાળના છેડાને તો દીર્ઘકાળની વાર છે પણ તે પહેલાં જ નજીકમાં જ અર્હત વીરપ્રભુના નિષ્કલંકી ધર્મનો લય થશે તેવો સમય જોવાય છે

અને છેલ્લા ભાગમાં નીચે પ્રમાણે લખે છે—

"યદ્યપિ આ મારી (એકનાની) પવિત્ર ધારણા ઊંચામાં ઊંચી જેવી તેવી વીરશાસનની ભક્તિવાળી છે છતાં ચાલુ જમાનાના વાતાવરણ-

માં તેને સ્થાન મળવાની ઘણી ઓછી વકી રહે છે તથાપિ ભવિષ્યમા કોઈ મહાન વીર રત્ન સમર્થ વિદ્વાન, સત્યશોધક, ન્યાયનાર્ગનો ઉત્સાહી, નિર્મળ બુદ્ધિવાન, ખરુ તાત્પર્ય એથી વીતરાગ ધર્મની મૂળ સ્થિતિએ પહોંચશે ત્યારે મારી ધારણાને પુષ્ટિ મળશે અને તે વખતે મારાં સવિનય વચનો સત્ય આભાસમા આવશે એ વાત નિ સંદેહ ધ્રુવ છે.”

મે એક વર્ષ અગાઉ જ લખ્યુ હતુ કે નજીકના ભવિષ્યમાં મહાપુરુષ જરુર જાગશે અને જૈનધર્મની એકતા કરશે. તપસ્વીજી પણ એમ કહી ગયા છે તે ઉપરના તેમના લખાણથી સમજી શકાય છે. આપણે અત્યારથી જ એકતાના પંથે પળશુ તો ભાવી મહાત્મા પુરુષનુ કાર્ય ઘણુ સરળ થઈ જશે અને ધર્મની વિશેષ ઉન્નતિ થઈ શકશે.

માટે જૈનોના સર્વ ફિરકાઓને મારી વિનતિ છે કે તેઓ અત્યારથી જ આ બાબતમા ઘટતુ કરવાનુ શરૂ કરે.

—ન ગિ શેઠ

*

૮

એકતા માટે

તપસ્વી મહાત્મા મુનિ

શ્રી માણેકચદ્રજી મ. ના ઉદ્‌ગારો

નોંધ

એક સપ્રદાયમા અનેક સઘાડા, ગચ્છો વગેરે પેટા વિભાગો ઇષ્ટ નથી તેમ જૈન ધર્મના જુદાજુદા સપ્રદાયો પણ ઇષ્ટ નથી સ્થાનકવાસી સપ્રદાયના ગોડળ સઘાડામા તપસ્વી મહાત્મા મુનિ શ્રી માણેકચદ્રજી મહારાજ થઈ ગયા તેઓશ્રી તદ્દન બિનસાપ્રદાયિક વિચારના હતા અને એકતાનો બોધ કરતા હતા તેમણે સઘાડાઓને તેમજ સપ્રદાયોને ઉદ્દેશીને ઘણુ લખ્યુ છે સઘાડાને ઉદ્દેશીને લખ્યુ છે તેમાંનુ ઘણુ સપ્રદાયોને પણ લાગુ પડે છે તેમના લખાણુમાંના કેટલાક ફકરા તેમના જીવનચરિત્રના પૃષ્ઠ ૪૩૩–૩૭મા આપેલ છે તે અત્રે ઉધ્ધૃત કર્યું છે

—ન જિ શેઠ

*

હે મતવાદિઓ ! હે ગચ્છવાદિઓ ! હે સંઘાડા સમુદાયવાદિઓ ! તમે શ્રી મહાવીરશાસનમાં જૈનધર્મને ભિન્નભિન્ન સ્વરૂપે સ્વચ્છંદે સૌ સૌના નામથી વહેચી ભાગલા પાડીને, ગામગિરાસની પેઠે, વાડા વાળીને સંઘેડા (સંઘાડા) બાંધી બેઠા છો અને દરેકે દરેક જુદીજુદી મરજી મુજબની સમાચારી ગોઠવી કાઢી છે અને શ્રી મહાવીરશાસનના નામને બદલે પોતપોતાના ગામઠામને નામે શાસન ચલાવો છો

તથા હઠ સ્વભાવથી ધીંગામારી કરો છો અને દંભપણે દ્રવ્યવિગતુ વ્યાપ્તિ દોષયુક્ત સેવન કરો છો તથા ગુરુઓ અને ગુરુઓની વૃત્તિઓ સ્વચ્છંદે ચલાવો છો શિષ્ય શિષ્યની વૃત્તિઓ સ્વચ્છંદે ચાલે છે

સૂત્રસિદ્ધાંતના પ્રમાણથી ઓછી અધિકી અને વિપરીત પ્રરૂપણા કરો છો, ઠગવો છો, અજ્ઞાની જીવોને જ્ઞાની માનો છો, અસત્યને સત્ય માનો છો, સત્યને અસત્ય માનો છો, પુણ્ય કર્તવ્યમાં પાપ માનો છો અને પાપ કર્તવ્યમા પુણ્ય માનો છો, ધર્મમા અધર્મની ભ્રાંતિ રાખો છો, અધર્મમા ધર્મની ભ્રાંતિ રાખો છો

ધર્મક્રિયામાં પાપની ભ્રાંતિ રાખો છો, સમદૃષ્ટિમા મિથ્યાબુદ્ધિની ભ્રાંતિ રાખો છો મિથ્યાદૃષ્ટિમાં સમદૃષ્ટિની ભ્રાંતિ રાખો છો ગુણીમાં અવગુણીની ભ્રાંતિ રાખો છો સદ્ગુણીમા દુર્ગુણની ભ્રાંતિ, કુગુરુમાં ગુરુની ભ્રાંતિ, ત્યાગમા ભોગની ભ્રાંતિ અને પુણ્યાનુપુણ્યમા પાપાનુ-પાપની ભ્રાંતિ રાખો છો.

તથા જ્ઞાનતત્ત્વો અને ધર્મતત્ત્વોમા ભ્રાંતિવાળા બનીને રાગદ્વેષવડે ખટપટીમાં તથા મતભેદ અને સંઘાડાભેદમાં પડીને ઈર્ષા, નિંદા, અદેખાઈ, અસત્ય, કૂડા કલંક ચડાવવા વગેરે ધમસાણ મચાવીને તેમાં રચીપચી રહ્યા છો પોતપોતાના સ્વાર્થ માટે પોતપોતાનુ બગાડતા કેટલાક જીવોનુ બગડે છે તેનો ખ્યાલ કરો !!!

ઘરબાર છોડીને વાડા સઘાડામાં ગુંચવાઈ ગયા,

માથું મુંડ્યું પણ મન મુંડ્યું નહિ

વાળનો લોચ કીધો પણ વિષયોનો લોચ કીધો નહિ

પગરખાં ઉતાર્યાં પણ અહંકાર ઉતાર્યો નહિ.

બૈરીછોકરાની વાસના છોડી પણ ચેલાચેલીઓની વાસના છોડી નહિ

તેને પરિણામે સમદૃષ્ટિપણાની પ્રાપ્તિ થઈ શકી નહિ

તેથી વાડા સઘાડાના મતભેદમાં તમે પડ્યા અને બીજાને તેમાં જાળની પેઠે ફસાવો છો

હે વાડાસઘાડાવાળા મતવાદિઓ! મહેરબાની કરીને વિચાર કરો અને હવે વાડાસઘાડાની સ્વચ્છંદતા છોડીને તમારું પ્રથમ કલ્યાણ કરો અને પછી જગતનું કલ્યાણ કરવા કટિબદ્ધ થાઓ એટલી નમ્ર પ્રાર્થના છે

આપ સર્વ રીતે સમજી શકશો કે મતભેદથી રાગદ્વેષની વૃદ્ધિ થાય છે રાગદ્વેષથી સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે, સંસારના અનંત જન્મમરણની વૃદ્ધિ થાય છે, અનંત જન્મમરણથી અનંત દાગની વૃદ્ધિ થાય છે માટે—

હે મત સઘાડાવાળાઓ! તમે સર્વ આગ્રપપાતનો સઘળો આગ્રહ દુરાગ્રહ છોડીને આત્મજ્ઞાનનું પાન કરો, આત્માનો અનુભવ કરો આત્માના અનુભવથી તમોને ખાત્રી થશે કે પંથ સઘાડાવાળાના મત ભેદોથી ભૂતકાળમાં કોઈ જીવ તર્યાં નથી તો વર્તમાનકાળમાં તમે ક્યાંથી તરશો? સ્વમતે સ્વચ્છંદે કદી તરાતું જ નથી જો તરાતું જ હોત તો પછી જૈનધર્મ અને જૈનધર્મની આજ્ઞાની જરૂરત જ ક્યાં રહી!!!

મતભેદ વડે તો ચાર જ્ઞાનના ધણી મહાવિદ્વાન મહાસમર્થ હતા તે

પણ અનંત સંસારમાં રઝળી પડ્યા છે માટે આજકાલના વાડા સંઘાડાના કદાગ્રહથી તરાશે નહિ પણ ભવજળ તરવાનું સાધન માત્ર શ્રી જૈનધર્મ અને મહાવીર શાસન છે અનંત જીવો મહાવીર શાસનના નામથી તરી ગયા છે અને તરે છે વળી આપણે પણ તરીશું

વર્તમાન સમયમાં કળિકાળના મહાત્મ્યે સત્ય ધર્મ ગુપ્ત થઈ ગયો છે પણ આપણી ફરજ હવે એ છે કે મત, પંથ, સંઘાડાના ચુંથણા છોડી દઈને શ્રી મહાવીરશાસન અને શ્રી જૈનધર્મની વિજય ધ્વજા ફરકે તેમ વર્તવું જોઈએ

ધર્મના સર્વ કાર્ય શ્રી વીતરાગ દેવની આજ્ઞાને આધીન છે શ્રી વીતરાગદેવની આજ્ઞા વગર ધર્મબીજ નિષ્ફળ થાય છે માટે કલ્યાણની જરૂર હોય તો સર્વ મતબ્રેની આપ આપની કલ્પનાની આજ્ઞાઓ છોડીને શ્રી વીતરાગ આજ્ઞા, વીતરાગ ધર્મ આજ્ઞા, વીતરાગ જિન વ્યવહાર આજ્ઞા પાળીને જ્ઞાનની આસના, વાસના, પ્રાર્થનાવૃત્તિ અને શુભ શુદ્ધ પ્રવૃત્તિથી આત્માનો ઉદ્ધાર કરવો એ જ ખરેખરો ધર્મ છે એ પ્રમાણે વર્તવું થશે તો જ ધર્મફળ બીજની કાર્યસિદ્ધિ થશે

તેમાયે જો અનંત ભવમાથી એક કે બે ભવ ન્યૂન બાકી રહ્યા હશે તો શ્રી વીતરાગ આજ્ઞા પ્રમાણે વૃત્તિ નહિ રહે એ એક કાળનો અજબ મહિમા અને પરાક્રમ છે આ વાત સિદ્ધાન્તથી સિદ્ધ છે

શ્રી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુએ જુદાજુદા મતભેદ વાડા સંઘાડા બાંધવાની કોઈપણ આચાર્યને આજ્ઞા આપેલી નથી તેમ મહાવીર શાસન અને જૈનધર્મ વિના બીજા કોઈપણ પંથ કે વાડાસંઘાડાથી (સંપ્રદાયથી) ઉદ્ધાર થતો નથી તે વાત સિદ્ધાન્તના પ્રમાણથી સર્વ સમજુ જીવોએ સમજવા તથા વિચારવા યોગ્ય છે

શ્રી ઠાણાંગજી સૂત્રના નવમે ઠાણે નવ કારણે ગચ્છભેદ છોડવા શ્રી

મહાવીરદેવે આજ્ઞા આપી છે તે આજ્ઞાનો સ્વરૂપાર્થ એ છે કે પહેલા બોલે આચાર્ય, બીજે બોલે ઉપાધ્યાય, ત્રીજે બોલે ગણ, ચોથે બોલે કુળ, પાંચમે બોલે સંઘ, છઠ્ઠે બોલે જ્ઞાન, સાતમે બોલે દર્શન, આઠમે બોલે ચારિત્ર અને નવમે બોલે તપ. એ નવ મહાપુરુષોના નવ ગચ્છ કહેવાય છે તે નવ ગચ્છોની માંહોમાંહે કે એકબીજાના ગચ્છગુણ-વિરુદ્ધ આશાતના, અભક્તિ, અવિનય, ઈર્ષા, નિંદા, અપમાન કરે, અવગુણ બોલે, જૂઠા આક્ષેપ આપે તથા તેવા ધર્મદ્રોહી, ગુરુદ્રોહી, ગુણદ્રોહી, કૃતઘ્ની, વિશ્વાસઘાતી, મર્મભેદી વાત ઉપદેશી મતભેદ કરે, તડાં પાડે, કુસંપ કરે, ધર્મની ફજેતી કરે, એક બીજાના હક દબાવે, રાગદ્વેષની ધમાલ મચાવે, અસમાધિની કળા કરે, ઓછી અધિકી અને વિપરીત પ્રરૂપણા કરે તો–

તેવાની સાથેના બાર પ્રકારના સંભોગી ગચ્છો છોડી દેવા તેવા કદાગ્રહી હઠીલાઓ સાથેનો ધર્મસંબંધીનો સઘળો વ્યવહાર છોડીને શુદ્ધ વ્યવહારમાં પ્રવર્તે એવી શ્રી મહાવીર પ્રભુની અને અનંત તીર્થંકરોની આજ્ઞા છે

તે જ પ્રમાણે સઘળા મતભેદવાળા સંઘાડાના વ્યવહારો એકબીજાના મતભેદ વિરુદ્ધ છે એક બીજાના મનનું સારું એક બીજા કરતા નથી. એક બીજા સાથે પૂર્ણ સચ્ચાઈથી એક બીજા પોતના નથી તેમ સારો અભિપ્રાય પણ આપતા નથી પણ ઉલટા અંતરંગમાં એકબીજા સંઘાડાવાળાઓ સામસામા એકબીજા ઉપર અભાવો રાખે છે એક-બીજાને તોડી પાડવા, મારી પાડવા માટે એકધ્યાનની વૃત્તિએ પ્રવૃત્તિ કરે છે

કળિકાળનો દોષ છે કોઈપણ વાડા સંઘાડાના મતભેદમાં બળવું તે ઉંદરમાંથી નીકળીને ચૂલમાં પડવા જેવું થાય છે, તેટલા માટે કોઈપણ

મતભેદ વાડાસવાડામા રહેવાથી કે ભળવાથી આત્માની ઉન્નતિ નથી પણ ઉનતી અધોગતિ થાય છે, એ તો નિર્વિવાદ વાત છે

—તપસ્વીજી રચિત કાળજ્ઞાનતત્ત્વચિંતામણી પૃ ૭૮ થી ૮૨

ઉપર પ્રમાણે વાડાસવાડાને ઉદ્દેશીને લખ્યુ છે પરતુ એ સર્વ વાત સપ્રદાયોને પણ એક સરખી રીતે લાગુ પડે છે ઉપરાંત સપ્રદાયોની એકતા માટે પણ તેઓશ્રી લખે છે કે—

સાધુમાર્ગી જૈનસમાજ અને મૂર્તિપૂજક જૈન સમાજ એ બન્નેને માંહિમાંહિ એક બીજાને મૂર્તિ સબધી એમાન પડે ખંડનમડન કરવાનો કજા ભરેલો ભેદ ઝઘડો ચાલ્યો આવે છે તે સબધે બન્નેને કાળ-સમયનો દોષ-પલો (વળગાડ) વળગ્યો છે, તે બન્નેના પલા (વળગાડ) કાઢવાના મંત્રો, તંત્રો, જંત્રો સત્તેજ જૈન હાલના સમયમા તેરો વાળી પુરુષ નથી, તે માટે—

હે ભાઈઓ! તે બન્નેના ઝઘડાથી હુ મુક્ત છુ કારણ કે જૈન સિદ્ધાંત સૂત્રોમા વસ્તુતત્ત્વ, વસ્તુસ્વભાવ, તત્ત્વજ્ઞાન તત્ત્વ સ્વરૂપે જે ચાર નિક્ષેપ-સ્વરૂપ દ્રવ્યે અને ભાવે ઓળખાણ આધારભૂત અવલબન છે

ન્યાય, હેતુ—જેમ દાદર, નિસરણી, સીડીએ ચડતાં દોરડાનુ અવલબન, આધાર તથા પૂલ ઉપર ચાલતા કઠેડાનુ અવલબન, આધાર અને રસ્તે ચાલતા લાકડીનુ અવલબન આધાર છે તેમ ધર્મરસ્તે દરેક જીવોને ચાલતાં મોક્ષ નિસરણીએ ચડતા દ્રવ્યરૂપ દોરડુ, લાકડી, નિસરણી, સીડીનુ અવલબન આધાર છે

તે વિષે જૈન સિદ્ધાંત અને પ્રભુએ તમો કોઈને ખડનમડન કરવાને હુકમ આપ્યો નથી છતાં જમાનો કુદરત તરીકે કજિયા કરાવે છે, તે કજિયાથી સર્વ મુક્ત થાઓ

—તપસ્વીજીના રચેલા શ્રમનિવારણ ઉર્ફે સમાધિતત્ત્વમાંથી

९

દિગંબર શ્વેતાંબર વાદ

લેખક
શ્રી પદ્મનાભ જૈન

*

નોંધ

"જૈનધર્મ અને સમાજનો ઉત્કર્ષ કેમ થાય?" એ નામની એક લેખમાળા શ્રી પદ્મનાભ જૈને હિંદીમાં લખેલી તેનો ગુજરાતી અનુવાદ "પ્રબુદ્ધ જૈન"ના માર્ચ ૧૯૪૮ના અંકમાં પ્રગટ થયેલો તેમનો એક ભાગ અહીં પ્રગટ કરીએ છીએ.

દિગમ્બર તથા શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયોનો સમન્વય, એકતા કેમ થાય તે સંબંધી લેખકે પોતાના વિચારો દર્શાવી જે સૂચનો કર્યાં છે તે જાણવા-વિચારવા યોગ્ય હોઈને અત્રે પ્રગટ કરેલ છે

—ન ગિ શેઠ

દિગમ્બર શ્વેતામ્બર વાદ

સામાજિક પ્રશ્નોમાં દિગમ્બર શ્વેતામ્બરવાદ ખાસ સ્થાન ધરાવે છે આજના તરુણ અને શિક્ષિત વર્ગોમાં આ વાદની આલોચના વારવાર થઈ ચૂકી છે તે ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે આજનો શિક્ષિત સમાજ આ વાદથી પર રહી તેનો અત લાવવા ઇચ્છે છે, એટલુ જ નહિ પરતુ સમસ્ત જૈન સમાજનુ એકીકરણ કરવાની ઇચ્છા રાખે છે

જો કે ઉપર પ્રમાણે વિચાર ધરાવતો તરુણવર્ગ હરિન ધરાવે તો પણ સમાજના કર્ણધારો, ત્યાગી સસ્થાઓ, પડિતવર્ગ વગેરે તો સનાતન સામ્પ્રદાયિકતાથી બધાયેલા છે અને તે સામ્પ્રદાયિકતાને જ પુષ્ટ કરતા રહે છે. આ સામ્પ્રદાયિકતાનો પ્રભાવ વિદ્વાનો પર પડ્યો છે અને સાહિત્યસશોધકો પણ તેના શિકાર બન્યા છે.

આ વાદનો અત લાવવાની જવાબદારી હવે નવશિક્ષિત તરુણો પર છે. જૈન સમાજનુ એકીકરણ કરવુ એ તેઓનુ કર્તવ્ય છે આ દૃષ્ટિથી આ વાદની સમાલોચના આપણે અહીયા સક્ષેપમા કરવાની છે એવો કોઈ મધ્યમ માર્ગ શોધવાનો છે જ્યાં આ બ ને વાદોનો સમન્વય થઈ શકે, અને ભવિષ્યમા જૈન સમાજ આ ઝેરી સામ્પ્રદાયિક બધનથી મુક્તિ પામે

ભ મહાવીરના નિર્વાણ પછી જૈન સમાજમાં જે મુખ્ય આન્દોલન થયા તેમા આ બન્ને સમ્પ્રદાયોનો ઉદ્ભવ ખાસ સ્થાન ધરાવે છે આ વાદ ક્યારથી શરૂ થયો તેનો જો કે કોઈ નિર્ણય નથી થયો તો પણ આ બાબતમાં બન્ને સમ્પ્રદાયોની અલગ અલગ દલીલો છે

જગત પરિવર્તનશીલ છે અને પરિસ્થિતિ સદા એક નથી રહેતી આ વાત જૈનોને કહેવાની કોઈ આવશ્યકતા છે ખરી ? યુગ પ્રમાણે

આપણે બદલાવુ પડે છે અને કેટલાક ઉચ્ચ આદર્શોને આદર્શના રૂપમાં જ રાખવાની ફરજ પડે છે વ્યવહાર અને સમાજની એવી કેટલીક સીમાઓ છે કે જેનુ પાલન સમાજમા રહેતાં આપણે કરવુ પડે છે

દિગમ્બર જૈન સાધુસઘનો ઇતિહાસ આપણને બતાવે છે કે વચના સમયમા ઉત્તર ભારતમા દિગમ્બર મુનિઓનુ અસ્તિત્વ નહોતુ આ પરપરાનો ત્યા ઉચ્છેદ થયો હતો દક્ષિણમા આ પરપરા ઘણા લાબા સમય સુધી જીવિત ન રહી શકી મુસલમાન અને અન્ય હિસાપ્રધાન સસ્કૃતિનુ આક્રમણ ઉત્તર ભારતમાં થયુ અને ફળસ્વરૂપ આ પરપરાનો ઉચ્છેદ થયો નહિ તો ઉત્તર ભારતમા આટલા દિગમ્બરો હોવા છતા દિ મુનિઓની પરપરા શા માટે નષ્ટ થાય ? દક્ષિણમા પણ ભટ્ટારકોની ગાદીઓ કેવી રીતે સ્થપાઈ ?

જૈન સમાજે વ્યવહારુ બનવુ જોઇએ પદની પ્રતિષ્ઠા માન્ય રાખવી એ અલગ વાત છે અને વ્યવહારમા તેની પ્રતિષ્ઠાનુ રક્ષણ કરવુ એ જુદી વાત છે

આજના દિગમ્બર આમ્નાયમાં ૫૦ વર્ષ પહેલા આ શાતિસાગરજીએ ફરીથી આ પરમ્પરાનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો પૂ આચાર્યજી પ્રત્યે આદરભાવ રાખવા છતા પણ આપણે એ સ્વીકારવુ પડશે કે અચેલ **કસમ્પ્રદાય આજના યુગમા પ્રયોજનકારી નથી થયો.** જો કોઈ વિધાય- કાર્ય સાથે આપણી મનનમ હોય તો આદર્શને ઉચ્ચ માનવા છતા પણ તેને સામાજિક રૂપ આપવુ અને વ્યવહારમા અતિરેક- **તાનો ત્યાગ કરવો એ જરૂરી છે.**

શ્વેતામ્બર સાધુઓ વિષે પણ આ સબંધમાં કહેવાની જરૂર છે ' એક શાટક ' રહેવાની પરમ્પરા તો ક્યારની ચાલી ગઈ છે આજ તો **નિષ્કારણ પરિગ્રહ તેમાં વધ્યો છે** તેમા નિયમન હોવુ જ જોઇએ તેણે જો સમાજમા ઉપયોગી બનવુ હોય તો નિસશય પરિગ્રહનુ

પ્રમાણુ ઓછુ કરવુ જોઇએ અથવા તો સીધી રીતે શ્રાવક સસ્થામાં સામેલ થઇને પોતે અધિક ઉપયુક્ત બનવુ જોઇએ

આ પ્રશ્નની ચર્ચાથી આપણે એમ ઇચ્છીએ છીએ કે—

(૧) ગુણ દૃષ્ટિથી અચેલત્વ શ્રેષ્ઠ છે

(૨) વર્તમાન યુગમાં વસ્ત્રધારણ યોગ્ય છે

(૩) વસ્ત્રધારણમાં આવશ્યક સીમા રાખવી જરૂરી છે

એ દૃષ્ટિ રાખીને આપણા નેતાઓ સમજે કે આ બન્ને સમ્પ્રદાયોના ભેદ હટાવી બન્નેને એક કરવાની આવશ્યકતા છે. શ્રાવકોમા આવો ભેદ ઉપયુક્ત નથી કારણ કે શ્રાવકો તો "દિગબર" છે જ નહિ

મૂર્તિપૂજા

બીજો પ્રશ્ન મૂર્તિપૂજા સાથે સબદ્ધ છે જેનુ પરિશીલન થવાની આવશ્યકતા છે મૂર્તિપૂજા વિષે અને મૂર્તિના સ્વરૂપ વિષે જ્યારથી ઝઘડો શરૂ થયો છે ત્યારથી જૈન સમાજના પૂર્વસ્થિત બે સમાજોનો વિવાદ કટુ બન્યો છે અને એક નવો પક્ષ આ સઘર્ષમાથી નિકળ્યો છે

ભારતમા મૂર્તિપૂજા ક્યારથી શરૂ થઈ તેનો ઇતિહાસ ઉપલબ્ધ નથી, તો પણ જૈન આગમોમાં જે "ચૈત્ય" શબ્દ આવે છે તેમાંથી શબ્દ-શાસ્ત્રીઓએ એ સ્પષ્ટીકરણ કર્યુ છે કે ચૈત્ય શબ્દમાં મૂળ શબ્દ ચિતા છે મૃત લોકોની ચિતા પર ચબુતરા નિર્માણ કરવા, સ્મૃતિચિન્હના રૂપમાં તેના ચરણ શિલા પર અકિત કરવા આ તેનુ મૂળ રૂપ છે

જૈન તીર્થંકરોના જે સર્વમાન્ય નિર્વાણક્ષેત્ર છે તેમાં ચરણો જ અકિત છે. મૂર્તિઓ તો પછી સ્થાપિત કરવામાં આવી છે એ વખતની જે મૂર્તિઓ ઉપલબ્ધ છે તે સર્વે નિર્ગ્રન્થ છે, અલકાર રહિત છે એમ હોવુ તે સ્વાભાવિક છે

અમારામા જે અભિષેકવિધિ અને મંદિરોમાં અલકારોની ભરતી આવી તે બધુ અન્ય ધર્મોના પ્રભાવનુ પરિણામ છે. પૂજા વખતે જે મંત્રોનુ સ્મરણ કરવામા આવે છે તે મન્ત્ર, દશદિક્પાલની કલ્પના અને હોમહવનાદિક વગેરે વૈદિક છે જેમણે વેદનો અભ્યાસ કર્યો છે તેમને આ સમજાવવાની આવશ્યકતા છે જ નહિ વૈષ્ણવોમા રાધાકૃષ્ણની સાનકાર પૂજા થતી હતી, તેનુ અનુકરણ શ્વેતામ્બર સમાજમા થયુ અને નિર્વસ્ત્ર મૂર્તિઓને મુગટ ચઢાવવો, નેત્ર લગાડવા વગેરે વિધિનો પ્રચાર થયો

તેમા વીતરાગ મૂર્તિ ઉપર અન્યાય થાય છે અને ભક્તિનુ પ્રદર્શન થવાને બદલે અર્થનુ પ્રદર્શન થાય છે આટલી સમજણ પણ આપણામા દેખાતી નથી. જે મંદિરોમા બને જાતની પૂજા કાયદાના બળ ઉપર થાય છે ત્યાની મૂર્તિઓને કોઈ જૈનેતર એક વાર જઇને જુએ તો તે જૈનોને કલાવિહીન પ્રાણીઓ સમજે

"દેવાગમનભોયાનચામરાદિ વિભૂતય. ।
માયાવિષ્વપિ દશ્યન્તે નાતસ્ત્વમસિ નો મહાન્ ॥

એવુ કહેવાવાળા આપણા આચાર્યો ક્યા અને આવા બાહ્ય આડબરોમાં ગર્વ અને દ્વેષ વધારવાવાળા આપણે ક્યા ?

પ્રત્યેક વિચારશીલ જૈને આવી પદ્ધતિનો ત્યાગ કરવો જોઇએ

યાદ રાખવુ જોઇએ કે ૫૦૦ વર્ષ પહેલા ક્રાન્તિવીર લોંકાશાહે મૂર્તિપૂજાનો વિરોધ કર્યો અને નવો પક્ષ સ્થાપ્યો **મૂર્તિપૂજા થોડી હદ સુધી જરૂર ઉપયોગી છે, પરતુ તે નિર્દોષ હોવી જોઇએ.**

અચેલત્વનો આદર્શ જો ઉચ્ચ છે અને શ્વેતામ્બરો પણ જો તે આદર્શને માને છે, અને એમ છતાં જો કે વ્યવહારિક દષ્ટિથી આપણે

પૂર્ણ અપરિગ્રહી બની શકતા નથી તો પણ એટલુ તો હોવુ જ જોઈએ કે એ આદર્શને આપણે કલંકિત ન કરીએ અને દુનિયામાં આપણી ક્ષુદ્રતાનુ પ્રદર્શન ન કરીએ આ બાબતમા આપણે જે સમજુતી કરવાની છે તે સબધમાં નીચેની બાબતો પર આપણે ધ્યાન રાખવુ જોઈએ

(૧) મૂર્તિપૂજાને આવશ્યક માનવી ન માનવી એ વ્યક્તિગત પ્રશ્ન છે, કારણકે વ્યક્તિની યોગ્યતા પ્રમાણે તેનો ઉપયોગ છે

(૨) જ્યા ચરણોની સ્થાપના પૂર્વકાળથી છે ત્યા કોઈ નવુ મંદિર ન બાંધે

(૩) કોઈ પણ આભરણ મૂર્તિ પર ચઢાવવામા ન આવે

(૪) નિર્ગ્રન્થમુનિને બ ને માને, જે રીતે પહેલા પણ માનતા હતા

(૫) બન્નેના અલગ મંદિર અથવા તો ભડાર ન રહે

(૬) બન્ને સમાજના ગુરુવર્ગનો નિવાસ એક જ રહે

(૭) સ્થાનકવાસી સમાજ પણ કોઈએ મૂર્તિપૂજા માનવી યા ન માનવી તે તેના અધિકાર ઉપર છોડે

આગમ ગ્રન્થોનુ પ્રામાણ્ય

સચેલ અને અચેલવાદ તથા મૂર્તિપૂજા વગેરે વાદો પછી આપણા વિવાદનો ત્રીજો વિષય આગમ છે

પહેલાં આપણે જોઈ ગયા છીએ કે આચાર્ય ભદ્રબાહુના સંઘે, ઉત્તરભારતમાં જે જૈન સંઘે આગમોની* રચના કરી હતી તેનો બહિષ્કાર કર્યો હતો જૈન સમાજના એક પ્રાચીન સાહિત્યના સંગ્રહનો આ રીતે બહિષ્કાર થાય એ ભારે આશ્ચર્યજનક છે અને તે માટે એવુ જ કોઈ

* આગમની રચના તો ભગ મહાવીરના વખતમા જ ગણધરોએ કરી હતી
ન. જિ શેઠ

મહત્વપૂર્ણ ગભીર કારણ હોવુ જોઈએ એમ લાગે છે

દિગમ્બર શ્વેતામ્બર વાદ કેવી રીતે શરૂ થયો તેનો જો કે હજુ સુધી કે સલો આપણે નથી આપ્યો તો પણ આ બાબતનો જ્યારે આપણે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે એમ પ્રતીત થાય છે કે ઉત્તરભારતમા જે સઘ રહ્યો તેમા અને દક્ષિણ ભારતમાથી જે સઘ આવ્યો તેમાં જરૂર થોડુ અ તર હશે.

" એકશાટક " પ્રથા ભ મહાવીરની પહેલાં હોવાનો આપણે સ્વીકાર કરીએ છીએ તો પણ તેનો અર્થ એવો નથી કે તેણે વસ્ત્રની સાથે બીજા ઉપકરણ, અધિક વસ્ત્ર અને અન્ય પરિગ્રહ ન રાખ્યો હોય. આ ભદ્રબાહુના સઘે આ અતિરેકતા દેખી હશે ત્યારે તેનો ત્યાગ કર્યો હશે અને ત્યારે આગમ ગ્રથોનો પણ બહિષ્કાર કર્યો હશે

આ હવે ઐતિહાસિક પ્રમાણોથી સિદ્ધ થયુ છે દિગમ્બરોના આગમ (ષટ્ખ ડાગમ ઇત્યાદિ) શ્વેતામ્બરોના આગમોની રચના પછી રચાયા છે, તેનો નિષ્કર્ષ એ નિકળે છે

(૧) આ. ભદ્રબાહુનો સઘ દક્ષિણભારતમાંથી પાછો આવ્યો તે પહેલા જ આગમોની રચના* આ સ્થૂલભદ્રજીએ કરી હતી

(૨) આ ભદ્રબાહુનુ આગમન જ્યારે ઉત્તરભારતમાં થયુ ત્યારે તેમણે આ સ્થૂલભદ્રના સઘને ' એકશાટક'થી પણ અધિક પરિગ્રહયુક્ત જોયો અને બન્ને સઘમા ભેદ પડ્યો

(૩) આ ભદ્રબાહુના સઘે તેમનો બહિષ્કાર કર્યો

(૪) આ. ભદ્રબાહુનાં શિષ્યોએ ષટ્ખ ડાગમ આદિ ગ્રન્થોની રચના કરી જે દક્ષિણમાં રહી.

(૫) આ સ્થૂલભદ્રપરમ્પરાના આગમ માત્ર ઉત્તરભારતમાં જ રહ્યા

આ જાતનો ભેદ આજ સુધી રહ્યો છે અને તેણે આપણી વચ્ચે એક મહાન ભયંકર એવું સામ્પ્રદાયિક ઝેરી બીજ વાવ્યુ છે

થોડા વર્ષો પહેલા આપણા જીવનમા એક એવો પ્રસગ ઉપસ્થિત થયો હતો, જેણે આપણી પરસ્પર પ્રેમભાવનાની કસોટી કરી હતી **ખેદની વાત છે કે આપણે આપણી ક્ષુદ્ર સામ્પ્રદાયિકતાનુ પ્રદર્શન પરધર્મીઓની સામે કર્યું.**

પ્રસિદ્ધ બૌદ્ધ પડિત સ્વ ધર્માનદ કૌશમ્બીજીએ આગમોમાંથી થોડાક પાઠો ઉધૃત કર્યા અને તેમા માસાહારનો ઉલ્લેખ છે એવુ તેમણે સિદ્ધ કર્યું તેનાથી જૈન સમાજનુ વાતાવરણ કેટલાક દિવસો સુધી બહુ ગરમ રહ્યુ અને તેમની વિરુદ્ધ ખૂબ જોરમા હીલચાલ ચાલી આમ બને એ સ્વાભાવિક હતુ, પરતુ તેનો યોગ્ય ઉત્તર આપવાનુ સાહસ કોઈએ ન કર્યું

દિગમ્બર જૈન સમાજના કેટલાક વિદ્વાનોએ એમ જાહેર કર્યું કે આ ઉલ્લેખો શ્વેતામ્બર આગમોમાં છે અને આ શ્વેતામ્બર આગમો જ પ્રમાણભૂત નથી અને તેથી અમારા ભ. મહાવીર માસાહારી નહોતા.

આપણે માની લઈએ કે શ્વેતામ્બરોના મહાવીર દિગમ્બરોના મહાવીરથી જુદા હતા, એમ છતા પણ દુનિયાની સામે આપણે આપણુ જે **પ્રદર્શન કર્યું તે તો ખરેખર નિન્દનીય હતુ.** જૈનધર્માભિમાનીઓનુ કર્તવ્ય હતુ કે તેનુ યોગ્યરૂપે સ્પષ્ટીકરણ કરે જેમા આપણી ઇજ્જતનો પ્રશ્ન હતો, તેમા પણ આપણે સામ્પ્રદાયિકતાથી કામ લીધુ આ કેટલા દુખની વાત છે?

આપણે અનેકાન્તવાદી કહેવાઈએ છીએ, અને સમસ્ત દુનિયાના ધર્મોનો સમન્વય કરવામાં પ્રતિષ્ઠા સમજીએ છીએ સાન્તાનન્તનો વાદ,

નિત્યાનિત્યનો વાદ, રૂપી અરૂપીનો વાદ, ભેદાભેદનો વાદ, એ સર્વે વાદોની ચર્ચા કરવામાં આપણે આપણો સમય અને શક્તિ ખરચીએ છીએ

એ અનેકાન્તવાદનો શુ ઉપયોગ છે કે જે કોઈ પણ ગ્રન્થનો વિના અભ્યાસે બળાત્કારે બહિષ્કાર કરતી વખત અમને સદ્-બુદ્ધિ ન આપે?

એ અહિંસાવાદનો શુ ઉપયોગ છે કે જે અમારી વચ્ચેના વિદ્વેષને બુઝવી ન શકે?

એ સામ્યવાદની કઈ પ્રતિષ્ઠા છે કે જે વાણીશૌર્યમા જ પોતાને શ્રેષ્ઠ સમજવાવાળા એવા આપણને નમ્ર ન બનાવે? અને—

એ મહાવીરનો જયજયકાર બોલવાનો પણ શુ અર્થ છે કે જે ભ. મહાવીરની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચે એવે સમયે પણ સામ્પ્રદાયિકતાનો નાશ ન કરી શકે?

આપણે સત્યશોધક બનવુ જોઈએ પ્રાચીનતાથી આગળ વધીને, આપણા પૂર્વજોએ જે કર્યું છે તેમા સુધારો કરીએ અને આપસઆપસમા પ્રેમ રાખીએ સ્ત્રી સ્વતન્ત્ર હતી કે નહિ આવા વિવાદથી શુ ફાયદો? આ વાદ બુદ્ધિને સતોષવા માટે આપણે કરતા નથી, પરતુ આપણી સામ્પ્રદાયિક શ્રેષ્ઠતા વધારવા માટે જ કરીએ છીએ આ વિષયમા વ્યક્તિગત વિચારભિન્નતા સમજીને તેમા જે સકુચિત મનોવૃત્તિ આવે છે તેનો ત્યાગ કેમ ન કરીએ?

આગમસાહિત્ય પ્રાચીન છે, આપણા પ્રાચીનતમ જીવનનો એ ઇતિહાસભડાર છે, તેને આપણે અપનાવવુ જોઈએ પરતુ કેટલા એવા વિદ્વાનો છે કે જેણે આ આગમસાહિત્ય વાચ્યુ હોય? વાચ્યા પહેલા જ તેને અપ્રમાણ કહેવુ એ તો ગર્વ છે, દ્વેષ છે આપણા

સમાજના સમજુ લોકોનું એ પ્રથમ કર્તવ્ય છે કે આગમોનુ પ્રામાણ્ય જાહેર કરે.

શ્વેતામ્બર સપ્રદાયે પણ દિગમ્બરના આગમોના પ્રામાણ્યનો પૂર્ણતયા સ્વીકાર કરવો જોઇએ સ્થાનકવાસી સમાજે આગમોના થોડા ભાગનો ત્યાગ કર્યો છે તે ઉચિત નથી જૈન સમાજની એકતા સ્થાપન કરવા માટે નીચેની બાબતોને આપણુ સર્વેએ અપનાવવી જોઇએ

(૧) શ્વેતામ્બરીય લેખાતા આગમ ગ્રન્થોનુ પ્રામાણ્ય સ્વીકારવામા આવે

(૨) શ્વેતાબર સમાજ પણ દિગમ્બર ગ્રન્થોને અપનાવે

(૩) સ્થાનકવાસી પણ આ બન્નેનુ અનુકરણ કરે

(૪) જે વિષય પર વિવાદ છે તેનુ શોધન બધાં મળીને કરે અને તે વાદના વિષયન આચાર્યોનો વૈયક્તિક મત સમજે

(૫) 'જિનાગમ'ની પૂજામાં સર્વ આગમ ગ્રન્થો એકત્રિત રહે

આમ કરવાથી આપણને સમજાશે કે આજ જે આગમ સાહિત્ય અપૂર્ણ લાગે છે તે જ ત્યાર પછી પૂર્ણ દેખાશે શુ એ આશ્ચર્યની વાત નથી કે એક સપ્રદાય પાસે જે છે તે બરાબર બીજાની પાસે નથી જો આપણે એક થવુ હોય તો એ આવશ્યક છે કે પોતાની જીદ છોડીને સૌ મુક્ત હૃદયથી એક બીજાને અપનાવે

ઉપર ત્રણ વિષયો પર જે વિચાર રજૂ કર્યા છે તે ભલે દોષપૂર્ણ હોય તો પણ કોઇ મધ્યમ માર્ગ અપનાવવાની જરૂર તો છે જ, ઓછો વધતો ત્યાગ કરીને પણ આપણે એક ભૂમિકા પર આવવુ તો પડશે જ આ બધુ ત્યારે જ બની શકે તેમ છે કે જ્યારે આપણે સૌ એકત્ર થઇ જૈનત્વના શુદ્ધ રૂપને અપનાવીએ.

*

૯

જૈનધર્મ અને સમાજ

લેખક

શ્રી પદ્મનાભ જૈન

નોંધ

"જૈનધર્મ અને સમાજનો ઉત્કર્ષ કેમ થાય ?" એ નામની એક લેખમાળા શ્રી પદ્મનાભ જૈને હિંદીમાં લખેલી તેનો ગુજરાતી અનુવાદ "પ્રબુદ્ધ જૈન" ના માર્ચ ૧૯૪૮ના અંકોમાં પ્રગટ થયેલો તેમાંનો એક ભાગ અહીં પ્રગટ કરીએ છીએ

જૈનના સર્વ સંપ્રદાયોએ એકત્ર થઈને ભવિષ્યમાં કેમ વર્તવું, શું કરવું જોઈએ તે વિષે લેખક પોતાના વિચાર રજૂ કરે છે તે જાણવા જેવા હોઈને અત્રે પ્રગટ કરેલ છે —ન ગિ શેઠ

*

હવે આપણે આપણા ભવિષ્યકાળના જીવન વિષે વિચાર કરવાનો છે આ ભવિષ્યકાળ સમીપ છે અને તેના તરફ આપણે મહાન વેગપૂર્વક

બેચાઈ રહ્યા છીએ જે સમાજ અને વ્યક્તિ દુનિયાની સાથે ચાલતી નથી તેનુ આજ મૃત્યુ છે જે મહાન પ્રસ્થાનમા પાછળ રહ્યો તેનુ વર્તમાન નષ્ટ થયુ છે અને તેને માટે ભવિષ્યમાં નથી આ પ્રગતિશીલ દુનિયામાં વિગ્રહહીન મનુષ્યોને જ દુનિયા ઓળખે છે હવે આપણે આ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને વિચાર કરવાનો છે અને આત્મદર્શનને ઉપર ઉઠાવવાનુ છે આપણી પોતાની જાતને ઉચ્ચ બનાવીને એ દિવ્ય આનંદમાં પૂર્ણરૂપથી સહયોગ દેવાનુ જે રીતે શક્ય હોય તે માર્ગ આપણે શોધવાનો છે

આપણી બધી ચેતનશક્તિઓ, આર્થિક બળ, નૈતિક સંસ્કૃતિ અને ઉચ્ચ તત્ત્વજ્ઞાન એ રીતે એકત્ર કરવુ પડશે કે જેના પરિણામે દુનિયાની પ્રત્યેક વ્યક્તિ તીર્થંકર બને આ બધુ જે આપણુ સાધ્ય હોય તો તેનુ એકમેવ પ્રથમ સાધન આપણુ સગઠન છે, આ રીતે જે એકતા સ્થાપવાની છે, તે કોઈ સામ્રાજ્ય સ્થાપવા માટે અથવા તો દુર્બળો ઉપર આક્રમણ કરવા માટે નથી **એકતા સ્થાપવાનુ મૂળ ધ્યેય એટલુ જ છે કે સર્વે સાથે ચાલે, સર્વનુ ચિન્તન એક હોય, સર્વનુ સુખદુખ એક હોય, સર્વના પ્રાણ અને પ્રતિષ્ઠા એક હોય, સર્વનો જય અને જયઘોષ એક હોય, સર્વનો ઉત્સાહ અને ઉમગ એક ધ્યેયને માટે હોય.**

જૈન સમાજમા આજસુધી સગઠન માટે બહુ પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા છે એમ કહેવામા આવે છે, પરતુ અત્યાર સુધી જેને સગઠન કહેવામા આવે છે તે સદોષ હતુ, અર્થાત્ વિરોધી દળ ઉપર આક્રમણ કરવાના ઇરાદાથી સૈન્ય એકત્રિત કરવામાં આવે છે એ પ્રકારનુ તે સગઠન હતુ

આપણી સસ્થાઓ જુઓ ! જૈન બોર્ડિંગમાં પણ હજારો ભેદ—શ્વેતામ્બર બોર્ડિંગ, દિગમ્બર બોર્ડિંગ, સ્થાનકવાસી બોર્ડિંગ, મૂર્તિ-

પૂજક બોર્ડીંગ આપણાં મંદિરો જુઓ! મન્થભંડારો જુઓ! ઉપાશ્રયો જુઓ! ગ્રંથમાળાઓ જુઓ! ગુરુકુળ જેવા ઉચ્ચ નામને ધારણ કરવાવાળી સંસ્થાઓ જુઓ! સંઘ જેવાં નામને અપનાવવાવાળા સ્વયંસેવક દળો જુઓ! ભારતવર્ષની સંસ્થાઓ જુઓ! દરેક જગ્યાએ, દરેક સંસ્થામાં પ્રત્યેક સમુદાયમાં આ ભેદ છે

શું આપણે પરસ્પર વિરુદ્ધ સંસ્કૃતિનાં સન્તાનો છીએ? આપણા પ્રશ્નો સમાન નથી? આપણા ભગવાન એક નથી? આપણા આચાર્યો માટેનો ભક્તિભાવ સમાન નથી, કે જેથી આપણે દ્વૈતભાવનું ઝેરી બીજ વાવીએ છીએ અને તેને શ્રીમંતોના સામ્પ્રદાયિક ધનવરસાદથી વધારીએ છીએ અને તેનાં ફળને અતિ આરોગ્યદાયી સમજીએ છીએ?

તરુણ જૈન સમાજ પર આજે ફરજ આવી પડી છે કે તે આવા ભેદોને દૂર હઠાવે આપણે હવે એ પ્રયત્નો કરવા પાછળ મંડી પડવું જોઈએ, અને સમાજના અધિકારીવર્ગ પાસે માગણી કરવી જોઈએ કે ભારતવર્ષની સભાઓ એક હોય, આપણી શિક્ષણસંસ્થાઓ પ્રત્યેક જૈન માટે ખુલ્લી હોય, આપણી આર્થિક શક્તિ સર્વના ઉપયોગમાં આવે અને એક ધ્યેય, એક સંસ્થા એક આચાર એક વિચાર અને એક નેતા આપણા માટે રહે

“સર્વે જૈન એક” એ ભાવના આપણામાં દૃઢ થવી જોઈએ, અને જ્યાં સુધી શરીરમાં રક્તનું એક બિંદુ હોય, તેમજ મનમાં ઉમંગની ધારા હોય ત્યાંસુધી એ ભાવના નષ્ટ ન થવી જોઈએ એમાં જ ભ મહાવીર પ્રત્યેની ભક્તિ છે, અનેકાન્ત છે, અને એમાં જ આપણો અહિંસાધર્મ મૂર્તિમન્ત થાય છે એ ભાવના મૂર્તિમન્ત થાય ત્યારે જ આપણા ધર્મમાં વિશ્વધર્મ હોવાની શક્યતા ઊભી થવાની છે

નવી દુનિયાનો એક જ સંદેશ છે કે એક થાઓ, સંગઠિત થાઓ, સમાન થાઓ અને પ્રગતિશીલ રહો. આપણી સામે

જે મહાન પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો છે તેને ઉકેલવા માટે સગઠિત થવાની ખાસ જરૂર છે. માત્ર શ્રીમન્ત હોવુ એમાં જ પ્રતિષ્ઠા નથી આપણા સમાજની ભીતરમાં પહોચો, ગ્રામ્જીવન તરફ જુઓ અને ગામડાઓમા જઈને જુઓ કે ત્યા જે જૈન કહેવડાવે છે તે સાચોસાચ જૈન છે? આજે જૈન સમાજમાં એવા કેટલા વિદ્યાર્થીઓ અથવા તો સેવકો છે કે જેણે જૈન સમાજના આ સ્તરને જાણ્યો હોય?

ખેતી કરવાવાળો આ સમાજ, વ્યાપાર નહિ કરતો એવો મધ્યમ જીવન વિતાવવાવાળા અન્ય જૈન સમાજ કોઈએ જોયુ છે તેનું દુઃખ, તેની અજ્ઞાનતા અને તેની મૂઢતા? અને કોઈ દિવસ અનુભવ્યુ છે કે આ વર્ગ ગરીબ છે, અશિક્ષિત છે, અન્ય સમાજમા તે ધીરે ધીરે પ્રવિષ્ટ થવા લાગ્યો છે, તે અન્ય ધર્મને અપનાવી રહ્યો છે અને પોતાની જાતને જૈન તરીકે ઓળખાવતા શરમાય છે?

આપણા સમાજમા સ્ત્રીજીવનને ઘરની ચાર દીવાલોમા પૂરી દેવામાં આવ્યુ છે અને બાલ્ય હવાથી તથા સ્વચ્છ જીવનથી તેને વિમુખ કરવામા આવ્યુ છે જરા પણ પ્રગતિ કર્યા વગર જેવી જન્મે છે તેવી જ તે ચાલી જાય છે

જોયા છે તે ધનવાનોને કે જે પોતાના ધનને શિલામૂર્તિઓમા બદ્ધ કરે છે, પોતાનો કીર્તિસ્તભ રોપે છે અને પૈસાના જોર પર કીર્તિ કમાય છે?

જો આપણે આ પરિસ્થિતિ સુધારવી હોય તો આપણે એકત્રિત થવુ જોઈએ, સમાજના પ્રશ્નોમાં રસ લેવો જોઈએ, સમાજની રૂઢિઓને તોડવી જોઈએ, ત્યાગી સંસ્થાઓમા પરિવર્તન નીપજાવવાની હિંમત રાખવી જોઈએ અને સ્વાર્થત્યાગથી સદ્બુદ્ધિપૂર્વક પોતે આ માર્ગમા ઝુકાવી દેવુ જોઈએ

માન આર્થિક સુ ‘તાથી આપણે પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી શકીશુ એમ સમજવુ ભૂલભરેલુ છે જ્યાસુધી બુદ્ધિનો વિકાસ નથી થયો, મન સસ્કારી નથી બન્યુ, જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટેની ધગશ ઊભી નથી થઈ ત્યાંસુધી દુનિયા આપણને ઓળખવાની નથી

હૈદ્રાબાદના નિઝામ કરોડપતિ છે, પર તુ તેથી તેણે કાઈ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી છે ખરી ? મારવાડી સમાજ સોનાના ઘરેણા ચઢાવે છે પણ તેથી તેને કદિ માન મળ્યુ ખરૂ ?

છે કોઈ વિવેકાન દ, રામતીર્થ, રાધાકૃષ્ણ જેવા આપણામાં કે જે આમ દુનિયામા ચૈતન્યનુ સર્જન કરે ? છે કોઈ રવીન્દ્ર આપણા સમાજમા છે કે જેણે આન દયાત્રા કરી હોય ? છે કોઈ મહાન વિદ્વાન, મહાન વૈજ્ઞાનિક, સાહિત્યક, કવિ, કલાકાર, દેશભક્ત, સ્વાર્થત્યાગી વીર હુતાત્મા યા સેવાભાવી આત્મા ?

શા માટે નથી તેનો કોઇ દિવસ વિચાર કર્યો છે ? પોતાની ત્રુટિઓ જોઈને આપણે કદિ શરમ અનુભવી છે ?

જો તે ત્રુટિ આપણે સુધારવી હોય તો શિક્ષણપ્રચાર કરો. કેવળજ્ઞાનનો મહિમા ગાવાવાળા અને ભ મહાવીરની સર્વજ્ઞતા પર વાદ મચાવવાવાળા **જૈન સમાજમા એક પણ બુદ્ધિશાળી એવી વ્યક્તિ નથી કે જેની સામે દુનિયાનુ માથુ ઝૂકે, આ પણ એક ચિન્તનીય વાત છે**

આપણે ઇચ્છીએ કે આપણો સમાજ શિક્ષિત હોય, દુનિયાના વિવિધ જ્ઞાનને પચાવવાનુ તેનામાં સામર્થ્ય હોય, એવી કાઈ પણ શાખા ન રહે જેમા જૈન સમાજ પહોચ્યો ન હોય આપણો ભવિષ્યકાળ ઉજ્જવળ જોવાની તમન્ના જાગે તો તે પણ એક મોટો સુધારો છે કે જેને સ્વીકાર્યા સિવાય ઊચે ચ'વુ શકય નથી શિક્ષણના આ ક્ષેત્રને સર્વ-

स्थापी करवानी बाबतमा आपणो ख्याल नीचे प्रमाणे छे –

(१) प्रत्येक प्रान्तमा जैनोनी जेटली शिक्षणसस्थाओ छे तेनु एकीकरण थाय एकीकरणनो अर्थ ए छे के प्रान्तिक जैन सभाना आदेश अनुसार आ सर्व सस्थाओनु सचालन कराय अने ए प्रकारे जे प्रान्तिक शिक्षणशाखाओ एकत्रित थशे तेनो सबध मध्यवर्ती शिक्षणसस्था साथे रहे

(२) प्रान्तनी जे युनिवर्सिटी अहिआ छे, ते सर्वमा जैन चेर होय, जेम के आजे बनारसमा छे समग्र भारतनी प्रत्येक युनिवर्सिटीमा एवी सस्थाओ होय के जे जैन विद्यार्थीओने उच्च शिक्षण माटे मदद करे

(३) आ प्रकार प्राथमिक, मध्यम तथा उच्च शिक्षणसस्थाओ एक। थाय अने तेनु सचालन केन्द्रिय जैन सभाना शिक्षण विभाग द्वारा थाय

(४) ज्या जैनोनो समाज खूब मोटो छे एवा समाजमा जैनोनी स्वतत्र कोलेज अने आवश्यक होय तो स्वतत्र जैन युनिवर्सिटी पण स्थपाय

(५) समाजना श्रीमतो पासेथी आ शिक्षणक्षेत्र माटे मदद लेवामां आवे अने प्रान्त प्रान्तना विभागमा जे जैन मदिर या भडार छे तेमानी मिल्कतनो उपयोग शिक्षण माटे करवामा आवे

(६) आपणी एक केन्द्रिय लायब्रेरी होय जेमा जैनदर्शननु समग्र साहित्य उपलब्ध होय

(७) जैन समाजमा केटलीक प्रकारनी सस्थाओ छे ते सर्वनो सबध मुख्य सस्था साथे रहेवो जोईए केन्द्रिय सभाने एक साहित्य

સંશોધક વિભાગ હોય અને તેની [illegible]
નિયંત્રણ હોય

ઉપર પ્રમાણે અથવા તો [illegible]
ત્રિત થવું અતિ આવશ્યક છે [illegible]
તે બધી જૈન સમાજ પાસે છે [illegible]
પ્રથમ આવશ્યક છે, અને તે [illegible]

વ્યક્તિઓનું નિર્માણ [illegible]
આપણો પ્રયત્ન રહે તો ઉપર [illegible]
શકે તેમ છે સમાજની સમર્થ [illegible]
સંસ્કૃતિ, સેવાભાવનું નિર્માણ [illegible]
કાય જો કે કઠિન છે તો પણ [illegible]
બને ત્યારે જ થઈ શકે કે [illegible]
અને પોતાની જાનપથી જ [illegible]

જૈન સમાજની સામાજિક [illegible]
વિચાર કર્યા પછી હવે આપણે [illegible]
રહે છે આપણા અભ્યંતર [illegible]
અથવા તો પરિસ્થિતિના [illegible]
દેશના આપણે ઘટક છીએ, જે [illegible]
માનવતા પ્રત્યે આપણું કોઈક [illegible]
જરૂરી છે

આજની દુનિયા હવાની [illegible]
ઇતિહાસમાં જે મહાન આન્દો[illegible]
છે તે સર્વથી અધિક [illegible]
આપણું જીવન, તેના વિવિધ [illegible]
અને તેનો આપણે ઉપયોગ [illegible]

સ્વતંત્ર થયો છે અને આજ એ સ્વતંત્ર દેશની સામે જે મહાન પ્રશ્ન છે તેનો ઉકેલ કરવાની જવાબદારી જૈન સમાજ પર પણ છે

હંમેશા તટસ્થ રહેવું, 'અમારા બાળબચ્ચા અને અમે' એવી વૃત્તિ રાખી સ્વાર્થી બનવું, અથવા "અમારા મંદિર અને અમે" એ જાતની સંકુચિતતા પોતાના મનમાં રાખવી એ બધું ધોખાબાજીનો ખેલ છે એમાં આપણે ટકી શકવાના નથી, તો પછી ઉજ્જવળ ભવિષ્યની આશા તો કેમ રખાય?

દેશના પ્રત્યેક આન્દોલનોમાં અને પ્રશ્નોમાં આપણે પુરોગામી રહેવું જોઈએ, હરિજન મંદિર પ્રવેશ હોય કે હિંદુ મુસલમાનનો પ્રશ્ન હોય, જેમાં આપણો આચાર તત્ત્વજ્ઞાનથી વિભિન્ન ન હોય, એવા સઘળા કાર્યક્ષેત્રોમાં આપણે સમરસ થવું જોઈએ

આચાર અને વિચાર એક ન રહી શકે, એ હું માનું છું આમ છતાં પણ આટલો તો મારો આગ્રહ છે કે આચાર અને વિચારમાં ભલે અન્તર રહે, પરંતુ વિરોધ ન રહે હરિજનોના મંદિરપ્રવેશની બાબતમાં જૈન સમાજની એવી ધારણા છે કે જૈનોના મંદિરમાં હરિજનોનો પ્રવેશ યુક્તિયુક્ત નથી હરિજન જૈન બનીને આવે તો તે લોકોને કાંઈ વાંધો નથી આ પણ ના કહેવાની એક જુદી જ રીત છે

મંદિર જેવા પવિત્ર સ્થળમાં, પુણ્યક્ષેત્રમાં, મનુષ્ય મનુષ્યને જાતિવાર વિભક્ત કરવા એ કઈ જાતની અહિંસા છે? આપણે આપણી સર્વ સંસ્થાઓ સમગ્ર સમાજ માટે ખુલ્લી મૂકી દેવી જોઈએ સૌનો સત્કાર અને હૃદયથી સન્માન કરવાની વિશાળતા આપણામાં હોવી જોઈએ જે વિરોધ છે તે તત્ત્વભેદથી નથી, પરંતુ ઉચ્ચનીચની કલ્પનાથી છે

આપણે આપણું જીવન બીજા જેવું બનાવીએ તો આપણા સમાજનું વિશેષ વૈશિષ્ટ્ય શું રહે? આપણા સાધુઓને ગૃહસ્થ બનાવવા

પ્રયત્ન થઈ રહ્યો છે, આપણા મંદિરમા અજૈનને પણ જોડવામાં આવે છે, આપણા કર્મકાંડને મિથ્યા સમજવામા આવે છે હવે કહો કે 'અમે જૈન છીએ' એમ કહેવડાવવા માટે આપણી પાસે આપણુ પોતાનુ કહેવાય એવુ શુ રહ્યુ ? આપણે રાષ્ટ્રજીવનમા અલ્પ છીએ, લઘુમતી છીએ, તો પણ આપણે આપણા માટે સ્વતંત્ર વ્યવસ્થા માગવામા સ્વતંત્ર નથી જો એવો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો કોમીભાવનો આરોપ મૂકાય છે આમ રહેવાથી આપણો સમાજ "જૈન" કેવી રીતે રહેશે ?

આ પ્રશ્ન હૃદયથી પૂછવામાં આવે છે તો તેનો ઉત્તર એ છે કે ખરૂ "જૈનત્વ' તો નિત્યજીવનમાં અહિંસા ધર્મનુ પાલન કરવુ એમાં છે આપણે આપણી બાહ્ય સંસ્થાઓ ભલે વ્યવસ્થિત રાખીએ અને હજાર વાર આપણે પોતાની જાતને જૈન કહેવડાવીએ, તો પણ જ્યાં સુધી જીવનમા એ તત્ત્વ લાવીએ નહિ ત્યાં સુધી આપણે જૈન નથી ક્યારે એવો સમય આવશે કે જ્યારે આપણા સમાજમાં એક મહાન્ 'હેમચન્દ્ર' ફરીથી ઉચ્ચારશે- જૈનં જયતુ ધર્મચક્રં પ્રભવતુ સતત સર્વસૌખ્ય પ્રદાયી

૧૦

આપણી હાલની સ્થિતિ

અત્યારે વીતરાગ દેવને નામે જૈન દર્શનમા એટલો બધો મત ચાલે છે કે તે મત, તે મતરૂપ છે પણ સતરૂપ, જ્યાસુધી વીતરાગ દેવની આજ્ઞાનુ અવલબન કરી પ્રવર્તતા ન હોય ત્યાસુધી, કહી શકાય નહિ

એ મત પ્રવર્તનમા મુખ્ય કારણો મને આટના સભવે છે—

(૧) પોતાની શિથિલતાને લીધે કેટલાક પુરુષોએ નિર્ગ્રંથ દશાની પ્રાધાન્યતા ઘટાડી હોય

(૨) પરસ્પર બે આચાર્યોનો વાદવિવાદ

(૩) મોહનીય કર્મનો ઉદય અને તે રૂપે પ્રવર્તન થઈ જવુ

(૪) ગ્રહાયા પછી તે વાતનો માર્ગ મળતો હોય તો પણ તે દુર્લભ બોધિતાને લીધે ન ગ્રહ્યો

(૫) મતિની ન્યૂનતા

(૬) જેના પર રાગ તેના છદમા પ્રવર્તન કરનાર ઘણા મનુષ્યો

(૭) દુષમ કાળ, અને

(૮) શાસ્ત્રજ્ઞાનનુ ઘટી જવુ

એના બધા મતો સબધી સમાધાન થઈ નિઃશકપણે વીતરાગની આજ્ઞારૂપે માર્ગ પ્રવર્તે એમ થાય તો મહાકલ્યાણ પણ તેવો સભવ ઓછો છે **મોક્ષની જિજ્ઞાસા જેને છે તેની પ્રવર્તના તો તે જ માર્ગમા હોય છે.** પણ લોક કે ઓઘદૃષ્ટિએ પ્રવર્તનારા પુરુષો તેમજ પૂર્વના દુર્ધટકર્મના ઉદયને લીધે મતની શ્રદ્ધામા પડેલા મનુષ્યો તે માર્ગનો વિચાર કરી શકે કે બોધ લઈ શકે એમ તેના કેટલાક દુર્લભબોધિ ગુરુઓ કરવા દે અને મતભેદ ટળી પરમાત્માની આજ્ઞાનુ સમ્યગ્દૃશાથી આરાધન કરતા તે મતવાદીઓને જોઈએ એ બહુ અસભવિત છે

સર્વને સરખી બુદ્ધિ આવી - ઈ, સશોધન થઈ, વીતરાગની આજ્ઞારૂપ માર્ગનુ પ્રતિપાદન થાય એ સર્વથા જો કે બને તેવુ નથી તો પણ સુલભબોધી આત્માઓ અવશ્ય તે માટે પ્રયત્ન કર્યા કરે તો પરિણામ શ્રેષ્ઠ આવે એ વાત મને સભવિત લાગે છે.—પત્રાક ૪૦

મોક્ષના માર્ગ બે નથી, જે જે પુરુષો મોક્ષરૂપ પરમશાતિને ભૂતકાળે પામ્યા તે તે સઘળા સત્પુરુષો એક જ માર્ગથી પામ્યા છે, વર્તમાન કાળે પણ તેથી જ પામે છે, ભવિષ્યકાળે પણ તેથી જ પામશે **તે માર્ગમા મતભેદ નથી, અસરળતા નથી, ઉન્મતતા નથી, ભેદાભેદ નથી,** માન્યામાન્ય નથી તે સરળ માર્ગ છે તે સમાધિમાર્ગ છે તથા તે સ્થિર માર્ગ છે અને સ્વાભાવિક શાતિસ્વરૂપ છે સર્વકાળે તે માર્ગનુ હોવાપણુ છે તે માર્ગમા **મર્મને પામ્યા વિના** કોઈ ભૂતકાળે મોક્ષ પામ્યા નથી, વર્તમાનકાળે પામતા નથી અને ભવિષ્યમાજે પામશે નહિ

ઘણુ કરીને વર્તમાનમા કાં તો શુષ્કક્રિયા પ્રધાનપણામા જીવે મોક્ષમાર્ગ કલ્પ્યો છે અથવા બાહ્યક્રિયા અને શુદ્ધ વ્યવહાર ક્રિયાને ઉથાપવામાં મોક્ષ કલ્પ્યો છે અથવા સ્વમતિકલ્પનાએ અધ્યાત્મ ગ્રંથો વાંચી કથન માત્ર અધ્યાત્મ પામી મોક્ષમાર્ગ કલ્પ્યો છે એમ કલ્પાયાથી જીવને સત્સમાગમ આદિ હેતુમા તે તે માન્યતાનો આગ્રહ આડો આવી **પરમાર્થ પામવામા સ્થભભૂત થાય છે.**

જે જીવો શુષ્કક્રિયા પ્રધાનપણામાં મોક્ષમાર્ગ કલ્પે છે તે જીવોને તથારૂપ ઉપદેશનુ પોષણ પણ રહ્યા કરે છે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ એમ મોક્ષમાર્ગ ચાર પ્રકારે કહ્યો છે છતાં પ્રથમના બે પદ તો તેમણે વિસાર્યા જેવુ હોય છે અને ચારિત્ર શબ્દનો અર્થ વેષ તથા માત્ર બાહ્ય વિરતિમા સમજ્યા જેવુ હોય છે તપ શબ્દનો અર્થ માત્ર ઉપવાસ આદિ વ્રતનુ કરવુ તે પણ બાહ્ય સંજ્ઞાથી તેમાં સમજ્યા જેવુ હોય છે વળી ક્વચિત્ જ્ઞાન, દર્શનપદ કહેવા પડે તો લૌકિકકથન જેવા ભાવોના કથનને જ્ઞાન અને તેની પ્રતીતિ અથવા તે કહેનારની પ્રતીતિને વિષે દર્શન શબ્દનો અર્થ સમજવા જેવુ રહે છે

જે જીવો બાહ્યક્રિયા (એટલે દાનાદિ) અને શુદ્ધ વ્યવહાર ક્રિયાને ઉથાપવામાં મોક્ષમાર્ગ સમજે છે તે જીવો શાસ્ત્રોના કોઈ એક વચનને અણુસમજણુભાવે ગ્રહણ કરીને સમજે છે દાનાદિ ક્રિયા જો કોઈ અહંકાર આદિથી, નિદાનબુદ્ધિથી કે જ્યા તેવી ક્રિયા ન સંભવે એવા છઠ્ઠા ગુણસ્થાન આદિ સ્થાને કરે તો તે સંસાર હેતુ છે એમ શાસ્ત્રોના મૂળ આશય છે પણ સમૂળગી દાનાદિ ક્રિયા ઉથાપવાનો શાસ્ત્રોનો હેતુ નથી. તે માત્ર પોતાની મતિ કલ્પનાથી નિષેધે છે.

તેમજ વ્યવહાર બે પ્રકારના છે—(૧) એક પરમાર્થ મૂળ હેતુ વ્યવહાર અને (૨) બીજો વ્યવહારરૂપ વ્યવહાર

પૂર્વે આ જીવે અનતીવાર વ્યવહાર ર્ક્યા છતાં આત્માર્થ થયો નહિ એમ શાસ્ત્રોમા વાક્યો છે તે વાક્ય ગ્રહણ કરી સઘળો વ્યવહાર ઉથાપનારા પોતે સમજ્યા એવુ માને છે પણ શાસ્ત્રકારે તો તેવુ કશુ કહ્યુ નથી

જે વ્યવહાર પરમાર્થ હેતુમૂળ વ્યવહાર નથી અને માત્ર વ્યવહાર હેતુ વ્યવહાર છે **તેના દુરાગ્રહને શાસ્ત્રકારે નિષેધ્યો છે જે વ્યવહારનુ ફળ ચાર ગતિ થાય તે વ્યવહારને વ્યવહારહેતુ વ્યવહાર કહી શકાય.** અથવા જે વ્યવહારથી આત્માની વિભાવદશા જવા યોગ્ય ન થાય તે વ્યવહારને વ્યવહારહેતુ વ્યવહાર કહેવાય. એનો શાસ્ત્રકારે નિષેધ કર્યો છે તે પણ એકાતે નહિ, કેવળ દુરાગ્રહથી અથવા તેમા જ મોક્ષમાર્ગ માનનારને એ નિષેધથી સાચા વ્યવહાર ઉપર લાવવા કર્યો છે

અને પરમાર્થમૂળ હેતુ વ્યવહાર શમ, સવેગ, નિર્વેદ, અનુકપા, આસ્થા અથવા સદ્ગુરુ, સત્શાસ્ત્ર અને મન, વચન આદિ સમિતિ તથા ગુપ્તિ તેનો નિષેધ કર્યો નથી અને તેનો જો નિષેધ કરવા યોગ્ય હોય તો શાસ્ત્રો ઉપદેશીને બાકી શુ સમજાવવા જેવુ રહેતુ હતુ કે શુ સાધનો કરાવવાનુ જણાવવુ બાકી રહેતુ હતુ કે શાસ્ત્રો ઉપદેશ્યાં? **અર્થાત્ તેના વ્યવહારથી પરમાર્થ પમાય છે અને અવશ્ય જીવે તેનો વ્યવહાર ગ્રહણ કરવો કે જેથી પરમાર્થ પામશે એમ શાસ્ત્રોનો આશય છે. શુષ્ક અધ્યાત્મી અથવા તેના પ્રસગી તે આશય સમજ્યા વિના તે વ્યવહારને ઉથાપી પોતાને તથા પરને દુર્લભબોધિપણુ કરે છે.**—પત્રાક ૪૨૨

કલ્યાણ જે વાટે થાય છે તે વાટના મુખ્ય બે કારણ જોવામા આવે છે એક તો જે સપ્રદાયમા આત્માર્થે બધી અસગપણાની

જ્ઞાનદશા ઉપર જીવોનુ ચિત્ત હોય તેમા અવશ્ય કલ્યાણ જન્મવાનો જોગ જાણીએ છીએ એમ ન હોય તો તે જોગનો સભવ થતો નથી

અત્ર તો લોક સજ્ઞાએ, ઓઘસજ્ઞાએ, માનાર્થે, પૂજાર્થે, પદના મહત્ત્વાર્થે, શ્રાવક આદિના પોતાપણાર્થે કે એવા બીજા કારણથી જપતપાદિ, વ્યાખ્યાન આદિ કરવાનુ પ્રવર્તન થઈ ગયુ છે તે આત્માર્થે કોઈ રીતે નથી, આત્માર્થના પ્રતિબધરૂપ છે.

માટે જો તમે કઈ ઇચ્છા કરતા હો તો તેનો ઉપાય કરવા માટે બીજુ જે કારણ કહીએ છીએ તે અસગપણાથી સાધ્ય થયે કોઈ દિવસે પણ કલ્યાણ થવા સભવ છે

અસગપણુ એટલે આત્માર્થ સિવાયના સગપ્રસગમા પડવુ નહિ. સસારના સગીના સગમા વાતચીત આદિ પ્રસગ શિષ્યાદિ કરવાના કારણે રાખવો નહિ શિષ્યાદિ કરવા સાથે ગૃહવાસી વેષવાળાને ફેરવવા નહિ

દીક્ષા લે તો તારુ કલ્યાણ થશે એવા વાકય તીર્થકર દેવ કહેતા નહોતા. તેનો હેતુ એક એ પણ હતો કે એમ કહેવુ એ પણ તેનો અભિપ્રાય ઉત્પન્ન થવા પહેલાં તેને દીક્ષા આપવી છે તે કલ્યાણ નથી.

જેમા તીર્થંકરદેવ આવા વિચારથી વર્ત્યા છે તેમાં આપણે છ છ માસ દીક્ષા લેવાનો ઉપદેશ જારી રાખી તેને શિષ્ય કરીએ છીએ તે માત્ર શિષ્યાર્થ છે, આત્માર્થ નથી.

પુસ્તક છે તે જ્ઞાનના આરાધનને અર્થે સર્વ પ્રકારના પોતાના મમત્વભાવ રહિત રખાય તો જ આત્માર્થ છે, નહિ તો મહાન પ્રતિબધ છે તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે

૧૨

મિથ્યાત્વ એટલે શું ?

લેખક

શ્રી નગીનદાસ ગિરધરલાલ શેઠ.

*

પ્રાચીનકાળમાં શ્વેતાંબર દિગંબરનો મતભેદ થયો ત્યારથી તેઓ એક બીજાને મિથ્યાત્વી કહેતા આવ્યા છે તે જ પ્રમાણે સ્થાનકવાસીઓ મૂર્તિપૂજકોથી છૂટા પડ્યા ત્યારથી તેઓ એક બીજાને મિથ્યાત્વી કહેતા રહ્યા છે અને આજે પણ કેટલાક સાધુ સાધ્વીઓ તેમના વ્યાખ્યાનોમાં એ જ પ્રવૃત્તિ ચલાવી રહ્યા છે અને એ રીતે એક જાતનું ક્લેશમય વાતાવરણ સરજી રહ્યા છે

ત્યારે મિથ્યાત્વ એટલે શુ તે આપણે ચોક્કસ રીતે અને યથાર્થ રીતે જાણવુ જોઇએ

શાસ્ત્રોમાં વ્યાખ્યા છે કે—વીતરાગ દેવ, ગુરુ અને ધર્મને માને તે

रत्नत्रयरूप मोक्षमार्गने विषे उन्मार्गनी बुद्धि ते मिथ्यात्व

(५) अजीवेसु जीव सन्ना अजीवमा जीवनी संज्ञा

आकाश, परमाणु वगेरे अजीव पदार्थोने विषे जीव संज्ञा जेमके जैनेतरो कहे छे के पुरुष एवेदम् आ बधुय जड चैतन्य पुरुषरूप छे ईत्यादि मतथी " पृथ्वी, जळ, पवन, अग्नि, यजमान, आकाश, चंद्र अने सूर्य ओ आठ मूर्तिओ महेश्वर संबंधीनी होय छे ओम मानवु ते मिथ्यात्व

(६) जीवेसु अजीव सन्ना जीवमा अजीवनी संज्ञा

पृथ्वी वगेरे जीवोने विषे अजीवनी संज्ञा, जेमके जैनेतरो कहे छे के पृथ्वी वगेरेमा जीवो होता नथी, कारणके उच्छ्वास आदि प्राणीना धर्मोनो साक्षात्कार थतो नथी, ओम मानवु ते मिथ्यात्व

(जैनधर्म पृथ्वी वगेरेमा ओकेन्द्रिय जीव छे ओम माने छे त्यारे बीजा धर्मो तेम नथी मानता माटे ते बीजा धर्मनी मान्यता ते मिथ्यात्व

(७) असाहुसु साहु सन्ना असाधुमा साधु संज्ञा

छकायना वधथी नहि निवर्तेला, औदेशिकादि आहारनु भोजन करनारा अने अब्रह्मचारी ओवा (जैनेतर) असाधुओने विषे साधु पणानी बुद्धि ते मिथ्यात्व

(८) साहुसु असाहु सन्ना साधुमा असाधुनी संज्ञा

ब्रह्मचर्य आदि गुणयुक्त साधुओने विषे असाधु संज्ञा ते मिथ्यात्व जेमके जैनेतरो कहे छे के—आ साधुओओ कुवारा ज (परण्या विना) दीक्षा लीधेल छे अने अपुत्रस्य गतिर्नास्ति ओ न्याये तेमनी गति नथी, अथवा तेओ स्नान करता नथी, गंदा रहे छे माटे तेमनी गति

નથી વગેરે વિકલ્પરૂપ બુદ્ધિ તે મિથ્યાત્વ

(૯) अमुत्तेसु मुत्त सण्णा અમુક્તમાં મુક્તની સંજ્ઞા

જેઓ અમુક્ત છે એટલે કે કર્મ સહિત છે અને લોકવ્યાપારમાં પ્રવર્તેલા છે તેમને વિષે મુક્તની સંજ્ઞા જેમકે— "અણિમાદિ આઠ પ્રકારના ઐશ્વર્ય–સિદ્ધિઓને પામીને હમેશાં પુણ્યવાન નિવૃત્ત આત્મા થયા થકા પરમ દુસ્તરને તરીને હર્ષ પામે છે" ઇત્યાદિ જૈનેતર વિકલ્પ નાત્મક બુદ્ધિ તે મિથ્યાત્વ.

(૧૦) मुत्तेसु अमुत्त सण्णा મુક્તમાં અમુક્તની સંજ્ઞા

મુક્ત એટલે સર્વ કર્મકૃત વિકારથી રહિત અને અનંત જ્ઞાન, દર્શન, સુખ તથા વીર્યયુક્ત સિદ્ધ જીવોને વિષે અમુક્તની સંજ્ઞા જેમકે જૈનેતરોમાં માન્યતાઓ છે કે—આવા પ્રકારના જીવો નથી જ કારણ કે અનાદિ કર્મના સંયોગને નિવારવાનું અશક્ય છે, અનાદિ–પણાથી આકાશ અને આત્માના સંયોગની જેમ. અથવા મુક્ત જીવો નથી કારણ મુક્ત જીવોનું બુઝાયેલ દીવાની જેમ સમાનપણું હોવાથી અથવા આત્માનું જ નાસ્તિકપણું છે વગેરે વગેરે વિકલ્પોરૂપ બુદ્ધિ તે મિથ્યાત્વ છે

ઉપરના મિથ્યાત્વના દશેય પ્રકારમાં જૈનધર્મની માન્યતા વિરુદ્ધની માન્યતાને મિથ્યાત્વ કહે છે પરંતુ જૈનધર્મને, જૈનધર્મના સિદ્ધાંતોને અને જૈનધર્મના દેવ તથા ગુરુઓને માનનારામાં મતભેદ ઉત્પન્ન થતાં તેમને મિથ્યાત્વી કહેવાનું કોઈ સૂત્રમાં દેખાતું નથી

આ દિગંબરો, શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજકોને તથા સ્થાનકવાસીઓને મિથ્યાત્વી કહેતાં અચકાતા નથી તેમજ શ્વે મૂર્તિપૂજકો દિગંબરોને તથા સ્થાનકવાસીઓને મિથ્યાત્વી કહેતા અચકાતા નથી. તેવી જ રીતે સ્થાનકવાસીઓ પણ શ્વેતાંબર દિગંબરને મિથ્યાત્વી કહેતાં અચકાતા

નથી આ વાત ત્રણેના અનેક પુસ્તકો સાબિત કરી શકે તેમ છે

સમકિતનુ લક્ષણ છે—જિનદેવ, ગુરુ, ધર્મની શ્રદ્ધા સ્થાનકવાસી, શ્વે મૂર્તિપૂજક તેમજ દિગંબરો—સર્વ એકસરખી રીતે જિનદેવ, ગુરુ અને ધર્મની શ્રદ્ધા ગખે છે એટલે ત્રણેય માન્યતાવાળા એકસરખા સમકિતી ઠરે છે તો તેમને મિથ્યાત્વી કેમ કહી શકાય ?

દાખલા તરીકે સ્થાનગ્વાસીઓ ઉપરનો મિથ્યાત્વના પાચમા પ્રકારનો દાખલો આગળ ધરી કહે છે કે મૂર્તિપૂજકો જડ મૂર્તિને ભગવાન માને છે માટે તેઓ મિથ્યાત્વી તેવી જ રીતે મૂર્તિપૂજકો પણ સ્થાનકવાસીઓને તેઓ મૂર્તિ એટલે ભગવાનને નથી પૂજતા માટે મિથ્યાત્વી કહે છે આજે પણ ઘણે ઠેકાણે સાધુ સાધ્વીઓ આ જાતની એકબીજાને મિથ્યાત્વી કહેવાની પ્રરૂપણા કરી રહેલ છે

અલબત્ત મૂર્તિ કે મૂર્તિપૂજાનુ નામનિશાન પણ આગમસૂત્રોમાં નથી. છતા પણ મૂર્તિપૂજા આજે લગભગ બે હજાર વર્ષથી રૂઢ થઈ ગઇ છે તે તુરત નાબુદ થઇ શકે તેમ નથી ત્યારે તેને મિથ્યાત્વ કહેવાથી તે શુ નાબૂદ થઈ શકશે ? નહિ જ

મૂર્તિપૂજકો મૂર્તિને ખુદ ભગવાન તો નથી માનતા પણ ભગવાનની મૂર્તિ માને છે, એટલે મૂર્તિને સજીવ નથી માનતા પણ પ્રેરણારૂપ (આકાર) માને છે એટલે એ રીતે પણ મૂર્તિ મિથ્યાત્વના ભાગમા આવી શકતી નથી હા મૂર્તિપૂજકો મૂર્તિને સજીવ ભગવાન તરીકે માને તો તે જરૂર મિથ્યાત્વી ઠરે

એટલે મૂર્તિપૂજકોને મિથ્યાત્વી કહેવા કે માનવા તે ખોટુ છે અને સારુ નથી તેવી જ રીતે મૂર્તિપૂજકો મૂર્તિને નહિ માનનારાઓને મિથ્યાત્વી કહે તે પણ એટલુ જ ખોટુ છે અને એટલુ જ ખરાબ છે

શ્વેતાબર, દિગંબર કે સ્થાનકવાસી, બધાય એના એ જ જૈન

ધર્મને માનનારા છે જ્યાં તેઓ એકબીજાને મિથ્યાત્વી કહે કે બીજી રીતે ગાળો દીએ તેમાં ધર્મ નથી પણ અધર્મ જ છે કારણકે એવી મનોવૃત્તિમાં દ્વેષ, અભિમાન અને તિરસ્કાર ભરેલા પડયા છે અને એવી મનોવૃત્તિ તે ધર્મ નથી

આજે આપણે સંપથી જીવવુ છે કે કુસંપથી એ સૌથી પહેલુ વિચારવુ જોઇએ. સંપથી ઉન્નતિ છે, ઉત્કર્ષ છે, કુસંપથી પતન છે અત્યાર સુધી જૈનોની જે અસાધારણ પડતી થતી આવી છે તે આ કુસંપના કારણે જ છે એ કુસંપ મતાગ્રહથી ઉત્પન્ન થયો છે, એકાંતવાદથી ઉત્પન્ન થયેલ છે જૈનધર્મ અનેકાંતવાદી છે, માટે મતાગ્રહ અને કુસંપને તિલાંજલી આપી સર્વ જૈનોએ અનેકાંતવાદનો આશ્રય લઈ સંપથી રહેવુ જોઇએ એકસંપથી બળવાન બનવુ જોઇએ

નથી આ વાત ત્રણેના અનેક પુસ્તકો સાબિત કરી શકે તેમ છે

સમકિતનુ લક્ષણ છે—જિનદેવ, ગુરુ, ધર્મની શ્રદ્ધા સ્થાનકવાસી, શ્વે. મૂર્તિપૂજક તેમજ દિગબરો—સર્વ એકસરખી રીતે જિનદેવ, ગુરુ અને ધર્મની શ્રદ્ધા રાખે છે એટલે ત્રણેય માન્યતાવાળા એકસરખા સમકિતી ઠરે છે તો તેમને મિથ્યાત્વી કેમ કહી શકાય ?

દાખલા તરીકે સ્થાનકવાસીઓ ઉપરનો મિથ્યાત્વના પાંચમા પ્રકારનો દાખનો આગળ ધરી કહે છે કે મૂર્તિપૂજકો જડ મૂર્તિને ભગવાન માને છે માટે તેઓ મિથ્યાત્વી તેવી જ રીતે મૂર્તિપૂજકો પણ સ્થાનકવાસીઓને તેઓ મૂર્તિ એટલે ભગવાનને નથી પૂજતા માટે મિથ્યાત્વી કહે છે આજે પણ ઘણે ઠેકાણે સાધુ સાધ્વીઓ આ જાતની એકબીજાને મિથ્યાત્વી કહેવાની પ્રરૂપણા કરી રહેલ છે

અલબત્ત મૂર્તિ કે મૂર્તિપૂજાનુ નામનિશાન પણ આગમસૂત્રોમાં નથી. છતાં પણ મૂર્તિપૂજા આજે લગભગ બે હજાર વર્ષથી રૂઢ થઈ ગઈ છે તે તુરત નાબુદ થઇ શકે તેમ નથી ત્યારે તેને મિથ્યાત્વ કહેવાથી તે શુ નાબૂદ થઈ શકશે ? નહિ જ

મૂર્તિપૂજકો મૂર્તિને ખુદ ભગવાન તો નથી માનતા પણ ભગવાનની મૂર્તિ માને છે, એટલે મૂર્તિને સજીવ નથી માનતા પણ પ્રેરણારૂપ (આકાર) માને છે એટલે એ રીતે પણ મૂર્તિ મિથ્યાત્વના ભાંગામા આવી શકતી નથી હા મૂર્તિપૂજકો મૂર્તિને સજીવ ભગવાન તરીકે માને તો તે જરૂર મિથ્યાત્વી ઠરે

એટલે મૂર્તિપૂજકોને મિથ્યાત્વી કહેવા કે માનવા તે ખોટુ છે અને સારુ નથી તેવી જ રીતે મૂર્તિપૂજકો મૂર્તિને નહિ માનનારાઓને મિથ્યાત્વી કહે તે પણ એટલુ જ ખોટુ છે અને એટલુ જ ખરાબ છે

શ્વેતાંબર, દિગબર કે સ્થાનકવાસી, બધાય એના એ જ જૈન

જાણવા સમજવા જેવુ હોઈને
પ્રગટ કરીએ છીએ

સસ્કૃત તથા અર્ધમાગધી મૂળ પાઠો
...ને લીધે આપી શકાયા નથી

—ન ગિ શેઠ

... મૂર્તિપૂજાને આગમવિહિત નહિ માનનાર
...મથી પ્રસિદ્ધ છે તેનુ સ્થાનકવાસી નામ ક્યારે
સબધમા ઐતિહાસિક તથ્ય ગમે તે હોય પરતુ
વિચાર કરતા જે તથ્ય પ્રતીત થયુ તેનુ દિગ્
...નારો આ ઉદ્યોગ છે આશા છે કે પાઠકગણ શાતિથી
...

...વી વિચાર કરતા પ્રતીત થાય છે કે સ્થાનકવાસી શબ્દ
...બે અર્થોથી પ્રયુક્ત થયેલ છે એ શબ્દનો પ્રયોગ
માત્ર પરમ ત્યાગી જૈન સાધુઓમા જ થતો હતો. તે પછી
...ી વર્ગ માટે પ્રયુક્ત થયો જેમ જૈન પરપરામા શ્વેતામ્બર
...ર એ બને શબ્દોનો સબધ એક માત્ર સાધુવર્ગથી જ હતો
... તે બને સપ્રદાયો માટે રૂઢ થઈ ગયો એજ પ્રમાણે સયમ
...નમા નિવાસ કરવાવાળા સાધુ ધર્મમા પ્રયુક્ત થવાવાળા સાધુ
...વપરાતો સ્થાનકવાસી શબ્દ પણ બાદમા તેના અનુયાયી વર્ગમા
... થવાથી સપ્રદાયનો જ તે નામથી ઉલ્લેખ થવા લાગ્યો

...નકવાસી શબ્દમાં સ્થાનક અને વાસી એમ બે શબ્દ જોડાયના
... અને સ્થાન એ બને એક જ અર્થના વાચક છે સ્થાન
... રહેવાની જગ્યા છે અને વાસીનો અર્થ તે જગ્યામા રહે-
...ાર છે स्थीयते अस्मिन्निति स्थान, स्थान एवेति

૧૩

સ્થાનકવાસી, શ્વેતાંબર, દિગંબર શબ્દોનો સમન્વય.

લેખક

સ્થાનકવાસી હિંદી શ્રમણ સંઘના

પૂ. આચાર્ય શ્રી આત્મારામજી મહારાજ

*

નોંધ

સને ૧૯૪૨મા પૂ આચાર્ય (તે વખતે ઉપાધ્યાય) શ્રી આત્મારામજી મહારાજે લખેલી "સ્થાનકવાસી" નામની એક નાનકડી પુસ્તિકા લુધીઆનાથી બહાર પડેલી, તેમા મહારાજશ્રીએ સ્થાનકવાસી શબ્દની શાસ્ત્રીય રીતે અર્થ-મહત્તા બતાવી છે તેમજ દિગંબર, શ્વેતાબર અને સ્થાનકવાસી શબ્દોનો સમન્વય

કરી એકરૂપતા બતાવી છે તે જાણવા સમજવા જેવુ હોઈને
તેનો ગુજરાતી અનુવાદ અત્રે પ્રગટ કરીએ છીએ

મહારાજશ્રીએ ઠેકઠેકાણે સસ્કૃત તથા અર્ધમાગધી મૂળ પાઠો
આપેલા છે તે સ્થળસકોચને લીધે આપી શકાયા નથી

—ન ગિ શેઠ

શ્વેતામ્બર સપ્રદાયમા મૂર્તિપૂજાને આગમવિહિત નહિ માનનાર
સપ્રદાય સ્થાનકવાસી નામથી પ્રસિદ્ધ છે તેનુ સ્થાનકવાસી નામ ક્યારે
અને શા માટે પડ્યું તે સબધમાં ઐતિહાસિક તથ્ય ગમે તે હોય પરતુ
શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી તેનો વિચાર કરતા જે તથ્ય પ્રતીત થયુ તેનુ દિગ્-
દર્શન કરાવવાનો અમારો આ ઉદ્યોગ છે આશા છે કે પાઠકગણ શાતિથી
તેનુ અવલોકન કરશે

શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી વિચાર કરતા પ્રતીત થાય છે કે સ્થાનકવાસી શબ્દ
દ્રવ્ય તેમ જ ભાવ બને અર્થોમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે એ શબ્દનો પ્રયોગ
પહેલા એક માત્ર પરમ ત્યાગી જૈન સાધુઓમા જ થતો હતો તે પછી
તેના અનુયાયી વર્ગ માટે પ્રયુક્ત થયો જેમ જૈન પરપરામા શ્વેતામ્બર
અને દિગબર એ બને શબ્દોનો સબધ એક માત્ર સાધુવર્ગથી જ હતો
અને પછી તે બને સપ્રદાયો માટે રૂઢ થઈ ગયો એજ પ્રમાણે સયમ
રૂપ સ્થાનમા નિવાસ કરવાવાળા સાધુ ધર્મમા પ્રયુક્ત થવાવાળા સાધુ
માટે વપરાતો સ્થાનકવાસી શબ્દ પણ બાદમા તેના અનુયાયી વર્ગમા
પ્રયુક્ત થવાથી સપ્રદાયનો જ તે નામથી ઉલ્લેખ થવા લાગ્યો

સ્થાનકવાસી શબ્દમા સ્થાનક અને વાસી એમ બે શબ્દ જોડાયેલા
છે સ્થાનક અને સ્થાન એ બને એક જ અર્થના વાચક છે સ્થાન
શબ્દનો અર્થ રહેવાની જગ્યા છે અને વાસીનો અર્થ તે જગ્યામા રહે-
નાર એમ થાય છે स्थीयते अस्मिन्निति स्थान, स्थान एवेति

સ્થાનક, સ્થાનકે વસતીતિ સ્થાનકવાસી અર્થાત્ શાસ્ત્રવિહિત દ્રવ્ય અને ભાવરૂપ સ્થાનમા નિવાસ કરવાવાળાને સ્થાનકવાસી કહેવાય છે

કોશ આદિમા સ્થાનના અનેક અર્થ બતાવ્યા છે તેમા દ્રવ્ય અને ભાવરૂ બને સ્થાનોનુ ગ્રહણ કરેલુ છે અને પ્રસ્તુત પ્રકરણમા એ બને અર્થ અભિપ્રેત છે તેથી અહિયા એ બનેનો ક્રમસર વિચાર કરવામા આવેલ છે

દ્રવ્ય સ્થાનક

જો કે સ્થાન-સ્થાનક શબ્દનો પ્રસિદ્ધ અર્થ અમુક પ્રકારનુ ક્ષેત્ર, ભૂમિ કે નિવાસ કરવાની જગ્યા એમ છે અને એ અર્થ જ ઠીક છે પરતુ અહિયા સ્થાનક શબ્દનો અર્થ કઈક વિશેષતા માટે છે તેનુ દિગ્દર્શન કરાવવામા આવે છે

જૈનાગમમા પચમહાવ્રતધારી સયમશીન મુનિઓના નિવાસસ્થાનને ઉપાશ્રય નામથી ઉલ્લેખ કરેનો છે અર્થાત્ ધ્યાનને માટે જૈન મુનિને શાસ્ત્રમા જે જે સ્થાનોમાં રહેવાની આજ્ઞા આપી છે તે સ્થાનને ઉપાશ્રય નામથી સબોધિત છે એ જ ઉપાશ્રય અથવા વસતીને 'સ્થાનક' કહેવાની પરપરા ચાલી આવેલ છે અથવા એમ કહીએ કે ઉપાશ્રય કે સ્થાનક એ બને શબ્દો એક જ અર્થના વાચક, પર્યાયવાચી છે

તાત્પર્ય એ છે કે મૂર્તિપૂજાને આગમવિહિત માનવાવાળા અને નહિ માનવાવાળા એ બે પરપરાઓમાં ક્રમશ ઉપાશ્રય અને સ્થાનક શબ્દનો વ્યવહાર-ઉપયોગ થવા લાગ્યો આ બને શબ્દોમા અર્થગત કોઈ ભેદ નથી, પરતુ સપ્રદાયભેદથી એક જ અર્થના વાચક બે શબ્દ ગ્રહણ થઈ ગયા તેમા કોઈપણ પ્રકારનુ અનૌચિત્ય પ્રતીત થતુ નથી

એક સંપ્રદાયમા ઉપાશ્રય શબ્દ પ્રસિદ્ધ રહ્યો ત્યારે બીજા સપ્રદાયે એને જ અનુરૂપ ભાવને અધિકતા આપતો પણ એનાથી કઈક વધારે

ગુણનિષ્પન્ન 'સ્થાનક' શબ્દને ગ્રહણ કર્યો એ બંને નામ યુક્તિસંગત અને શાસ્ત્રાનુમોદિત નામો છે તેમા વિવાદને કોઇ સ્થાન નથી

પાઠકોને એ તો સારી રીતે વિદિત છે કે શાસ્ત્રોમાં સાધુને અણુઆર કહેલા છે તેમને પોતાનુ કોઇ ઘર હોતુ નથી તેમ તેઓ પોતાને માટે કોઈ ઘર બનાવતા નથી તેમ જ તેમના નિમિત્તથી બનાવેલા ઘરમાં રહેવાની પણ શાસ્ત્રમાં આજ્ઞા નથી એટલા માટે શ્રમણ (સાધુ) અને શ્રમણોપાસક(ગૃહસ્થ)ના ધર્મધ્યાનને માટે વ્યવહારમા આવવાવાળા ઉપાશ્રય કે સ્થાનક કેવા અને કેવા પ્રકારના હોવા જોઇએ એ બાબતનો ઉલ્લેખ જૈનાગમમાં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કરેલો છે

આચારાંગ સૂત્રના પ્રથમ અગનું શય્યા અધ્યયન પ્રાય આ જ વિષયના વર્ણનથી ભરેલુ છે તેમ જ પ્રશ્નવ્યાકરણના આઠમા અધ્યયનનો નિમ્નલિખિત સૂત્રપાઠ એ જ વિષયનો આ પ્રમાણે ખુલાસો કરે છે

(મૂળમા પાઠ આપેલો છે તે લાંબો હોવાથી અત્રે આપેલ નથી)

આ પાઠનો ભાવાર્થ એ છે કે—દેવકુળ, યક્ષ આદિના સ્થાન, સભા, પ્રપા(પીઆઉ), પરિવ્રાજકસ્થાન (મઠ, આશ્રમ), વૃક્ષમૂળ, આરામ, ગુફા, આકર (જ્યાં લોખડ આદિની ક્રિયાઓ થતી હોય), ઉદ્યાન, યાનશાળા, કુપ્યશાળા, મડપ, સ્મશાન, શૂન્યગૃહ, શૈલગૃહ (પર્વતની અદર થતુ મકાન), દુકાન વગેરે પ્રકારના અન્ય સ્થાન જેમા માટી, પાણી, બીજ, લીલોતરી, ઘાસ વગેરે સચિત્ત પદાર્થ ન હોય તથા ત્રસપ્રાણી—સ્ત્રી, પશુ અને નપુસક આદિથી રહિત શુદ્ધ વસતી હોય અને જો સાધુના નિમિત્તથી બનાવેલ ન હોય તેમજ તેની અદર સાધુના નિમિત્તથી કોઇપણ પ્રકારના આરભસમારભની ક્રિયા કરી ન હોય તો તેવા શુદ્ધ સ્થાનોને ઉપાશ્રય, વસતી કે સ્થાનક કહે છે

...વિને માટે એવા જ શુદ્ધ, નિર્દોષ અને વિવિક્ત

સ્થાનોમા જૈન મુનિએ નિવાસ કરવો જોઇએ, કારણ કે એવા સ્થાનો રહેવાથી સયમનુ યથાવત્ પાલન અને આત્મસમાધિની પ્રાપ્તિ થ શકે છે

આવા સ્થાનો કે જ્યા સયમનિર્વાહને માટે જૈન મુનિઓ સ સમયે આવી રહે છે તેને શ્રમણોપાશ્રય પણ કહે છે અને તે મુનિ પાસે જવાવાળા ગૃહસ્થોનો શ્રમણોપાસક નામથી ઉલ્લેખ કરેલો

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શ ૮, ઉ ૫ મા કહ્યુ છે કે "શ્રમણોપાશ્રય જો કોઈ શ્રમણોપાસકે (જૈન ગૃહસ્થે) સામાયિક કરી હોય અને ત્યાં તેની કોઈ વસ્તુનુ અપહરણ થયુ હોય તો તે સામાયિક પછી તે વ ત્યા શોધે છે તે વસ્તુ એ જ ગૃહસ્થની હોય, બીજા કોઈની નહિ, કા કે સામાયિકમા તે ગૃહસ્થનો મમત્વનો ત્યાગ નથી

વર્તમાન સમયમા જે લોકો પ્રથ એમ કહે છે કે—" ચા દર્શન કરવા તથા વ્યાખ્યાન સાભળવા સાધુના ઉપાશ્રયે કે સ્થા જઈએ " આવુ તેમનુ કથન આગમનિર્દિષ્ટ પ્રથાને પ્રતિકૂળ ન પરતુ ન્યાયસગત અને આગમાનુમોદિત છે

એટલે આ આખાય વિવેચનનો સાર એ નીકળ્યો કે—જે સ્થ સાધુના નિવાસ માટેના મુખ્ય ઉદ્દેશથી બનાવવામાં આવ્યુ ન હ તથા જે પૂર્વોક્ત દોષોથી રહિત હોય તથા જેમા રહેવાથી ધર્મધ્યાન વૃદ્ધિ અને કામ–રાગ–આદિની નિવૃત્તિમા સહાયતા મળે તેમજ સ સમય પર આવીને સયમશીલવાળા પરમત્યાગી જૈન મુનિ નિવાસ કરે તે સ્થાનનુ નામ ઉપાશ્રય, વસતી કે સ્થાનક છે

આ પ્રમાણે આગમ દૃષ્ટિથી તેને દ્રવ્યસ્થાનક કહેવામા આવે તથા તેમા નિવાસ કરવાવાળા સાધુ દ્રવ્યરૂપથી સ્થાનકવાસી કહેવાય

ભાવસ્થાનક

આગમ સમત નિર્દોષ અને વિશુદ્ધ સ્થાનમા નિવાસ કરવાવાળા

આત્મસમાધિ ઉપલબ્ધ કરી શકે છે કારણ કે આત્મશુદ્ધિને માટે ભાવશુદ્ધિની સાથે સાથે દ્રવ્યશુદ્ધિની પણ ભારે આવશ્યકતા હોય છે

દ્રવ્યશુદ્ધિ પ્રાય. ભાવશુદ્ધિના ભારે સહાયકર્તા થાય છે તેથી સ્થાને સ્થાને શાસ્ત્રકારોએ સાધુઓને માટે એકાંત અને શાંતિપ્રદ સ્થાનમાં કે જ્યાં કોઈ પણ પ્રકારે સયમને બાધા ન પહોંચે ત્યાં રહેવાની અને કામરાગ વિવર્ધક સ્થાનનો ત્યાગ કરવાની આજ્ઞા આપી છે પરંતુ કેવળ દ્રવ્યશુદ્ધિથી આત્મસમાધિ તથા સયમની નિર્મળતા નથી થઈ શકતી તેથી મોક્ષાભિલાષી મુનિને દ્રવ્યરૂપ સ્થાન પછી ભાવરૂપ સ્થાનને પોતાની નિવાસભૂમિ બનાવવા માટેની આવશ્યકતા રહે છે

આત્માની સ્વાભાવિક ગુણપરિણતિ એ તેનુ ભાવસ્થાન છે અથવા એમ કહો કે આત્માના ઔપશમિક ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, ઔદયિક અને પારિણામિક એ પાચ ભાવોમાથી ક્ષાયિકભાવ જ મુખ્ય ભાવસ્થાન છે કારણ કે કર્મબધનનો સર્વથા ક્ષય થવાથી જ ક્ષાયિકભાવ પ્રાપ્ત થાય છે

આ ભાવસ્થાનને પ્રાપ્ત કરવાને માટે ભાવસયમને ગ્રહણ કરવો જોઈએ અને ભાવસયમને માટે સામાયિક ચારિત્રવાળા વિશુદ્ધતર સયમ-સ્થાનોમાં નિવાસ કરવો જોઈએ એટલે કે તેનુ (ચારિત્રનુ) યથાવત્ પાલન કરવુ પરમ આવશ્યક છે

એટલા માટે પરમસાધ્ય મોક્ષસ્થાનની પ્રાપ્તિના નિમિત્ત ભાવ સયમની આરાધના કરવાવાળા જૈન મુનિ સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસપરાય, અને યથાખ્યાત એ પાચ પ્રકારના ચારિત્રભેદોના વર્ણન કરેલા સયમસ્થાનોમાથી વિશુદ્ધ અને વિશુદ્ધતર સયમસ્થાનોમા નિવાસ કરે છે અર્થાત્ તેનુ સમ્યક્ પ્રકારે આરાધન કરે છે

તેથી ઉક્ત ભાવરૂપ સયમસ્થાનમાં વાસ કરવાથી તેને ભાવસ્થાનકવાસી કહેવા તથા માનવામાં આવે છે ત્યારે "स्थानके भाव सयमादिरूपे सम्यक्चारित्रे वसति तच्छील इति स्थानकवासी" એમ ગુણનિષ્પન્ન યૌગિક વ્યુત્પત્તિ દ્વારા ઉક્ત ભાવની સ્પષ્ટતા તેમ જ પ્રામાણિકતા સુનિશ્ચિત થઈ જાય છે

આ પ્રમાણે ઉપર બતાવેલ દ્રવ્ય તથા ભાવસ્થાનો-સ્થાનકોમાં વાસ કરવાથી જૈન ભિક્ષુ સ્થાનકવાસી કહેવાય છે અને તે કોઈ પણ પ્રકારે અનુચિત નથી

અહિયા શકા થઈ શકે કે જેમ વ્યાકરણના અનુસાર સ્થાન શબ્દને સ્વ-અર્થમાં ક પ્રત્યય લાગવાથી સ્થાન અને સ્થાનક એ બને એક જ અર્થના વાચક મનાય છે તે પ્રમાણે મૂળ જૈનાગમોમાં પણ કર્યાંય સ્થાન શબ્દને બદલે સ્થાનક શબ્દનો ઉલ્લેખ છે કે નહિ ?

તેના જવાબમા કહેવાનુ કે—સમવાયાંગ સૂત્રમા દ્વાદશાંગીનુ વર્ણન કરતી વખતે સમવાયાંગ સૂત્રના અધિકારમા એક સૂત્રપાઠ છે (મૂળમા આખો પાઠ આપેલ છે તે સ્થળાભાવને લીધે અહિ આપેલ નથી) ठाणगसयस्स (स्थानकशतस्य) એવો ઉલ્લેખ છે ત્યાં સ્થાન શબ્દના અર્થમાં જ સ્થાનક શબ્દનુ વિધાન સ્પષ્ટ રીતે જોવામાં આવે છે, માટે આગમ પણ સ્થાન અને સ્થાનક શબ્દોની અભિન્નતાનુ સમર્થક છે

વાસ્તવમાં સર્વોત્કૃષ્ટ અને સર્વાતિશાયી સ્થાન તે મોક્ષસ્થાન છે તે ધ્રુવ છે, શાશ્વત છે અને સર્વ પ્રકારની બાધાઓથી રહિત છે તે મોક્ષ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરવાવાળા કે તેમાં નિવાસ કરવાવાળાને જન્મ, જરા, મરણ તથા આધિ વ્યાધિનો કોઈ ભય રહેતો નથી

મોક્ષસ્થાન લોકના અગ્રભાગમાં સ્થિત છે, પરતુ તેને પ્રાપ્ત કરવુ

અત્યંત કઠિન છે તેને પ્રાપ્ત કરવાવાળા આત્માઓને માટે કોઈ પ્રકારનુ કોઈ કર્તવ્ય બાકી રહેતુ નથી તેઓ સસારની જન્મમરણપરપરાનો અંત કરીને સદાને માટે કૃતકૃત્ય થઈ જાય છે આ મોક્ષનુ બીજુ નામ સિદ્ધસ્થાન અથવા સિદ્ધોની નિવાસભૂમિ એવુ નામ પણ છે

એટલે એ મોક્ષરૂપ સ્થાનમાં નિવાસ કરવાવાળા સિદ્ધ ભગવાનને જ યથાર્થરૂપથી સ્થાનકવાસી કહી શકાય કે માની શકાય તે પછી સર્વોત્કૃષ્ટ કૈવલ્ય વિભૂતિ દ્વારા પરમ પુનીત જીવનમુક્ત સ્થાનમાં નિવાસ કરવાવાળા તીર્થંકર તથા અન્ય કેવળી સ્થાનકવાસી છે ત્યાર પછી મોક્ષસ્થાનને પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર અભિલાષા રાખવાવાળા જૈન મુનિ વિશુદ્ધ ભાવથી સયમરૂપ સ્થાનમા વાસ કરવાથી તેમ જ ભાવ સયમને પોષક નિર્દોષ સ્થાનક, ઉપાશ્રય, વસતી આદિમાં નિવાસ કરવાવાળા જૈન મુનિને સ્થાનકવાસી કહેવામા આવે છે

આ પ્રમાણે સિદ્ધોથી માડીને વર્તમાન જૈન મુનિઓ સુધી સર્વ સ્થાનકવાસી છે એમાં શકાને સ્થાન નથી

પ્રત્યેક શબ્દના અર્થ નિર્દેશમા દ્રવ્ય તથા ભાવ બનેને ગ્રહણ કરવામા આવે છે અને તે પ્રમાણે ગ્રહણ કરવા જ જોઇએ નહિતર શબ્દાર્થ અધૂરો રહી જાય એટલા માટે કોઈ પણ શબ્દનો અર્થ કરવા ટાણે દ્રવ્ય તથા ભાવ બન્નેને સન્મુખ રાખવા જોઇએ અને તે પ્રમાણે ઉપર સ્થાનકવાસી શબ્દના અર્થમા બતાવવામાં આવ્યુ છે

એ જ રીતે જૈન પરપરામાં ઉપલબ્ધ થતા દિગબર અને શ્વેતાબર શબ્દો પણ દ્રવ્ય તથા ભાવ બનેને લક્ષી પ્રવૃત્ત થયેલ છે

દ્રવ્યથી દિગબર તે છે કે જેના શરીર પર કોઈ વસ્ત્ર નથી અને ભાવથી દિગબર તેમને મનાય છે કે જેઓ અતરથી સર્વથા નગ્ન છે, જેમના આત્મા કર્મરૂપ વસ્ત્રથી સર્વથા રહિત છે

આવી દશામા કોઈ દિગબર સપ્રદાયના અનુયાયી એમ કહે કે દિગબરત્વ પ્રાપ્ત કર્યા વિના મોક્ષ ન થાય તો તેમાં તે કાંઈ પણ અનુચિત કહેતો નથી ભાવદષ્ટિથી તેમનુ કહેવુ બરાબર છે

એ જ પ્રમાણે દ્રવ્યથી શ્વેતાબર તે છે કે જે મુનિનાં વસ્ત્ર શ્વેત છે અને ભાવથી શ્વેતાબર તેમને કહેવાય કે જેઓ અદરથી સર્વથા શ્વેત છે એટલે કે જેઓ પરમશુકલ પરમ નિર્મળ શુકલધ્યાનરૂપ વસ્ત્રોથી યુક્ત છે

તેથી જો એમ કહીએ કે શ્વેતાબર થયા વિના મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવો અસભવ છે, તો તેમાં કઈ પણ અનુચિત નથી

એ જ પ્રમાણે સ્થાનકવાસી સપ્રદાયના કોઈ અનુયાયી એમ કહે કે જો મોક્ષપ્રાપ્તિની ઇચ્છા હોય તો સ્થાનકવાસી બનો તો એ પણ બરાબર છે કારણકે જ્યા સુધી આત્મા ભાવસયમરૂપ સ્થાન-સ્થાનકમાં વાસ કરતો થકો યથાખ્યાત ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરીને ક્ષાયિક ભાવમા નહિ પહોચે ત્યા સુધી મોક્ષની પ્રાપ્તિ કદાપિ જ નહિ પરતુ અસભવ છે

ઉપસહાર

આ આખાય લેખનો સારાંશ એ છે કે જૈન આગમોમા જે અર્થમા ઉપાશ્રય શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે તે જ અર્થમાં સ્થાનક શબ્દનુ ગ્રહણ છે

ઉપર બતાવાઈ ગયુ કે શ્વેતાબર પરપરામાં બે સપ્રદાય પ્રચલિત છે—એક મૂર્તિપૂજાને આગમવિહિત નથી માનતા અને બીજા સપ્રદાયની માન્યતા તેનાથી વિરુદ્ધ છે

પહેલામા તો સ્થાનક અને ઉપાશ્રય બન્ને શબ્દો પ્રચલિત રહ્યા અને બીજામાં માત્ર ઉપાશ્રય શબ્દ જ અપનાવવામાં આવ્યો, પરતુ સ્થાનક કહો કે ઉપાશ્રય, અર્થ તો બન્નેનો એક જ છે શબ્દભેદનુ કારણ

માત્ર સાંપ્રદાયિક વિચાર-વિભિન્નતા છે એવો અમારો વિચાર છે

એ સિવાય એટનુ પણ સ્મરણમા રહે કે સ્થાનકવાસી શબ્દ પહેલાં તો દેવતા, દ્રવ્ય અને ભાવરૂપ સ્થાનકમા વસવાથી જૈન મુનિઓ સુધી જ સીમિત રહ્યો અને પછી દિગબર અને શ્વેતાંમર શબ્દની પેઠે તદનુયાયી વર્ગમા પ્રયુક્ત થઈને એક સપ્રદાયમાં રૂઢ થઈ ગયો અને તે પ્રમાણે આજસુધી પ્રચલિત રહ્યો છે

અતમાં પાઠકોને નિવેદન છે કે સ્થાનકવાસી શબ્દના સબધમાં શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી અમારો જે કાંઈ વિચાર હતો તે અમે આપની સામે ઉપસ્થિત કરી દીધો આશા છે કે અન્ય જૈન વિદ્વાનો પણ આ વિષય ઉપર કંઈક પ્રકાશ પાડવા પ્રયત્ન કરશે

નોધ— આવી રીતે સમન્વય નહિ કરતાં જેઓ શ્વેતાબર દિગબર મૂર્તિપૂજક જૈનોને મિથ્યાત્વી માને અથવા મિથ્યાત્વી કહે તો તેઓ પોતે જ મિથ્યાત્વી ઠરે છે તેવી જ રીતે મૂર્તિપૂજકો સ્થાનકવાસીને મિથ્યાત્વી માને કે કહે તો તેઓ પણ મિથ્યાત્વી ઠરે છે.

—ન. ગિ. શેઠ

અનેકાંતવિચારણા

ઉપજાતિ

दिगम्बरा नाम दिगम्बरत्वे
सिताम्बरा नाम सिताम्बरत्वे ।
एकान्ततो मुक्तिपदं वदन्ति
वैरायमाणाश्च मिथो भवन्ति ॥

દિગબરો દિગબરપણામાં અને સિતામ્બરો (શ્વેતાંબરો) સિતાંબર (શ્વેતાંબર)પણામા એકાતપણે મુક્તિ કથે છે અને અરસપરસ વેરવિરોધ ચલાવે છે

परस्परेर्ष्याकलुषी भवन्त-
स्ते शान्तिमाधाय विचारयेयु ।
त्वन्नीतिसिद्धान्तदिशा महेश !
सद्य समाधिं शमदं लभेरन् ॥

પરસ્પર ઈર્ષ્યાથી કલુષિત બની રહેલા તેઓ જો શાંતિથી, તારા નીતિસિદ્ધાતની રીતે વિચાર કરે તો હે મહેશ્વર ! તેઓનુ તત્કાળ શાંતિકારક સમાધાન થઈ જાય

कषायमुक्त्यायवगत्य मुक्ति
बुध्ध्वाऽप्ययनासक्तिसमर्थयोगम् ।
ज्ञात्वा क्रम साधनसंश्रय च
को नाम निन्दिष्यति पक्षवादम् ॥

કષાય મુક્તિથી મુક્તિ જાણ્યા પછી, અનાસક્તિયોગનુ સામર્થ્ય

સમજ્યા પછી અને સાધનમાર્ગના ક્રમનું ભાન કર્યા પછી કોણ વસ્ત્ર-વાદને વખોડે?

न मुक्ति ससाधनयोगमार्गो
यद्वाद् विना न्यूनदशो यदि स्यात् ।
नग्नो विमुच्येत कथ न तर्हि
सतामनेकान्तविचारणेयम् ॥

મુક્તિલાભના સાધનભૂત જે યોગમાર્ગ છે તેમાં જો વસ્ત્ર વગર ખામી ન આવતી હોય તો નગ્નની મુક્તિ કેમ નહિ થાય? આમ સુજ્ઞ માણસની અનેકાંત વિચારણા હોય

સાંપ્રદાયક દુરાગ્રહ

मुमुक्षवोऽपि विद्वांस सांप्रदायिकदुर्ग्रहात् ।
क्लिष्टचेत परिणामी स तो गच्छति का पथम्? ॥
तमपास्य सदालोकरोधि कालुष्यकारिणम् ।
जिज्ञासुशा तमध्यस्थवृत्तिना भाव्यमात्मना ॥

મુમુક્ષુ વિદ્વાન હોવા છતા પણ સાંપ્રદાયિક દુરાગ્રહમાં પડી જઈ પોતાની મનોવૃત્તિને કષાયકલુષિત બનાવે છે અને પરિણામે ઊંધે રસ્તે ચડી જાય છે

સાંપ્રદાયિક દુરાગ્રહ સત્યાલોકને આવરનાર છે તેમજ મનોવૃત્તિને કલુષિત બનાવનાર છે માટે તેને દૂર કરી જિજ્ઞાસુએ શાંત અને મધ્ય-સ્થવૃત્તિના બનવુ જોઈએ

—મુનિશ્રી ન્યાયવિજયજી મહારાજ

અમારાં પ્રકાશનો

ખલાસ થયેલાં

૧ ધર્મમય જીવન
૩ પ્રાતઃસ્મરણ ભા ૨
૯ સમાનહક વાર્તા
૧૩ જૈ સિ બોલસંગ્રહ ભા ૩
૧૪ માર્ગાનુસારીના ૩૫ બોલ
૧૫ જૈનધર્મ અને તેરાપંથ
૧૬ સત્યદર્શન

હવે પછી છપાશે

૩૦ જૈનધર્મ અને ઐક્તા
૩૧ કર્મનું સ્વરૂપ
૩૨ અંતગડસૂત્ર
૩૩ જીવનમાં કેળવણીનું સ્થાન
૩૪ ભગવતી આરાધના
૩૫ યુવકમંડળ વાર્તા
૩૬ દાન-શીળ-તપ
૩૭ અમારી પરવશતા વાર્તા
૩૮ પ્રાતઃસ્મરણ ભા ૩
૩૯ મહાવીર ચરિત્ર
૪૦ જૈ સિ બોલસંગ્રહ ભા ૪
૪૧ બ્રહ્મચર્ય દર્શન

હાલમાં મળતાં

૨ પ્રાતઃસ્મરણ ભા ૧	૩-૫૦
૪ જૈન સૂત્રો-ઇતિહાસ	૩-૫૦
૫ સામાયિક સૂત્ર	૩-૫૦
૬ જૈ સિ બોલસંગ્રહ ભા ૧	૨-૦૦
૭ પ્રતિક્રમણ ભા ૧	૧-૫૦
૮ પ્રતિક્રમણ ભા ૨	૩-૦૦
૧૦ વીરવાણી ભાગ ૧	૨-૫૦
૧૧ જૈ સિ બોલસંગ્રહભા ૨	૨-૦૦
૧૨ અહિંસાદર્શનભા ૧-૨	૨-૦૦
૧૭ અહિંસાદર્શન ભા ૩	૧-૫૦
૧૮ સત્યધર્મપ્રકાશ	૨-૫૦
૧૯ આલોયણા ક્ષમાપના	૧-૦૦
૨૦ સમાધિમરણ	૦ ૨૫
૨૧ વીરવાણી ભા ૨	૨-૫૦
૨૨ શ્રમણોપાસક આનંદ	૨-૦૦
૨૩ સમ્યગ્દર્શન	૩-૫૦
૨૪ ધર્મમાં શેની જરૂર છે	૦-૨૫
૨૫ દશલક્ષણધર્મ	૨-૦૦
૨૬ ભાવના	૩-૦૦
૨૭ આવશ્યક સૂત્ર	૩-૦૦
૨૮ સ્થા મુ પ્રભાવકપ્રસંગો	૦-૫૦
૨૯ ગુણાનુરાગકુલક	૧-૦૦